

Taide ja taudit

TAIDE JA TAUDIT

Tutkimusretkiä sairauden ja kulttuurin kosketuspinoilla

TOIMITTANEET

Laura Karttunen, Juhani Niemi & Amos Pasternack

ISBN 978-951-44-7226-8 (pdf)

Copyright ©2007 Tampere University Press ja tekijät

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
Kalevantie 5
PL 617
33014 Tampereen yliopisto
puhelin (03) 3551 6055
fax (03) 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Taitto Maaret Kihlakaski
Kansi Iris Puusti

ISBN 978-951-44-6988-6

Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print
Tampere 2007

Sisällysluettelo

Johdanto	7
SAIRAUDET TEKSTEISSÄ	13
<i>Anna Kortelainen</i>	
Amor Omnia Vincit?	
Per Olov Enquistin hysteerikot	16
<i>Juhani Niemi</i>	
Voiko kärsimystä parantaa?	
Anton Tšehovin ”Potilastapauksen” tulkintaa	38
<i>Juha Herkman</i>	
Sarjakuva normaaliuden rajojen koettelijana	50
<i>Kaisu Rättyä</i>	
Nuori, mieli ja ruumis	
Nuortenkirjojen suhde sairauksiin	71
LUOVUUS JA TERVEYS	85
<i>Riitta Jalonen</i>	
Mielen ja ruumiin luova liitto	88
<i>Jouko Lönnqvist</i>	
Mielenterveys, luovuus ja hulluus	98
<i>Yrjö Hosiaislouma</i>	
Alkoholismi ja luova kirjoittaminen	
Esimerkkeinä Pentti Saarikoski ja Väinö Kirstinä ..	113
<i>Jaakko Erkkilä</i>	
Musiikkiterapia	130

TAUTIEN KULTTUURIHISTORIAA	152
<i>Pertti Haapala</i>	
Sairas menneisyys – terve tulevaisuus	155
<i>Heikki S. Vuorinen</i>	
Miten historialliset kuvat sairauksista on tulkittava?	169
<i>Mikko Kallionsivu</i>	
Ars moriendi, musta surma ja makaaberin traditio	180
<i>Raija Majamaa</i>	
Elias Lönnrot lääkärinä ja kulttuurivaikuttajana ..	202
TIETEIDEN VÄLINEN DIALOGI	221
<i>Yrjö Varpio</i>	
Luova hulluus Lauri Viidan runous skitsofrenian näkökulmasta...	224
<i>Esa Leinonen</i>	
Skitsofrenia ja Lauri Viita	235
<i>Matti O. Huttunen</i>	
Onko väkivallalla orgaaninen tausta? Aggression biologia	244
<i>Laura Karttunen</i>	
Tervettä väkivaltaa? Syntipukkivaino romaanissa <i>Joutavuuksien jumala</i>	260
TEKIJÄT	276

JOHDANTO

Humanistisen tutkimuksen ja luonnontieteiden välille on ainakin 1950-luvulta lähtien nähty syntyneen syvän kuilun. On puhuttu ”kahdesta kulttuurista”, jota tieteen paradigmojen vaihdoksetkaan eivät ole silloittaneet. Kuitenkin lääketieteessä on parin viimeisen vuosikymmenen aikana näkynyt myös merkkejä uudenlaisesta ihmis-keskeisestä lähestymistavasta. Luonnontieteessä on tarkasteltu fakta-aineistoja lähtien siitä, että ne kertovat tarinoita: jokaisella ilmiöllä on paitsi syynsä myös juoneksi punoutuva muotonsa. Vastaavasti humanistisen tieteen kentässä on oltu kiinnostuneita tapaustutkimuksesta, jossa yksilölliset kokemukset on kytketty johonkin laajempaan viitekehukseen ja näin löydetty niille ihmisen kokoinen selitys.

Tampereen yliopistossa taideaineiden tutkimuksen ja lääketieteen välille syntyi yhteistyötä 1990-luvun lopulla. Lääketieteellisen tiedekunnan dekaani Amos Pasternack otti yhteyttä taideaineiden laitokselle ja ehdotti, että pohdittaisiin eri taiteenalojen ja sairauksien kosketuskohtia. Yhteistyöhanke on johtanut siihen, että kahdeksan lukuvuoden aikana on säännöllisesti järjestetty tilaisuuksia jonkin taiteenalan tai taideteoksen ympäriltä ja käsitelty luovuuden suhdetta lääketieteen kysymyksenasetteluihin. Lähtökohtana on saattanut olla kirja, elokuva, teatteriesitys tai kuunnelma. Alustajina ovat usein pareittain olleet taiteilija ja tutkija, jotka ovat olleet keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Käsiteltävän taideteoksen ei ole tarvinnut suoranaisesti kytkeytyä sairauksiin, vaan se on voinut liittyä johonkin yleispätevämpään filosofiseen tai temaattiseen kysymykseen, kuten esimerkiksi kärsimykseen, väkivaltaan tai kuolemaan.

Yhteistyöhanke on tuottanut myös opetus- ja tutkimusmateriaaleja. Projektin suunnitteluryhmän toimittamana ilmestyi vuonna 2003 antologia *Jo löyty tuhat ja yksi tautia. Kuvauksia sairaudesta ja sen kohtaamisesta* (toim. Juhani Niemi, Amos Pasternack, Raimo Puustinen, Anne Sannikka ja Eeva Mattila), joka tarjoaa kaunokirjallisen näkökulman terveydenhoidon arkipäivään. Vastaavanlaisia kokoomateoksia on julkaistu myös Yhdysvalloissa, Englannissa, Ruotsissa sekä Norjassa.

Kulttuuria curriculumiin, luovuutta lääkärielle

Lääketieteen opinnoissa on eri puolilla maailmaa kehitetty niin sanottun medical humanities -käsitteen mukaista opiskelua. Sen kehityksessä tarjotaan etupäässä aiheita filosofian, etiikan, historian, uskonnon, kirjallisuuden ja muiden taiteiden aloilta. Opetussisällössä toteutuu välttämätön tieteiden välinen dialogi, mutta ennen kaikkea se palvelee humanistisen ulottuvuuden tuomista lääkärien koulutukseen ja itse lääkärintyöhön. Useat yliopistot tarjoavat tätä curriculumia vapaaehtoisina opintokokonaisuuksina. Valinnaisina ohjelmat vetävät enimmäkseen puoleensa humanismista tai kulttuurista muutenkin kiinnostuneita lääketieteen opiskelijoita. Koska tavoitteena on tarjota laajempaa näkökulmaa kaikille, on humanististen tieteiden ja taideaineiden aihepiirejä kokeiltu menestyksellä muuhun lääketieteen opinto-ohjelmaan integroituna. Tampereen yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa on muutaman vuoden ajan tuotu kaunokirjallisuutta ja elokuvia perusopetuksen ohjelmaan. Kokemukset ovat niin opiskelijoiden kuin opettajienkin mielestä voittopuoleisesti myönteisiä ja kannustavat jatkamaan.

Kaunokirjallisuuteen perehtyminen on lääkärien koulutukseen astuneista humanistisista aineista kaikkein nopeimmin kasvava ala. Monissa lääketieteellisissä tiedekunnissa on akateemisia virkoja kirjallisuuden opettamista ja tutkimusta varten. Alalta ilmestyy omia tieteellisiä sarjoja ja aihetta käsitellään kansainvälisissä kongresseissa. Kirjallisuutta ja kirjoittamista käsitteleviä kurseja järjestetään, ja niihin osallistuvat opiskelijat ja ammatissa toimivat lääkärit. Suo-

messakin lääkäreiden peruskoulutuksessa on organisoitu valinnaisia kirjallisuusaiheisia seminaareja ja integroitu kirjallisuutta muuhun opetusohjelmaan.

Englannissa julkaistavassa *Medical Humanities* -aikakauskirjassa on ilmestynyt raportteja muun muassa luovan kirjoittamisen kurseista lääketieteen opetusmetodina. Viimeksi Peninsula Medical Schoolin tutkijat T. J. Colett ja J. C. McLachlan ovat artikkelissaan ”Evaluating a Poetry Workshop in Medical Education” (*MH* 32, 2006) käsitelleet runotyöpajan mahdollisuuksia lääketieteellisessä koulutuksessa. Tulokset viittaavat siihen, että lyriikan kirjoittamisella ammattirunoilijan ohjauksessa on myönteisiä vaikutuksia lääkäri-potilas-suhteen viestintään. Lisäksi raportti osoittaa, että kaunokirjalliset harjoitukset herkistävät kykyä observointiin, vahvistavat tietoisuutta kielestä ja sen ilmaisukeinoista sekä syventävät reflektiota.

Kaunokirjallisuus kattaa ihmisenä olemisen koko kirjon: ilot, surut ja mysteerit. Taiteen maailmassa voi tutustua potilaiden ja heidän läheistensä kokemuksiin, kun he kohtaavat sairautta ja joutuvat elämään sen kanssa tai vanhenevat ja kuolevat. Kirjailijoiden kokemuksiin perustuvat kuvaukset sairaudesta ja kärsimyksestä sekä niihin liittyvistä peloista ja odotuksista avaavat arvoulottuvuuden lääketieteen neutraaliin lähestymistapaan. Runot, novellit, romaanit ja näytelmät kuvaavat ihmisiä yksilöinä ja yhteiskunnan osana, erillaisuutta ja ainutkertaisuutta, elämän kokemuksellista puolta. Nämä ovat ihmistuntemuksen ja sairaanhoidon kannalta tärkeitä aineistoja, joita ei luonnontieteisiin pohjautuva lääketiede voi tavoittaa.

Kirjallisuuden kuvaamat kokemukset eivät ole käsin kosketeltavia tosiasioita. Fiktio paljastaa elämän monimuotoisuutta, epävarmuutta, satunnaisuutta: elämän koko kirjoa. Myös elokuvat ja teatteri toimivat kaunokirjallisuuden tavoin erinomaisena pohjana moraalifilosofiselle ja eettiselle keskustelulle. Elokuvan ja draaman herättämät voimakkaat tunteet saattavat olla empatian kehittymistä ajatellen kirjallisuutta vaikuttavampia.

Kirjallisuuden ja taiteen klassikot sekä monet nykyajan merkittävät teokset tarjoavat moraalista tukea ihmisenä kasvamiseen. Taide laajentaa kokijan maailmankuvaa näyttämällä sellaista mitä ihminen ei omassa elämässään ole voinut kokea. Taiteelle lääketieteen opintojen tukena on useita käytännön sovelluksia. Kaikissa on keskeistä

luetun tai nähdyn analysoiminen. Taide herättää tunteita ja reaktioita, kysymyksiä: Olivatko kuvatut tapahtumat todentuntuksia ja oliko mahdollista eläytyä niihin? Syntyikö kuvauksen kohteeseen samastumisen vai vieraantumisen kokemuksia ja mistä ne kasvoivat?

Pohdittaviksi taiteen äärellä nousee myös moraalifilosofisia ja eettisiä ongelmia sellaisina kuin ne näyttäytyvät lääkärille hänen hoitaessaan kuviteltuja potilaitaan. Ikääntyviä, kärsiviä tai kuolevia ihmisiä koskevia kuvauksia tarkastellessa voi reflektoida potilaana olemista ja aistia myötäelämisen tunteita. Erityisesti kirjailija-lääkärit ovat näitä aiheita käsitellessään hyvin aidon tuntuksia ja puhuttelevia. Opiskelijat ja lääkärit joutuvat niiden kautta analysoimaan kriittisesti henkilökohtaista ja joskus mutkikasta suhdettaan lääkärintyöhön ja potilaisiin.

Luovalla kirjoittamisella voi olla merkittävä rooli opiskelijan ja lääkärin ammatillisen kehittymisen kannalta. Kirjoittamisen kautta luodaan pohjaa myötäelämiselle ja empatialle. Potilaan todellisen tarinan lukeminen tai kirjoittaminen sekä lääkärin että potilaan näkökulmasta voi olla erityisen hyödyllistä. Luova kirjoittaminen tarjoaa tilaisuuden syventyä miettimään niitä tunteita, joita tarina on itsessä herättänyt ja joita voisi kuvitella kirjallisen hahmon kokeneen. Myös omaelämäkerralliset tekstit voivat tukea myötäelämisen taidon kehittymistä. Luovan kirjoittamisen hyöty kasvaa ryhmätyöympäristössä, jossa kunkin osallistujan tekstit ovat yhteisen tarkastelun kohteena. Koskettavan ja surullisen potilastapauksen aiheuttamaa patoutunutta tunne-elämystä voi käsitellä kirjoittamalla sen ulos runon tai proosan muodossa.

Rajojen purkamisen kautta kohti dialogia

Tampereen yliopistossa toteutetun Taide ja taudit -yhteisprojektin perustana ovat havainnot, joiden mukaan inhimillisten ongelmien tulkitsemisessa ja selittämisessä tarvitaan kovien ja pehmeiden tieteen yhteistyötä. Lääketieteelle ei riitä biologisten ja kemiallisten prosessien selvittäminen ja taiteentutkimus puolestaan tarvitsee toisinaan lääketieteellisten diagnoosien tukea analysoidessaan taideteoksen syntyä.

Terveydellä ja sairaudella on sosiaaliset ja kulttuuriset syynsä. Erilaisia tauteja on diagnosoitu varmaan yhtä paljon kaunokirjallisuudessa kuin lääketieteellisessä tutkimuskirjallisuudessaakin. Taide on aina ollut avoin ja joustava väline, kun yhteiskunnallisissa ongelmatilanteissa on kuvattu muutoksen vaikutuksia ihmisen fysiikkaan ja psyykeen. Toisaalta humanistisessa tutkimuksessa yleisemmin on tulkittu demografisia muutoksia. Historiantutkimuksessa on aina kiinnostuttu sodista ja kriiseistä ja niiden vaikutuksista kansakuntien elämään.

Näyttäessään kulttuurista erilaisuutta tai antaessaan vähemmistöille äänen taide on rikkonut traditionaalisia käsityksiä ja laajentanut rajoja sairauden ja terveyden määrittelyssä. Sairauteen liittyy usein myös kielellistä retoriikkaa. Rutto on inspiroinut keskiajan kirjailijoita muotoilemaan uudelleen kristillistä maailmanselitystä samalla tavalla kuin aids on nykyajan kirjallisuudessa muuttunut metaforaksi sivistyksemme haavoittuvuudesta. Sairaus on siten luonteeltaan enemmän tai vähemmän kulttuurinen ilmiö, jota tulkitaan muuttuvien aikojen horisontissa.

Kun lääketiede pohtii niin sanottua suomalaista tautiperimää, se joutuu käyttämään apunaan sellaisia lähteitä (arkistoja, kirjallisia dokumentteja), jotka normaalisti ovat humanistisen tutkimuksen käytössä. Suomalaiseen tautiperintöön on siten haettu kulttuurisia selityksiä kaunokirjallisuuden teksteistä. Moniulotteisimmin tätä tautiperintöä on kuvattu romaanikerronnan keinoin Aleksis Kiven *Seitsemästä veljeksestä* Juhani Ahon *Maaailman murjomaan* tai F. E. Sillanpään *Nuorena nukkuneesta* Kari Hotakaisen *Juoksubaudantiehen*. Kansallista tautiperimää voi tarkastella myös lukemalla suomalaista lyriikkaa Kaarlo Kramsusta Eino Leinoon tai Edith Södergranista Pentti Saarikoskeen. Tarkemman kartoituksen ansaitsisi esimerkiksi se, miten tyyppilliseksi runoilijain sairaudeksi nimetyn keuhkotaudin oireet ovat näkyvissä 1900-luvun suomalaisen kirjallisuuden perinteessä. Myös alkoholismin ja mielenterveyden pulmat ovat keskeistä kirjallisuuden raaka-ainetta ja samalla kansallisen mentaliteetin peilauspintoja.

Humanistisessa taiteentutkimuksessa tauteja on joskus tarjottu yksioikoisina selitysmalleina. On selitetty esimerkiksi kirjailijan käyttäytymistä, teosten teemoja tai ilmaisullisia poikkeamia sen pe-

rusteella, millaisia sairauksia hänestä on identifioitu. Nykytutkimus suhtautuu tällaisiin faktoihin enemmän finalistisen kuin kausaalisen tulkinnan kautta. Silti tauteja ei kulttuurintutkimuksessakaan voi sulkea pois: ne kuuluvat siihen kontekstiin, joka luovan työn taustalla rakentaa merkityksiä ja joka tekstin, kuvan tai näyttämöllepanon analyysissä on otettava huomioon. Ongelmanasettelut vaativat tarkempaa teoreettis-metodologista pohdintaa tieteidenvälisyyden näkökulmasta.

Tämä tutkimusantologia pyrkii etsimään vastauksia sairauden ja taiteen kosketuspinnosta nouseviin kysymyksiin. Taide ja taudit -luentosarjassa eri vuosina vierailleet tutkijat ja taiteilijat ovat ystävällisesti kirjoittaneet esitelmiensä pohjalta artikkeleita ja esseitä. Kuusitoista kirjoitusta jaettuna neljään osastoon kattaa laajan kirjon tautien kulttuurihistoriasta erilaisiin teksteihin tai kuviin, joissa sairaudet ovat olleet lähtökohtana. Antologiaan sisältyy myös puheenvuoroja luovuuden ja terveyden suhteista sekä tieteiden ja taiteiden rajoja ylittäviä tutkimusretkiä mielen ja ruumiin kipukohtiin.

Artikkelikokoelman tekijöinä olemme tietoisia siitä, että teoksestamme puuttuu monia taiteen alueita ja taudinkuvia: esimerkiksi ite-taiteesta, vammaisuuden esityksistä tai niin sanotun proteettisen ihmiskuvan merkityksestä emme ole saaneet mukaan tekstejä. Humanististen tieteiden ja lääketieteen yhteistyöhankkeiden jatkuessa sairauksien kulttuurisiin kytkentöihin on mahdollista syventyä toisenlaisin aihein ja tutkimuskysymyksiin.

Antologiaa on suunniteltu tutkimushankkeen ohjelmaryhmässä, johon ovat kuuluneet allekirjoittaneiden toimittajien lisäksi Eeva Mattila, Anne Sannikka ja Tiia Kurkela. Toimitus- ja kirjoitustyön rahoittamiseen Jenny ja Antti Wihurin säätiö myönsi iloksemme apurahan, josta lämpimästi kiitämme. Suurin kunnia ja kaunein kiitos kuuluvat kirjoittajille, jotka ovat antaneet tekstinsä käytettäväksi. Viimeistelyvaiheessa olemme saaneet arvokasta apua kustantajalta ja anonymiltä vertaisarvioijalta. Olemme myös kiitollisia niille sadoille lääketieteen ja taideaineiden opiskelijoille, jotka ovat vuosien varrella aktiivisesti olleet mukana Taide ja taudit -sarjan luennoilla ja ottaneet keskusteluissa kantaa niiden teemoihin.

Laura Karttunen, Jubani Niemi ja Amos Pasternack

SAIRAUDET TEKSTEISSÄ

Olisiko romaani, joka käsittelee tautia sinänsä – ilman sen kokijaa eli sairasta ihmistä – kiinnostava? Entä toimisiko jonkin lääketieteen alan oppikirjasta poimittu taudinkulun kuvaus romaanina? Kyseessä on eräänlainen kertomus: kehonsisäiset tapahtumat seuraavat toisiaan ja yksi tapahtuma mahdollisesti aiheuttaa toisen. Viimeaikaisissa määritelmissä kerronnallisuuden ytimeen asettuu kuitenkin juuri inhimillinen kokemus. Vaikka lääketiede pystyisikin kuvaamaan esimerkiksi Alzheimerin taudin geneettisen perustan ja taudinkulun, sen on vaikea päästä käsiksi siihen, miltä tuntuu sairastaa kyseistä tautia. Kaunokirjallisuudessa, johon ei kohdistu samanlaista objektiivisuuden vaatimusta, dementikon kokemusmaailmaa voi ainakin yrittää kuvata kuten Jonathan Franzen tekee romaanissaan *Muutoksia* (*The Corrections* 2001).

Taudit eivät ole ikuisia ja muuttumattomia. Vaikka jokin tauti elimistön sisäisenä fyysisenä prosessina olisikin ollut jo kauan olemassa, se tulee laajan yleisön silmissä todelliseksi vasta sitten kun se saa kielellisen asun: ensin tieteellisissä julkaisuissa ja sitten populaareissa teoksissa, mediateksteissä ja kaunokirjallisuudessa. Kun ihminen saa diagnoosin, hän saa samalla vaivoilleen nimen – kehyksen, jossa hänen keholliset tuntemuksensa jäsentyvät ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi. Mutta entä jos näin ei käy? Vaikkapa masennuksesta kärsivä ihminen ei ehkä pystykään samastumaan oirekuvaukseen ja saattaa kokea tullessaan väärinymmärretyksi ja jääneensä ilman kertomusta, joka selittäisi ja järjestäisi hänen kokemustaan. Romaani – sen sisältä-

mä symbolien verkosto ja sen ajateltu rakenne – voi tarjota tällaiselle potilaalle samastumisen kokemuksen ja illuusion koherenssista.

Kun taudista tulee osa kulttuuria ja kieltä, siitä tulee myös valtakysymys: taudinmäärittely voi tarkoittaa potilaan määrittelemistä tietynlaiseksi. Taudin yhteys valtaan tulee selvimmin esille tarkasteltaessa menneisyyden lääketiedettä. Anna Kortelainen toteaa artikkelissaan, että naisen diagnosoiminen hysteerikoksi antoi entisajan mieslääkäreille tekosyyneksumoida tämän vartalolla ja kuvailla sen yksityiskohtia. Kortelaisen kritiikki ei kuitenkaan kohdistu niinkään entisajan lääkäriin kuin kirjailija Per Olov Enquistiin, joka heidän esimerkkiään seuraten alistaa romaaninsa naishahmot omalle ja lukijan tunkeilevalle, erotisoivalle katseelle. Kortelaisen mukaan Enquist löytää hysterian piirteitä jopa maailmankuulussa tiedenäisessä Marie Curiessa. Hysteria ja kuuluisat naiset varmistanevat korkeat myyntiluvut. Enquistin tapaus, vaikkakin poikkeuksellisen räikeä, ei ole ainoa laatuaan. Harvinaisempien ja oireiltaan dramaattisten tautien kuvaamiseen nykyromaaneissa liittyy toisinaan itsetarkoituksellista erikoisuuden tavoittelua. Salapoliisiromaani onkin jotakin enemmän, kun yksityisetsivällä on Touretten oireyhtymä kuten Jonathan Lethemin romaanissa *Motherless Brooklyn*.

Jos sairas ihminen esitetään romaanissa kummajaisena dramaattisine oireineen, lukijan on helppo pitää hänet turvallisen välimatkan päässä – toisena, joka ei uhkaa lukijan omaa identiteettiä. Juha Herkmanin analysoimassa Kalervo Palsan sarjakuvassa lukija sen sijaan pakotetaan kohtaamaan inhottava toinen. Sarjakuvasta puuttuu se muodon puhtaus, joka asettaisi kuvatut iljettävyudet etäälle, joten lukija joutuu vastakkain omien torjuttujen puoliansa kanssa. Lääkäri saattaa työssään kätkeytyä lääketieteellisen tietonsa suojiin eikä uskalla kohdata toista, kärsivää ihmistä. Juhani Niemen analysoiman Tšehovin novellin alkutilanteessa on kaikki ainekset tällaiselle monologiselle lääkäri-potilassuhteelle. Niemi osoittaa kuitenkin, että Tšehovin kuvaaman lääkärin ja hänen epämääräisin oirein sairastavan naispotilaansa välille syntyy mystinen yhteisymmärrys. Lopullisia vastauksia ei tosin modernissa maailmassa ole, Niemi toteaa. Novellin potilaalle ei anneta lupausta paranemisesta, ja Tšehoville tyypilliseen tapaan tarina jää avoimeksi, kärsimyksen ongelma vaille ratkaisua.

Harvoin tauti itse muodostaa kaunokirjallisen teoksen ydinsisälön. Sen sijaan se saa usein palvella jonkin ikaikaisen teeman kuten kuoleman käsittelyä. Kaisu Rättyän artikkelissaan esittelemissä nuortenkirjoissa sairauksien kuten anoreksian kautta lähestytään nuoren ihmisen identiteetin rakentumista ja kehosuhdetta. Nämä teemat ovat keskeisiä myös terveiden nuorten elämässä; sairaus erilaisine vaiheineen tarjoaa oivallisen kerronnan kaaren, jonka puitteissa näitä abstrakteja asioita voidaan käsitellä mukaansatempaavalla tavalla.

Identiteetin rakentuminen on yleensäkin keskeinen piirre sairauk kertomuksissa. Kertomusteoreetikko Shlomith Rimmon-Kenan toteaa artikkelissaan ”The Story of ”I”: Illness and Narrative Identity” (*Narrative* 10:1, 2002), että sairaus on katkos tai aukko identiteetissä ja että kirjailijat kuten Audre Lorde ovat pyrkineet kertomuksen keinoin rakentamaan uudenlaisen sillan menneen ja sairauden värittämän nykyisyyden välille.

Kertomukset voivat olla suureksi avuksi myös sairaita ihmisiä hoitaville lääkäreille. Kerronnalliset kyvyt kuten luova ja aktiivinen kuunteleminen ovat välttämättömiä esimerkiksi kohdattaessa traumatisoituneita ihmisiä. Kerronnan tutkimuksen antia lääkäreille on kartoitettu *Narrative*-lehdessä (13:3, 2005) useassa artikkelissa, ja kertomusteorian ja lääketieteen yhtymäkohtia etsivään tutkimukseen on alettu viitata termillä ”narrative medicine”.

Läketieteen ja tautien laajat metaforiset ulottuvuudet eivät ole jääneet yhteiskunta- ja kirjallisuustieteilijöiltä huomaamatta. Tehokkuusajattelu voidaan nimetä syöväksi, joka on vallannut yhteiskunnan, tai jostakin taidemuodosta voidaan puhua Juha Herkmanin tapaan kulttuurin tautina. Taudista tulee tällöin taiteessa ja taidepuheessa symboli tai merkitsijä, joka viittaa itsensä ulkopuolelle, johonkin laajempaan ihmisyyteen tai yhteiskuntaan kytkeytyvään teemaan.

ANNA KORTTELAINEN

AMOR OMNIA VINCIT?

Per Olov Enquistin hysteerikot

Tämä teksti ei ole viileän objektiivinen ja etäältä tarkasteleva raportti. Tämä teksti penää eettistä vastuuta ja vaatii oikeutta. Pidän historiankirjoituksellista vastuuta tärkeänä sekä yleisellä tasolla että aivan erityisesti silloin, kun kyseessä on erityisen epäinhimillinen historiallinen ilmiö ja sen keskellä eläneet ihmiset. Mielestäni tämä koskee myös fiktiota silloin, kun se kuvaa todellisia historiallisia henkilöitä ja väittää perustuvansa dokumentteihin.

Ruotsalainen kirjailija Per Olov Enquist julkaisi vuonna 2004 romaanin *Boken om Blanche och Marie*. Se ilmestyi suomennoksena nimellä *Blanche ja Marie* syksyllä 2005. Romaani kertoo pariisilaisen Salpêtrièren klinikan tähtihysteerikosta Blanche Wittmanista, nobelisti Marie Curiestä ja heidän kauttaan myös neurologi Jean-Martin Charcot'sta. Kirjan takakansiteksti siteeraa ensin Enquistin kuvausta syövän takia amputoidusta Blanchesta ja hänen leikellystä ruumiistaan. Samalla sitaatti jo kertoo lukijalle, että Enquistilla on oikeus ja kyky kajota tähän torsoon: ”Tietyistä syistä monet tarkkailivat häntä, myös monet kuvailuun kykenevät, toisin sanoen kirjailijat.”

Sitten seuraa markkinointiteksti, joka yksiselitteisesti kertoo Blanche Wittmanin eläneen kolme elämää: ensin hysteerikkona ja Charcot'n rakastajattarena, sitten Marie Curien laboratorioapulaisena ja kolmanneksi kirjailijana, kun hän ”kirjoitti rakkaussuhteestaan Charcotiin sekä Marie Curien katastrofaalisesta viimeisestä rakkaudesta”. Takakansitekstin mukaan Blanche Wittman siis kirjoitti kolme

muistikirjaa, jotka nimesi kokonaisuutena ”Kysymysten kirjaksi”. Enquistin romaani perustuu näihin.

Takakansiteksti todella kertoo, mistä Enquistin kirjassa on kyse. Ja siten se on yhtä lailla epäeettistä valetta kuin koko romaanikin. Ei ole mitään todisteita siitä, että Blanche Wittman olisi ollut Charcot’n rakastajatar. Blanche Wittman ei koskaan ollut työssä Curien laboratoriossa. Ei ole mitään viitteitä saati todisteita siitä, että Blanche Wittman olisi kirjoittanut muistikirjoja saati että sellaisia olisi edelleen olemassa. Lisäksi siinä vaiheessa, kun Marie Curie todella häpäistiin julkisesti rakkaussuhteensa takia, oli Blanche Wittman maannut haudassa jo seitsemän vuotta. Onko näillä sepitteellisillä pikku lapsuksilla mitään merkitystä? Mielestäni on. Tässä tekstissä pohdin, miten ja miksi Enquist oman hysteriademonstraationsa järjestää. Ensin tarkastelen Enquistin romaanin perustaktiikkaa ja vertaan sitä historiallisiin faktoihin.

Kuvitteellinen ja todellinen Salpêtrière

Enquistin mukaan Salpêtrièren klinikalle ”koottiin rakkaudesta sekaisin menneet naiset. He olivat rappeutuneita tai vanhaksi tulleita naisia tai sellaisia tyttöjä, joitten olisi pitänyt ryhtyä etsimään rakkautta, mutta olivat vain odottaneet sitä ja luhistuneet. Heille kaikille oli yhteistä, että rakkaus oli näytellyt osaa jokaisen elämässä, mutta he olivat pettyneet rakkaudessa.” (51) Tällä kuvitteellisella Salpêtrièrillä ei ole mitään tekemistä todellisen Salpêtrièren kanssa, vaikka 1800-luvun tekopyhimys olisi ehkä halunnutkin kuvitella asian Enquistin tapaan, seksualisoituna ja romantisoituna. Salpêtrièreen oli suljettu loppuiäkseen tuhansia ja tuhansia naisia, jotka sairastivat erilaisia neurologisia sairauksia kuten epilepsiaa tai dementiaa. He saattoivat myös olla mielisairaita, heillä oli pitkälle edennyt sukupuolitauti tai he olivat vajaamielisiä tai jollakin tapaa vammaisia. Sairaalan olot olivat nykystandardein hoito- ja tutkimuseettisesti erittäin kyseenalaiset: pieni osa potilaista oli koe-eläimiä ja näyttelyesineitä, suurin osa säilössä täysin vailla hoitoa ja huomiota. Monilla potilailla oli terminaaliasemalleen saapuessaan takanaan jo kammottavia vaiheita:

pahoinpitelyjä, raiskauksia, abortteja, karmeita kohtaloita Ranskan–Preussin -sodan jaloissa, harhailemista kaupungista toiseen ja hyväksikäyttävältä työnantajalta toiselle.

Nuoret ja kauniit hysteerikot esiteltiin demonstraatioissa ja valokuvissa. Heidän dramatiikkaa ja avuttomuutta yhdistävä olemuksensa, heidän esiintymisensä estottomuus, heidän nuoruutensa ja villiytensä teki heistä himoittavia. Sen sijaan että heidän katsojansa olisi tunnustanut reaktionsa, oli 1800-luvulle tyypillistä käsitellä näitä katsojan impulsseja pohdinnoilla hysteerikkojen sukupuolimoraalista. Halun kohde saa kantaa syyn ja syyllisyyden, ei katsoja itse. Tämä näkyy havainnollisen selvästi André Brouillet'n maalauksessa *Charcot opettaa Salpêtrièressä* (1887), jossa oppinut ja utelias miesyleisö tuijottaa tiedotonta ja hemaisevaa Blanchea.

Mutta Enquistin hysteriassa on kyse rakkaudesta: amor omnia vincit, toistelee päähenkilö Blanche Wittman. Romaani esittää perustuvansa Blanche Wittman -nimisen hysteriapotilaan muistikirjoihin, jotka vilisevät sekä oppineita viittauksia että Blanchen romantisoitua tietämättömyyttä, joka Enquistin mukaan ”pitää antaa Blanchelle anteeksi”. Romanin epämääräinen minäkertoja on suunnilleen Enquistin ikäinen, pietistisen kasvatuksen Västerbottenissa saanut mies, joka tarinoi ja kommentoi, mutta ei kerro miksi: ”Aluksi Blanchen rekonstruointi oli vaikeaa, mutta käy jo paremmin, vaikka tekeekin kipeää.” (42) ”Rekonstruointia” varten minäkertoja väittää lukevansa Blanchen muistikirjoja; tästä Enquist rakentaa ikään kuin todentuntuisen asetelman. Hän kommentoi lukemaansa ja viljelee paljon huutomerkkejä. Vaikutelmaa olemassa olevista Wittmanin muistikirjoista Enquist vahvistaa aivan tietoisesti: hän ”siteeraa” niitä ja maalailee tilanteita, joissa Blanche kirjoittaa, kuvailee hänen ”lapsellisen pyöreää” käsialaansa ja retorisia keinojaan ja arvioi hänen tekstinsä uskottavuutta. Lisäksi Enquist käyttää muitakin keinoja, esimerkiksi kysymysmerkkejä, joilla merkitsee kohtia, joissa käsiala on epäselvää tai käsitteet vieraita. Näinhän toki teemme, jos siteeraamme käsikirjoitusta. Ja lukija tuudittautuu Enquistin siteeraamisen tarkkuuteen yksityiskohtia myöten. Ongelma vain on, ettei näitä muistikirjoja ole olemassakaan, mutta lukija käsittää hyvin helposti sekä ne että niiden ”dokumentoimat” asiat tosiksi.

Enquistin mukaan Blanche oli tullut raskaaksi 16-vuotiaana, jolloin hänen apteekkari-isänsä, ”joka piti monellakin tapaa tyttärestään”, teki tälle abortin Verdiä vihellellin (29). Blanche oli myös antanut isälleen inestisiä suudelmia, kuin nainen miehelle (147). Vuotta ennen Salpêtrièren klinikalle joutumistaan Blanche oli vastaavasti armomurhannut sairaan isänsä. Äiti oli kuollut kohta isän jälkeen ”rakkauden puutteeseen ja maksasyöpään”.

Blanche oli siis murhannut isänsä. Murhan jälkeen hän oli kiertänyt mielisairaalaan toiseen kunnes oli päätynyt Charcot’n klinikalle hoitoon. Näinkö se oli, Blanche Wittman? Ei ollut. Vuonna 1877 Salpêtrièreen otettiin palvelustytöksi 18-vuotias pariisilainen pyykkäri Marie Wittman. Hän alkoi saada epilepsian kaltaisia kohtauksia ja päätyikin palkkalistoilta potilaaksi. Nimen Blanche hän sai huudettuaan erään kohtauksen aikana ”Blanche! Blanche!”. Blanche huusi nimeltä myös omaa Suzanne-raukkaansa. Klinikon lääkärit olettivat näiden nimien viittaavan hänen ainoaan sisareensa. Potilasasiakirjat ja sairaskertomukset kuvailevat Blanchen olleen 164 cm pitkä ja painaneen 70 kg. Samojen dokumenttien mukaan, Charcot’n äänellä, hänellä oli vaalea iho, ”erittäin kookkaat rinnat” ja loistava katse. Blanchea kuvailtiin luonteeltaan voimakastahtoiseksi ja oikukkaaksi. Muistikirjoja hän ei olisi voinut kirjoittaa, sillä hän ei osannut juurikaan lukea tai kirjoittaa. Älyllisesti hänet luokiteltiin juuri ja juuri keskinkertaiseksi, mutta hänen muistinsa todettiin olevan melko hyvä. Hänen sveitsiläinen isänsä oli mielisairas, ja äiti sai hermo-kohtauksia. Blanche oli saanut ensimmäisen hysteriakohtauksensa 12-vuotiaana, kun työnantaja oli yrittänyt raiskata hänet. Jo 15 ikävuoteen mennessä hänellä oli ollut useita rakastajia.

Mutta Enquistille inestinen isänmurhaajatar näyttää olevan kiinnostavampi ja kiihottavampi olento kuin raiskattu lapsi ja hyväksikäytetty teinityttö. Mitä tälle tytölle klinikalla tehtiin? Julkaistut potilasasiakirjat luettelevat parin ensimmäisen vuoden aikana Blanchelle tehtyjä kokeita: painelukokeita, Vigouroux’n sähkökokeita, Burqin metallilaattahoitoja ja ihoreaktioihin liittyviä kokeita, joissa selviteltiin ”hysteerisiä iho-oireita” ja niiden mahdollisia yhteyksiä syfilisperimään ja -alitiuteen hysteerikoissa. Blanchen munasarjoja ei paineltu vain käsin, vaan häntä saatettiin pitää parikin vuorokautta metallikorsetissa, joka painoi hänen alavatsaansa. Eri puolille hänen

kehoaan kiinnitettiin käämejä ja magneetteja. Lääkityksenä hysteri-
aansa hän sai eetteriä ja amyylinitriittiä. Myöhemmin vuosina Blan-
chea lainattiin muihinkin sairaaloihin, joissa hänelle tehtiin erilaisia
aisti-, suggestio- ja kaksoispersoonallisuuskokeita.

Blanche Charcot'n rakastajattarena?

Blanche Wittmanista tuli klinikan primadonna, lukemattomien
näytösten ja valokuvien tähti, "hysteerikkojen kuningatar". Blanchen
oireita kuvailtiin ja kuvattiin yksityiskohtaisesti koko länsimaalaiselle
lääketiedeyhteisölle. Eräs Blanchea seurannut psykologi luonnehti 26-
vuotiasta Blanchea "melko herkulliseksi elsassilaisnaiseksi", jonkalais-
ta "koelihaa" ja "ihmissammakkoa" hän ei ollut vielä koskaan saanut
käsiinsä. Blanche oli erityisen hyvä ja ihanteellinen malli Salpêtrièren
valokuva-ateljeessa: hänen kohtauksensa olivat ajoitukseltaan ja
kestoltaan aivan täydellisiä tuon ajan valotus- ja muille teknisille
kuvausolosuhteille – puhumattakaan hänen ulkoisista avuistaan.

Enquistillekin Blanche on koelihaisa herkkupala – Charcot'n
rakastajatar, tietenkin. Tämän Enquist pohjustaa kuin eroottisesti
sävytettyssä neljän euron lääkäriromaanissa: Blanche oli pukeutuma-
sa hysteriatutkimuksen jälkeen, näki Charcot'n kulkevan huoneen
avoimen oven ohi ja "viivytteli niin, että pukeutuminen kesti pitkään.
Hän käänsi päänsä poispäin, kiersi vartaloaan hitaasti. Toinen rinta oli
puoliksi paljaana. Hän oli varma, että C. näki hänet." (13) Blanche
on ennen kaikkea haluttava ruumis, joka huomionkipeästi esittelee
itseään halukkaalle lääkärin ja lukijan katseelle.

Enquistin romaanissa Charcot lumoutuu ja lopulta kuoleekin
himonsa takia. Jo romaanin alussa Enquist ostaa lukijansa huomiota
vihjaamalla Blanchen tunnustaneen, että oli murhannut lääkäri-
rakastajansa. Enquistin mukaan Charcot oli suostutellut Blanchen
mukaan matkalleen Morvaniin; tästä matkasta oli tuleva hänen vii-
meisensä (89). Enquistin Blanche puolestaan tarjoaa selityksen sille,
miksei häntä mainita siinä tarkimmassa aikalaisdokumentissa, jossa
kuvailaan yksityiskohtaisesti Charcot'n viimeistä matkaa. Selostuksen
kirjoitti René Vallery-Radot, Louis Pasteurin vävy. Hänet Enquistin

Blanche nimeää opportunistiksi, joka tahallaan kätkee Blanchen mukanaolon. (216) Minäkin olen toki lukenut tämän matkaraportin, uteliaana, koska sen on kirjoittanut pitkäaikaisen tutkimuskohteeni Albert Edelfeltin hyvä tuttava. Näinpä vain Enquist leimaa todellisen, erikseen nimetyn historiallisen dokumentin valheelliseksi, koska hän haluaa fiktionsa kuljettavan historiaa toista latua. Ja aivan kuten lukija aavistaa, romaani huipentuu yöhön Morvanissa: Blanche ja Charcot rakastelevat ensimmäisen ja viimeisen kerran ja Charcot kuolee seksin aiheuttamaan sydänkohtaukseen (224–230).

Klinikallaan 1800-luvun lopulla professori Charcot teki oman teoriansa mukaisesti eli oikeaoppisesti oireilevasta hysteerikkonaisesta eroottisen olennon, jota saattoi loputtomiin katsella, analysoida, hypnotisoida, manipuloida, testata, automatisoida ja patologisoida. Nämä naiset menettivät täysin oman elämänsä ja yksilöllisyytensä; heistä tuli etunimellä puhuteltavia potilaita, joiden koko elossa oleminen oli alistettu neurologialle ja Charcot'n ja hänen oppilaidensa karriäreille. Heidän potilaskertomuksensa ja puolialastomat kuvansa julkaistiin, samoin heidän kaikki mahdolliset oireensa, kuukautiskierronsa, virtsamääränsä ja käyttäytymistapansa. Lopuksi julkinen oli myös ruumiinavausraportti.

Mitä tekee Enquist? Hän kulkee tyytyväisenä Charcot'n jälkiä. Kuinka houkutteleva rekisteröivän katselijan rooli onkaan. Kuinka itsestään selvänä Enqvist oikeutensa ottaakaan. Kuinka naiivilla tavalla teksti voi luottaa konsensukseen, jonka mukaan nainen on tuomittu avuttoman ja samalla romantisoidun ja erotisoidun potilaan rooliin. Blanchen teemaksi liitetään heti romaanin alussa rakkaus. On kyse rakkaudesta. Sehän on kaikkien naisten elämän pääeetos? Ja tämä eetosko oikeuttaa kaikki tähän historialliseen henkilöön kohdistuvat teot, jotka romaani yhdessä lukijansa kanssa suorittaa?

Hysteerikot ovat olemassa hyväksikäyttämistä varten, ja kaikki naisethan ovat enemmän tai vähemmän hysteerisiä. Tähän konsensukseen Enquist luottaa. Eikä Enquistille riitä Blanchen elämän pahoinpitely. Enquistin mukaan Charcot oli esitelletty hysteriakokeissaan myös kuuluisaa tanssijatarta Jane Avriilia, oikealta nimeltään Jeanne Louise Beaudonia (35, 44–50). Romaanin väitteen mukaan Jane Avriil oli jo pikkutyttönä miehen hyväksikäyttämä, vaikka Enquistillä onkin omalaatuinen tapa ilmaista tämä: ”Mutta yksi äidin entisistä

rakastajista ryhtyi auttamaan Janea ja tyttö alkoi pulskistua, mistä hyvästä mies osoitti suosiotaan sekä henkisesti että ruumiillisesti” (49). Tyttö saa siis ensimmäiset naisen muotonsa, ja on selvää, että hänen täytyy jo maksaa suojelusta. Enquist katsoo siis parhaaksi päätellä, että Janen nuoruutta ”leimaa tietty ajalle tyyppillinen sentimentaalisuus” ja että hän ”ponnisteli vailla luonteenpiirteitä”, vaikka toisaalta hänen ”kasvuvuotensa olivat olleet jännittäviä” (49, 53). Sitten Jane alkoi saada kouristuskohtauksia, kun oli ensin kieltäytynyt hieromasta äidin ”hyväntekijää”(50).

Näinkö se oli, Jane Avril? Mistään tällaisesta Jane Avril ei 1930-luvulla julkaistuissa muistelmissaan puhu. Hänen omien sanojensa mukaan äiti patisti tyttärtään miesten syötiksi vasta liki kymmenen vuotta myöhemmin. Vaikuttaa siltä, että Enquist on käsittänyt tahallisesti tai tahattomasti väärin muistelmissa esiintyvän sanan ”mes bienfaiteurs” (hyväntekijäni, 25), joka viittaa Janea auttaneeseen aviopariin. Näin Enquist tekee Janesta nopeasti ja itsestään selvästi eräänlaisen lapsihuoran: ”Yksi Janen vanhemmista rakastajista ja suojelijoista, tohtori Magnan, oli psykiatri. Hän oli osannut antaa arvoa Janelle tämän laihempina ja lapsellisempina aikoinaan. Tämä lääkäri piti huolta, että Jane pääsi Salpêtriëreen professori Charcot’n potilaaksi.” (50) Magnan oli siis Janen ”rakastaja” silloin, kun Jane oli pienempi, vielä vailla naisen muotojakaan. Samassa lauseessa Enquist seksualisoi tytön, josta äidin asiakkaat ”olivat alkaneet pitää”, ja tekee Valentin Magnanista pedofiilin.

Mitä Jane Avril kertoo tästä muistelmissaan? Niiden mukaan hänet oli lähetetty lapsena sekä tanssitaudin (chorea) oireiden että äidin rajun ja jatkuvan väkivaltaisuuden takia Salpêtriëreen. Äidin vuokraisäntäpariskunta pelasti siis lapsen ja lähetti laitokseen, koska pariskunta kuului neurologi Magnanin ystäväpiiriin. Köyhäinhuollon asiakirjojen mukaan Jeanne Beaudon otettiin epilepsian takia 14-vuotiaana Salpêtriëreen. Hänet sijoitettiin naisten joukkoon, vaikka hän itse olisi mielestään kuulunut lastenosastolle. Muistelmiensa mukaan Jeanne/Jane koki viimein olevansa turvassa sadistiselta äidiltään, vaikka tämän viikoittaiset käynnit häntä edelleen piinasivatkin. Sen sijaan hysteriaa tytölle ei jäänyt mitään illuusioita. Hän näki aivan vierestä, miten hysteerikot, sairaalan ”aristokraatit”, suunnittelivat kohtauksensa ja ajoittivat ne sopivasti kiinnittääkseen Charcot’n ja

muiden lääkärien huomion. Tyttöä inhottivat ja ihmetyttivät nämä näytelmät ja lääkäreiden taipumus ja halu uskoa niihin. Jane Avril väittää myös, että joillekin potilaille syntyi lapsia suhteista apulaislääkäreiden kanssa. Kaikkeen tähän Jane Avril suhtautuu muistelijana hyvin kriittisesti. Hysteerikot laitostuivat tapellessaan miesten huomiosta ja kiinnostuksesta, vanhenivat, rappeutuivat ja menettivät järkensä. Hän itse katsoo saaneensa hyvää kohtelua eräänlaisena maskottina, lapsi kun oli.

Jeanne lähti sairaalasta kesällä 1884, juuri 16 vuotta täytettyään. Kotona äiti kävi taas tytön kimppuun ja edellytti ilman muuta, että tyttö alkaisi elättää äitiään prostituutiolla. Jeanne karkasi kotoa. Hän joutui ensin lääketieteen opiskelijan viettelemäksi ja sitten ilotyttöjen pelastamaksi. Janesta tuli tanssityttö, kaikkine ammattiin kuuluvine piirteineen.

Meheviä lisukkeita juonessa

Jane Avrilin sairaalajaksoa on tutkittu erittäin vähän, mutta jo naisen omat muistelmat kertovat puolentoista vuoden ajasta paljon. Charcot ei suinkaan esitellyt Jane Avriilia hysteriademonstraatioissaan, kuten Enquist väittää, sillä tyttö luokiteltiin epileptikoksi. 1800-luku piti kabareetanssijattaria prostituoituina ja julkisena omaisuutena. Niinpä 2000-luvun kirjailija pitää häntä vapaana riistana. Jane Avril oli oikea, elävä ihminen, mutta Enquistille hän on pittoreski julkinen nainen, jolla hän saa romaaniinsa epookin tuntua kuin halpaan elokuvaan: Moulin Rougea, Toulouse-Lautrecin julisteita ja punaista samettia. Lisäksi hän voi myötäillä 1800-luvun mielikuvituksellisia teorioita tanssitaudin, hysterian ja tanssinhaluisten naisten yhteyksistä. Halua tanssia, liikkua musiikin tahdissa, patologisoitiin 1800-luvulla suruttomasti, ja samalla julistettiin ammattitanssijattaret samalla tapaa sairaalloisiksi kuin näyttelijättäret: nämä naiset eivät olleetkaan lahjakkaita artisteja, vaan sairaudestaan ovelasti ammatin tehneitä potilaita. Muistelmissaan Jane Avril ei pidä tanssimistaan hysteriana, vaan sairaalassa löytyneenä tapana unohtaa tyttömäinen ujous, nauttia musiikista ja rytmistä ja häivyttää onnettomat olosuhteet.

Myös Valentin Magnan oli oikea, elävä ihminen. Hän oli Pariisin St. Anne -sairaalan psykiatri ja perinnöllisyysteoreetikko, joka opetti muun muassa suomalaista Hjalmar Neiglickia, kokeellisen psykologian pioneeria, keväällä ja kesällä 1887. Vaikka Magnan ei nykyihmisen silmin erityisen edistyksellinen tiedemies ollutkaan, ei historiallista henkilöä voi julistaa pedofiiliksi, vaikka kuinka arvelisi sen olevan mehevä lisuke juonessa.

Enquist väittää Blanchen päätyneen Salpêtrièresta Marie Curien työntekijäksi, asuintoveriksi ja parhaaksi ystäväksi. Romaanissa Marie Curie ottaa Blanchen laboratorioassistentiksi vuonna 1897. Ajatus näiden kahden naisen tapaamisesta on toki teoreettisesti kiinnostava, mutta näin ei koskaan tapahtunut. Tosiasiassa Marie Curielle tapahtui aivan muita asioita vuonna 1897. Hän synnytti pariskunnan esikoistyttären, Irènen, ja palasi sitten miehensä laboratorioon, jota hänellä oli vaimon (!) ominaisuudessa lupa käyttää. Mitään apulaisia hän ei olisi voinut Pariisiin École de Physique et Chimie'hin ottaa tai palkata. Entä mitä Blanchelle tosiasiassa tapahtui? Charcot'n kuoltua hän siirtyi vuosisadan lopulla apulaiseksi Salpêtrièren valokuva-ateljeehen ja vuoden 1900 tienoilla työhön klinikan röntgenlaboratorioon. Ajan tietämättömyys röntgensäteiden vaarallisuudesta johti suuriin altistuksiin. Blanche sairastui syöpään ja joutui kärsimään useita raaja-amputaatioita ennen kuolemaansa 45 vuoden iässä. Enquist kylläkin panee Blanchen väittämään, ettei tämä pidä paikkaansa. Enquistin mukaan Blanche on väittänyt olleensa Salpêtrièren röntgenosastolla töissä, jotta hänen syöpänsä menisi klinikan eikä Curien laboratorion tiliin (214).

Kuolemansairaana, mutta täysin vailla hysteriakohtauksia elävän Blanchen tavannut nuori lääkäri muisteli paljon myöhemmin lääketieteellisessä julkaisussa kyselleensä tältä, kuinka paljon hysteerikot olivat näyttelleet hypnoosia ja hysteriaa. Blanche oli vastannut: "Ett-emmekö muka olisi vaipuneet [sommambuliseen] uneen? Mekö muka emme olisi saaneet kohtauksia! Emmehän voineet muuta. Sitä paitsi se oli erittäin epämiellyttävää. Luuletteko että olisi ollut helppoa petkuttaa herra Charcot'ta? Olihan siellä niitä ilveilijättäriä, jotka yrittivät sitä, mutta hän katsahti heitä kerran ja sanoi: Ole kunnolla." Enquist siteeraa tätä autenttista tekstiä, vaikkakin lyhentäen, jättäen keskimmäiset lauseet pois ja ajoittaen tapauksen oman mielensä mukaan (170–171).

Mikä on totta, mikä tarua? Marie Curie (1867–1934) sai miehensä Pierre Curien ja kollegansa Henri Becquerelin kanssa fysiikan Nobel-palkinnon vuonna 1903. Kolme vuotta myöhemmin Pierre Curie kuoli liikenneonnettomuudessa. Vuonna 1911 Marie Curie joutui kestäämään julkista loanheittoa, kun lehdistö paljasti hänen suhteensa nuorempaan kollegaansa, naimisissa olevaan Paul Langeviniin (1872–1946). Tämä kaikki pitää paikkansa, ja nämä tapahtumat Enquist kuvaa Blanchen, silminnäkijän, muistiinpanojen avulla. Blanche Wittman oli syntynyt vuonna 1859 ja hän kuoli vuonna 1904. Enqvistin romaanissa hän elää vuoteen 1913 asti. Enquist ei vääristele Marie Curien elämänvaiheita aivan yhtä räikeästi kuin Blanche Wittmanin. Miksi? Koska Marie Curie oli suurnainen, tunnettu historiallinen henkilö, nobelisti, jonka elämään liittyvät fabulaatiot lukija voisi nopeammin tunnistaa. Sen sijaan Blanche Wittman on Enqvistin silmissä nobody, jolle saa tehdä mitä vain. Eikä vain nobody, vaan jotakin vielä alempaa: hysteerikko, kaikkien ryvetämä, penetroima ja tahrима body. Vastaavasti kun Blanche kertoo muistikirjassaan Charcot'n elämäntarinaa, jonka tämä oli siis muka rakastajattarelleen uskonut, tunnistan toki Charcot-kirjallisuuden ja -tutkimukset, joita olen vuosien varrella lukenut. Tutut kertomukset, uran ja elämän vaiheet, anekdootit. Ne sentään vastaavat sisällöltään tutkimuksia ja Charcot'n omia ja aikalaistekstejä. Välissä on toki enquistismejä, rakkauteen ja "ihastumisiin" liittyviä, keksittyjä huu-dahduksia, mutta suuremmin hän ei lisää Charcot'n elämään mitään valheellista. Enquistille Marie Curie ja Blanche Wittman ovat hänen omien sanojensa mukaan "kaksi kaunista naista". Professori Charcot on "professori Charcot".

Oliko Marie Curie hysteerikko?

Blanche on hierarkiassa kaikkein alin. Hänen pitää elää amputoituna vuoteen 1913 asti, jotta Enquist saisi sotkea hänet Marie Curien julkiseen häpäisyyn. Ja toki Curienkin tulee olla sairas. Charcot'n tapalietsoa ja provosoida naisten oireiluja oli epäeettinen. Enquist kuitenkin jäljittelee tätä tartuttamisen metodia mielellään. Kun hän kerran

vie Blanche Wittmanin Marie Curien kotiin ja laboratorioon, niin miksipä ei tehdä samalla myös Marie Curiestä hysteerikko? Enquist esittää Mariesta, tästä erittäin älykkäänä, päämäärätietoisena, askeettisen pidättyväisenä ja työorientoituneena pidetystä ihmisestä, aivan omien tarkoitustensa mukaisia väitteitä: ”Marie oli monikasvoinen ihminen, hänessä oli myös lapsenomainen puoli, jota hän ei pystynyt yhtään hallitsemaan. Sen paljastettuaan Marie otti säikähtäneenä uuden ilmeen, *vaihtoi sävyä*, muuttui tieteelliseksi. Silloin hän näytti *levolliset maailmankuulut kasvonsa*, ja niitä Blanche sanoo toisinaan *hysteerisiksi ja katatonisiksi*.” (68, kursivointi Enquistin). Kyllähän Marie Curiestäkin löytyy se hysteria, kun vähän pintaa raaputtaa, kuten kaikista naisista. Naisen kyky rationaaliseen tieteellisyteen esitetään romaanissa siis vain otettuna naamiona, pelokkaana yrityksenä ryhdistäytyä, jotta totuus ei paljastuisi. Naisen levolliset kasvot ovatkin hysteerisen katatoniset eli sairaalloisesti jäykistyneet.

Romaanissa juuri Marie Curien uran tieteelliset ja tieteenhistorialliset huippuhetket ovat vain tekosyy romanttisille kehittelyille. Romaanin Marie Curie väittelee tohtoriksi, mutta tämä tapahtuma rekisteröidään vain siksi, että Enquistin mukaan samana päivänä, kesäkuun toisena päivänä 1902, Marie rakastuu kollegaansa Paul Langeviniin (67). Romanssi alkoi kylläkin vasta vuonna 1910. Niin tai näin, Susan Quinnsin kirjoittamassa, erittäin ansiokkaassa Marie Curie -elämäkerrassa väitöksen merkitys on aivan toinen. Kun Curie puolusti viisi vuotta tekemäänsä väitöskirjaa Sorbonnessa, paikalla olivat hänen kaikki rakkaansa lukuun ottamatta isää, joka oli kuollut Varsovassa muutama viikko aiemmin. Mukana oli Pierre-aviomiehen lisäksi lääkärisisko Bronia, pariskunnan Irène-tytärtä hoitava appi Eugène Curie sekä Marien oppilaat Sèvresin tyttökoulusta, jotka ihailivat syvästi opettajaansa ja kuuntelivat ylpeinä opettajansa puolustavan tieteellisiä löytöjään ja käsityksiään. Kollega Paul Langevin kutsui Curiet ja läheiset ystävä- ja kollegapariskunnat Perrinit ja Rutherfordit illalliselle suuren päivän kunniaksi. Ernest Rutherfordin muistelus *The Lancet* -lehdessä kertasi muutama vuosi myöhemmin, miten puutarhassa Pierre Curie ”otti esiin putken, joka oli osittain päällystetty sinkkisulfidilla ja jossa oli suuri määrä radiumia sisältävää liuosta. Se loisti kirkkaasti pimeydessä ja se oli unohtumattoman päivän loistava huipentuma.” Kollegan mielestä historiallinen väitöspäivä sai siten oman valoisan symbolinsa.

Enquistin romaanissa väitöspäivän muuttuminen illaksi on kuvattu miltei sanasta sanaan kuten Susan Quinnin elämäkerrassa. Mutta Quinnin referoinnin väliin Enquist on puikannut tyypillisen huudahdusjaksonsa: ”Blanche kirjoittaa, että juuri sinä iltana Paul törmäsi Marieen, niin kuin keppi biljardipalloon! Ja Marie lähti vierimään, mutta ei ymmärtänyt tilanteesta mitään!” Sitten Enquist palaa Quinnin tekstiin ja jatkaa: ”Pierre Curie otti puutarhaan mennessä esiin putken, jonka pinta oli puoliksi sivelty sinkkisulfidilla.” Sitten Enquist kursivoi ikään kuin kyseessä olisi sitaatti Blanche Wittmanin muistikirjasta: *”Mukana oli melkoisesti radiumliuosta ja se hobti voimakkaasti pimeässä. Marien mielestä unohtumaton päivä sai suurenmoisen päätöksen, ja valonbobde lumosi kaikki, etenkin Paulin, mistä Marie ilahtui.”* (68)

Valosymboli ja koko väitöspäivä olivatkin siis romanssin alkamisen merkkihetkiä, kun liikkuva keppi töökkää liikkumattomaan palloon. Se, minkä Enquist lainaa Blanchen muistikirjasta, onkin Quinnin kirjasta otettu parafrasi Rutherfordin tekstistä. Näin Enquist pääsee pohjustamaan vaarallista rakkaussuhdetta. Samaan tapaan hän käyttää myös Quinnin kirjasta löytämiään, todellisia sitaatteja Marie Curien teksteistä. Marie esimerkiksi puhuu vaatimattomista työolosuhteista Blanchelle, joka avustaa työssä ja kirjoittaa Marien sanat ylös. Mutta: sitaatti on Marien kirjoittamasta Pierre Curie -elämäkertatekstistä, joka julkaistiin noin kaksikymmentä vuotta myöhemmin (Enquist 72, Quinn 163).

Entä millaisena Curien elämä näyttäytyy Quinnin kirjassa, josta Enquist ottaa yhden illan parafrasit, muttei itse tulkintaa? Syttyvien romanssien sijasta Curiellä oli muuta mielessä: hän oli juuri aiemmin suureksi ilokseen huomannut olevansa raskaana. Hän teki työtä ja sairasteli kesän, kunnes sai elokuussa 1905 keskenmenon viidennellä kuulla. Hän uskoi aiheuttaneensa sen ajattelemattomuuttaan: tekemällä liikaa työtä ja laiminlyömällä tarpeellisen levon. Hän katui ankarasti raatamistaan, jonka katsoi maksaneen pienen tyttövuovansa hengen. Syksy kului sairastaessa ja toipumislomalla maaseudulla. Mieliala parani vasta marraskuun puolivälissä, kun Curien pariskunta kuuli tulossa olevasta Nobel-palkinnosta.

Kuolemaa ja seksiä

Marie Curien tieteellinen kunnianhimo ja laaja-alainen lahjakkuus muuttuvat Enquistin romaanissa rakkauden, kuoleman, mystifioidun radioaktiivisuuden ja ”Taiteellisuuden” tuhruseksi yhdistelmäksi. Enquist on napannut Quinnin kirjoittamasta elämäkerrasta hyvin paljon aineistoa ja ideoita, henkilöitä, ajankuvaa ja tavan upottaa Curien pariskunnan tieteellisiä kiinnostuksenkohteita aikakauden ja Pariisin kulttuurihistoriaan. Mikä ettei. Huhtikuussa 1906 tapahtunut Pierre Curien tapaturmainen kuolema liikenneonnettomuudessa toimii Enquistin romaanissa kerronnallisesti melko hyvin, poikkeuksellisen robustisti muuhun kerrontaan nähden. Se esitetäänkin miltei sanasta sanaan samalla tavalla kuin Susan Quinnin kirjassa: koko tilanteen ja olosuhteiden kuvaus, tehokeinot, tekniset yksityiskohdat, lehdistön tapa uutisoida samaan aikaan Pierre Curien kuolema ja San Franciscon maanjäristys. Mainittakoon, että Quinnin kuvaus Pierren kuolemasta ja sen vaikutuksesta Marien elämään on koskettava, uskottavasti rakennettu ja hienosti dokumentoitu Marie Curien surupäiväkirjan avulla. Tätäkin osuutta vertauksineen ja uninäkyineen Enquist käyttää omassa teoksessaan, vaikkakin kömpelösti ja pinnallisesti verrattuna Quinnin pieteetillä rakennettuun kuvaukseen.

Tällaisessa romaanissa kuolemalle pitää saada vastakohtaksi seksiä. Enquistin mukaan Marie Curie ”koski häneen [Paul Langeviniin] ensimmäisen kerran kymmeneltä maaliskuun 4. päivän iltana vuonna 1910.” (111) Tämä tapahtui Enquistin mielikuvituksen sanelemana Rue Lhomondin varastohuoneessa, jossa polonium ja radium oli löydetty: ”Se piste, missä kaikki muuttui, oli ehkä metrin verran vasempaan pöydästä, mutta pian he siirtyivät pöydälle ja lasikolveja särkyi.” (111) Enquistin Marie väittää lukijalle tapahtumaa sattumaksi, mutta eihän hänen ”kutsuva leninkinsä” ollut sattuma, oikaisee Enquist tai Blanche. Ja niin Enquist kuvaa, miten Paul työntää ”Marien hameen syrjään” ja nostaa Marien pöydälle, jolla oli tehty historian kulkua muuttavia löytöjä.

Nyt Marie oli hyvin lähellä uutta löytöä, oli päättäväinen ja lämmin. Paulin silmissä ei enää näkynyt sitä kauhua ja puolustautumista,

jota Marie oli mielestään havainnut, hän tiesi että Paul rakasti häntä suuresti, ehkä niin paljon että ylitti rajan, jota ei ollut aiemmin uskaltanut ylittää, kaikki oli hyvin lämmintä ja pimeää ja Marie tiesi heti että heidän kummankin pimeytensä sulautuivat yhteen. Marie sanoi vain: Oi, hitaasti! Varovasti! Ja Paul tunkeutui hitaasti häneen sisäänsä. Lasinsirut olivat yhä pöydällä. Ne eivät aiheuttaneet kipua.” (115)

Ja sitten Enquist kuvaa Marien ”lähes heti” saavuttaman huipun, Paulin ”purkautumisen” ja jopa tämän ”kovan elimen”. Yhdynnän jälkeen Marie kysyy: ”Onko tämä nyt menoa?” Kotiin mentyään Marie meni tietenkin heti Blanchen huoneeseen voidakseen kertoa kaiken. Hänen selässään oli veritahroja lasinsiruista.

En edes halua kommentoida tätä yhdyntäkuvausta saati siteerata sitä enempää. Sanonpahan vain, etten muista nähneeni aiemmin yhtä absurdia tapaa rinnastaa luonnontieteellistä läpimurtoa yllätysyhdyntään. Olisiko Enquist yhtä varma vertauskuvansa toimivuudesta, jos kyseessä olisi miespuolinen nobelisti? Vaikutteita Enquist näyttää saaneen niistä lehtijutuista, joita Quinn siteeraa kuvailemallaan boulevardilehdistön tapaa romantisoida Curien tieteilijäpariskuntaa näiden saatua Nobelin vuonna 1903. Populaarilehdistö taivasteli pariskunnan työolosuhteita ”kurjassa puuparakissa” ja ihasteli ”idylliä fysiikan laboratoriossa, sitäpä emme ole nähneet aikaisemmin”. Oli niin ihmeellistä, että nainen ja mies olivat sekä pariskunta että kollegoja, aivan käsittämätöntä, bisarria, viehättävää, mielikuvitusta kiihottavaa. Näin oli Enquistinkin mielestä, Paul Langevinin ja Marie Curien kohdalla. Enquistin yhdyntäkuvaus tulee hyvin nopeasti mieleen, kun lukee Susan Quinnin siteeraamaa otetta imelältä ”Christiane”-kolumnistilta joulukuulta 1903: ”Le Matinissa ’Christiane’ kirjoitti rakkausromaaneista tuttuun tapaan: ’En halua puhua ’rakastumisesta’. [Curieden] ensimmäiset kohtaamiset laboratorion höyryissä, tislaukskolvien, pullojen ja fysikaalisten laitteiden keskellä olivat kaukana salonkeihin kuuluvasta flirttailusta.” (204)

Lisää lööppivaikutteita

Quinn kertoo sarkastisesti, miten Flammarion puolestaan kirjoitti samaa satua lehteen viikkoa myöhemmin. Flammarion näkee

Naisen ja Miehen unelmien aikakaudella, sekä köyhtyneinä että toivon rikastuttamina etsimässä minulle tuntematonta maagista talismaania maailman vaivojen parantamiseksi... Utterasti he sekoittavat samaan astiaan sydäntensä, tieteensä, kokemuksensa kullan. [...] Ja eräänä päivänä – suureksi ja unohtumattomaksi ilokseen – he löytävät astiansa pohjalta etsimänsä aarteen. (204–205)

Olen samaa mieltä kuin Quinn: ”Curieden romanssi oli roska-viihteen kirjoittajille vain hieman kiihottavampi aihe kuin Curieden ja radiumin välinen romanssi.” (205) Enquistille aiheen variaatio on sitäkin mehevämpi, sillä suhde Langevinin ja Curien välillä oli täysin sopimaton, avioliiton ulkopuolinen ja kielletty. Sen viihteellistäminen on siis vielä helpompaa, kuten yhdyntäkuvauksesta huomaan. Luettuaan Quinin ironiset sitaatit Enquist liittyy 1900-luvun alun hekumojien kuoroon.

Paul Langevinin ja Marie Curien romanssi ei ole Enquistin keksimää, tällä kertaa. Viimeistään heinäkuussa 1910 heidän välillään todella oli fyysinen suhde. Sitä seurasi kammottava skandaali julkisine häväistyksineen, rahaa kiristävine vaimoineen ja varastettuine, lehdistössä julkaistuine rakkauskirjeineen. Suhde päättyi mahdollisimman traumaattisella tavalla, ja Marie Curien terveys petti.

Niinpä Enquist voi hakea lisää lööppivaikutteita Langevin-skandaalin yhteydessä julkaistuista häväistysjutuista, joissa keltainen lehdistö revitteli mauttomimpia otsikoitaan: ”Radiumin salaperäiset säteilevät säteet [...] ovat vastikään syyttäneet tulen yhden niiden vaikutuksia antaumuksellisesti selvittäneen tutkijan sydämeen...” Tässä vaiheessa mikään todellinen ei lehdistölle riittänyt, vaan se haali lukijoita kaikin mahdollisin keinoin. Kuten sata vuotta myöhemminkin, tehokkainta oli rakennella jatkokertomuksia, joissa oli petoksia, aviorikoksia, mustasukkaisuutta, seksiä, väkivaltaa ja kostonhimoa. Ja, kuten Susan Quinn jatkaa, ”aina vain parempi, jos faktat muistuttivat fiktiota” (319). Kun fiktio muistuttaa fak-

taa, väittää olevansa faktaa ja on osin totta, osin todeksi väitettyä melodramaattista seipitettä, on lukija helppo hämätä uppoutumaan lööppimäiseen vyörytykseen.

Enquistin romaanin epilogi on nimeltään Coda, ja se näyttää erehdyttävästi ”mitä henkilöille sitten tapahtui?” -jälkikirjoitukselta. Charcot’n muistopatsaan pystytys ja katoaminen pitävät paikkansa. Jane Avrilin, Blanche Wittmanin ja Marie Curien viimeinen tapaaminen keväällä 1913 ei pidä paikkaansa. Marie Curien hautajärjestelyt, Quinnin kirjasta otetut, pitävät paikkansa. Samoin pitää paikkansa se, ettei Blanchen hautapaikkaa tunneta. Ja Enquistin romaanin takia hänen lukijansa tietävät Blanchen elämästä vielä vähemmän. Aivan romaanin lopussa seisovat kiitokset. Enquist kirjoittaa:

Tämä on romaani. Olen käyttänyt faktamateriaalia kirjoittaakseni nimenomaan romaanin enkä siksi luettele käyttämiäni teoksia. Curie-aineistosta haluan kuitenkin mainita Evelyn Sharpin teoksen 'Hertha Ayrton', Marguerite Borelin teoksen 'A travers deux siècles. Souvenirs et recontres [po. rencontres, virhe suomennoksessa]', Karin Blancin teoksen 'Marie Curie et le Nobel' sekä ennen kaikkea Susan Quinnin perustavanlaatuisen tutkimuksen 'Marie Curie – A Life', etenkin Langevin-tragedian osalta. (234)

Mutta Enquist ei kerro, miten hän on aineistoa käyttänyt: ei sitä olennaista seikkaa, että lähteistä otettujen faktojen joukossa on pseudofaktaa. Tätä lukijaa harhauttavaa sekoittumista edesauttaa juuri epämääräinen viittaaminen lähteisiin: lukija uskoo, että lähteitä on käytetty kautta linjan ja että romaani edustaa dokumentteihin perustuvaa historiallista romaania. Mutta sitaatti ei olekaan sitaatti. Historiallinen, nimetty henkilö ei olekaan hän.

Enquist kirjoittaa aiemmin romaanissaan ikään kuin kommentoisi itselleen tuttua tutkimusperinnettä ja paljastaisi uusia lähteitä:

Charcotia käsittelevistä teksteistä ei ole puutetta. Historialliset dokumentit ovat aina taitavien kirjoittajien laatimia tai voittajien työtä. Sopii kuitenkin toivoa niiden säilyvän, sillä muutoinhan vallitsisi pelkkä hiljaisuus. Mutta totuus tulee esiin rajallisesti. Charcotin ja Blanche Wittmanin henkilökohtaisesta suhteesta ei

dokumenteissa ole juuri mitään mainintoja. Sen tähden Blanchen kolmiosainen Kysymysten kirja on ainutlaatuinen.” (88)

Romaanin kiitoksissa tiedenaista koskevaa aineistoa voi sentään jonkin verran selostaa, mutta Blanche Wittmanin kohdalla ei enää tarvitse mainita mitään eksaktia. Teksti nimittäin jatkuu: ”Erityinen kiitos kuuluu tyttärelleni Jenny Gilbertssonille, joka tutki Charcot’ta koskevan laajan aineiston.” Tämän enempää Enquist ei kerro. Mikä aineisto? Ja toden totta, laaja tuo aineisto onkin, sen tutkiminen on monen vuoden urakka, sillä primääri- ja arkistomateriaalin läpikäymisen lisäksi Charcot-tutkimusta on tehty ympäri maailmaa. Mielenkiintoista kyllä, Blanche Wittman -materiaalista Enquist ei sano mitään, vaikka hän on sentään toinen nimihenkilöistä. Olisikin ylivoimaista väittää tyttären tutkineen Blanche Wittman -aineiston, kun kirja puhuu enimmäkseen aivan omiaan Blanche Wittman -nimisestä henkilöstä. Mutta sen sijaan, että Enquist kertoisi tämän perusasian kiitoksissaan, hän lopettaa tekstin: ”Itse olen yksin vastuussa siitä miten olen käyttänyt tätä kaikkea kirjassa Blanchesta ja Mariesta” (234).

Julkisia naisia koskevia tietolähteitä ei siis tarvitse mainita. Jane Avrillin elämäkertatiedot esitetään romaanitekstissä tavalla, joka näyttää perustuvan faktoihin. Ja osittain onkin, sehän tässä ongelmallisinta on. Enquist viittaa romaanissa Jane Avrillin omaelämäkertaan ja tuo autenttisuuden tuntua siteeraamalla sitä (52). Tätä Salpêtrièren oloja kuvaavaa tekstiä vain ei löydy omaelämäkerrasta. Toisaalta taas Enquist ammentaa hyvin suoraan Avrillin tekstiä, mutta ei merkitse sitä tämän omiin nimiin. Hän käyttää siis monta tapaa hämärtää toden ja keksityn rajaa, jonka yli voi siis todella väittää historiallisista henkilöistä liki mitä vain. Hänellä olisi ollut valta ottaa fiktion henkilöihämoilleen keksityt nimet, jolloin hän olisi ollut vapaa tekemään mitä tahansa. Mutta toki tunnettu tiedenainen, tunnettu potilas ja tunnettu tanssijatar ovat kaupallisesti kannattavampia. Kun faktan näköiset väitteet, tapahtumat, ”sitaatit” sijoitetaan historiallisten henkilöiden elämänvaiheiksi ja dokumenteiksi, lukija tulee monella tasolla harhautetuksi. Enquistilla on epiloginsa käytettävissään. Siellä olisi paikka kertoa, mitkä kaikki elämänvaiheet ja tapahtumat ovatkin hänen mielikuvituksensa tuotetta. Mutta hän ei tee sitä.

Onko historiallisella romaanilla etiikkaa?

Sinänsä kaunokirjallisesti avuttomassa romaanissaan *I am Madame X* kirjan tekijä Gioia Diliberto selostaa lopussa tarkasti, mitkä tapahtumat hän on sepittänyt ja liittänyt mukaan vastoin todellisia tapahtumia. Romaani pohjautuu todellisen historiallisen henkilön, John Singer Sargentin skandalöösin muotokuvamallin, amerikkalaisen Virginie Avegno Gautreaun (1859–1915) elämäntarinaa. Diliberto perustelee vuosilukujen ja tapahtumien muunnoksia, antaa alkupe- räissitaatteja ja taustoittaa tekemiään päätelmiä. Lukija saa sitten muodostaa mielipiteensä siitä, riittävätkö perustelut – pääasia, että hän saa tietää muuntelun määrästä ja laadusta. Diliberton lähdeluete- telo on huolellinen ja mitä ilmeisimmin varsin kattava. Romaani on kömpelö ja pinnallinen, mutta yhtä kaikki tekijä on ollut tietoinen eettisistä ongelmista, joista hän on halunnut kantaa vastuunsa.

Enquistin taktiikan jäljittäminen on suoraan sanottuna vasten- mielistä työtä. Joka askel kertoo siitä, miten historialliset henkilöt ovat vain välineitä – massaa, johon ei tarvitse luoda minkäänlaista eettistä suhdetta. Eikä tämä käsitys rajoitu missään nimessä pää- henkilöiden kuvaukseen tai juonen rakentamiseen. Se ulottuu ar- voladattuun tapaan käyttää lähteitä, muuntaa ja vääristellä niitä ja todellisia historiallisia henkilöitä. Siten Enquist uusintaa Charcot'n ja kumppaneiden epäeettistä ihmiskäsitystä. Painotan nyt, etten missään nimessä moralisoi sinänsä epäeettisiksi katsottavia aihepiirejä kaunokirjallisuudessa. Fiktio saa vapaasti fabuloida ja lukija punnitsee sitten fiktion uskottavuuden, perusteltavuuden, päämäärät, onnis- tuneisuuden. Mutta Enquist kirjoittaa ihmisistä, jotka ovat todella kerran olleet olemassa ja joilla on mielestäni edelleenkin oikeus tulla kohdelluiksi näinä ihmisinä – siten, että edes pyritään totuudelliseen tulkintaan. Koskaan emme tule tietämään ehdottomia totuuksia kenestäkään historian henkilöstä. Miten voisimme, kun ei sellaisia ole saatavissa toinen toisestammekaan, edes elämämme aikana?

Mikä on siis historiallisen romaanin etiikka? Romaani on aina sepitettä, mutta kun sepite kohdistuu todelliseen ihmiseen, siir- rytään eettisten kysymysten ja vastuiden puolelle. Menneisyys ei ole vapaata riistaa, josta saa tehdä kylmän rauhallisesti todellisten henkilöiden nimiin pantua fiktiota. Voiko menneisyydessä todella

eläneiden ihmisten elämänkulkua muuttaa? Voiko heidän elämästään väittää asioita, joiden tietää olevan täysin itse keksittyä, ja sekoittaa nämä väitteet dokumentoituun aineistoon? Jos näin toimii, mitkä ovat riittäviä perusteita? Tulisiko lukijan tietää näistä elementeistä ja niiden perusteluista?

Enquist hukkaa hyvän aiheen samalla tavalla kuin Charcot. Charcot'n oppilaat muistelivat, että Charcot'n oli liki turha esittää kysymyksiä potilailleen, sillä hän tiesi jo kysymättäkin. Hän oli jo nähnyt ja diagnosoinut. Charcot katsoi tarkasti hysteerikkojaan, muttei kiinnittänyt mitään huomiota heidän sanoihinsa. Päinvastoin, Charcot keskeytti ja vaiensi "hourailut". Enquistiin pätee sama, mutta harhaanjohtavan mutkan kautta, kun hän väittää siteeraavansa hysteerikon sanoja. Mielestäni Enquist määrittelee epähuomiossa oman epäonnistumisensa. Hän kuvailee (lukutaidottoman) Blanchen lapsena lukemaa romaania: "Romaani oli ollut vastenmielinen, siinä oli esitetty oikea kysymys, mutta vastaaminen oli epäonnistunut." (37) Jos Enquistillä olisi selvä kysymys, se voisi olla, ei ehkä "oikea" (mikä voisikaan olla "oikea kysymys"), mutta ainakin hyvä: mikä on tieteen rattaisiin jauhautuneen naisen ja tiedettä tekevän naisen suhde toisiinsa? Mikä on ihmisen ja luonnontieteen suhde? Onko tiede läpivalaiseva säde, ja jos on, mitä sen avulla näkee?

Mutta miten Enquist vastaa? Pikkutuhmalla amputoidun ja siten avuttoman, saatavilla olevan naisruumiin ääressä hekumoinnilla, erotoidulla lääkäri-potilassuhteella, halvoilla laboratorikohtaamisilla. Miten livettävä tuo hysterisoinnin houkutus onkaan. Miten helppoa stigmatisointi onkaan ja miten petollisen kevyesti se käy. Eihän ole lainkaan mukavaa kirjoittaa kriittisesti vallasta ja väkivallasta, vaan mieluummin määritellään teemaksi rakkaus, kun päähenkilö on Blanche, "pieni amputoitu epäsikiö puukärryssä, hän joka oli ker- ran kokenut rakkauden ja oppinut rakkauden tuskallisen läksyn ja perimmäisen salaisuuden" (84).

Saako lukija puuttua fiktion?

Kirjailijalla on oikeus asettaa todellisen historiallisen henkilön mieleen ajatuksia ja mielikuvia, suuhun sanoja ja lauseita. Lukija tietää, että ne tulevat kirjailijan kynästä, koska emme voi olettaa ajatusten ja puheiden tallentuneen. Tiedämme, mikä on fiktiota. Lukija voi sitten punnita, miten todennäköisiltä ajatukset ja puheet tuntuvat kielellisesti tai sisällöllisesti sen valossa, mitä kyseisestä henkilöstä tiedämme. Mutta kun elämänvaiheet ovat tahallisesti vääristettyjä ja kirjailija silti lavastaa ”rekonstruktion”, ei lukija voi tietää, että henkilöt nimetään hysteerikoiksi, pedofiileiksi tai vaikkapa murhaajiksi vailla todisteita ja vastoin todisteita.

Onko tällainen manipulointi oikeutettua silloin, kun väärin todistetut historialliset henkilöt eivät kuulu oman maan historiaan, Enquistin tapauksessa Ruotsin historiaan? Olisiko Enquistillä yhtä lailla oikeus kirjoittaa August Strindbergistä murhaajana, Selma Lagerlöfistä laitokseen suljettuna hysteerikkona tai vaikkapa Alfred Nobelista pedofiilinä? Miltä nämä tuulesta temmatut lööppileimat tuntuisivat Suomen historiaan sijoitettuina: Ida Aalberg lapsiprostituoituna, C.G.E. Mannerheim pedofiilinä tai Aino Ackté murhaajana, kaikki tämä ensi käden dokumenttien valossa? Ehkä me osaisimme silloin epäillä ja esittää vaativan kysymyksen: miksi?

Kaunokirjailijalla on oikeus ja mahdollisuus luoda uusia henkilöitä, joiden suhteen hänellä on täysi valta väittää mitä tahansa. Blanche Wittmanilla ei ole Enquistin käsissä enää mitään oikeuksia. Todellisen Wittmanin tappoivat ne röntgensäteet, joille hän röntgenhoidon pioneerina altistui. Enquist ottaa nuo säteet kömpelöihin käsiinsä, väittää paljastavansa ja repivänsä auki tuon heikoksi kuvataiteessa ja potilasvalokuvissa kuvatun ruumiin ja surmaa historiallisen henkilön uudelleen, nyt myös murhaajaksi ”todettuna”. Enquist menee tyytyväisenä Brouillet’n maalauksen yleisön joukkoon, sillä hänestä katse ja sen valta ovat edelleenkin oikeutettuja ja paikallaan. Samaisessa yleisössä seisoo toinenkin nykykirjailija, mutta hänen katseensa on kriittinen ja tietoinen: Siri Hustvedt sijoittaa hysterian yhteen kontekstiinsa tavattoman hienopiirteisesti ja älykkäästi kuvatessaan hysteriantutkijaa romaanissaan *Kaikki mitä rakastin*.

Entä oma osuuteni lukijana? Saako hysteriantutkija puuttua hysteriaa koskevaan fiktion? Onko kyseessä silloin tutkijan kyvyttömyys ymmärtää fiktion ja faktan eroa? Vai onko hän jopa jäävi puuttumaan hysteriatulkintoihin? Henkilöhahmojen julistaminen kuvitteellisten muistikirjojen perusteella hysteerikoiksi, huoriksi, pedofiileiksi tai murhaajiksi on mielestäni joka tapauksessa väärin. Onko vanhanaikaista väittää jonkin manipulaation olevan väärin? Historioitsijan etiikalla voi väittää, ettei menneisyyden ihmisiä koskevaa tietoa saa vääristellä, varsinkaan tietoisesti. Eikö se riittänyt, mitä Charcot ja kumppanit tekivät potilailleen? Ilmeisesti ei, sillä potilas on aina potilas ja kaikki potilaat ovat olemukseltaan naisia, avuttomia kohteita, alempia olentoja, joille tehdään toimenpiteitä. Juuri tällaista lääkäri-potilassuhdetta olisi kaikki syy vastustaa. Juuri tämä tapa nähdä nainen mahdollistaa Enquistin tavan kajota aina vain, aivan kuin mitään ei olisi tapahtunut yli sataan vuoteen.

Kirjallisuutta

- Avril, Jane 2005: *Mes mémoires. Suivi de Érastène Ramiro, Cours de danse de fin-de-siècle*. Textes établis, annotés et présentés par Claudine Brécourt-Villars et Jean-Paul Morel. Paris: Phébus.
- Carroy, Jacqueline 1991: Une femme, des récits et des foules. *Revue internationale de psychopathologie* 4/1991.
- Charcot, J.-M. & Magnan, [Valentin] 1882: Inversion du sens genital. *Archives de neurologie. Revue des maladies nerveuses et mentales*. Tome III, No. 7, janvier–février 1882. Publiée sous la direction de J.-M. Charcot. Paris: Bureaux du progrès médicale.
- Charcot, J.-M. & Magnan, [Valentin] 1882: Inversion du sens genital [suite]. *Archives de neurologie. Revue des maladies nerveuses et mentales*. Tome IV, No. 7, janvier–février 1882. Publiée sous la direction de J.-M. Charcot. Paris: Bureaux du progrès médicale.
- Didi-Huberman, Georges 1982: *L'Invention de l'hysterie. Charcot et l'iconographie photographique de la Salpêtrière*. Paris: Macula.

- Diliberto, Gioia 2004: *I am Madame X*. New York: Lisa Drew Book/Scribner.
- Ellenberger, Henri 1970: *Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.
- Enquist, Per Olov 2005: *Blanche ja Marie* [alkuteos: *Boken om Blanche och Marie* 2004]. Suom. Antero Tiusanen. Helsinki: Gummerus.
- Gilman, Sander L. 1993: *The Image of the Hysteric. Hysteria Beyond Freud*. Toim. Sander L. Gilman ym. Berkeley: University of California Press.
- Hustvedt, Siri 2007: *Kaikki mitä rakastin* [alkuteos: *What I Loved* 2003]. Suom. Kristiina Rikman. Helsinki: Otava.
- Kortelainen, Anna 2003: *Levoton nainen. Hysterian kulttuuristoriaa*. Helsinki: Tammi.
- Mustelin, Olof 1966: *Hjalmar Neiglick*. Levnadsteckningar 6. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Pycior, Helena M. 1987: Marie Curie's "Anti-Natural Path": Time Only for Science and Family. *Uneasy Careers and Intimate Lives. Women in Science, 1789–1979*. Toim. Pnina G. Abir-Am & Dorinda Outram. New Brunswick & London: Rutgers University Press.
- Quinn, Susan 2001: *Marie Curie. Elämä*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Showalter, Elaine 1985: *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture 1830–1980*. New York: Pantheon.
- Signoret, J.L. 1983: Une leçon clinique à la Salpêtrière (1887) par André Brouillet. *Revue neurologique* (139:12), 687–701.
- Thuillier, Jean 1993: *Monsieur Charcot de la Salpêtrière*. Paris: Robert Laffont.

JUHANI NIEMI

VOIKO KÄRSIMYSTÄ PARANTAA?

Anton Tšehovin ”Potilastapauksen” tulkintaa

Venäläinen klassikkokirjailija Anton Tšehov (1860–1904) koulutettiin lääkäriksi ja kirjoitti useissa kertomuksissaan työstä potilaiden parissa. Tutkijana hän keräsi matkallaan Sahalinin saarelle kymmenen tuhannen potilaan aineiston. Harjoittaessaan lääkärin praktiikkaa hän saattoi ottaa vastaan tuhat asiakasta vuodessa. Humanitaarisista syistä Tšehov hoiti monia heistä ilman korvausta. ”Aamunkoitosta alkaen kurjien potilaiden jono kasvoi pihalla”, kuvailee Tšehovin elämäkerran kirjoittaja Henri Troyat hänen vastaanottoaan Melihovossa. Melkein joka päivä lääkärin luokse tuli kahdenkymmenenviiden virstan säteeltä talonpoikia, työläisiä ja maalaisnaisia lapsineen tutkimuksiin. Biografian mukaan Tšehovin talo muistutti köyhien hoitolaa.

Lääkärintyötä Anton Tšehov teki pitkään kirjoittamisen ohella. ”Lääketiede on minun vihitty vaimoni ja kirjallisuus rakastajani”, hän kuvasi kaksoisrooliaan kirjeessään kustantajalleen Aleksei Suvorinille syyskuussa 1888, kun oli työskennellyt laillistettuna lääkärinä muutaman vuoden. Hyvin perustein voidaan väittää, että venäläisen klassikkokirjailijan kerronnalle tyypillinen objektiivisuus ja tarkka havainnointi ovat yhteydessä hänen lääketieteelliseen koulutukseensa. Tšehovia on myös pidetty modernin empaattisen lääketieteen pioneerina, taiteen ja tieteen syntetisoijana.

Empaattisuudestaan huolimatta Tšehovilla ei ollut kovin ruusuista käsitystä lääkärin mahdollisuuksista auttaa potilaitaan. Toisessa kirjeessään kustantajalleen 1890-luvun alussa kirjailija arvioi

omaa ammattikuntaansa ja näki, että ”lääkäreiden kohdalle sattuu inhottavia päiviä ja hetkiä, jollaisilta Luoja kaikkia varjelkoon”. Hänen mielestään lääkärit olivat ihmisiä siinä kuin muutkin. Tšehov päätteli, ettei tietämättömyys tai törkeys ole harvinaista lääkärien keskuudessa, ”yhtä vähän kuin kirjailijoiden tai insinöörien”, kuten hän vertaili. Säännöllisen lääkärintyön Tšehov lopetti vuoden 1892 jälkeen. Yksi syy ammatista luopumiseen oli hänen oma sairastumisensa keuhkotautiin, joka vaati jatkuvaa hoitoa ja matkustamista suotuisampiin ilmasto-oloihin.

Näkökulmien hahmottelua

Yksi kirjailijan myöhäistuotannon mestariteoksista, novelli ”Potilastapaus” (1898, alkuteos ”Slutshai iz praktiki” on suomennettu myös nimellä ”Eräs tapaus lääkärin elämästä”), kuvaa kaupunkilaislääkärin käyntiä maaseudun suljetussa yhteisössä, jossa nuori, varakas tyttö Liza Ljalikova sairastaa epämääräisin oirein. Tohtori Korolev kohtaa potilaan ja tekee hänen tapauksestaan diagnoosin. Yöpyessään sairaan luona lääkäri analysoi paitsi sairautta myös potilaan ympäristöä. Päästyään kahdenkeskiseen keskusteluun tämän kanssa hän päättää palata kaupunkiin. Kertomus päättyy auvoiseen tunnelmaan tohtorin istuessa kevätaamuna ja auringon paistaessa troikan vetämissä rattaissa.

Runsaassa Tšehov-kirjallisuudessa ”Potilastapausta” on tulkittu erilaisista viitekehyksistä. Kertomusta voi tarkastella esimerkiksi historiallisesta perspektiivistä tai kulttuurintutkimuksen kautta kuvana 1800-luvun lopun venäläisestä yhteiskunnasta: tekstiin on rakentunut merkityksiä aikalaiskirjallisuuden suosimista tyypeistä ja kokemustavoista. Myös elämäkerrallinen, tekijän kirjeenvaihtoon perustuva lukutapa on perusteltavissa. Yksi lähestymistapa on löydettävissä psykoanalyysin suunnalta: novellissa näkyy pinnan alla sellaista mentaalista kerrostuneisuutta, jonka avaaminen freudilaisen tai jungilaisen teorian avulla tuottaa kiinnostavia tulkintoja. Myös puhtaasti tekstuaalinen, kertomuksen sisäisiin ristiriitoihin huomiota kiinnittävä lukutapa puolustaa paikkaansa.

Raimo Puustinen on ”Potilastapausta” käsittelevässä artikkelissaan (2000) soveltanut Mihail Bahtinin Dostojevski-tutkimuksista lähtevää lukumallia, joka yhdistettynä lääketieteelliseen perspektiiviin tarjoaa tulkinnan tarinalle. Kertomuksessa on tämän luennan mukaan havaittavissa temaattinen rakenne, joka on nimettävissä kommunikaation ongelmaksi. Tarinan ihmis- ja yhteisösuhteissa vallitseva alkutilanne luokituu bahtinilaisessa terminologiassa monologiseksi; vain toinen osapuoli puhuu. Kertomuksen edetessä tapahtuu muutos, ja monologi avautuu dialogiseen suuntaan: potilas kohtaa lääkärin, joka koko persoonallisuudellaan asettuu kuuntelijan asemaan ja vapauttaa sairaasta uudenlaisia energioita ja sitä kautta mahdollisuuden parantua vaivoistaan. Myös Andrei Stepanov on testannut Bahtinin kielitieteellistä teoriaa Tšehovin kertomuksia käsittelevässä väitöskirjassaan (2005) ja nähnyt niille ominaisen luonteen syntyvän kommunikaatiokatkoksista. Stepanovin mukaan Tšehovin kerronnassa ei ole helppoa erottaa sitä, kuka henkilöistä on ”oikeassa”, ja siten tekstit pakenevat adekvaattia tulkintaa.

Tässä analyysissäni ”Potilastapauksesta” keskityn vain kolmeen näkökulmaan, joiden taustalle on hahmotettavissa kolme erilaista kirjallisuustieteellistä lähestymistapaa. Nimeän ne 1) kontekstuaaliseksi, 2) intertekstuaaliseksi ja 3) tekstuaaliseksi. Lukutavat eivät kilpaile keskenään vaan voivat täydentää toisiaan tavoiteltaessa tekstin ydinmerkitystä.

Kertomuksen kontekstista

Kontekstuaalisessa lukutavassa erityisen paljon painoa voi antaa Tšehovin omille kirjoituksille, jotka taustoittavat marraskuussa 1898 syntyneen kertomuksen syntyä. Kirjeenvaihdon perusteella tiedämme, että kirjailija lähetti 14.11.1898 ”Potilastapauksen” *Russkaja myslin*, venäläiseen kirjalliseen aikakauslehteen, jossa se vielä samana vuonna julkaistiin. Kertomuksen surumielisiä tunnelmia on mahdollista ymmärtää palauttamalla ne Tšehovin isän kuolemaan. Juuri ennen kirjoittamishetkeä tapahtuneena se on epäilemättä vaikuttanut tarinan alakulloon. Samassa kirjeessä, jossa kirjailija kirjoittaa

sisarelleen Marialle kommentteja isän poismenon aiheuttamasta surusta, hän kiteyttää jotakin myös ”Potilastapauksen” melankoliasta: ”Sano äidille että käyttäytyivät koirat ja samovaarit miten hyvänsä, kesää yhtä kaikki seuraa talvi, nuoruutta vanhuus, onnea onnettomuus ja päinvastoin; ihminen ei voi olla koko ikänsä terve ja iloinen, menetykset vaanivat häntä aina, hän ei voi varjella itseään kuolemalta vaikka olisi Aleksanteri Suuri – ja on oltava valmiina kaikkeen ja otettava kaikki vastaan ehdottoman väistämättömänä, niin murheellista kuin se onkin.”

Tšehov-elämäkerran kirjoittaja Donald Rayfield on päättellyt koko kirjailijan tuotannon syntyneen surutyöstä, koska niin monet koettelemukset kohtasivat kirjailijaa ja hänen läheisiään. Isän ohella veljen kuolema, perheen hajoaminen ja monien ystävien itsemurhat ovat voineet vaikuttaa aiheiden valintaan ja käsittelytapoihin.

Potilaskäynnit maaseudulla tarjosivat Tšehoville ehtymättömän aineistolähteen. Kirjailijana hänellä oli tapana merkitä ajatuksia ja tapauksia muistivihkoon. Muistivihosta, joka on julkaistu ja josta on otteita suomennettukin, löytyy eräs selvästi kertomukseen ”Potilastapaus” viittaava maininta. Tšehovin kirjaamasta havainnosta rakentuu jonkinlainen ydinkokemus, josta käsin on mahdollista lähestyä analysoitavan kertomuksen merkityksiä:

Katsot tehdasta jossakin syrjäkylillä – hiljaista, rauhaisaa, mutta jos katsoisit sisälle: miten läpitunkematon on isäntien tietämättömyys, tylsä egoismi, miten toivoton työläisten tila, roska puheet, viina, tait.

Toisaalla muistiinpanoissaan Tšehov muistuttaa, että syrjäseuduilla kaikki on päällisin puolin rauhallista, ”mutta todellisuudessa elämä siellä on helvettiä”. Luonnostellessaan näillä virkkeillä ympäristöä kirjailija samalla tarjoaa kontekstuaalista tulkintaa novellilleen. Vihjeestä voi päätellä, että ”Potilastapauksessa” kuvauksen kohteena on tyypillinen venäläinen yhteisö, jossa kaikki ei ole kohdallaan ja joka huutaa apua hädässään.

Kertomuksen taustalla ovat vaikuttamassa myös kirjailijan veret seisauttaneet kokemukset Sahalinin saarelta. Sinne eristettyjen rangaistusvankien elämästä ja sairauksista tehdyt havainnot 1890-luvun

alussa vaikuttivat ratkaisevasti Tšehovin tapaan ajatella ja kirjoittaa. Sahalinin matkan jälkeen lähettämässään kirjeessä kustantajalle Tšehov itse luonnehti parhaita kirjailijoita ”todellisuudentajuisiksi”, näki heidän kuvaavan elämän ”sellaisena kuin se on” ja pyrkivän ilmaisuun, jossa ”jokainen rivi tiukkuu määrätietoisuutta kuin mettä ikään”. Samassa yhteydessä hän luonnehti maailmankatsomuksensa perusteita: ”Politiikkaa meillä ei ole, vallankumoukseen emme usko, Jumalaa ei ole, aaveita emme pelkää, minä henkilökohtaisesti en pelkää edes kuolemaa ja sokeutta. Ken ei mitään halua, ei mitään toivo eikä mitään pelkää, hän ei voi olla taiteilija.” Moralisoinnin sijasta kirjailija halusi jättää johtopäätösten tekemisen lukijan vastuulle.

Tekstienvälisiä kytkentöjä

Intertekstuaalinen lukutapa vaatii erityistietoa venäläisestä kirjallisuudesta. Tässä luennassa on mahdollisuus esittää vain muutamia satunnaisia havaintoja ”Potilastapaukseen” sisältyvästä tekstienvälisestä verkostosta. On muistettava, että Tšehov ihaili nuorempana erityisesti Ivan Turgenevin tuotantoa ja myöhemmin hänellä oli läheinen ja jatkuva henkilökohtainen kontakti Leo Tolstoiin, jonka aatteisiin hän pitkälti samastui. Sen sijaan esimerkiksi Ivan Gontšarovin *Oblomov* ei kansankuvauksena saanut Tšehovilta tyyli-pisteitä. Nuoremista kirjailijakollegoista hän sympatisoi erityisesti Maksim Gorkin tuotantoa.

Kun pysymme yksinkertaisesti kertomuksen antamissa läh-tökohdissa, on huomio keskitettävä yhteen kirjailijaan. Potilaan ja lääkärin kohtaamisen kannalta keskeisessä episodissa käy ilmi, että Liza Ljalikova, kertomuksen sairas tyttö, on lukenut runsaasti kirjallisuutta. Oman tilanteensa peilinä hän nostaa keskusteltavaksi erään avaintekstin:

Yksinäiset lukevat paljon, mutta vähän puhuvat ja kuulevat. Hei-dän elonsa on salaista. He ovat mystikkoja, jotka näkevät pirun siellä, missä sitä ei ole. Lermontovin Tamara oli yksinäinen ja näki pirun.

Lainaus viittaa Mihail Lermontovin 1830-luvulla kirjoittamaan mytologis-romanttiseen runoelmaan *Daimoni*, joka ilmestyi postuumisti vuonna 1842. Teoksessa langennut enkeli viettelee kaukasialaisen prinsessan nimeltä Tamara. Syvemmälle venäläisen kirjallisuuden mytologioihin sukeltamatta voi päätellä, että sairastunut tyttö Tšehovin kertomuksessa samastuu Lermontovin romanttisen tarinan sankariin ja tuntee tämän kauhut omakseen. Jos hieman spekuloidaan ja vedämme mutkat suoriksi, Liza on kokenut aiemmin tapaamansa lääkärit Daimonin kaltaisina sulohuulisina viettelijöinä: he ovat tarjonneet rohdoillaan vain huumausta, mutta eivät ole pystyneet parantamaan. Kertomuksesta voi myös lukea, että sen tarkoituksena on kritisoida medisiinisiä käytäntöjä ja erityisesti niiden tehottomuutta. Sitaatti *Daimonin* juonellisesta huippukohdasta tiivistää tavallaan Lizankin peruskokemusta:

Ja hän huulillaan/ Hipaisten koski hehkuvilla/ Tamaran huuliin värjyviin;/ Ja puheillansa viekkahilla/ Hän vastas´ immen rukouksiin./ Katseellaan katsoi valtavalla/ Hän häntä silmiin polttamalla,/ Ja väistämättä välähti/ Yöss´ siinä hän, kuin tikari/ Oi, rietas henki riemuitsi!/ Nuo suudelmat, kuin myrkky surman/ Toi oitis, sielun täyttäin, turman.../ Parahdus haikee, hirmuinen/ Yön rauhan rikkoi hiljaisen.../ Kaikk´ kaikui siitä: tuska, lempi/ Ja soima viime pyyntöineen/ Ja ero toivoton, kun hempi/ Nuor´ elo eroo i´äkseen...

Lizan alitajuisessa maailmassa elävät riivaajat ovat tulkintani mukaan tuottaneet tyydyttämättömän mentaalisen tilan, joka aiheuttaa erilaisia fyysisiä oireita. Freudilaisesta näkökulmasta alitajuiset impulssit laukaisevat hänessä sairauden. Intertekstuaalisessa luennassa on syytä pitää mielessä, että Lermontov kuvasi teoksessaan *Aikamme sankari* (1840) venäläisessä kirjallisuudessa ensimmäisenä niin sanotun tarpeettoman ihmisen tyyppin. Tyyppistä muotoilivat vuorollaan variaatioita niin Turgenev kuin Tšehovkin. ”Potilastapauksen” ihmiskuvassa on selvästi havaittavissa tämän kuvausperinteen piirteitä. Liza Ljalikovan ja häntä ympäröivien ihmisten on vaikea löytää olemiselleen tarkoitusta samaan tapaan kuin Tšehovin näytelmien henkilöillä, jotka haikailevat parempaa elämää jossakin muualla.

Kohti tarinan keskipistettä

Kertomuksen *tekstuaalisella* luennalla tarkoitan tässä yhteydessä tekstiin sisältyvien jännitteiden analysoimista. Tässä viitekehyksessä on mielekästä tarkastella sitä, miten kuvaus koostuu erilaisista elementeistä: miljöön jäsentämisestä, henkilöiden asemista suhteessa toisiinsa sekä heidän mielenmaisemistaan. Rakenteellisista suhteista on tulkinassa mahdollista edetä temaattisten merkitysten määrittelyyn.

Kertomus on upotettu ajallisiin kehyksiin lauantai-illan auringonlaskusta sunnuntaiaamun auringonnousuun. Ortodoksisessa aikajaottelussa tämä on keskeinen päivänkierto, joten sen voi venäläisessä kulttuurikontekstissa olettaa kasvavan vertauskuvalliseksi. Ajankulkuun sisältyy potentiaalisesti mystisiä kaikuja, irrationaalisia ääniä. 1800-luvun Venäjällä tapa reagoida todellisuuteen perustui pääsääntöisesti mystiikkaan, kuten voi päätellä esimerkiksi Dostojevskin samanaikaisista romaaneista. Toisaalta Tšehovin kertomuksen näkökulmapäähenkilö osoittautuu lääkäriammattinsa kautta rationalistiksi, tyypilliseksi luonnontieteellisen maailmankatsomuksen edustajaksi. Kronologisessa kehystyksessä on toki mahdollista nähdä myös esteettistä tarkoituksenmukaisuutta. Tekijä luo kertomuksessaan maailman, joka ensin kuvataan epävireisenä ja epäjärjestyksen hallitsemana, sitten loppujen lopuksi harmonian täyttämänä ja maallisen kauneuden kyllästämänä.

Kertomuksen miljöö on pääosin kuvattu yksitoikkoiseksi, ikäväksi, harmaan värin peittämäksi tehdasyhteisöksi. Ympäristönkuvaus saa myös vertauskuvallisia tehtäviä, kun kertoja pitkään maalailtuaan maisemia analysoi näkemäänsä:

Tohtorin tarkastellessa tehdasrakennuksia ja parakkeja, joissa työläiset uinuivat, hänen mielessään liikkui jälleen ne samat ajatukset, jotka hän aina sai päähänsä tehtaita nähdessään. Olkoon vain näytelmiä, taikalyhtyjä ja tehtaanlääkäreitä ynnä muita parannuksia. Kuitenkin hänen matkalla kohtaamansa työläiset olivat niitä samoja, joita hän oli jo lapsuudessaan tavannut, jolloin ei ollut puhuttakaan näytöskappaleista ja muista parannuksista. Lääkärinä, tottuneena tutkimaan kroonisia kärsimyksiä, joiden

syyt olivat käsittämättömiä ja parantumattomia, hän piti myös tehtaita erehdyksinä, joiden synty oli käsittämätön ja vääjäämätön. Tehdaselämän parannuksia hän ei pitänyt turhina, mutta rinnasti ne parantumattomien tautien hoitoon.

Lainauksesta voi päätellä, että sairauden juuret ”Potilastapa- uksessa” ovat viime kädessä yhteisössä ja sen rakenteissa. Taudin parantaminen vaatisi siten tehokkaampia keinoja kuin mitä tavallisel- sella Moskovasta tulleella osastolääkärillä on käytettävissä. Sairaus näkyy kertomuksen kuvaamassa miljöössä kaikkialla, joskin sen syyt ovat isommissa yhteiskunnallisissa ja kulttuurissa rakenteissa. Yksittäinen lääkäri, olkoon kuinka ammattitaitoinen tahansa tohtori Korolevin tapaan, ei voi tehdä muuta kuin yrittää ymmärtää poti- laan tilannetta ja tehdä päätelmiä diagnoosin tueksi. Reseptinsä hän esittää kritiikkinä kertomuksen sisäisessä monologissa ja avaa sitä jossain määrin myös dialogissa potilaan kanssa. Tässä kohtaamisessa hänen on vaimennettava äänenpainojaan: ”Ja lopulta hän sanoi sen mitä ajatteli, ei kuitenkaan suoraan, vaan kiertäen kaartaen.” Syyksi totuuden kiertämiseen tai kaunisteluun voi kokijan näkökulmasta ounastella hienotunteisuutta, kertojan perspektiivistä tsaarinvallan aikaan vallinneen sensuurin huomioonottamista.

Aivan totaalisen harmaaksi novellin maailmaa ei kuitenkaan ole luotu. Satakielet, sammakot ja kukko äänitelevät jossakin kuuloma- tkan päässä ja viestivät siten novellin ulkokehällä luonnonläheisen elämän mahdollisuudesta. Mikään ei silti muuta sitä, että kuvauksen keskiössä on ja pysyy pystyyn kuollut maisema, jonka päälle on kerros- tunut pölyä. Kun mennään sairaan kotiin, vaikutelma pysähtyneisyy- destä vahvistuu. Näköpiiriin nousee uusia vivahteita tarkennettaessa tehtaan isäntään, pari vuotta aiemmin kuolleeseen herra Ljalikoviin. Potilaan isä on kertomuksessa ympäröity rihkamalla, joka tyyliltään muistuttaa Nikolai Gogolin *Kuolleissa sieluissa* satiirisesti kuvaamaa keskinkertaisuutta. Isäntää ei näytetä novellissa suoraan vaan seinällä roikkuvan maalauksen heijastamana. Sellaisena hänen muotokuvan- sa ruumiillistaa Vladimir Nabokovin Gogol-elämäkerrasta tuttua *poslostia*, karikatyyriksi muuttunutta tyylittömyyttä. Kertojan mie- likuvissa tehtaan isäntään yhdistyy banaali tarina kauppiaasta ”joka meni saunaan mitali kaulassaan”.

Kertomusta on mahdollista lukea myös sen rakenteellisten käännekohtien kautta. Tulkintani mukaan novellin temaattinen ydin tiivistyy kohtaukseen sen alkupuolella, tilanteessa jossa tohtori Korolev näkee potilaansa uudesta kulmasta:

Makuukamariin tuotiin lamppu. Sairas siristeli silmiään valon häikäistessä, tarrasi äkisti käsillään päätänsä ja purskahti itkuun. Rujon ja ruman olennon vaikutelma hävisi samassa, eikä Korolev enää huomannut pieniä silmiä eikä kasvojen karkeata alaosaa. Hän näki pehmeän kärsivän ilmeen, joka oli niin viisas, niin liikuttava. Tyttö näytti Korolevistä solakalta, naiselliselta ja tavalliselta. Ei haluttanut häntä rauhoittaakaan lääkkeillä eikä neuvoilla, vaan yksinkertaisella hellällä sanalla.

Tähän lähikuvaan liittyy kertomuksen lopussa tapahtuva Lizan muodonmuutos: hän on pistänyt valkean leningin päälleen ja kukan hiuksiinsa, hymyilee ja juttelee. Muuttuneelta pohjalta tarinan päätöstä voi luonnehtia kirkastumisen kokemukseksi. Novellin maailmassa valolla on laajemminkin symboliarvoa. Valo auttaa näkemään ja sitä kautta syntyy mystinen yhteys, jonkinlainen kommunikaation mahdollisuus, jos pidämme lähtökohtana bahtinilaiseen dialogisuuteen perustuvaa tulkintamallia.

Raimo Puustisen luennassa Bahtinin kirjallisuusteoria polyfoniasta ja ”vieraan äänen” kuuntelemisesta on siirretty Tšehovin kertomuksen potilaan ja lääkärin suhteeseen. Kun tohtori Korolev vaihtaa tarinan edetessä lähestymistapojaan ja vaihe vaiheelta pääsee lähelle Liza Ljalikovan sairauden perimmäisiä syitä, potilaan ja lääkärin kohtaaminen on mahdollista. Tulkinnan mukaan dialogisuus toteutuu, kun potilas saa puheenvuoron ja tulee näin kuulluksi.

Kaos vai katharsis?

Juonen tasolla ajatus potilaan ja lääkärin kohtaamisesta toteutuu, mutta syvempiin struktuureihin huomiota kiinnittäen ”Potilaskertomusta” voi lukea toisinkin. Koska kertomuksen perussävy on traagi-

nen, sen temaattiseksi ratkaisumalliksi voidaan kuvitella katharsista: sellaista puhdistautumisen ideaa, jonka Aristoteles *Runousopissaan* liittää murhenäytelmään. Tragedian tarkoituksena on ”tervehdyttää tunteet”, kuten Pentti Saarikoski suomennoksessaan tulkitsee Aristoteleen esteettistä oppia.

Jos ”Potilastapaus” sijoitetaan Tšehovin tunnettujen näytelmien yhteyteen, aristoteelisesta tulkinnasta on kuitenkin vaikea pitää kiinni. Venäläisen klassikon kuvaamassa maailmassa tunteet ovat modernisti sekoittuneet. Tragedia ja komedia ovat sulautuneet eikä tšehovilaiseen elämäkuvaan sisälly eheän ratkaisun edellytyksiä. Kaikki on epävarmaa nykyajassa, jolloin vain kaukaisessa tulevaisuudessa vilkkuu valoa:

Meidän sukupolvemme sen sijaan nukkuu kehnosti. Tuskittelemme, puhumme paljon, kaiken aikaa mietimme olemmeko oikeassa vai emme. Lastemme ja lastenlastemme kohdalta tämä kysymys tulee olemaan jo ratkaistu. He tulevat näkemään meitä selvemmin. Hyvältä näyttää elämä viidenkymmenen vuoden perästä. Säälä vain, ettemme me sinne yllä. Olisi mukava nähdä sekin aika.

Ajallinen mittakaava tekstin sisällä kääntyy moneen suuntaan. Kuvauksen näköpisteet vaihtuvat nykyhetkestä kivikauteen ja tulevaisuuden visioihin. Tšehovilainen kertoja lämmittelee yössä kuvitteleamalla kylmän, ikävän ja harmaan nykyhetken tilalle utopian ajasta, jolloin ongelmat ovat poistuneet. Utopiamalli on tuttu kirjailijan muusta tuotannosta ja kuuluu tšehovilaiseen tyyliin. Esimerkiksi *Kirsikkapuiston* ja *Vanja-enon* ikävystyneet intellektuellit kurkottavat kauaksi eteenpäin ja näkevät ihmiskunnan päätyvän idylliin. Samanlaisen toivon tulevaisuuteen heijasti myös venäläisestä kirjallisuudesta inspiraatiota ammentanut Arvid Järnefelt samoihin aikoihin ilmestyneessä sukuromaanissaan *Veljekset* (1900). Tšehovilaisittain tulkittuna kaaoksen keskellä näyttäisi välkkyvän pieni toivon tähti, kynttilän kokoinen liekki.

On palattava tekstiin ja kuunneltava sen puhetta. Mitä enemmän tekstiä lukee, sitä selvemmin sen viestien ja kertojan ajattelutavan välillä havaitsee selvän kuilun. Kuilun avautumisesta todistaa draama muistuttavan tarinan viimeinen kohtaus. Tohtorin lähtiessä vaunuineen potilas katselee hänen peräänsä:

Liza oli juhlapyhäisessä valkeassa leningissä. Hän oli pistänyt kukan hiuksiinsa ja näytti kalpean raukealta. Kuten illalla hänen katseensa oli suruisa ja viisas. Hän hymyili ja jutteli, ja kaikesta huomasi, että hän olisi halunnut sanoa Koroleville jotain oikein tärkeätä, yksin tälle.

Olennaista on panna merkille, että tohtori ja potilas eivät sovi lainkaan uudesta tapaamisesta. Sairaana näkökulmasta toivoa paranemisesta ei luvata. Parantajan perspektiivistä sosiaalinen peli on pelattu loppuun, tapaus käsitelty. Katharsiksen sijasta kertomuksen syvästruktuuria hallitsee kaaos. Tšehovilaisen novellin maailma ei sulkeudu: kertoja jättää lukijan ymmälle, kuvittelemaan mitä sitten tapahtui.

Maailmankirjallisuudessa lääkärin ja potilaan vuorovaikutuksesta on kirjoitettu monia muunnelmia ennen Tšehovia ja hänen jälkeensäkin. Yhtenä parafraasina ”Potilaskertomuksesta” voisi lukea Franz Kafkan novellin ”Maalaislääkäri” (1920), jossa potilaan ja lääkärin kohtaamisen aiheuttaa on kehitelty unen logiikalla ja absurdein sävytyksin. Tarinan kertoja kiteyttää yökellon herättämän maalaislääkärin kokemuksen turhasta käynnistä ja voimattomuudesta sairastuoteen äärellä: ”On helppo kirjoittaa reseptejä, mutta vaikea saattaa itsensä ymmärretyksi.” Analogisesti myös Tšehovin kertomuksessa dialogisuuden mahdollisuudet valuvat hukkaan.

Kirjallisuutta

- Aristoteles 1967: *Runousoppi*. Suom. Pentti Saarikoski. Helsinki: Otava.
- Bahtin, Mihail 1991: *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom. Paula Nieminen & Tapani Laine. Helsinki: Kustannus Oy Orient Express.
- Bakhtin, M.M. 1994: *The Dialogical Imagination. Four essays*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Coope, John 1997: *Doctor Chekhov: A Study in Literature & Medicine*. Chale: Cross Publishing.

- Hajar, Rachel 2004: Anton Chekhov: A Life in Medicine and Literature. *Heart Views* (5:3). <http://www.hmc.org.qa/heartviews/VOL5NO3/anton.htm>.
- Kafka, Franz 1997: Maalaislääkäri. Suom. Eeva-Liisa Manner. *Kootut kertomukset*. Toim. Hannu-Pekka Lappalainen. Helsinki: Otava.
- Lakšin, Vladimir 1984: *Tolstoi ja Tšebov*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava.
- Lermontov, Mihail 1911: *Daimoni*. Suom. Martti Wuori. Kirjallisia pikkuhelmiä 41. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Oy.
- Manson, Aaron 2004: Why Do Doctors Write? *In vivo* (3:1). http://www.cumc.columbia.edu/news/in-vivo/Vol3_Iss01_jan26_04/pov.html.
- Meister, C.W. 1988: *Chekhov Criticism 1880 through 1986*. Jefferson, NC & London: McFarland & Company.
- Nabokov, Vladimir 1963: *Nikolai Gogol*. Suom. Eila Pennanen & Juhani Jaskari. Jyväskylä: Gummerus.
- Niemi, Juhani 2006: Some Perspectives on Chekhov's Short Story *A Case History*. *Medical Humanities* (32), 11–13.
- Puustinen, Raimo 2000: Voices to Be Heard – the Many Positions of a Physician in Anton Chekhov's Short Story, *A Case History*. *Medical Humanities* (26), 37–42.
- Rayfield, Donald 1998: *Anton Chekhov: A Life*. New York: Henry Holt & Company.
- Stepanov, A.D. 2005: *Problemy kommunikatsii u Tšebova*. Moskova: Jazyki slavjanskoj kultury.
- Troyat, Henri 1987: *Anton Tšebov*. Suom. Irene Sorsa. Anton Tšehovin kirje- ja muistikirjasitaatit suomentanut Martti Anhava. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Tšehov, Anton 1982: *Kirjeitä vuosilta 1877–1890*. Valikoinut, suomentanut ja selityksin varustanut Martti Anhava. Helsinki: Otava.
- Tšehov, Anton 1986: *Kirjeitä vuosilta 1891–1898*. Valikoinut, suomentanut ja selityksin varustanut Martti Anhava. Helsinki: Otava.
- Tšehov, Anton 1979: *Muistikirjasta*. Valikoinut ja suomentanut Martti Anhava. Helsinki: Otava.
- Tšehov, Anton 1980: Potilastapaus. Suom. P. Alarik Pesonen. *Hepsakka ja muita kertomuksia*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Osakeyhtiö.

JUHA HERKMAN

SARJAKUVA NORMAALIUDEN RAJOJEN KOETTELIJANA

Tanskalaisessa *Jyllands Posten* -lehdessä syyskuussa 2005 julkaistut pilakuvat profeetta Muhammedista saivat vuoden 2006 alkupuolella aikaan maailmanlaajuisen kohun, kun islamistit eri puolilla maailmaa osoittivat mieltään kuvia ja Tanskaa vastaan. Islamilaisen kuvakiellon mukaan profeetasta ei saa tehdä kuvia. Muhammed esitettiin pilakuvissa humoristisesti ja samastettiin muun muassa terrorismiin, mikä loukkasi entistä vakavammin kuvakieltoa. Konflikti johti pahimmillaan Lähi-idässä väkivaltaisiin yhteenottoihin, suurlähetystöjen polttamiseen, tanskalaistuotteiden boikottiin ja piirtäjille osoitettuihin tappouhkauksiin. Länsimaisissa demokratioissa konflikti sai aikaan ennen muuta väittelyn sananvapauden rajoista ja siihen liittyvistä velvollisuuksista. Suomen lehdistö ei julkaissut kiistelyjä kuvia. Myös maamme hallitus otti sovittelevan linjan konfliktiin. Suomi sai kuitenkin oman kuvakiistansa, kun Ville Rannan Muhammed-pilakuvakohua käsitellyt sarjakuva jouduttiin poistamaan oululaisen kulttuurilehden *Kaltion* internetsivuilta kustantajan vaatimuksesta.

Pila- ja sarjakuvien näkyvä rooli kulttuurikiistoissa ei ole mikään uusi ilmiö. Yli satavuotisen historiansa aikana nykyaikainen sarjakuva on osallistunut moniin kulttuurisiin ja poliittisiin kiistoihin. Karrikoiva eli kärjistävä ja joitakin piirteitä korostava kuvaustyyli on nimenomaan pila- ja sarjakuvallisen ilmaisun ominaisuus, joka saa helposti aikaan kiistoja. Esimerkiksi Ville Rannan Muhammedkohua suomalaisen ulkopoliitikan, uskonnollisen fundamentalismin ja sananvapauden näkökulmista ironisoiva sarjakuva oli varsin rosoisesti

toteutettu, mikä lisäsi sen ristiriitaista luonnetta. Sarjakuvan kyky lietsoa kiistoja perustuu toisaalta siihen, että se on kulttuurinen hybridi – sitä on vaikea luokitella tiettyyn lokeroon. Sarjakuva yhdistää epäpuhtaasti kuvallista ja sanallista ilmaisua, ja se on hämärtänyt lasten- ja aikuisten kulttuurin välistä rajaa. Sarjakuva oli tässä mielessä postmoderni ilmaisumuoto jo ennen postmodernia aikaa.

Sarjakuvan hybridisyydestä ja häilyvyydestä johtuen siihen on kohdistunut kenties enemmän tarvetta kulttuuriselle määrittelylle ja luokittelulle kuin moniin muihin esitysmuotoihin. Valistuksen moderni projekti on toistuvasti yrittänyt asettaa sarjakuvan omalle paikalleen. Näissä taisteluissa kulttuurisesta määrittelyvallasta tulee esille sarjakuvan moninkertainen toiseus: kulttuuripoliittinen, sisällöllinen ja ilmaisullinen. Sarjakuvan ja toiseuden suhteiden tarkasteleminen tarkoittaa usein myös sarjakuvan ja taudin suhteiden tarkastelua, sillä tauti on yksi toiseuden näkyvimmistä muodoista. Kun yksilö, yhteisö tai kulttuuri sairastuu, se asettuu pois keskustasta, normaalin paikalta marginaaliin. Tautia voi siten pitää normin infektiona. Tauti paljastaa yhtä paljon normista itsestään kuin sen normille aiheuttamista muutoksista tai uhkista.

Sarjakuva kulttuurin tautina (tai pikemminkin oireena)

Sarjakuva on ollut koko historiansa ajan kiistanalainen ilmaisumuoto. Kulttuurikeskusteluissa sarjakuva on usein luokiteltu matalan puolelle, ja sitä on nimitetty roskakulttuuriksi. Näin ei kuitenkaan ole ollut aina, eikä sarjakuvan kulttuurinen asema ole kiveen kirjoitettu. Muiden ilmaisumuotojen ja viestintävälineiden – kirjallisuus, teatteri, elokuva, televisio – tavoin sarjakuvan kulttuurinen arvostus on vaihdellut ajasta ja paikasta riippuen.

1900-luvun alkupuolella sarjakuvia julkaistiin pitkälti sanomalehdissä, ja ne oli suunnattu aikuisille. Winsor McCayn *New York Heraldissa* ilmestyneen *Pikku Nemon* (1905–1911) visuaalista taidokkuutta arvostettiin jo aikalaiskontekstissa, ja George Herrimanin *New York Journalissa* julkaistu absurdi *Krazy Kat* (1913–1944) sai niin ikään lähes korkeakulttuurisen statuksen. Molempien sarjakuvien

arvo visuaalisen kulttuurin merkkiteoksina on nyttemmin entisestään kasvanut. Myös varhaisiin suomalaisiin sarjakuviin, kuten Ola Fogelbergin *Pekka Puupäähän* (1925–1952), suhtauduttiin varsin myönteisesti.

Tuomitsevat äänenpainot yleistyivät toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti 1960–1970-luvuilla, jolloin kulttuuria jäsennettiin voimakkaasti sellaisten vastinparien kautta kuin korkea–matala, taide–viihde, epäkaupallinen–kaupallinen. Sarjakuvan osa oli sijoitettua vastinparien jälkimmäisiin kategorioihin ja siten kulttuurisesti alempiarvoiseen asemaan. Kulttuuriksi miellettiin pitkälti se, mikä nykyisin ymmärretään korkeakulttuuriksi. Ilmaisumuotona sarjakuva oli kulttuurin pohjasakkaa. Sarjakuvan huono kulttuurinen asema toisen maailmansodan jälkeen liittyi ennen kaikkea yhdysvaltaisten sarjakuvalehtien invaasioon 1930-luvulta lähtien sekä kulttuurikentän laajempiin arvotaisteluihin. Olennaista oli se, että sarjakuvalehdet oli suunnattu lapsille. Huoli kohdistuu usein juuri niihin kulttuurin alueisiin, joiden kanssa lapset ovat tekemisissä.

Sarjakuva on perinteisesti mielletty lasten kulttuuriksi johtuen sarjakuvalehtien näkyvästä roolista 1900-luvun lasten populaarikulttuurina. Sarjakuvalehdet olivat itse asiassa ensimmäisiä lapsille ”teollisesti” tuotettuja ja markkinoituja populaarikulttuurin tuotteita. Englannin kielessä myös sarjakuvaa tarkoittava sana *comics* ja varhaisten sanomalehtisarjakuvien nimitys *funnies* viittaavat hiukan vähättelevästi hauskuuteen ja lapsellisuuteen. Lapsille suunnatut sarjakuvalehdet eivät näytelleet Euroopan sarjakuvatuotannon historiassa yhtä tärkeää osaa kuin Yhdysvalloissa, eikä sarjakuvaa tarkoitetaan sanaan monissa Euroopan kielissä kiinnitykään vastaavia hauskuuden tai lapsellisuuden lisämerkityksiä kuin englannissa. Esimerkiksi suomen *sarjakuva*, ranskan *la bande dessinée* tai ruotsin *tecknade serier* eivät sisällä tällaisia konnotaatioita.

Tilanne kärjistyi Yhdysvalloissa 1950-luvulle tultaessa, kun sarjakuvalehtien kirjo ulottui väkivaltaisiin rikos- ja kauhusarjakuviin, joiden vaikutuksista lapsilukijoihin alettiin kantaa huolta. Perhearvoja rikkovat ja turmiollisina pidetyt sarjakuvalehdet saivat amerikkalaiset moralistit varpailleen. Lopullisena käännekohtana pidetään psykiatri Fredric Werthamin teosta *Seduction of the Innocent* (*Viattomain viettelys*), jossa hän tulkitsi muun muassa Batmanin ja

Robinin suhteen homoseksuaaliseksi ja siten ajankohdan käsitysten mukaan sairaaksi. Werthamin teoksen siivittämänä yleinen moraalinen närkästys ja vastustus pakottivat sarjakuvalehtiä tuottavat ja levittävät yhtiöt rajoittamaan lehtien sisältöjä. Yhtiöt perustivat vuonna 1954 itsesensuurijärjestelmän, sarjakuvakoodin (*Comics Code*), jossa säänneltiin sarjakuvalehdissä sallittujen sisältöjen rajat. Koodin mukaan sarjakuvassa on muun muassa vaalittava ”vanhempien, moraali-järjestelmän ja kunniallisen käyttäytymisen arvostusta”, ja ”intohimoa ja romanttista mielenkiintoa ei saa milloinkaan käsitellä siten, että se voi kiihottaa lukijan alimpia tunteita”.

Sarjakuvakoodi pyrki edistämään isänmaallisuutta ja perhearvoja ja vastusti moraalisesti tuomittavan kielen tai käyttäytymisen esittämistä. Sarjakuvalehdet saivat kanteensa leiman, joka todisti lehden noudattavan koodia. Leiman puuttuminen merkitsi mahdollista levityskanavien vähenemistä, kun moraalista tuomiota pelkäävät kauppiaat eivät uskaltaneet ottaa leimaamatonta lehteä myyntiin.

Koodi siisti sarjakuvalehtien sisältöjä, mutta teki niistä samalla entistä selvemmin puhtoista ja hampaatonta lasten viihdettä, joka oli helppo tuomita pelkäksi kulttuurin pikaruoaksi. Asiaa ei helpottanut 1960-luvulla yleistynyt vasemmisto-ölymystön vaatimus kulttuurin yhteiskunnallisesta tiedostavuudesta ja osallistavuudesta, joista tehtiin monin paikoin hyvän kulttuurin kriteerejä. Sarjakuvasta tuli ”amerikkalaisen kulttuuri-imperialismin” osana kaupallisen ja viihteellisen massakulttuurin symboli, kulttuurin tauti, jonka rappiovaikutusta vastaan piti taistella.

Kulttuuritaisteluissa alkoi kuitenkin 1960-luvulla näkyä kyllästymistä niin elitistisiin korkeakulttuurisiin vaatimuksiin kuin konservatiivisiin moraalikodeihin. Kun sodan jälkeiset suuret ikäluokat olivat nuoria, syntyi suoranainen tilaus nuorten omalle vaihtoehdolle kulttuurille, joka vastusti edeltävän sukupolven varovaisuutta ja pysähtyneisyyttä. Pop-taide oli tästä yksi osoitus. Pop-taide toi myös sarjakuva-aiheiset maalaukset gallerioiden seinille.

Myös sarjakuvantekijät kyllästivät koodin rajoittamaan ilmaisuun. Syntyi sarjakuvantekijöiden sukupolvi, joka haastoi sarjakuvan moraalikoodit kuvaamalla estottomasti seksiä ja päihdeaineiden käyttöä. Vaihtoehdosarjakuvat joutuivat etsimään vaihtoehtoiset jakelukanavat ”maan alta”, mistä juontui nimitys *underground*. Underground

teki tunnetuksi muun muassa S. Clay Wilsonin, Robert Crumbin, Jayzey Lynchin ja Gilbert Sheltonin, joiden sarjakuvia saatiin lukea myös suomalaisissa *Jymy*- ja *Huuli*-lehdissä 1970-luvulla. Seksillä ja huumeilla mässäilevä underground rikkoi myytin sarjakuvasta puhutoisena lastenkulttuurina, mutta ei lisännyt sarjakuvan kulttuurista arvostusta. Underground taisteli elitististä korkeakulttuuria vastaan ja asettui siksi kulttuurin hierarkiassa alemmille portaille.

Sarjakuva oli siis 1900-luvulla kymmeniä vuosia kulttuurin mätäpaise, tauti, joka arvioitiin viestinnän muotona – jos mahdollista – televisiota alempaan kulttuuriseen lokeroon. Tällaiset arvostelmat ovat onneksi saaneet pikku hiljaa väistyä kulttuuristen luokittelujen menetettyä postmodernilla ajalla normatiivisen asemansa. Myös sarjakuvassa itsessään on tapahtunut muutoksia.

Sarjakuvan kenttä on moninaistunut sanomalehdissä julkaistuista lyhyistä sarjakuvastripeistä, lehtien sunnuntainumeroiden hiukan pidemmistä sarjakuvista ja lapsille suunnatuista sarjakuvalehdistä ja albumeista pitkiin kirjamaisiin sarjakuvakertomuksiin, joita on nimetty edesmenneen yhdysvaltalaisen sarjakuvapiirtäjän Will Eisnerin innoittamana myös sarjakuvaromaaneiksi tai graafisiksi romaaneiksi (*graphic novel*). Sarjakuvassa on kokeiltu tyylillisesti lähes kaikkea, mitä painotuotteessa on mahdollista: ruuduttomuudesta tekstittömyyteen ja joskus jopa kuvattomuuteen, mustavalkoisuudesta värien loistoon, pikkutarkasta realismista abstraktismiin. Sarjakuva on uuttanut kulttuuri- ja kielialueilta erityispiirteitä, kuten vaikkapa japanilaisen *mangan* ja suomalaisen taidesarjakuvan vertailu suosituimpiin kaupallisesti tuotettuihin syndikaattisarjakuviin välittömästi havainnollistaa. Sarjakuvia julkaistaan viihde ja taidejulkaisujen lisäksi myös paljon omakustanteina ja internetissä.

Sarjakuvapiirtäjät ovat saaneet arvostusta taiteilijoina ja toteuttaneet taiteellisesti kunnianhimoisia kokeiluja, kuten Art Spiegelmanin holokaustin kauhuista kertovan *Maus*-sarjakuvan (1986 ja 1991) palkitseminen Pulitzerilla vuonna 1992 tai Enki Bilalin tulevaisuuteen sijoittuvan *Nikopol*-sarjakuvatrilogian kolmannen osan *Kylmä päivän-tasaaja* (*Froid Équateur*) nimeäminen samana vuonna vuoden kirjaksi Ranskassa osoittavat. Suomalaisista sarjakuvantekijöistä muun muassa Matti Hagelbergin omintakeinen grafiikka ja viisto huumori ovat saaneet 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa laajaa kansainvälistäkin

arvostusta. Yhdysvaltalaisen Joe Saccon reportaasisarjakuvat ovat puolestaan tiedonvälityksellisesti mielenkiintoisia: Sacco on 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa herättänyt huomiota Palestiinan ja Balkanin kriiseistä kertovilla sarjakuvillaan. Saccon sarjakuvat rinnastuvat esimerkiksi puolalaisen Ryszard Kapuzcinskin tunnetuksi tekemään reportaasiromaanin perinteeseen. Sarjakuvan kenttä onkin monien muiden kulttuurialojen tavoin hierarkisoitunut sisäisesti taide- ja viihdesarjakuvaan. Sarjakuvamuoto ei enää automaattisesti tarkoita sitä, että teos kuuluu matalaan kulttuuriin.

Sarjakuvan historiallinen tuomitseminen kulttuurin taudiksi liittyy siten tiettyyn kulttuuriseen tilanteeseen, jossa jokin ilmaisun muoto etsii paikkaansa ja rajojaan kulttuurin kentällä. Samanlaisia kulttuurikeskusteluja on käyty lähes kaikkien viestinten yhteydessä, kun ne ovat olleet uusia – etenkin jos lapset ovat olleet niiden kanssa tekemisissä. Elokuvan ja sarjakuvan aiheuttama närkästys on nyttemmin vaihtunut pitkälti televisioon, videoon, tietokonepeleihin, internetiin ja kännyköihin liittyviin pelkoihin.

Uusien viestimien herättämät pelot saattavat lastenkulttuurin yhteydessä yltyä moraaliseksi paniikeiksi. Väkivaltavideoiden on pelätty aiheuttaneen lasten veritekoja niin Isossa-Britanniassa kuin Norjassa. Suomessa on 2000-luvun alussa keskusteltu ennen muuta väkivaltaisten tietokonepelien vaikutuksista ja internetin lapsipornosta. Myös sarjakuvaan on edelleen silloin tällöin kohdistettu moraalista huolta, kuten ruokakaupoissa lapsille myydyin *Myrkkö!*-lehden sisällöistä, japanilaisen *mangan* ja *animen* sukupuolikuvaudesta tai Ville Rannan Muhammed-pilakuvakohua käsitelleestä sarjakuvasta 2000-luvun alussa käydyt keskustelut osoittavat.

Sarjakuvan tuomitseminen kulttuurin sairaudeksi ja sen kulttuurisesta arvosta käydyt taistelut kertovat enemmän sarjakuvaa ympäröivästä kulttuurista kuin itse sarjakuvista. Nämä taistelut kertovat kulttuurin moraalikoodien ja esteettisten arvostelmien muutoksista, jotka puolestaan liittyvät muutoksiin yhteiskuntaluokkien tai eri ihmisryhmien makutottumuksissa ja valtasuhteissa. Mielenkiintoisia kysymyksiä ovat: miksi sarjakuvaa on missäkin yhteydessä arvosteltu, kuinka arvostelmat on perusteltu ja mihin historialliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen arvostelu liittyy? Tässä mielessä sarjakuva on ollut pikemminkin kulttuurin oire kuin tauti.

Tauti sarjakuvassa

Koska valtavirran viihdesarjakuvat ovat yleensä kepeitä ja monesti myös humoristisia, on ymmärrettävää, että tauti on niissä harvoin läsnä traagisena elementtinä. Taudin ajatellaan pikemminkin inhottavan kuin viihdyttävän. Tästä huolimatta tauti esiintyy melko usein myös valtavirran viihteessä, koska se on erinomainen draaman lähtökohta. Erilaiset sairauskertomukset ovat yleisiä niin elokuvan kuin kirjallisuudenkin nyhkytarinoissa.

Antropologi Mary Douglas kirjoittaa teoksessaan *Pubtaus ja vaara*, että lika on jotakin, joka ei ole paikoillaan ja joka pitää siksi torjua. Hygienenisyys on länsimaista kulttuuria määrittävä piirre. Hygienian avulla pyritään pitämään bakteerien ja virusten aiheuttamat taudit kurissa, ja tauti on aina häiriötila, poikkeama normista. Se saa aikaan konflikteja, liikettä, tuntemuksia, poikkeavia motiiveja, jännitteitä ja absurdismia. Näin se tuo myös viihdekertomuksiin dramatiikkaa tai komiikkaa. Aristoteleen *Runousoppia* soveltaen: tauti toimii jännitteitä lisäävänä tekijänä, joka on helppo kiinnittää draaman käännekohtiin.

Tekijän mielikuvituksen ohella sarjakuvatarinan pituus, genre, tyyllilaji ja kohdeyleisö asettavat rajat sille, minkälaisen roolin tauti sarjakuvassa saa. Esimerkiksi valtavirran viihdesarjakuvassa tauti on harvoin vastaavassa dramaattisessa osassa kuin vaikkapa kirjojen, elokuvien ja tv-sarjojen tarinoissa. Tämä saattaa johtua siitä, että taudin kuvaaminen edellyttää usein pitkällistä tarinan kehittelyä ja henkilöhaamon syväköä luonnekuvausta, joita on vaikea toteuttaa viihdesarjakuvan yleisimmissä muodoissa: lyhyissä ja karrikoidusti piirretyissä stripeissä ja sarjakuvalehtien lyhyttarinoissa. Lyhyissä viihdesarjakuvissa tauti esiintyykin useimmiten koomisena elementtinä. Monet muistavat vaikkapa Carl Barksin *Aku Ankka* -tarinat, joissa veljenpojat lintsaavat koulusta taudin verukkeella, tai lukuisat sarjakuvien ”hullut tiedemiehet” ja koomiset mielipuolet, jotka toimivat lyhytsarjoissa nopeasti tunnistettavina stereotyyppinä.

Hulluja tiedemiehiä löytyy myös viihdesarjakuvien pidemmistä tarinoista, joissa tauti ei ole välttämättä vain koominen elementti. Taudilla voi olla keskeinen rooli esimerkiksi tarinan tai toiminnan käynnistäjänä. Pidemmissä sarjakuvissa tauti voi olla jopa tarinan

tärkein motiivi, kuten *Asterix*-tarinassa *Alppikukka* (1972 [1970]), jossa Asterix ja Obelix matkustavat Sveitsiin hankkimaan harvinaista alppikukkaa, jotta kylän tietäjä voisi valmistaa itselleen lääkettä lamauttavaan ja kivuliaaseen tautiin.

Toisinaan pitkissä sarjakuvatarinoissa jatketaan taudin teemaa tarinasta toiseen. Esimerkiksi *Tintti*-tarinassa *Mustan kullan maa* (1973 [1950]) etsivät Dupond & Dupont juovat vahingossa polttoaineen pilaamiseen tarkoitettua kemikaalia ja saavat outoja oireita: heidän partansa ja tukkansa alkavat kasvaa käsittämättömän nopeasti, heidän värinsä vaihtelee ja heidän suustaan tulee kuplia. Dupondin & Dupontin oletetaan jo parantuneen taudista, mutta seuraavassa kuultentoa käsittelevässä *Tintti*-tarinassa (*Päämääränä kuu* 1975 [1953]) ja *Tintti kuun kamaralla* 1975 [1954]) oireet palaavat etsiväkaksikolle yllättäen kuuraketissa. Lukijalta edellytetään siten tietoa aiemmasta tarinasta, jossa kerrotaan taudin alkuperä. Sairaudella tai todellisuudentajun hämärtymisellä on *Asterix*- ja *Tintti*-sarjakuvissa itse asiassa aika usein merkittävä tehtävä, kuten esimerkiksi *Asterix*-tarinassa *Päällikköiden ottelu* (1970 [1966]) tai *Tintti*-albumissa *Tintti Tiibetissä* (1971 [1960]).

Lapsille suunnatuista viihdesarjakuvista on monesti vaikea sanoa, onko tauti pikemminkin jonkinlainen lisäelementti tai katalyytti – seikka, joka rikastuttaa tarinaa ja tuo siihen inhimillisen ulottuvuuden – vai todella elimellinen osa tarinan motiiveja. Sen sijaan vakavammassa, aikuisille suunnatuissa, sarjakuvatarinoissa tauti on usein keskeinen motiivi. Esimerkiksi Gérard Lauzierin *Thanatologia* käsittelee sairaala- ja saattohoidossa tapahtuneita muutoksia, tosin pilke silmäkulmassa. *Thanatologia* on ranskalaisen pila- ja sarjakuvapiirtäjän Lauzierin *Elämän pirstaleita* -sarjassa 1970-luvulla ilmestynyt lyhyttarina.

Thanatologia kuvaa paitsi todellisia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia kysymyksiä kuten ikääntymistä, sairastamista ja arvokasta kuolemaa, myös kulttuurin medioitumista ja erotisoitumista. Medioituminen tarkoittaa sitä, että mediasta on tullut niin keskeinen osa nykyculttuuria, että suuri osa ihmisten tiedosta ja kokemuksesta on jollakin tavoin median välittämää. Yksi osa medioitumista on se, että kaikesta pitää tehdä julkista. *Thanatologiassa* ihmiselämän ehkä kaikkein yksityisimmäksi mielletystä asiasta, kuolemasta, tulee

keinotekoinen mediatapahtuma. Nykykulttuuri korostaa nuoruutta, terveyttä ja kyvykkyyttä, mikä ilmenee usein mediajulkisuudessa seksuaalisuuden ylitarjontana. *Thanatologiassa* kulttuurin yliseksuaalisoituminen ja medioituminen yhdistetään paradoksaalisesti sairauteen ja kuolemaan, jolloin kaikki edellä mainitut ilmiöt asettuvat outoon ympäristöön ja naurun alaisiksi. *Thanatologia* yhdistää näin vakavan ja huumorin ja sijoittuu siten satiirin perinteikkääseen tyyliin. Sairaus näyttäisikin sopivan erityisen hyvin juuri satiirisen tarinan keskeiseksi motiiviksi. Sairauden ambivalentti luonne antaa mahdollisuuden yhdistää satiirille tyypillisillä tavoilla dramaattisuus ja koomisuus, pelko ja hullunkurisuus.

Sarjakuvan visuaalisuus tarjoaa esimerkiksi kirjallisiin tarinoihin verrattuna mahdollisuuden monivivahteisempaan taudin kuvaukseen. Sarjakuvassa tauti voidaan tuoda esiin sekä kuvien että sanojen avulla. Kuvallisen ja sanallisen ilmaisun vuoropuhelusta taudin kuvauksessa

Kuva 1. Gérard Lauzier: *Thanatologia* (1974). Teoksesta *Sarjakuvan maailmat. Antologia*. Toim. Heikki Kaukoranta, Soile Kaukoranta & Jukka Kempainen. Otava: Helsinki, 1982, s. 126. ©Dargaud Editeur.

erinomainen esimerkki on italialaisen Guido Buzzellin tarina *Sellisti* (1982 [1971]), joka kertoo maanisdepressiivisestä ja skitsofreenisesta sellon soittajasta. Sellistin tuntemukset vaihtelevat eheyden kokemisesta täydelliseen kehon pirstoutumiseen, kepeästä onnen kukkuloilla liihottelusta synkkiin kalmanhajuisiin kauhukuvitelmiin, harhakuviin ja paranoiaan, mikä kuvataan sarjakuvassa erinomaisesti kuvien tasolla: kun sellistin kehonkuva alkaa pirstoutua, hänen raajansa karkailevat myös sarjakuvan kuvissa. Sellistiä vainoava löyhkä saa visuaalisen muodon raateluhampaisessa lentoliskossa, joka on osa sellistin harhakuvitelmia.

Sellisti on osoitus sarjakuvailmaisun ominaisimman alueen, kuvan ja sanan erilaisten yhteentörmäysten, mahdollisuuksista. Sarjakuvan hybridinen luonne kuvallisen ja sanallisen esittämisen leikkauspisteenä on tehnyt siitä rajoja rikkovan ilmaisumuodon, jonka maailmoissa on voitu uskottavasti unohtaa materiaalisen todellisuuden lait jo paljon

Kuva 2. Guido Buzzelli: *Sellisti* (1971). Teoksesta *Sarjakuvan maailmat*. Antologia. Toim. Heikki Kaukoranta, Soile Kaukoranta & Jukka Kemppinen. Otava: Helsinki, 1982, s. 92. ©Guido Buzzelli.

aiemmin kuin vaikkapa elokuvassa. Hybridimuotona sarjakuvaa on ollut vaikea lokeroida yksiselitteisesti kulttuurin kentälle, mikä on edesauttanut sen sijoittumista kulttuurisen liian tai taudin kategoriin, ”joksikin, joka on pois paikoiltaan”.

Tautinen sarjakuva – sarjakuva toiseuden kuvana

Terveys on ollut länsimaisessa kulttuurissa normi, jota vastaan tauti asettuu epänormaalina. 1900-luvulla lääketiede edistyi harppauksittain ja sairaudesta tuli lääkkeiden ja muun tieteellisen hoidon avulla parannettava poikkeustila. Sairaushoidon kehityksen kytkeytyminen markkinatalouteen sai aikaan terveysteollisuuden, johon ottaa lääketieteen lisäksi osaa moninainen vaihtoehtoisten hoitomuotojen ja terveyttä edistävän harrastustoiminnan markkinointi.

Terveyttä, nuorekkuutta ja energisyyttä korostavassa kulttuurissa tauti on häiriötila, joka luokituu erilaisuudeksi: toiseudeksi. Samalla tieto taudeista ja ihmisen erilaisista fysiologisista prosesseista on kuitenkin lisääntynyt, mikä on vähentänyt taudin käyttämistä ihmisten normatiiviseen luokitteluun. Nykyään sairaus on pikemminkin voimattomuutta yhteiskunnan, työelämän ja jopa vapaa-ajan tehokkuusvaatimusten edessä kuin luokittumista yhteiskunnan ulkopuolelle. Nykyisen kulttuurin ihanteet ja yhteiskuntajärjestys painottavat terveyttä, koska sairaus ei ole tehokasta – se päinvastoin kuluttaa kansantalouden voimavaroja.

Sairausten luokittelua on kuitenkin käytetty vuosisatojen kuluessa myös suuremman järjestyksen ja kurin ylläpitämiseen. Edesmennyt ranskalainen filosofi ja historiantutkija Michel Foucault on tutkimuksissaan osoittanut, kuinka erilaiset luokittelut hulluksi, mielisairaaksi, epänormaaliksi tai rikolliseksi ovat olleet myös keinoja saada ihmiset sisäistämään yhteiskunnan kulloisiakin normeja ja vallitsevia arvoja. Vajaamielisyys tai hulluus on määritelty eri aikoina eri tavoin, ja esimerkiksi homoseksuaalisuus diagnosoitiin yleisesti sairaudeksi vielä 1960-luvulla.

Sairausten määrittely kertoo näin ollen myös siitä, mikä on kulloisessakin tilanteessa hyväksyttyä ja normaalia ja mikä ei-hyväksyttyä

ja epänormaalia. Normaalin eli vallitsevan ulkopuolelle luokitellut ihmiset sijoittuvat kulttuurisesti toiseuteen. Kärjistetyimpien väittämien mukaan läntisessä maailmassa normi tai normaali näkökulma on 1800-luvulta lähtien ollut valkoihoisen heteromiehen porvarillinen näkökulma, joka on määrittänyt yhteiskunnan ja kulttuurin järjestystä. Toiseuteen on siten määritelty esimerkiksi naiset, lapset, poikkeavat seksuaalisuudet, muut etniset ryhmät ja ”rodut”, alemmat sosiaaliluokat ja heidän makutottumuksensa.

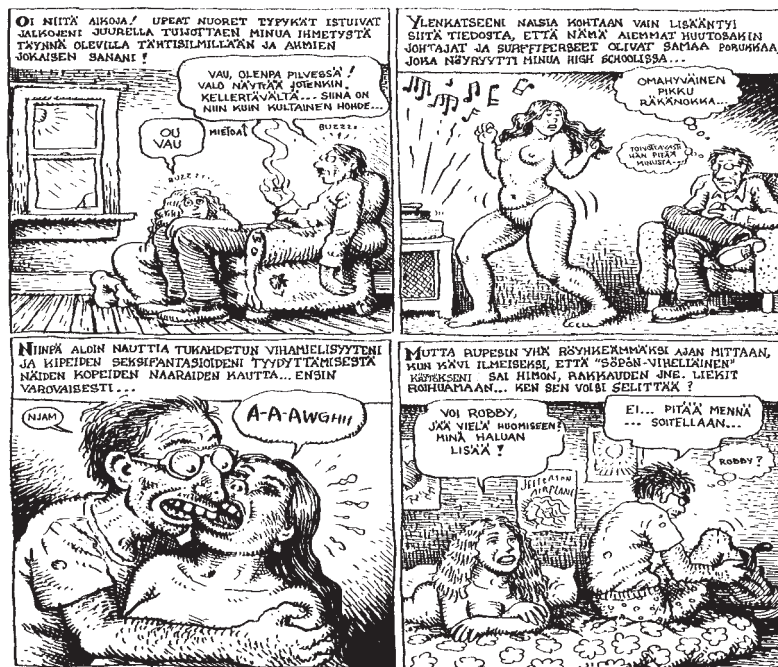
Normimääritykset ja toiseuden rajat vaihtelevat historiallisesti ja kontekstuaalisesti: niistä käydään jatkuvaa kulttuurista ja yhteiskunnallista taistelua. Esimerkiksi naisen asema suhteessa poliittisen ja taloudellisen vallan koneistoihin on muuttunut selvästi 1900-luvun jälkipuolella ja 2000-luvun alussa. Myös homoseksuaalisuuden poistaminen sairausluokitteluista ja aiempaa sallivampi suhtautuminen seksuaalisuuden eri muotoihin kertovat normin ja toiseuden välisessä kamppailussa tapahtuneista muutoksista.

Kulttuurista kamppailua käydään myös viihteen ja taiteen areenoilla. On esitetty, että toiseus purkautuu nimenomaan taiteen tai kulttuurin kautta: taidetta ja muuta kulttuurista ilmaisua on käytetty tekemään tukahduttamista näkyväksi. Sarjakuva on omalta osaltaan osallistunut kulttuurisiin kamppailuihin ja toiseuden uudelleenmäärittelyihin.

Hyvä esimerkki tästä on edellä mainittu underground-sarjakuva, joka hyökkäsi suoraan sotien jälkeen vallinneita moralistisia ja konservatiivisia arvoja vastaan. Esimerkiksi amerikkalainen underground-sarjakuvan pioneeri Robert Crumb, jonka ura alkoi *Zap Comix* -lehdessä vuonna 1967, toi sarjakuviin kaikki sarjakuvakoodin kieltämät aiheet: seksin, väkivallan, huumeet, rivot kielenkäytön sekä perhearvojen ja isänmaallisuuden pilkan. Crumb on kuvannut sarjakuvissaan paljon myös omia fantasioitaan, kuten kiinnostustaan tukevajalkaisiin naisiin. Itseään koskevassa dokumenttielokuvassa *Crumb* (1994) hän luonnehtii kuolevansa, jos ei saisi tehdä sarjakuvia. Hänen toinen veljensä on kärsinyt vakavista mielenterveydellisistä ongelmista, jotka ovat johtaneet jopa väkivaltaiseen käyttäytymiseen. Veli maalaa tauluja. Maalaaminen ja sarjakuvien tekeminen ovat Crumbeille taiteilijamyytin mukaisia sisäisen tukahduttamisen edellyttämiä purkautumisväyliä, eräänlaisia toiseuden manifestaatioita.

Murtaessaan sarjakuvakoodin moralistisia ja konservatiivisia arvolähtökohtia Crumb ei kuitenkaan murra kaikkia toiseuksia. Pikemminkin päinvastoin, hän pitää joitakin luokitteluja vahvasti yllä. Yksi tällainen luokittelu on sukupuoli. Crumbia on syytetty sovinnostiksi ja jopa naisvihaajaksi, koska hänen sarjakuvissaan naisten tehtävänä on useimmiten vain toimia miespäähenkilön – tavallisesti Crumbin alter egon – seksuaalisten fantasioiden ja halujen kohteena. Tämän seurauksena miehisesti uhoava underground sai jo 1970-luvulla aikaan naispiirtäjien vastareaktioita, joissa korostettiin naisen näkökulmaa ja naiselle tärkeitä aiheita.

Crumbin asettuminen vastakkain Roberta Gregoryn tapaisten feminististen naispiirtäjien kanssa on yksi esimerkki siitä, kuinka

Kuva 3. Robert Crumb: *Naishuolia* (1980). Teoksesta R. Crumb: *Omia kuvia*. Like: Helsinki, 1990, s. 22. ©Robert Crumb.

sarjakuva osallistuu toiseuden merkityksistä käytäviin kulttuurisiin kamppailuihin. Nyttemmin naispiirtäjät ovat lyöneet itsensä läpi erityisesti aikuisille suunnatun vakavan sarjakuvan piirissä, jossa sukupuoli ei enää niinkään ole normin ja toiseuden taistelun lähtökohta. Tässä suhteessa 1990-luvun loppua ja 2000-luvun alkua voi pitää esimerkiksi suomalaisen sarjakuvan moninaistumisen aikana.

Inho ja toiseus

Edesmenneen kuvataiteilijan Kalervo Palsan (1947–1987) sarjakuvat tarjoavat undergroundin lisäksi erinomaisen esimerkin toiseuden käsittelystä tautisen sarjakuvan keinoin. Toiseuden nostaminen esiin kuvottavana ja iljettävänä korostuu erityisesti Palsan pisimmässä sarjakuvassa, 140-sivuisessa *Eläkeläinen muistelee* -teoksessa. *Eläkeläinen muistelee – barmaa komedia* (1990 [1971]) on elämäkertamuotoinen sarjakuva, jossa päähenkilö Hannu Koli kertoo nekrofilian täyttämän elämäntarinansa. Teos sisältää runsaasti väkivaltaisia kohtauksia, murhia ja raiskauksia, ruumiisiin sekaantumista ja muuta seksuaalisten tabujen rikkomista kuten insestiä, pedofiliaa ja eläimiin sekaantumista. Sarjakuva on mustan huumorin tuomasta kevennyksestä huolimatta varsin kuvottava, mutta toiseuden tematiikan kannalta kiinnostava. Se tekee kielletyn ja torjutun näkyväksi ja paljastaa samalla toiseuteen liittyvän ambivalenssin – viehtymyksen ja tukahduttamisen samanaikaisen läsnäolon.

Eläkeläinen muistelee on mielekästä rinnastaa kauhuelokuvaan, koska se toimii jossain määrin samoilla keinoilla. Täytyy tosin pitää mielessä, että sarjakuva on pienimuotoisempi ja siten paremmin hallittava esitystapa kuin elokuva, jonka speaktaakkelimaisuus ja suuruus pyrkivät usein tuottamaan – etenkin elokuvateatterin valkokankaalla – ”elämää suurempia” kokemuksia. Kauhuelokuvan vaikuttavuus onkin usein eri luokkaa kuin kauhusarjakuvan, jonka karikatyyrinen kuvamaailma on aina jollain tapaa vieraannuttava eikä kannusta yhtä varauksettomasti eläytymään kauhun maailmaan. Kauhusarjakuvat ovat monesti olleet joko tarkoituksellisesti tai tahattomasti hivenero huvittavia, camp-henkisiä (esim. *Shokki* ja *Vampirella* 1970-luvulla).

Vakavasti otettava kauhistuttaminen on sarjakuvan keinoin vaikeampaa kuin näyttävän elokuvaspektaakkelin avulla tai vaikkapa kirjassa, joka puolestaan ei näytä mitään mutta saa juuri siksi vaikuttavimmillaan mielikuvituksen pimeät kuvastot liikkeelle.

Eläkeläinen muistelee onnistuu kuitenkin kauhistuttamaan lähes lukijan kuin lukijan. Tähän on syynä sen keskittyminen kauhua aiheuttavan kokemuksen toiseen puoleen: inhoon. ”Pahan” ja sen piinaavan odotuksen kuvaaminen on sarjakuvan keinoin vaikea toteuttaa niin uskottavasti, että lukija kokisi vastaavaa pelkoa kuin kauhuelokuvan katsoja. *Eläkeläinen muistelee* ei pyrikään pelottamaan, vaan lähinnä kuvottamaan ja inhottamaan. Juuri tämä tekee siitä vakavasti otettavan ja kauhean.

Amerikkalaisen elokuvateoreetikon Robin Woodin mukaan kauhugenren todellinen kohde on tehdä näkyväksi kaikkea sitä, mikä sivilisaatiomme torjuu ja tukahduttaa, ”tekee toiseksi”. Wood jatkaa, että tukahdutetun tekeminen näkyväksi tapahtuu pääasiassa hirviön avulla. Esimerkiksi *Manaajan* (*The Exorcist*, 1973) paha on itse paholainen, joka saa riivaamassaan työssä hirviömäisen muodon. Woodin mukaan riivatun tytön kautta nostetaan esiin sellaisia toiseuteen tu-

Kuva 4. Kalervo Palsa: *Eläkeläinen muistelee* (1971). Liike: Helsinki, 1990, s. 19. ©Mailis Pitkänen & Kuvasto.

kahdutettuja teemoja kuin lapsen tai esimurrosikäisen seksuaalisuus sekä perheen sisäiset – lähinnä lasten ja vanhempien väliset – valtasuhteet ja seksuaaliset jännitteet.

Siinä missä kauhuelokuviissa herätetään useimmiten pelkoa projisoimalla uhkaava toiseus ulkopuoliseen hirviöön, *Eläkeläinen muistelee* herättää inhoa keskittymällä sisäistettyyn Toiseen, jokaisen ihmisen sisällä potentiaalisesti piilevään pahaan. Paha ei väijy ihmiskunnan ulkopuolella, vaan hirviö on tarinan päähenkilö Hannu Koli, joka hapantaa yhteisöä ja sen moraalikoodeja ja normeja sisältä käsin. *Eläkeläinen muistelee* on kauhutarina, jossa hirviö on moraaliton ihmisen. Hannu Koli rikkoo kaikki seksuaalisuuteen ja kuolemaan länsimaisissa kristillisissä yhteiskunnissa liitetyt tabut. Näin sarjakuva tekee näkyväksi sen, mikä näissä yhteiskunnissa on perinteisesti ollut tukahdutettua ja toiseuteen tuomittua.

Psykoanalyttisen selitysmallin mukaan syy Palsan sarjakuvan ambivalenttiin kauheuteen – sen samanaikaiseen inhottavuuteen ja kiehtovuuteen – liittyy siihen, että lukijan on houkuttelevaa kurkistaa torjutun ja tukahdutetun taakse, mutta tabukiellon rikkomisesta johutuva mielihyvä aiheuttaa syyllisyyttä ja pahan olon tuntemuksen. *Eläkeläinen muistelee* osoittaa, kuinka sallitun ja kielletyn, hyväksytyin ja torjutun välinen raja on ohut ja aina vaarassa murtua. Poliisin, perheen ja kirkon kaltaiset yhteiskunnalliset instituutiot, jotka perinteisesti ovat pitäneet yllä normaaliuden järjestelmää, osoittautuvat sarjakuvassa yhtä turmeltuneiksi kuin sen kertojaminä Hannu Koli.

Hannu Koli toteuttaa sarjakuvassa perimmäistä fantasiaa elämästä, joka perustuu pelkästään viettien – kaikkein pimeimmät ja torjutuimmat mukaan lukien – tyydyttämiselle. Hänen elämässään ei ole tabuja eikä kieltoja. ”Muut tekevät mitä voivat, Hannu Koli tekee mitä haluaa”, on hänen mottonsa. Motto resonoi yllättävästi nykyiseen uusliberalistiseen ajatteluun, jota leimaa itsekkyyys ja oman edun tavoittelu keinolla millä hyvänsä. Näin sarjakuva kritisoi myös markkinoiden hallitsemaa aikaa, jossa kaikki on omistettavissa ja ostettavissa. Palsa piirsi sarjakuvan uusvasemmistolaisen liikehdinnän kulta-aikana 1970-luvun alussa. Pitkälle vietynä Kolin kammottavat teot – nekrofilia, kannibalismi ja insesti – ovat haltuunoton ja omistamisen viimeisiä muotoja, joissa kohteena on toinen ihminen, hänen elämänsä ja yksityisyytensä.

Karkea, nopeasti tehty ja suorastaan sotkuinen piirustustyyli korostaa *Eläkeläinen muistelee* -sarjakuvan raadollisuutta hivenen samaan tapaan kuin Ville Rannan Muhammed-sarjakuva. Palsan sarjakuvasta puuttuu kaikki se muodon puhtaus ja viivan selkeys, joka on tyypillistä valtavirran viihdesarjakuville – esimerkiksi niille, joita Palsa tekstasi ansaitakseen rahaa. Robin Wood pitää radikaalin kauhuelokuvan tunnusmerkkinä juuri ilmaisun karheutta. Esimerkkinä Wood käyttää Tobe Hooperin elokuva *Teksasin moottorisabamurhat* (*The Texas Chainsaw Massacre*, 1974), joka on halvalla tehty ja vähemmän siloteltu kuin Hollywoodin valtavirran kauhuelokuvat. Elokuvan ihmisiä murhaava (ja syövä) hirviö on syrjäkylän ydinperhe. Elokuva ei myöskään lopu sulkeumaan, jossa hirviö tuhoetaan ja yhteiskunnallinen järjestys palautuu. *Teksasin moottorisabamurhat* eroaa siten vaikkapa aiemmin mainitusta *Manaajasta*, jossa ulkopuolinen paha vainoaa ydinperhettä ja viatonta lasta, saa lopulta palkkansa ja yhteiskunnallinen järjestys palaa jälleen ennalleen. Woodin mukaan tästä erosta johtuu se, että melko viaton ja kömpelö *Teksasin moottorisabamurhat* on koettu uhkaavaksi ja joutunut sensuurin hampaisiin.

Eläkeläinen muistelee on radikaali ja vastakulttuurinen samalla tavalla kuin Hooperin elokuva. Se on tyylillisesti karhea ja silottelematon, nopeasti ja halvannäköisesti suurten sarjakuvakustantamojen ja kaupallisten tavoitteiden ulkopuolella toteutettu. Sarjakuva julkaistiin vasta postuumisti 20 vuotta valmistumisensa jälkeen. Sen hirviö on yhteiskunnan sisällä, mies nimeltä Hannu Koli. Tarina ei sulkeudu, eikä hirviö saa palkkaansa. Pikemminkin päinvastoin: vaikka sarjakuva päättyy Kolin kuolemaan, tämä kuolee vanhana ja onnellisena miehenä, elämäntarinansa kerrottuaan, mitään katumatta – ja pääsee Taivaaseen.

Eläkeläinen muistelee -sarjakuvan merkitys on siinä, että se paljastaa ja tekee näkyväksi erilaisia vallan ja alistamisen muotoja. Se nostaa Palsan sarjakuvista ehkä näkyvimmin esille kaikkein kielletyimmät ja vaietuimmat halut kulttuurissamme. Samalla se paljastaa niitä pitkälti sisäistettyjä ja tiedostamattomia prosesseja, joille tukahduttaminen ja erojen tuottaminen, toiseksi tekeminen, perustuu.

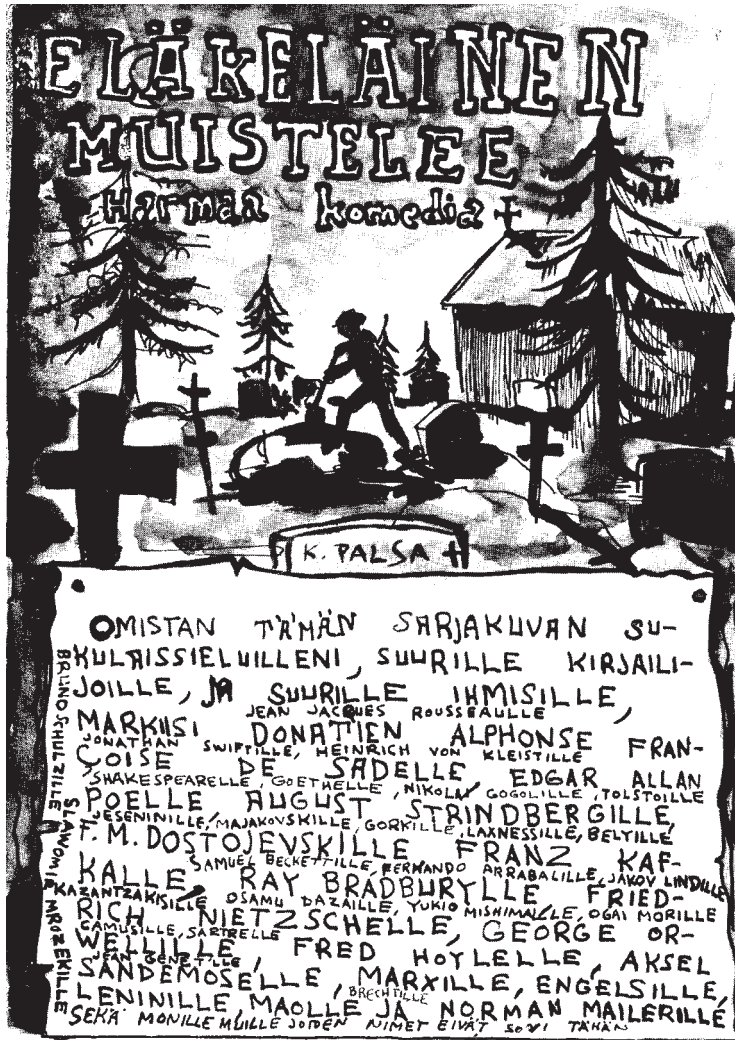
Herää kuitenkin kysymys: riittääkö näkyväksi tekeminen? Mitä jää jäljelle esimerkiksi *Eläkeläinen muistelee* -sarjakuvan nihilismin jälkeen? Sarjakuvassa tuhoetaan ydinperheen idylli, heteroseksuaa-

lisuuden normi, kuoleman tabu sekä poliisin ja kirkon instituutioiden moraalinen perusta, mutta niiden tilalle ei tuoda mitään uutta. Sarjakuvassa ei myöskään puututa miehisen vallan asemaan, vaan se pikemminkin korotetaan kymmenenteen potenssiin. Tässä *Eläkeläinen muistelee* muistuttaa Robert Crumbin sukupuolifantasioita.

Eläkeläinen muistelee pyrkii lieventämään nihilistisyyttään mustan huumorin keinoin. Siinä annetaan ironiseen lukutapaan kannustavia vihjeitä. Teos muun muassa määrittellään alaotsikossaan ”harmaaksi komediaksi” ja se on omistettu Markiisi de Saden, Edgar Allan Poen, August Strindbergin, Franz Kafkan, Friedrich Nietzschen ja Axel Sandemosen kaltaisille taiteilijoille ja ajattelijoille – kertojan (ja Palsan) sukulaissieluille. Viittaukset tarjoavat lukijalle vinkkejä siitä kehyksestä, johon hänen toivotaan sarjakuvaa suhteuttavan. Vihjeet ovat kuitenkin melko epäselviä ja jättävät lukijan veitsen terälle sen suhteen, kuinka humoristisesti tai tosissaan hänen tulisi sarjakuvaan suhtautua. Sarjakuva on tehty niin raadollisesti, että jää lukijan kontrolle, kuinka humoristisesti hän pystyy näkemään kiellettyjen halujen estottoman vyörytyksen. Käsittelemällä aiheitaan torjutun ja inhottavan avulla *Eläkeläinen muistelee* saattaa lukijan tekemisiin ennen kaikkea omien vahvasti sisäistettyjen mutta tiedostamattomien arvostelmiensa ja tukahdutettujen tunteidensa kanssa.

Tässä on viime kädessä syy sarjakuvan vaikuttavuuteen. *Eläkeläinen muistelee* operoi sellaisten tuntemusten alueella, joiden syntyä ranskalainen psykoanalyytikko Julia Kristeva on nimittänyt abjektioksi. Abjektio viittaa kuvotuksen ja pahan olon tunteeseen, joka syntyy jonkin ulkoisen uhan edessä. Vaikka tästä uhasta yritetään etäännyttää, se saa silti aikaan vaikutelman, että se voikin uhata sisältäpäin. Kristeva on löytänyt abjektion erityismuotoja juuri saastaisuuden, tabujen (esimerkiksi inestikiellon) ja synnin yhteydestä – alueilta, joita *Eläkeläinen muistelee* nostaa esille.

Eläkeläinen muistelee saattaa meidät tekemisiin abjektion kaltaisen kokemuksen kanssa, jossa joudumme kohtaamaan itseämme sisältäpäin uhkaavan inhon. Samalla olemme kasvokkain kaiken sen tukahduttamisen ja torjunnan kanssa, jolle kulttuurinen järjestys ja oma eheytemme perustuvat. Emme pysty väistämään itseä uhkaavan Toisen katsetta, vaan se tuijottaa Palsan sarjakuvasta kohti sisimpäämme. Tässä on tautisen sarjakuvan paradoksi: nihilistisen

Kuva 5. Kalervo Palsa: *Eläkeläinen muistelee* (1971). Like: Helsinki, 1990, s. 1.
©Mailis Pitkänen & Kuvasto.

ihmishirviön Hannu Kolin kautta saattaa syntyä minä, joka näkee torjunnan taakse ja on siksi suvaitsevampi. Kohtaamalla toiseuden Palsan sarjakuvassa saatamme helpommin sallia erilaisia toisia, kulttuurista moneutta.

Eläkeläinen muistelee kiteyttää sarjakuvan kulttuurisen ambivalenssin: Se oli monien muiden Palsan teosten tavoin ennen taiteilijan kuolemaa vuosikausia torjuttu ja kammoksuttu. Sen aihevalinnat ja rosoinen esitystapa tekevät siitä monella tavalla ristiriitaisen. Tällaisena *Eläkeläinen muistelee* kertoo kulttuurin ja taudin suhteista kenties enemmän kuin moni muu, aihetta suoraan käsittelevä ja taiteiden kaanoniin hyväksytty teos. Tautisella sarjakuvalla voi siten viime kädessä olla parantavaa voimaa, tai ainakin se voi toimia kulttuurin peilinä.

Kirjallisuutta

- Aristoteles 1997 [330–322]: *Runousoppi*. Suom. Paavo Hohti. Helsinki: Gaudeamus.
- Arffman, Päivi 2004: "Comics go underground!" *Underground-sarjakuva vastakulttuurina vuosien 1967–1974 Yhdysvalloissa*. Väitöskirja. Turun yliopisto, kulttuurihistoria.
- Barker, Martin 1984: *A Haunt of Fears: The Strange History of the British Horror Comics Campaign*. London: Pluto Press.
- Barker, Martin 1989: *Comics: Ideology, Power and the Critics*. Manchester: Manchester University Press.
- Douglas, Mary 2000 [1966]: *Pubtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Suom. Virpi Blom & Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.
- Eisner, Will 1985: *Comics & Sequential Art*. Tamarac: Poorhouse Press.
- Foucault, Michel 1980 [1975]: *Tarkkailla ja rangaista*. Suom. Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel 1998 [1976]: *Seksuaalisuuden historia*. Suom. Kaisa Sivenius. Helsinki: Gaudeamus.

- Freud, Sigmund 1989 [1913]: *Töteemi ja tabu*. Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: Love-kirjat.
- Herkman, Juha 1998: *Sarjakuvan kieli ja mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Kaukoranta, Heikki & Kemppinen, Jukka 1982: *Sarjakuvat* (2. laajennettu painos). Helsinki: Otava.
- Kaukoranta, Heikki, Kaukoranta, Soile & Kemppinen, Jukka 1982: *Sarjakuvan maailmat. Antologia*. Helsinki: Otava.
- Kemppinen, Petri & Tolvanen, Juhani 1992: *Sarjakuva – rakastettuni. Uuden sarjakuvan mestareita*. Helsinki: Otava.
- Kristeva, Julia 1993: *Pubuva subjekti. Tekstejä 1967–1993*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lagerstedt, Ilpo 1991: *Supersankarit – ilmiö amerikkalaisessa sarjakuvassa*. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy.
- Manninen, Pekka 1995: *Vastarinnan välineistö: sarjakuvabarrastuksen merkityksiä*. Tampere: Tampere University Press.
- Mikkonen, Kai 2005: *Kuva ja sana: kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Reitberger, Reinhold & Fuchs, Wolfgang 1972: *Comics: Anatomy of a Mass Medium*. Boston: Little, Brown & co.
- Robbins, Trina & Yronwode, Catherine 1985: *Women and the Comics*. Forestville: Eclipse.
- Ruutujen välissä – näkökulmia sarjakuvaan* 1996. Toim. Juha Herkman. Tampere: Tampere University Press.
- Sabin, Roger 1993: *Adult Comics. An Introduction*. London: Routledge.
- Wertham, Fredric 1954: *Seduction of the Innocent*. New York: Rinehart.
- Wood, Robin 1989 [1986]: *Hollywood Vietnamista Reaganiin*. Suom. Antti Alanen. Helsinki: VAPK.

KAISU RÄTTYÄ

NUORI, MIELI JA RUUMIS

Nuortenkirjojen suhde sairauksiin

Tampereen kaupunginkirjaston lastenosaston kotisivuilla on hyvät valikoimaluettelot teemoista, joita käsitellään lasten- ja nuortenkirjoissa. Sieltä löytyy myös listaus ”Vammoja ja sairauksia lasten- ja nuortenkirjoissa”. Vuoden 2004 syksyllä kotimaisia ja käännettyjä kirjoja sairauksista löytyi 15 sivun verran – lähes 200 – aakkostettuna aidsista spitaaliin ja syöpään. Listat kattavat kirjoja 1940-luvusta 2000-lukuun. Pääpainopiste on 1980- ja 1990-luvuilla, joita molempia valikoimassa edustaa yli 50 teosta. Mukana on lasten- ja nuortenkirjoja, kuva- ja tietokirjoja.

Valikoima on kuitenkin vain valikoima, ei täysin kattava kartoitussaiheesta. Joka tapauksessa luettelon mukaan nuortenromaaneissa on käsitelty erityisesti liikuntavammoja, psyykkisiä sairauksia, syömishäiriötä ja kehitysvammaisuutta. Listaukset havainnollistavat myös, kuinka aikaan sidottuja tietyt sairaudet ovat. Osa on muotiaiheita. Tämän valikoiman mukaan esimerkiksi epilepsiaa ei enää 1970-luvun jälkeen ole käsitelty nuortenkirjoissa, paniikkihäiriö käväisi esillä vuosien 1994 ja 1995 tuotannossa ja mbd 1980-luvulla. Anoreksia teki ensiesiintymisensä myös 1980-luvulla, jolloin Hannele Huovin *Madonna* (1986) nosti aiheen esiin. Toisaalta esimerkiksi historiallinen nuortenromaani etsii sairautensa kuvattavasta aikakaudesta, kuten Raili Mikkasen romaanissa *Ei ole minulle suvannot* (2002): siinä nuori Aino Kallas sairastuu keuhkotuberkuloosiin.

Nuortenkirjallisuuden sairaustematiikkaa käsittelevässä artikkelissaan Marke Härkönen (2001) nostaa yleisimmin kuvatuk-

si sairaudeksi syömishäiriön. Hän käsittelee myös aistivammoja, joista näkövamma lienee yleisin nuortenkirjoissa, esimerkiksi Taru Mäkisen/Väyrysen teoksissa. Nuorten vammautumisen Härkönen näkee erityisesti 1970- ja 1980-lukujen aiheena. Mielisairauttakin on käsitelty nuortenkirjallisuudessa; Päivi Lappalainen (2003) tarkastelee sen esiintymistä seitsemässä 1990-luvun nuortenromaanissa. Kestoiheina nuortenromaaneissa ovat pysyneet diabetes, kehitys- ja liikuntavammaisuus sekä psyykkiset sairaudet. Sairas voi siis olla nuoren ruumis tai mieli.

Artikkeliani varten olen poiminut esimerkkejä erityyppisistä sairauksista tai vammoista ja niiden käsittelytavoista nuortenromaanissa. Olen ryhmitellyt kirjoja näkökulmittain kolmeen ryppäeseen. 1) Sairaus tai vamma kuvataan päähenkilön omien tunteiden ja tunteiden kautta, tai havainnoijana on terve päähenkilö. 2) Toisen ryhmän perustana on, hyväksyykö vammautunut tai sairastunut itsessään tapahtuneen muutoksen. 3) Kolmas ulottuvuus avautuu siitä, miten kirjailija teoksen rakenteessa, ilmaisussaan tai kerronnassaan käyttää sairautta.

Havainnollistaakseni ryhmiä käyn niitä läpi esimerkkien avulla. Olen valinnut aineistoksi yhdeksän erilaista nuortenromaanin vuosilta 1990–2002. Osassa romaaneja näkyville tulee jaottelun useampi puoli. Esimerkkikirjani ovat Laura Honkasalon *Siskoni, enkeliluihin tyttö* (2001), Hannele Huovin *Höyhenketju* (2002), Heli Hyvösen *Ei keijut kenkiä käytä* (1996), Riitta Jalosen *Enkeliyöt* (1990), Sari Peltoniemen *Hirvi* (2001), Kira Poutasen *Ihana meri* (2001), Vesa-Pekka Sorolan *Cee* (1992), Taina Teerialhon *Kaista auki!* (2002) ja Mika Wickströmin *Sebastian* (1996).

Olemassaolon vaikeus

Aloitin tapauksella, joka on aineiston lohduttomin ja rankin: tarinalla nuoren muusikon vammautumisesta ja sen seurauksista. Vesa-Pekka Sorolan esikoisromaanin *Cee* ilmestyi vuonna 1992. Romaanin minäkertoja Pekka on vammautuvan Ceen eli Ismon hyvä ystävä. Teos alkaa Pekan kouluvaikeuksista. Psykiatrin vastaanotolla lausuttu

kysymys ”Sinähän tunsit Ceen” saa aikaan muistumien vyöryn. Pitkä takauma selvittää, miten Ceen itsetunto nousee, kun hänen salattu soittotaitonsa paljastuu ja häntä ryhdytään arvostamaan muusikkona. Cee kuitenkin joutuu vakavaan liikenneonnettomuuteen, jossa kitaristille tärkeä käsi vammautuu. Muutama päivä sairaalasta pääsyn jälkeen hän kuolee tulipalossa. Onko se onnettomuus? Romaanista voidaan lukea lohduttomin vaihtoehto: elämä vammautuneena ei ole elämää, Cee on kuollut. Tarinan kertojaksi jää ystävä, joka ymmärtää ratkaisun, muttei sitä, miksi elämä kulkee näin.

”Vihasin typerää sattuman lakia ja epäoikeudenmukaisuutta. Suojelusenkelin puuttumista.” Kertojalle jää syyllisyys: ”Ehkä olin ainoa, joka olisi voinut auttaa tai saada muut auttamaan.” (Sorola 1992, 169, 172.) Kerrontateknisesti Sorola on rakentanut romaaninsa harkitusti, onnettomuuden ja vammautumisen äkkinäistä, odottamatonta kaarta seuraten, tiukasti leikaten.

Omalla tavallaan Taina Teerialhon *Kaista auki!* on Ceen 10 vuotta myöhemmin ilmestynyt rinnakkaisteos. Molemmissa on kyseessä moottoripyörällä tai mopolla ajettu kolari. *Kaista auki!* on minäkertojan, Mikko Konttisen tarina omasta vammautumisestaan. Romaani alkaa sairaalan sängystä ja isän vierailusta sairaalassa. Konttinen kertoo isälleen, ettei enää taida kävellä. Tämän jälkeen takautumien ja nykyhetken vuorottelun lomassa paljastuu, miten Konttinen, jolla on vakavia ongelmia itseilmaisuuden kanssa, on kunnostanut veljensä vanhan pyörän. Kevätpäivän liukkaus ja risteyksestä vilkutta ajanut Mersu koituvat Konttisen kohtaloksi: törmäys on väistämätön. Vammautunut Konttinen löytää itselleen syyntä tai syitä elämänsä jatkumiseen ja uskoo kuntoutumisen mahdollisuuksiin, toisin kuin Sorolan kirjan päähenkilö. Toisaalta Ceestä poiketen Konttinen ei ole päättänyt urastaan tai tehnyt ammatinvalintaa ennen loukkaantumista.

Omasta syövästään kertova Rosa esiintyy päähenkilönä Heli Hyvösen romaanissa *Ei keijut kenkiä käytä*. Romaani on herkkä kuvaus Rosan ja Kimin rakastumisesta, mutta myös Rosan sairastumisesta ihosyöpään, sen leikkaamisesta ja hoidosta sekä uskon, epäuskon ja toivon välillä vaihtelevista tuntemuksista. Tarinan valoisuus ja sairaalakokemusten todentuntu muodostavat uskottavan pohjan Rosan ajatuksille ja parantumiselle. Tarinan kehyskertomus sijoittaa Rosan

tarinan hautausmaalle, Kimin haudan äärelle. Kim kuoli rientäessään tapaamaan Rosaa sairaalaan.

Olemassaolon tarkoitus

Omakehoitaisen kertomuksen esittää myös Kira Poutasen *Ibana meri*. Tämä Finlandia Junior -palkittu teos on päiväkirjamuotoinen romaani. Romaani esittää koulumaailman raadollisimmillaan. Teoksen päähenkilön tajuntaan iskeytyvät liikunnanopettajan paasaukset nuoren tytön ruokavaliosta, reisien kiinteydestä ja muista ihanteista. Romaani alkaa 48-kiloisen Julian ja kouluterveydenhoitajan tapaamisesta 24. huhtikuuta. Koulun luomat odotukset ja paineet kuvataan tarkasti päiväkirjoissa, ja niistä nousee taivaalle uhkaavan synkkä pilvi. Opettajat piruilevat ja oppilaat joutuvat pingottamaan suorituksiaan. Nuoret tytöt kilpailevat niin laihuudesta, lihaksista kuin koulumenestyksestäkin. Opettajat piiskaavat 15-vuotiaita hoitamaan kuntoaan. Liikunnanopettaja ja terveystiedon opettaja latelevat tylyjä repliikkejä:

Viisitoistavuotiaana tytön energiatarve alkaa jo laskea, että teidänkin kannattaisi jo unohtaa kaiken maailman karkit ja munkit ja miettiä vähän niitä naisen linjoja, vai mitä Kiki? Ei sitä kannata kerätä mitään turhia laskeja sinne pyllyn ympärille tai reisiin, jokatkin tykkää kun on hoikka ja linjakas, vai mitä tytöt? (Poutanen 2001, 20.)

Keskittyminen ulkomuotoon, treenaamiseen ja ruokavalioon kääntyy salakavalasti yltiöpäiseksi käyttäytymiseksi. Käyttäytymistä ruokkivat ympäröivä kulttuuri, naistenlehdet ja televisio-ohjelmat. Päähenkilön kuihtuminen keskittyy teoksen loppupuoleen. Vuoden vaihteessa eli kahdeksan kuukautta terveystarkastuksen jälkeen Julia on edelleen 48-kiloinen, mutta sen jälkeen päiväkirjoihin tarkkaan kirjattu paino tippuu vauhdilla. Rankat omat kuvat ovat tuskallistakin luettavaa. Äiti huolestuu tilanteesta vasta helmikuussa, jolloin painoa on enää 42,5 kiloa. Toukokuussa paino on tippunut 30 kiloon.

Tytön kirjoituksissa näkyy jo ajatus itsemurhasta. Hoitoon Julia saadaan vasta kesäkuun alussa. Reflektointi omaa terveydentilaa ja muita kohtaan alkaa vihan puuskilla. Julia vihaa tyttöyttä, naiseutta.

Lopulta Julia pohtii olemassaolon tarkoitusta: ollako vai eikö olla? Vahvojen tunteiden käynnistämä pohdinta omasta tilasta kärjistyy myös fyysiseen kipuun, jonka aiheuttavat sairaanhoitajan tiukka ote käsivarsista ja kovat sanat: ”Ihan yksin kuule saat päättää, että jatkuuko se elämä vai ei.” Tätä reaktiota on päiväkirjassa kuvattu sanoin: ”Mua sattuu. Eka tunne...” Julia tietää, että hänen ainoa pelkonsa on lopulta hän itse.

Rakenteeltaan päiväkirjamuotoinen romaani toimii vakuuttavalla tavalla esittäen tuokiokuvauksia tai vain yhden sanan merkintöjä päivää kohti. Poutasen romaanissa on paljon mereen liittyvää symboliikkaa: toistuvia kuvia ovat uppoaminen ja vajoaminen synkkyyden varjojen joukkoon. Vajoaminen on mahdollista estää vain omin voimin, kukaan ei voi enää nostaa häntä. Poutasen päähenkilö tajuaa, että hän vastaa itse itsestään, samoin kuin Konttinen Teerialhon romaanissa *Kaista auki!*. Poutasen romaanin minäkertoja kertoo lopussa seuraavasti:

Ja mä tiedän, että kaikki alkaa juuri nyt. Että mä olen valmiina lähtöön, vaikka tiedän, että pelkään elämää, ja itseäni vielä enemmän. Enkä ehkä koskaan löydä sitä, mitä lähden etsimään. Silti mä haluan lähteä, etsiä ja kadottaa, kadota ja unohtaa ja muistaa taas, palata. Mä olen valmis kadottamaan kaiken, mihin uskoin enkä tiedä enää mitään. Mua pelottaa. Mä elän. (Poutanen 2001, 184.)

Laura Honkasalon *Siskoni, enkeliluinen tyttö* kertoo jo nimessään keskeisestä teemastaan: naiseudesta, sisaruudesta. Nimi paljastaa myös näkökulman, aihetta sivusta tarkkailevan minäkertojan. Teoksen päähenkilö on Iisa, jonka sisarpuoli Katja sairastuu anoreksiaan. Katja ei halua puhua syömättömyytensä syistä lainkaan. Ratkaisevassa osassa ovat myös perhesotkut. Mustasukkaisuuden kohteiksi nousevat niin uuden naisystävän löytänyt isä kuin oma sisarokin, joka Katjan mielestä on aina kelvannut sellaisenaan, kun häneltä samaan aikaan on vaadittu paljon.

Katjan sairaskertomukseen kuuluvat itsetunnon poljenta, tunnollisuus ja lopulta syömisen lopettaminen. Vanhemmat eivät lainkaan huomaa tytön tilannetta; sen sijaan Iisa puuttuu ongelmaan. Vanhemmille anoreksia on vain teinityttöjen laihdutusvillitystä. Katjalle kotiolut käyvät lopulta niin raskaiksi, että hän karkaa kotoa Iisan luo. Tämä saa hänet hoitokotiin ja aloittamaan lopulta perheterapian.

Katjan paraneminen ja paluu arkeen tapahtuvat tunteen kautta samaan tapaan kuin Poutasen romaanissakin. Ensimmäinen ilontunne pitkään aikaan liittyy kevään lämpöön. Toisaalta, Katja on lukenut keuhkotautisen tytön päiväkirjaa (todennäköisesti Saima Harmajan) ja kiusaantunut tytön marinoista ja itsesäälistä. Katja tajuaa olleensa samanlainen, eli hän on ottanut itsensä liian vakavasti. Päiväkirjan lukeminen on kuitenkin saanut hänet miettimään omaa tilannettaan myös toiselta kantilta. Niinpä hän pyytää anteeksi sisareltaan väittäen olleensa hänelle taakka. Molemmissa anoreksiakirjoissa loppu antaa lukijalle uskon parantumisesta.

Sairauden valta

Riitta Jalosen romaani *Enkeliyöt* on kertomus nuoren tytön ja äidin suhteesta sekä siitä, miten tytär hahmottaa äitinsä melissairauden. Päähenkilön äiti on sairas, ja hän asuu kotona yläastetta käyvän Viljan luona. Viljan täytyy huolehtia äidistään, ja kuten Marke Härkönen artikkelissaan toteaa, roolit ovat kääntyneet toisinpäin, jolloin ”huollettavasta tulee huoltaja”. Äiti elää omassa maailmassaan ja Vilja huolehtii hänen lääkityksestään. Äidin päivät ovat välillä hyviä, välillä huonoja. Hän on itseensä sulkeutunut eikä ota tyttärtään juurikaan huomioon. Heidän kontaktinsa on minimaalista.

Kertoja on kaikkیتietävä ja tarkastelee tapahtumia varsin etäältä. Näkökulma on kuitenkin Viljan: hän keskittyy omaan kasvuunsa, ja usein hänet tapaa tarkastelemassa fyysisiä muutoksia itsessään. Kertomus koostuu pienistä elementeistä. Päähenkilön Viljan lisäksi mukana ovat sivuhenkilöinä äiti ja Mana. Muita ihmisiä romaanissa vain häivähtelee. Siinä on kysymys nuoren suhteesta aikuiseen; vallan ja auktoriteetin problematiikkaan kierrytään psyykkisten ulottu-

vuuksien kautta. Voidaan tulkita, että minän etsintäretki tapahtuu psykologisella tasolla – psyykkisen siirroksen kautta, koska niin äiti kuin tytärkin ovat eristettyjä äidin mielenterveyden takia. Vilja ei uskalla esitellä äitiään edes poikaystävälleen Manalle. Äidin valta tyttärensä ei kasva kielloista, kehotuksista tai rakkaudesta vaan tyttären pelosta: siitä, onko äiti kotona vai ullakolla ja minkälaisessa kunnossa. Äidin terveys pitää tytärtä pihdeissään.

Teoksen symboliset tasot liittyvät identiteettiin ja sen etsintään. Oman itsen tunnuspiirteet ovat tärkeitä. Omassa fyysisyydessään, omien rintojensa kasvun kautta Vilja pohtii olemassaoloaan. Ääriajat, ihmisen kehon rajat, ovat hyvin tärkeä osa temaattista käsittelyä. Useassa kohdoin Vilja piirtää ihmishahmon, aluksi jäähän, sitten hiekkiaan. Hän piirtää sitä ja leikkaa myös mallinukkeja. Ääriajojen hahmottamiseen liittyy usein vesi tai jokin sen olomuoto. Niin vedessä, sumussa, jäässä kuin lumessakin rajat sekoittuvat. Oman vertauskuvallisuutensa tarjoavat ullakkokoppi ja ikkunat. Ikkunoiden välityksellä Viljalla on tie ulos psyykkisestä eristyksestä. Kesätyöpaikkaansa, kioskia, Vilja kuvaa päiväkirjan lauseessa: ”Kioskissa mä olen erillään muista. Mut voi nähdä vain luukusta, vain osaksi.” Symbolien yhteydessä Jalonen käyttää usein verbejä, joilla rajataan, raaputetaan, piirretään tai ylipäätään tehdään käsillä jälkiä pintaan. Seuraavassa sitaatissa Vilja on katsomassa äitiä sairaalassa:

He istuvat penkille, se on puinen ja auringossa lämmennyt. Vilja pitää käsillä reunoista, jännittää selkensä niin suoraksi että sattuu. Äiti istuu kumarassa, riiputtaa päätä vähän sivulla, kädet ovat sylissä. Vilja ja äiti heiluttelevat hiljaa jalkojaan, Viljasta näyttää että ne liikkuvat samaan tahtiin, raapaisevat maata yhtäaikaan. Sitten äiti nousee penkiltä, kumartuu ja ottaa maasta tikun ja piirtää sillä hiekkiaan. Jälki on kuin käden kuva. Äiti lähtee kulkemaan takaisin päärakennukseen, Vilja katsoo loittonevaa selkää ja ajattelee että äiti ei kulje kuin kulkisi täällä. (Jalonen 1990, 73.)

Viljan ajatukset siirtyvät myös paperille. Hän kirjoittaa sekä päiväkirjaa että kertomusta. Samalla tavoin kuin hänen elämänsä tuntuu koostuvan pienistä palasista, hänen kertomuksensa rakentuu pienistä osasista:

Vilja käy kaatamassa kahvia kuppiin, hörppii sitä mustana ja lukee lappuja. Välillä hän nyppäisee jonkin paperin, ruttaa sen nyrkissä ja heittää lattialle. Hän kuljettaa paloja uuteen järjestykseen, liikuttaa niitä sormenpäällä pöydäkantta pitkin niin kuin kansi olisi pelilauta ja paperit nappuloita. Viljasta tuntuu kuin hän pelaisi peliä itsensä kanssa. Kun hän on karsinut puolet paloista ja vienyt ne lattialta roskakoriin, hän ryhtyy asettelemaan jäljelle jääneitä oikeaan järjestykseen. (Jalonen 1990, 89.)

Palasia Vilja on koonnut aiemminkin. Äiti huitaisee vahingossa peilin lattialle. Vilja kokoaa peilin palat lattialta, vaikka ne muodostavat kauniin kuvion ja suunnittelee, kuinka liimaa lasit takaisin seinälle. Palasten yhteen kokoaminen monella tasolla päättyy kertomuksen kokoamiseen ja sen ääriiviivan piirtämiseen. Kertomuksessa selviää, mitä lapsuudessa Viljalle tapahtui, kun äiti oli hoidossa, ja mitä tapahtui, kun äiti haki sairaalasta päästyään Viljan kotiin. Kertomuksen viimeinen kappale päättyy seuraavasti:

Kun olin jo melkein unessa, äiti tuli takaisin. Avasin silmät, kun sormi jo kiersi kasvojani. Otsalta ohimolle, korvan lähelle ja leukaan. Mitä useamman ympyrän sormi teki, sitä rauhallisemmaksi mä tulin. Kun äiti alkoi lorun ja hipaisi silmän alta ja nenää, mä odotin jokaista sanaa ja jokaista sormen liikettä. Juuri ennen kuin nukahdin, kuulin vielä kerran: kiertää taloa, kiertää taloa, katsoo ikkunasta, koputtaa oveen, pyyhkii jalat ja menee sisään. (Jalonen 1990, 119.)

Näissä lauseissa avautuu käsien symbolinen merkitys. Niillä on muovattu omaa kuvaa, omaa taloa, omaa ääriiviivaa, myös tuotu turvallisuuden tuntua.

Päivi Lappalainen kirjoittaa artikkelissaan siitä, miten mielisairauden problematiikkaa on käsitelty suomalaisissa nuortenromaneissa kolmen tarkastelutavan kautta: 1) äidin mielisairaus, 2) paras kaveri sairastuu, 3) itsetuhoisen nuori. Jalosen teoksessa on kyse ensimmäisestä tapauksesta eli äidin sairaudesta. Vastaavasti Mika Wickströmin *Sebastian* kertoo itsetuhoisesta nuoresta.

Synkkyyttä Wickströmin teokseen tuo jo se, että mielenterveyttä kuvataan päähenkilön Johanin näkemänä. Abiturenttivuotena tämä tunnollinen ja ahkera nuori mies sairastuu. Hän ei enää tunnista itseään. Teos jakaantuu kolmeen isoon lukuun, jotka on otsikoitu ”Epäily”, ”Vieras” ja ”Pimeä”. Johanin kertomus etenee siten, että ensin hän alkaa saada kuuloaistimuksia, joissa hänelle puhutaan. Ensimmäinen kohtaaminen liittyy siihen, miten Johania moititaan koevastauksien tarkastamisen laiminlyönnistä. Johan ei kuule muita, eivätkä muut saa hänestä otetta. Seuraava aistimus, johon liittyy jo kovia kipuja, purkautuu, kun ääni kehottaa antamaan periksi (”Sinä kuormitat itsesi uuvuksiin”). Kolmas kerta paljastaa uuden näkökulman ja toisen olemuksen: Sebastianin puhuu Johanille.

Teoksen edetessä kertoja antaa lukijalle tietoja perheestä ja siitä, miten Johan kärsii vanhempiansa vähäisestä huomiosta. Isä kyllä lahjoittaa hänelle isoja rahasummia, mutta hellyyttä Johan ei koskaan ole saanut äidiltä eikä isältä. Huono olo ja päänsäryt ymmärretään vain abiturentin burn outiksi, hoidettaviksi sitten, kun kirjoitukset ovat ohi.

Luvussa ”Vieras” teokseen tuodaan mukaan Sebastianin näkökulma. Johan kokee, että ”joku seurasi sisältä”. Tämän jälkeen romaanin näkökulma vaihtuu, ja seuraavassa luvussa havainnoijana on Sebastian, Johanin toinen persoona. Teos loppuu lukuun, joka kerrotaan kolmannessa persoonassa Sebastianiin fokusoiden:

Mene oma aikansa, ennen kuin voi ymmärtää.

Sebastian pitää sukkaupukkoa kädessään, hymyilee autuasta hymyään. Ohuet, nauhamaiset verinorot kulkevat molemmista korvista niskaan ja selkään, eivät ole ehtineet tyrehtyä vielä, ja silmistä hohtavat kauniin kirkkaat kristallihelmet.

Äiti on niin järkyttynyt, ettei ovela huomaa sulkea perässään. Vieraat näkevät kaiken. Tuo olento on hänen poikansa.

Kaikki haluavat nähdä mitä on tapahtunut, sullovat ja tallovat toisiaan ilman minkäänlaisia käytöstapoja.

Äiti tuijottaa poikaansa, pelon ja ahdistuksen vallassa. Kysyy järkyttyneenä:

– Mitä sinä olet tehnyt itsellesi?

Sebastian ei vastaa, hymyilee vain. (Wickström 1996, 184-185.)

Vammautumisen etäännytetty kuvaus

Otan vielä kaksi esimerkkiä, joissa vammautuminen ja vammaisuus nousevat teoksen lajin takia uudelle tasolle ja joihin sitä kautta rakentuu moniulotteisia merkityksiä. Kyseessä on kaksi fantasia- tai saturomaanin ja nuortenromaanin saumakohtaan sijoittuvaa teosta: Hannele Huovin *Höyhenketju* ja Sari Peltoniemen *Hirvi*.

Huovin monikerroksinen romaani kertoo tytöstä, joka menettää näkönsä linnun hyökättyä häntä päin. Romaanin monet symboliset tasot tarjoavat runsaasti tulkintoja, mutta seuraan vain sokeutumiseen liittyvää linjaa. Eleisa ja Kaksinaama kertovat vuorotellen tarinan hyvästä ja pahasta. Haukan hyökkäys, Eleisan sokeutuminen ja sen aiheuttama kipu ja tuska on esitetty seuraavasti:

Se oli humahdus, nopeampi kuin mikään liike, ei siltä kukaan olisi voinut suojautua.

Minulta pääsi huuto, linnut räähkyivät hädissään, sekasortoinen parveilu täytti niityn. Lämmin veri alkoi valua kasvoilleni, pääni sisällä kipunoi.

Tunsin lämpimän virran, ja yritin pyyhkiä kasvojani. Silmien ja otsan seutu oli lämmin ja arvasin että valuin verta, mutta en pystynyt näkemään mitään.

Kirkas salama iski pääni sisällä, repäisi auki verhon ja jouduin paikkaan jota en tuntenut. Ensin olin kuin kaikuvassa tunnelissa, ympärillä vain lämpimän veren imelä haju. Kaiku pyöri ja kimmahteli pääni onteloissa, kunnes vihdoin aloin kuulla itseni ulkopuolelta meteliä ja hätääntyneitä huutoja. Lintujen siivet lepattivat lähellä. {...}

Päätäni jomotti ja se kipunoi, minua huimasi enkä nähnyt mitään. Sen sijaan kuulin tarkemmin kuin koskaan ennen. Kuulin kuusen oksan raskaan heilahduksen – siitä tiesin varmasti, että kauriit olivat paikalla – ja tunsin kauriin sieraimista leyhyävän ilmavirran. Kuulin, kun se juoksunsa jälkeen läähätti oksien alla.

”Olenko minä nyt sokea?” kuiskasin. (Huovi 2002, 17–19.)

Rangaistus on höyhenketju, jolla Eleisa ja Haukka sidotaan, koska molemmat ovat tekoon syyllisiä. Ketju on lumottu, sitä ei voi

katkaista kuin purkamalla taian. Haukka ja tyttö joutuvat opettelemaan elämään yhdessä, tekemään ratkaisuja. Samalla Eleisa totutuu sokeuteensa. Sokeus vahvistaa muita aisteja. Eleisa kuulee, aistii, haistaa, ymmärtää enemmän. Edessä on pitkä matka ja pitkä tarina ihmisten maailman pahoista teoista. Lopulta löytyy tietäjä, joka kertoo, miten höyhenketjun taika raukeaa: juomalla vuoren lähteen vettä. Eleisan näkö palautuu vähitellen, ja haukka palaa omaan laatuunsa.

Sari Peltoniemen *Hirvi*-romaani kertoo kaksi tarinaa, Ursulan ja Hirven. Ursula on kuninkaantytär, joka tulee raskaaksi ja karkotetaan elämään metsässä. Hänen poikansa Hirvi ystävystyy metsän väen kanssa ja valitsee elämäkumppanikseen monivammaisen tytön, Lepakon. Tarinan kertoo tai kirjoittaa ylös juuri Lepakko. Hän on kirjuri, joka tuntee ja tietää ruumiillisen vajavuutensa, mutta myös vahvuutensa. Hän ymmärtää kirjoittamisen rikkauden sekä oman tehtävänsä tärkeyden.

Sekä Huovin että Peltoniemen teokset näyttävät vammoihin liittyvät varjopuolet mutta myös vahvuudet: miten vammautuneet pystyvät uskomaan elämään ja hyväksymään toiseutensa. Moniulotteisuudessaan teokset liittävät nämä pohdinnat myös hyvän ja pahan, oikeudenmukaisuuden ja vääryyden tematiikkaan.

Sairauden rooli

Sairaudet ja vammat eivät ole uusi ilmiö kirjallisuudessa. Maailmankirjallisuuden klassikoista ovat tuttuja keuhkosairaat naiset, jotka riutuvat traagisissa elämäntilanteissaan tai arkkityypiksi hahmoksi noussut Emily Brontën hullu nainen ullakolla.

Klassisessa tyttökirjallisuudessa käytettiin sairautta ja sairastuneen symbolina, toisaalta sankarillisen ritarin, soturin tai taistelijan vastakohtana. Miesten ja poikien sairaudet tai vammat syntyivät taisteluiden tuoksinassa tai pelastusoperaatioissa. Laadultaan vammat olivat nopeasti paranevia, harvoin tappavia tai invalidisoivia. Muun muassa 1920-luvulla ilmestyneessä Helga Nuorpuun *Ruusula*-sarjassa

toistuvat juuri tällaiset kuviot. Sairautta, erityisesti naisten sairauksia käytettiin taustana, henkilöhahmon luonteenpiirteiden rajaajana mutta myös dramaturgisina kulminaatiopisteinä – rakkaudentunustukset tai anteeksiannot polvistuttiin lausumaan sairausvuoteella, elämän ja kuoleman sillalla. (Rättyä 1993.)

Sairauden funktio on kirjallisuuden periodien vaihtuessa muuttunut itserefleksion suuntaan. Modernin ja postmodernistisen kirjallisuuden rinnalla on nähtävissä itseään tarkkailevan kauden kirjallisuus. Refleksiivisyys näkyy niin päähenkilöiden elämässä kuin myös kertojan tai kertojien suhteessa tarinaan. Päähenkilöiden itseanalyysin lisääntyessä sairaus nousee tärkeäksi peiliksi. Erityisesti nuortenromaanissa, jossa identiteetin hahmottuminen ja yhteisöihin kuuluminen ovat alituista rajanetsintää, sairaudet ja vammat tarjoavat kirjailijalle mahdollisuuden syvempiin pohdintoihin. Edellä mainitut kaksi romaania, Huovin ja Peltoniemen, ovat tästä oivia esimerkkejä. Mielen ja ruumiin rajat ovat kapinoinnin potentiaalisia kohteita, ja teokset tarjoavat mahdollisuuden etsiä vastausta kysymyksiin ”kuka olen”, ”millainen olen” tai ”miten minusta tuli minä”. Tästä problematiikasta antavat vahvan kuvan syömishäiriötä käsittelevät nuortenromaanit. Ruumiillisuuden pohtiminen on noussut merkittäväksi nimenomaan postmodernin aikakaudella. Muun muassa filosofi Zygmunt Bauman (1996) on postmodernia tarkastellessaan korostanut sitä, että muun maailman pirstaloituessa ruumis jää ainoaksi pysyväksi perustaksi; siitä syystä siihen on kiinnitetty postmodernissa taiteessakin niin paljon huomiota. (Vrt. Rättyä 2003, 104.)

Sen lisäksi että sairaus mahdollistaa oman itserefleksion, se myös antaa sijaa pohtia nuorta toisten näkökulmasta. Nuoret tekevät identiteettityötä terveen (itsen) ja sairaan (toisen) keskinäisessä dialogissa. Terveen päähenkilön näkökulma sairaaseen ystävään tai perheenjäseneseen nousi juuri Lappalaisen mielisairautta tarkastelevan artikkelin tulokseksi.

Yhtenä mahdollisuutena on tarkastella sairautta yhteisöllisyyden näkökulmasta: voiko sairas tai vammautunut päästä ryhmän jäseneksi, mitä hänen läsnäolonsa vaikuttaa muiden asenteisiin tai käytännön toiminnan rajoittumiseen. Useimmissa tapauksissa yhteisöllinen lähestymistapa on kuitenkin negatiivisten huomioiden värittämä. Jos esimerkiksi nuorille tarkoitetussa hevoskirjasarjassa

puhutaan liikuntavammaisen tai -rajoitteisen ilmaantumisen talle, se käsitellään torjunnan tai vastustuksen kautta. Ylös kirjataan muiden kielteinen suhtautuminen tai pelot, vaikka lopulta saateinkin hyväksyä uusi henkilö omaan joukkoon. Onneksi tällainen tarkastelutapa ei ole vallitseva, vaan 2000-luvun kirjoissa näytetään entistä monipuolisempaa ja positiivista kuvaa siitä, miten päähenkilö voi suhtautua omaan tai ystävänsä sairauteen. Sitä todistavat edellä käsitellyt esimerkkitekstit.

Summaten: sairauden moninaiset roolit liittyvät nuortenromaanissa identiteetin kuvaukseen. Tutkituissa teoksissa päähenkilöt ovat tarkastelleet omaa identiteettiä usein retrospektiivisesti. Päiväkirjamuoto ja runsas takaumien käyttö kerronnassa mahdollistavat positiivisen otteen sairauteen tai vammautumiseen. Elämä jatkuu sairauden jälkeen tai sen kanssa.

Kirjallisuutta

Kaunokirjallisuus:

- Honkasalo, Laura 2001: *Siskoni, enkeliluinen tyttö*. Helsinki: WSOY.
Huovi, Hannele 2002: *Höyhenketju*. Helsinki: Tammi.
Hyvönen, Heli 1996: *Ei keijut kenkiä käytä*. Helsinki: Silva ry.
Jalonen, Riitta 1990: *Enkeliyöt*. Helsinki: Tammi.
Peltoniemi, Sari 2001: *Hirvi*. Helsinki: Tammi.
Poutanen, Kira 2001: *Ibana meri*. Helsinki: Otava.
Sorola, Vesa-Pekka 1992: *Cee*. Helsinki: Tammi.
Teerialho, Taina 2002: *Kaista auki!*. Helsinki: WSOY.
Wickström, Mika 1996: *Sebastian*. Helsinki: WSOY.

Tutkimuskirjallisuus:

- Bauman, Zygmunt 1996: *Postmodernin lumo*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Härkönen, Marke 2001: Perheiden salatut elämät. *Kirjaseikkailu. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden opas*. Toim. Tuula Korolainen. Helsinki: Tammi.
- Lappalainen, Päivi 2003: Kun mieli järkkyy. Mielisairauden problematiikka nuortenromaaneissa. *Nuori kirjan peilissä. Nuortenromaani 2000-luvun taitteessa*. Toim. Päivi Heikkilä-Halttunen & Kaisu Rättyä Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Rättyä, Kaisu 1993: Tyttösarjoja vuosikymmenten takaa. *Bibliophilos* 4/1993, 34–39.

LUOVUUS JA TERVEYS

Termi estetiikka on johdettu kreikan kielen sanasta *aisthesis*, joka viittaa aisteihin eli kehoon ja ruumiillisiin tuntemuksiin. Esteettisessä elämyksessä puhtaimmillaan ruumis ja mieli kohtaavat. Taideteoksessa muodon saavat kokemukset kantavat mukanaan ”koko ihmistä, ihmisen mieltä ja ruumista”, kuten Riitta Jalonen pohtii kirjailijan puheenvuorossaan tässä antologiassa. Hän kärjistää, että ”kirjat ovat sairauksia ja sairaudet kirjoja, koska ihminen pitää sisällään ne molemmat”. Tällainen tapa ajatella on kirjailijalle luontaista, jos hän purkaa tuotannossaan symbolisessa muodossa oman elämänsä sairaskertomusta. Lähtökohtien omakohtaisuudesta huolimatta kirjallisuutta ei voi lukea yksi yhteen kirjailijan elämäkerran kanssa. Luova prosessi etenee rakenteen ehdoilla: kirjoittamisen aikana assosiaatiot kerrostuvat vaistonvaraisesti, omaa logiikkaansa noudattaen, kaunokirjalliseksi muodoksi, kuten Olli Jalonen on todistellut luovaa kirjoittamista käsittelevässä väitöskirjassaan *Hitaasti kudotut nopeat hetket* (2006).

Jouko Lönnqvist kirjoittaa tässä antologiassa, että kirjailijoiden ja kuvataiteilijoiden keskuudessa esiintyy yllättävän paljon mielen sairauksia tavallisesta masennuksesta aina kaksisuuntaiseen mielialahäiriöön. Samalla tavalla myös taiteilijoiden päihdeongelmat ja itsetuhoisuus ovat usein saaneet julkista huomiota. Yrjö Hosiaisloman käsittelemässä aineistossa alkoholismi näyttää olevan yleistä erityisesti kirjailijoiden joukossa. Itse luomistyössä alkoholista saattaa olla sekä hyötyä että haittaa: viina voi yleensä vapauttaa mielikuvitusta ja

tuottaa uusia ideoita, mutta varsinaisessa kirjoittamisen vaiheessa siitä ei ole yleensä apua.

Lönnqvistin mukaan nykyaikainen tieteellinen tutkimus ei ole voinut vakuuttavasti osoittaa, että tieteen tai taiteen alueella luovaa työtä tekevät valikoituisivat mieleltään häiriintyneitten joukosta. Kuitenkin vakiintuneen mytologian mukaan tullakseen taiteilijaksi yksilön on elettävä sellaista elämää, johon sisältyy traumoja, konflikteja ja syrjäytymisen kokemuksia. Ritva Haavikon analysoimassa useamman kymmenen kirjailijan populaatiossa (*Miten kirjani ovat syntyneet* 4, 2000) hyvin monet ovat kokeneet traagisia lapsuudenkohtaloita. Suomalaisissa kirjailijoissa on hätkähdyttävän paljon orvoiksi jääneitä. Lisäksi useiden ammattikunnan edustajien lapsuutta on varjostanut avioton syntyperä, vanhempien avioero tai mielen sairaus.

Englantilainen psykologi H. J. Eysenck on teoksessaan *Genius: the Natural History of Creativity* (1995) tilastoinut joitakin luovuuden taustatekijöitä, jotka antavat tukea Haavikon havainnoille. Eysenckin taulukoiden perusteella historian merkkihenkilöistä 75 prosentilla on ollut rikkoutunut lapsuudenkoti: vanhemmat ovat kuolleet, sairastuneet parantumattomasti, tehneet vararikkoja, eronneet, tyrannisoineet lasta tai hylänneet hänet. 1900-luvun suurimmista kirjailijoista 85 prosenttia on Eysenckin mukaan elänyt poikkeuksellisen vaikeissa kotiooloissa. Taiteellisen toiminnan sisälle kätkeytyy siten vahvasti terapeutin funktio: taide on raiteiltaan suistuneen elämän palauttamista yhteisön valtaväylille, normaalin tielle.

Luovuudesta puhumista ei ole syytä rajoittaa vain tekijän näkökulmaan. Luovaa toimintaa on tärkeätä tarkastella taiteen ja kulttuurin kuluttajien kannalta. Tässä mielessä olennaista on pohtia taiteen terapeutisia vaikutuksia laajemmin niin yksilön kuin yhteisönkin terveyden perspektiivistä. Stakesin hyvinvointiprojektien perusteella voidaan väittää, että esteettisillä elämyksillä on huomattavia terveyspoliittisia seurauksia. ”Taideterapian tehtävänä on tuoda sairastuneelle ihmiselle taide takaisin, jotta hän voisi parantua, toteaa musiikkiterapiaa tutkinut Jaakko Erkkilä artikkelissaan.”

Nykykulttuurissa taiteen painoarvoa punnitaan kuin arvopereita pörssissä. Taiteilijoista tehdään tähtiä ja heidät pakotetaan keskinäiseen kilpailuun, kamppailemaan palkinnoista ja niiden tuomasta julkisuudesta. Luovan tieteellisen tai taiteellisen työn merkitys

on kuitenkin viime kädessä arkipäivän luovuudessa, siinä että ihmiset ja taide kohtaavat yhteiskunnan lattiatasolla. Jokainen meistä tarvitsee luovuutta vapautuakseen henkisistä rytmihäiriöistään. Pitkällä aikavälillä taidepolitiikka on parasta hyvinvointipolitiikkaa ja kansanterveyden edistämistä.

RIITTA JALONEN

MIELLEN JA RUUMIIN LUOVA LIITTO

Kirjat eivät ole yksittäisiä projekteja kirjailijan elämässä, niin kuin eivät (usein) sairaudetkaan, eivät mitään sellaista, joka selkeästi alkaa tai loppuu. Kirjoja ja sairauksia voi tässä mielessä hyvin verrata toisiinsa. Taide ja sairaudet kuvaavat mieltä, sekä kuvaavat että kuvastavat, sen tähden ne ovat mielenkiintoisia. Sanotaan, että kirja ilmestyi vuonna 2000 tai hän sairastui vuonna 2000. Molemmat tulevat vain näkyville silloin, ovat siinä mielessä jäävuoren huippuja, joita on edeltänyt ehkä jo hyvinkin pitkä elämä. Siis kirjan aineisto on ollut olemassa jo kauan ennen kirjoitusprosessia, samoin sairauden aineisto.

Sekä kirjat että sairaudet kantavat mukanaan koko ihmistä, ihmisen mieltä ja ruumista, mutta ne ilmenevät vain eri tavalla, tulevat ulos ja näkyville eri tavoin. Voisi jopa kärjistää, että kirjat ovat sairauksia ja sairaudet kirjoja, koska sama ihminen pitää sisällään ne molemmat. Tämä ajattelutapa saattaa herättää kummastusta mutta luontuu minulle ja johtuu omista kokemuksistani.

Nuorena minut pysäytti tuberkuloosi. Kun oikea diagnoosi kaularauhastuberkuloosista tehtiin vuonna 1974, olin ehtinyt sairastaa jo vuoden. Tubidiagnoosia ei osattu alkuun edes hakea, koska tautia ei siihen aikaan nuorissa ihmisissä juuri ollut. Tätä elämänvaihetta kuvaan romaanissani *Taudin syy*, joka ilmestyi vuonna 1996. Kun sain tiedon sairaudesta, olin Tampereen yliopiston kirjallisuuden opiskelija. Jyväskylältä kotoisin olevana jouduin hoitoon Keski-Suomeen Kinkomaan parantolaan. Sairastuessani olin 19-vuotias. Viimeisen lääkkeen lopetin vuonna 1976. Lääkehoito oli siis pitkä, se kesti kolmisen vuotta.

Omakuvan tärähtäminen

Taudin syy -romaanissani kirjoitan, että ”olen täällä toinen kuin olin”. Lauseessa kiteytyy oleellista sairauden kokemisesta: jotakin muuttuu sisimmässä, vaikka ulospäin tautia ei juuri näkyisikään. Mielen heilahtaminen eri asentoon, ja itsestä siihen asti muodostuneen omakuvan tärähtäminen pois totutulta paikaltaan, on peruuttamatonta. Silmiä sulkemalla ei saa sairastumista edeltävää aikaa takaisin. Kesti kauan, parisenkymmentä vuotta, ennen kuin pystyin kirjoittamaan tuosta sairauden ajasta, sillä niin syväälle tärähtänyt kuva oli mielessä painunut. Silti se piilossa ollessaankin vaikutti elämääni niin kuin kaikki alitajuntaan painunut meihin vaikuttaa.

Sairaus näyttää ihmisestä aina jotakin. Tuberkuloosin mukana jotakin yritti tulla ulos minusta. Romaania kirjoittaessani tajusin jo yhteyksiä, mutta vasta kirjan ilmestymisen jälkeisinä vuosina olen ymmärtänyt enemmän. Kokemukseni mukaan sairastumisessa mielen osuus on suuri. Aivan kuin mieli hakisi ihmiselle sopivan sairauden, sysäisi sen liikkeelle. Jo romaanin nimi *Taudin syy* viittaa tähän: kirjassa etsitään sairastumiselle muitakin syitä kuin tuberkuloosibakteerit.

Kirja alkoi syntyä, kun sain mieheltäni 40-vuotislahjaksi parantola-aikaisen kirjeenvaihtomme, joka oli ollut hukassa. Se oli minulle merkki oikeasta ajasta. Kirjoilla on käsitykseni mukaan olemassa oikea aikansa, jolloin ne ovat valmiita tulemaan ulos.

Tuberkuloosista oli ollut vaikea puhua. Ikäiseni nuoret eivät sitä sairastaneet, se ei kuulunut heidän maailmaansa. Harvalla oli olemassa sellaista suvun tuberkuloottista historiaakaan kuin minulla tai ainakaan siitä ei puhuttu. Tuberkuloosi oli ikäpolveni mielestä outo sairaus ja vanhemman väen mielestä myös pelottava sairaus. Tuberkuloosiin näytti liittyvän myös häpeä. Elin ristiriidassa tautini kanssa ja kuitenkin jollakin tasolla hyväksyin sen heti omakseni: se oli tuttu sairaus, minulle tärkeä ihminen, äitini pikkuveli, oli kuollut samaan sairauteen yhdeksän vuotta aiemmin. Hänen kuollessaan olin kymmenvuotias.

Toisaalta sovin oikein hyvin tuberkuloosipotilaaksi ja siihen mielikuvaan, jonka tuberkuloosipotilas herätti. Olin nuori heiveröinen nainen. Söin ensimmäisenä opiskelusyksynä usein vain näk-

kileipää, joskus parikin palaa riitti täyttämään vatsan. Onnekseni ehdin rakastua jo ennen oikeaa diagnoosia. Elämään tuli sisältöä, joka auttoi myöhemmin kestämaan sairausajan. Olin jopa kliseinen potilas. Tämän oivalsi myös eräs kirjallisuuden opettajistani, kun kävin kertomassa hänelle, että keskeytän opintoni joksikin aikaa. Hän huudahti innostuneella äänellä, että sairaushan sopii hyvin kirjallisuuden opiskelijalle. Huudahdus lohdutti minua kummallisesti ja hälvensi epätoivon tunnetta. Minunlaisiani ei vain siihen aikaan enää parantolassa ollut, joten olin outo ilmestys siellä vanhempien ihmisten joukossa.

Lainaan *Taudin syy* -romaanissa otteita John Miltonin teoksesta *Kadotettu paratiisi*. Menin Hämeenlinnan kaupunginkirjastoon ja pyysin varastossa säilytettävää kirjaa nähtäväksi. Sanoin vain vilkaisevani sitä ja palauttavani sen heti. Olin lukenut kirjaa viimeksi parantolassa opintojeni takia. Romaania kirjoittaessani ja miettiessäni paksu teos palasi usein mieleeni. Menin kirjan kanssa lukusaliin, unohduin sinne ja lopulta kiirehdin kysymään virkailijalta, saanko kirjan kotilainaksi mahdollisimman pitkäksi aikaa. Teos viritti mieltäni takaisin vanhaan aikaan samalla lailla kuin parantola-ajan rakkauskirjeet. Varmasti jo kirjastoon mennessä tiesin, että *Kadotettu paratiisi* on luettava ja vieläpä hyvin paneutuen, mutta tietoinen minä laahasi jäljessä ja vastusti ajatusta.

Oli mielenkiintoista kokea se, miten vanhat eletyt asiat palaavat kuvina takaisin. Kirjoittaessani näen herkästi kuvia, jotka työprosessin aikana vaihtuvat sanoihin. *Taudin syyssä* oli kyse omaelämäkerrallisesta romaanista ja yrityksestä kuvata kaikki niin todesti kuin muistin.

Jos tämän kirjan todellisuus on vertauskuvallisesti lattiatasossa, niin valmis romaani kulkee noin parikymmentä senttiä sen yläpuolella. Sillä tavoin fiktio pakenee faktaa. Fiktion todellisuus täytyy olla kuitenkin olemassa, jotta kirjan tunne välittyy. Siinä mielessä kirjallisuus on totta.

Tuon elämänvaiheen sulaminen osaksi itseä on ollut hidas prosessi. Kirja on ollut vain yksi osa sitä, näkyväksi tehty. Sisällytän sairausaikaan kaikki sitä edeltävät elämäni asiat. Tauti ei synny tyhjästä, mieli ei vastaanota sitä tyhjästä: tässä mielessä uskon psykosomatiikkaan, siihen että ihminen on kokonainen, jossa kaikki vaikuttaa kaikkeen.

Olen sanonut *Taudin syytä* oranssiksi kirjakseni. Kustantamossakin asiaa kuunneltiin ja sain kanteen oranssin värin. Romaanin kirjoittamisen jälkeen näin joka puolella oranssia väriä, silmäni havaitsivat esimerkiksi kaikki oranssit verhot. Silloin ostin myös ensimmäiset oranssit vaatteeni. Väri on yhä olemassa elämässäni, mutta sen valta on pientynyt ja olen siirtynyt ajattelemaan toisia värejä.

Sairastuminen luo omaa tilaa

Kesällä 2003 minulla oli hallussani kotini olohuoneen sohva ja sieltä näkyvä taivas. Olin nyt keski-ikäisenä sairastunut uudelleen, en kuitenkaan tuberkuloosiin, vaan lapsuuteni sairauteen colitis ulcerosaan, haavaiseen paksusuolen tulehdukseen.

Kesäkuun alussa 2003 sairaalaan mennessäni tunsin olevani kuuden viikon kovien oireiden heikentämänä aivan lopussa. Tunsin samalla myös suurta helpotusta siitä, että pääsin asianmukaiseen ja hyvään hoitoon. Lapsena sairastamani tauti oli uusunut antibiootitikuurin jälkeen. Lopullisen diagnoosin sain tietenkin vasta, kun täyhystyksessä otetut koepalat oli tutkittu.

Ollessani lapsena saman koliitin takia sairaalassa minua hoitanut lääkäri selitti, että olen sairastunut psykosomaattiseen sairauteen. Hän yritti parhaansa mukaan valaista, mitä sillä tarkoitettiin. Vaikka käsitys colitis ulcerosasta on muuttunut, ajattelen yhä niin, että antibiootitikuuri oli ikään kuin viimeinen pisara, jotta taustalla ollut sairaus pääsi esille kertomaan minulle jotakin omasta elämästäni. Näen sairauden myös vahvasti psykosomaattisena, siis ainakin omalla kohdallani.

Sisimmässäni tuntui hyvin kummalliselta, kun sairaalassa kerrottiin, että joudun kortisoniannosten takia syömään varmuuden vuoksi tuberkuloosilääkettä. Korkeat kortisoniannokset olisivat voineet elävöittää vanhan tuberkuloosin henkiin. Kun nielaisin ensimmäisen Tubilysinin, oli kuin olisin palannut ajassa taaksepäin. En tiedä, johtuuko työni luonteesta, että liitin nämä kaksi eri sairautta yhteen tuon yhteisen lääkkeen takia.

Siihen, miten sairastumista ylipäänsä ajattelen, vaikuttaa varmasti se, etten ole joutunut kokemaan todella kovia kipuja kuin muutaman kerran, toisin kuin monet muut sairaat. Ajatukseni olisivat joissakin kohdin erilaiset, jos niin olisi.

Sairauden tila luo tyhjää ihmisen ympärille, se karsii pois asioita ja rutiineja. Jossakin sisimmässä säilyy tieto, että tämä kaikki nyt tapahtuva myös palvelee minua – tekee rajaa oman maailmani ympärille. Siten sairaus on paradoksi: se ottaa pois ja se antaa. Eikä tämä ole mielestäni sairauden kiiltokuvaksi tekemistä ja yritystä selviytyä siitä luomalla mieleen kaunistelevia kuvia. Kokemukseni mukaan niin todella tapahtuu, että siellä epätoivon ja sekavuuden seassa kelluu jotakin, joka tekee sairastamisen ajastakin elämisen arvoisen.

Kun antaa sairauden ajalleenkin arvon, siitä poistuu häpeän ja huonouden tunne, joka jossakin sairauden vaiheessa yrittää päästä esille. Aivan kuin tämä maailma ei tahtoisi ollenkaan nähdä sairautta osana elämän kokonaisuutta, niin kuin se ei taida tahtoa nähdä myöskään vanhenemista ja kuolemaa.

Mielestäni sairauden luoma näennäisen tehottomuuden ja vajoamisen aika elämässä voi auttaa ihmistä heilauttamalla elämän hetkeksi pois vanhoilta rakenteiltaan. Edellyttäen tietenkin, ettei kärsimys ja tuska kasva liian suureksi, ja sitähän ei taas voi mitata millään mittareilla vaan se on aina jokaisen oma kokemus. Tämän vuoksi on turhaa vertailla ylipäänsä ihmisen kokemaa surua ja tuskaa. Se ei ole verrattavissa toisen ihmisen kokemaan, vaan palautuu aina omaan elämään ja on sillä tavoin inhimillisesti hyvin suhteellista.

Sanotaan, että sairaus aiheuttaa kärsimystä. Totta. Olen valmis ajattelemaan, että kärsimys on ollut olemassa jo ennen sairastumista, sairaus tuo sen sitten esille. Siis aivan samoin kuin kirjan kanssa, aineisto on ollut olemassa jo paljon ennen valmista teosta.

Olemassaolon tuntu syvenee

Jollakin lailla sairastuminen on vapautta. Lause saattaa kuulostaa kaukaa haetulta ja epätodelliselta lohdulta, ja sitäkin on ehkä mukana. Sairaalassa hoitotoimenpiteiden tai tutkimusten oheen jää paljon

omaa aikaa, jonka useat joutuvat viettämään makaamalla sängyssä. Se on hidasta aikaa, jolloin on mahdollisuus ajatella asioista toisin kuin ennen, toisin ajatteleva on oikeastaan myös pakko.

Tässä hitaassa ja vapaassa ajassa epätietoisuus on usein suurin läsnäolija, jos esimerkiksi diagnoosia ei ole selvillä tai jos diagnoosia seuraava ajatus on kuolema. Kuolemaan valmistuva ihminen ei voi varmasti tietää, mihin on matkalla vai onko mihinkään. Kun on ollut vakavasti sairas, on pakosta joutunut miettimään kuoleman todellisuutta ja ikään kuin mielikuvissaan kohtaamaan sen ja samalla ajatuksen aiheuttaman ahdistuksen.

Hengitys on pehmeä kuin ihmisen päälle sulanut peitto, ihmisen suoja. Hengitys on kirjoitusta, siinä ihminen ilmaisee olevansa olemassa, olevansa elävien joukossa. Jos ei puhuisi, mutta hengittäisi, kirjoittaisi näkymättömiä sanoja; minä elän, olen olemassa. Kun hengitystä ei ole, ei ole olemassaolon kirjoitustakaan.

Aura pidätti hengitystään; olen hetken aikaa kuin kuollut. (*Taudin syy*, s. 43.)

Näen kuoleman ajatuksen vieressä heti kysymyksen: kuka minä olen? Jollakin lailla ennen kuolemaa se olisi saatava selville. Uskon, että moni voi kokea sairautensa aikana olemassaolonsa ytimen, seurasi sairautta sitten toipuminen tai kuolema. Olemassaolon ydin tuntuu vapaana kellumisena, kuin makaisi kevyenä vedessä. Kirjoittamisen parhaat hetket tuntuvat kummallisesti aivan samalta. Näissä kirjoittamisen virtaavissa kohdissa poistuu tavallisesta, juuri samoin tapahtuu sairauden joissakin vaiheissa. Ruumis tuntee nämä kevyet kohdat, yhtä hyvin sairauden kuin kirjoittamisen aiheuttamat. Mutta samoin ruumis tuntee kirjoittamisen ja sairauden raskaat ja painavat kohdat. Molemmista jää jälki sekä mieleen että ruumiiseen.

Kesän 2005 olin isäni vierellä hänen valmistautuessaan kuolemaan. Nuo kuukaudet kuuluvat tähänastisen elämäni raskaimpiin ja samalla arvokkaimpiin. Minulle on muutenkin kertynyt tunnetietoa kuolemasta. Olen miettinyt sen omalle kohdalleni, mutta ennen kaikkea kuolema on ympäröinyt lapsuusperheeni elämää vanhempieni sodanaikaisten menetysten ja muiden menetysten, monien kuolemien, kautta. Kaikki heidän surunsa ovat siirtyneet

tunnetasolla minuun. Luulen, että elämänhistoriassani on yksi syy siihen, miksi monissa kirjoissani kuolemalla on sija, kuten myös suurella kaipauksella. Ne asiat ovat yksinkertaisesti osa minua, ja kirjoittamalla tuon niitä julki.

Kuoleman teema näkyy lastenkirjoissani *Elisabet, nalle ja pikkuväli jota ei ole* (1994) sekä *Tyttö ja naakkapuu* (2004). *Säde*-romaanin (1992) alkuun olen kirjoittanut aforismin: Ei historiallista kipua ole olemassa. Me olemme kipu, siksi me emme voi ymmärtää.

Sairaus herättää huomiota ja sairas saa yleensä myötätuntoa. Kirjailija tekee työtään piilossa, mutta odottaa valmista kirjaa ja sitä, että kirja ja sitä kautta hänet itsensä huomattaisiin. Aivan jokainen ihminen kaipaa toisen ihmisen katsetta. Meihin kaikkiin pätee se, että me rakennamme, kun toinen ihminen huomaa meidän olemassaolomme.

Sairaus antaa aikaa, vetää pois arkipäivästä ja palvelee sitä kautta luovuutta. Edellytys on, ettei ole liiallisia kipuja tai sumeaa oloa. Toisaalta pienikin kirkas aika tuntuu moninkertaiselta. Ulottuvuudet levenevät ja tulevat lähemmäksi: sohvalta näkyvää koivua voi katsoa kyllästymättä vaikka kuinka kauan, ja jollakin lailla ajatus kehittyi siinä kun vain on. Jos on onnekas, voi saada syviä kokemisen ja olemisen hetkiä, eli olemassaolo ikään kuin syvenee tai ainakin tuntuu siltä. Aikamoinen paradoksi, kun on sairas ja voimaton, ja silti kokee olemisensa syvästi, paljon syvemmin kuin arkipäivässä.

Omin jää sisään

Kun vuonna 2003 sairastuin, jouduin keskeyttämään romaanin *Kuvittele itsellesi mies* (2005). Toivuttuani kirjoittamiskuntoon en jatkanutkaan kesken jäänyttä käsikirjoitusta vaan tein lastenkirjan *Tyttö ja naakkapuu*. En mitenkään voinut jatkaa heti samaa käsikirjoitusta kuin ennen sairastumista aivan kuin mitään erilaista aikaa ei välissä olisi ollutkaan.

Lastenkirjassa *Tyttö ja naakkapuu* on kevään, kesän ja syksyn 2003 kokemusta mukana: kuoleman miettiminen näkyy kirjassa. Kirja kertoo tytön sisäisenä puheena isän kuolemasta, muistoista ja

menettämisestä. Kirjan sisälle on kirjoitettu lause: Muisto ei koskaan lopu. Nyt jälkeinpäin ajatellen kirjoitin kirjan aivan kuin ennalta. Isäni kuoli loppukesällä 2005, vain vuoden lastenkirjan ilmestymisen jälkeen.

Isäni ehti nähdä syksyllä 2005 ilmestyneen lastenkirjani *Minä, äiti ja tunturibärkki* vedokset. Luin tekstiä vanhemmilleni ja näytin kopioita kuvista. Äitini keskeytti minut kohdassa, jossa kirjan äiti hakee Jäämeren vettä pulloon. Pian äitini tuli takaisin ja toi mukanaan ruskean lasipullon; sen johon hän 40 vuotta sitten oli Jäämeren vettä perheemme ensimmäisellä ulkomaanmatkalla ottanut. Korkkia ei ollut koskaan avattu, eikä avattu tälläkään kertaa. Aikanaan täydestä pullosta oli jäljellä noin kolmannes, loput suolaisesta merestä oli haihtunut ilmaan. Tuosta mieleeni syvälle painuvasta hetkestä tuli uusi kerros silloin vielä julkaisemattomaan kirjaan – ja haihtuvasta vedestä elämän ja kuoleman näkymättömiin katoava raja.

Kirjoissani on aina ollut alkukuva. Se on ensimmäinen kuva, jonka erottaa helposti muista mieleen tulevista kuvista, koska se työntyy mieleen niin kauan kunnes ryhtyy töihin. *Tyttö ja naakkapuu* -kirjan alkukuva oli valmis jo kymmenen vuotta sitten. Silloin tein ensimmäisen nopean version, jota sitten näinä kuluneina romaanien tekovuosina silloin tällöin katselin ja ajattelin, että koskahan on tuon aika. Oikea aika tuli kuin itsestään toivuttuani colitis ulcerosasta ja sen aiheuttamasta uupumuksesta työkuuntoon. Pidän *Tyttö ja naakkapuu* -kirjaa yhtenä elämäni vedenjakajana, koska se kuljetti minut takaisin kirjailijantyöhön. Kirjasta tuli merkki siitä, että säilyin elossa vaikka kuolemasta kirjoitinkin.

Vaikka olin neljä vuotta sitten sairaalassa vain kymmenen päivää, se poikkeaa niin tavallisesta ajasta, että jää leveänä nauhana mieleen. Vuoteessa makaa kuin makaisi maassa. Omin jää sisään ja tiivistyy pois näkyviltä.

Sairaalassa tein päätöksen, että puhun suolistotulehduksestani toisin kuin tuberkuloosista, josta pitkälti vaikenin. Sairaalaan joutuessani olin vastikään täyttänyt 49 vuotta. Ajattelin, että jos vain selviän 50-vuotiaaksi, niin annan syntymäpäivähaastattelut kaikkiin lehtiin, jotka pyytävät. Aiemmin olin ollut sitä mieltä, ettei mitään haastatteluja tule. Näin myös toimin toukokuussa 2004. Kerroin avoimesti sairaudesta ja siitäkin, miten hiukset lähtivät ravinnon

imeytymishäiriön seurauksena syksyn 2003 kuluessa, ja pitkä tukkani vaihtui millin sängeksi.

Paraneminen on sitä, että asiat jälleen arkipäiväistyvät, takaisin tulevat rutiinit ja rituaalit ja vanha. Silti jotakin uutta jää sisimpään. Kokemus on säilössä, arjen antamien rajojen sisäpuolella muuttumassa hitaasti oman itsen rakennusaineistoksi.

Kortisonin ontot hedelmät

Nykyisin puhutaan paljon urheilun dopingista. Olen miettinyt kortisonia luovuuden kannalta ja yrittänyt ajatella, mitähän kaikkea ihmiset aikovat tehdä kortisonin vaikutuksen alaisena. Tein kesällä 2003 pitkiä listoja siitä, mitä on tehtävä, eli yritin saada ranskalaisilla viivoilla kiinni päässä vilisevistä ajatuksista ja töistä. Kirjoitin kortteja ja kirjeitä, joita onnekseni en lähettänyt juurikaan eteenpäin, järjestelin tavaroita ja hävitin tarpeettomia, joita nyt myöhemmin olen jo ehtinyt kaivatakin. Intohimoksi tuli myös komeroitten selvittely. Usein kävi vain niin onnettomasti, että sain kyllä tavarat pois kaapista ja pyykkinarut täyteen tuuletettavia vaatteita, mutta voimat eivät riittäneet töitten loppuunviemiseen. Niin mieheni joutui useamman kerran järjestämään minun aloittamani siivouksen loppuun, ellen sitten malttanut odottaa seuraavaa kortisoniannosta, josta sain taas vauhtia ja voimaa.

Sairaalassa ollessani olisin mielelläni pedannut kaikkien huonetovereitteni sängytkin, mutta voimat eivät moiseen riittäneet. Heiltä ei puuttunut puhtaita vaatteita, kun minä pidin kaikkien vaatevarastosta hyvän huolen eli kiikutin kaapit täyteen sairaalan asuja, valitsin kullekin sopivia värejä. Olisin lentänyt, jos olisin voinut – mutta vain kortisonipiikin jälkeen. Muuten olin lopen väsynyt, äänenikin pieneni ja suureni lääkkeen mukana.

Siis kortisoni aiheuttaa jonkinlaisen luovan tilan, mutta tekee sen hyvin rasittavalla ja hullulla tavalla. Voisi puhua uuvuttavasta luovuudesta, koska se ei johda mihinkään, sen hedelmät ovat onttoja: niitä on monta rivissä, mutta ne eivät maistu miltään ja niitä kiertää valtava ajatusten paljous, ajatusten jotka vain liukuvat ohi.

Aivan kuin ihmisen sisällä olisi kaksi mieltä, joista toinen tietää miten pitäisi olla ja toinen vain toimii. Oikeassa luovuudessa ajatus ja toiminta yhdistyvät levossa. Kun mieli lepää ja keskittyy, työ sujuu ja lopputuloksena on jotakin pysyvää. Tässä on ero aineen antamalla ja toden antamalla luovuudella.

Nyt ajattelen, että kevään ja kesän ja syksyn 2003 kokemukset olivat aineistonhakumatka ja tulevan ajan valmistelua. Olin paljon vastaanottavaisempi isän kuolemalle, kun vastikään olin kuvitellut omani.

Ihminen on hidas, ajatteleminen on hidasta, oman kuvan rakentuminen on hidasta, mutta se rakentuu koko ajan. Ei silti tarvitse odottaa sairautta, jotta rakentuisi, kehitys ei kulje kaikilla samalla tavalla.

Riitta Jalosen teokset

Matkailijan Irlanti. Matkakirja. Yhdessä Olli Jalosen kanssa. Helsinki: Otava, 1980.

Enkeliyöt. Nuortenromaani. Helsinki: Tammi, 1990.

Säde. Romaani. Helsinki: Tammi, 1992.

Elisabet, nalle ja pikkuveli jota ei ole. Lastenkertomus. Kuvitus Kristiina Louhi. Helsinki: Tammi, 1994.

Rakkausmuistot. Romaani. Helsinki: Tammi, 1994.

Taudin syy. Romaani. Helsinki: Tammi, 1996.

Todistaja Brigitin talossa. Romaani. Helsinki: Tammi, 1998.

Yö on oranssi häkki. Romaani. Helsinki: Tammi, 2000.

Hula-hula. Romaani. Helsinki: Tammi, 2002.

Tyttö ja naakkapuu. Lastenkertomus. Kuvitus Kristiina Louhi. Helsinki: Tammi, 2004.

Minä, äiti ja tunturibärkki. Lastenkertomus. Kuvitus Kristiina Louhi. Helsinki: Tammi, 2005.

Kuvittelen itsellesi mies. Romaani. Helsinki: Tammi, 2005.

Revontulilumi. Lastenkertomus. Kuvitus Kristiina Louhi. Helsinki: Tammi, 2006.

Veteen pudonneet. Romaani. Helsinki: Tammi, 2007.

JOUKO LÖNNQVIST

MIELENTERVEYS, LUOVUUS JA HULLUUS

Mielenterveys on sisäinen voimavara, jota käytämme ja samalla myös kulutamme kaiken aikaa. Sisäisten voimavarojemme suhteen olemme kuitenkin yksilöinä hyvinkin erilaisia. Joillakin ihmisillä tietyt geneettiset perusvalmiudet, taipumukset, ovat selvästi paremmat tai huonommat kuin ihmisillä keskimäärin. Toiset ovat muita musikaalisempia tai liikunnallisempia, tai he voivat olla avaruudelliselta hahmotuskyvyltään tai kädentaidoiltaan toisia selvästi lahjakkaampia.

Geneettinen monimuotoisuus ilmentyy pääosin ympäristön vaikutuksesta. Ominaisvalmiutemme muokkaantuvat fyysisen, sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristömme vaikutuksesta läpi elämän. Synnynnäiset piirreominaisuutemme vahvistuvat tai heikentyvät riippuen siitä, mille ominaisuuksille ympäristössämme on käyttöä. Ympäristömme voi lisäksi vahvistaa pyrkimyksiämme palkitsemalla toivottua käyttäytymistä tai kahlita luontaista kehitystämme rajoittamalla ja jopa kieltämällä sisäisten pyrkimystemme ilmaisua. Kuvallinen ilmaisu, musikaalisuus, kielellinen lahjakkuus tai motoriset taidot jäävät uinumaan meissä kehitysmahdollisuuksina ellei ympäristömme salli niiden ilmaisua tai jalosta näitä ominaisuuksia.

Kehityksellemme on myös tärkeää, että ominaispiirteillemme avautuu väyliä oikea-aikaisesti lapsuuden- ja nuoruudenkehityksen aikana. Noin kahdentoista ikävuoden jälkeen aivojen rakennuttua ja vakiinnuttua tiettyyn erilaistumisen vaiheeseen, meistä ei voi enää kehittyä harjoittelusta huolimatta yhtä taitavaa muusikkoo,

äidinkielen osaajaa tai vieraan kielen käyttäjää, kuin mitä olisi ollut mahdollista hyvin varhaisen harjaantumisen avulla.

Valtavasta määrästä erilaisia kehitysmahdollisuuksia kohtalomme on rakentua tavalla, joka on kaikille ihmislajin jäsenille samalla tavalla rajallinen, mutta kuitenkin näissä inhimillisissä rajoissa jokaiselle yksilölle ainutlaatuisen erilainen. Teemme läpi elämämme valintoja, tai niitä tehdään meidän puolestamme, niin, että kehityksemme polveilee kaiken aikaa kohti uusia sattumuksia. Koskaan ei ole myöhäistä kokeilla jotain täysin uutta. Jokainen voi vielä myöhäiselläkin iällä seurata sydämensä sisintä ääntä. Luoville kokeiluille ja myös ”uusille kylähulluille” on siis aina tilaus, ja toivottavasti myös tilaa, olemassa.

Evoluution ja lajin säilymisen näkökulmasta on tärkeätä ymmärtää jokaisen ihmisen erilaisuuteen sisältyvä myönteinen kehityspotentiaali. Se, mikä tänään on tarpeettomalta tuntuva ihmislajin ominaisuus, saattaa olla jo huomenna hyvin tärkeä ja arvostettu piirreominaisuus. Mielen erilaisuuteen tulisi siis suhtautua suurella kiinnostuksella ja sallia mahdollisimman suuri määrä erilaisuutta keskuudessamme. Meidän tulisi kannustaa jokaista yksilöä elämään oma elämänsä, kuuntelemaan omia toiveitaan ja tekemään myös omia valintojaan. Yhteinen etu ei toteudu vain niistä kehityspaineista, jotka nousevat asiantuntijoiden mielipiteistä, virkamiesten suunnittelusta tai poliittisista liikkeistä. Tärkeä kehityspotentiaali nousee myös jokaisen yksilön omista tarpeista, havainnoista, pyrki- myksistä ja ilmaisuista. Kun luomme aktiivisesti kehitysmahdollisuuksia jokaiselle yksilölle kehittää ja toteuttaa omaa itseään, niin voimme hyötyä monin tavoin tämän kasvupotentiaalin tuloksista keskuudessamme.

Käytön, kulutuksen ja rasituksenkin ohella mielenterveys kaiken aikaa myös elpyy, kehittyy ja uudistuu tavalla, jota on verrattu uusiutuviin luonnonvaroihin. Samoin kuin meillä on voima ja vastuu sekä edistää että tuhota luontoa ympärillämme, voimme myös muokata omaa sisäistä maailmaamme sekä hyvään että huonoon suuntaan. Olisi toivottavaa, että ihmiset oppisivat kaiken kiireen ja paineen keskellä arvostamaan jälleen luontaisen levon ja palautumisen merkitystä ihmisen hyvinvoinnille. Olemme hyvässä kunnossa

nimenomaan silloin, kun tavallinen arki tuottaa meille toistuvia hallinnan, onnistumisen ja mielihyvän kokemuksia.

Vikojen etsiminen ja korjaaminen sekä ongelmia järkeistävä psykologisointi on tiettyyn rajaan asti mielekästä, mutta monissa tilanteissa se on myös tarpeetonta ja jopa vahingollista. Mielen rakentuminen ja eheytyminen perustuu suuressa määrin tuttuun arkipäivän tekemiseen ja toistoihin, jotka lisäävät elämän hallinnan tunnetta ja tuottavat mielihyvää. On hyvä katsoa elämäänsä taaksepäin ja tärkeää myös suunnata omaa toimintaansa ennakoiden tulevaisuuteen, mutta sittenkin tärkeintä on elää ja toimia intensiivisesti nykyhetkessä. Usein kuulee sanottavan, ”ettei hullulla ole huolta huomisesta”. Yhtä lailla hullua olisi elää vain menneessä tai murehtia tulevaa. Arvostakaamme siis itsessämme niitäkin puolia, jotka tekevät tänään jotain ”hyödyöntä”.

Mielenterveyttä on vaikea määritellä lyhyesti ja tyhjentävästi (Vaillant 2003). Hyvä mielenterveys kytkeytyy keskeisesti myönteisiin ominaisuuksiin, lahjakkuuteen ja pätevyYTEEN, tyytyväisyyteen sekä hyvään sopeutumiskykyyn. Mielenterveyden määrittelyssä mielenterveyden painopiste on siirtymässä yksilökeskeisistä ominaisuuksista yhä enemmän vuorovaikutustaitojen painottamisen suuntaan. Aikamme näyttää palkitsevan työelämässä ja yhteiskunnassa yleensäkin yhteistä hyvää edistäviä vuorovaikutuksellisia taitoja. Lahjakkaita yksilösuorituksia ja myönteiseksi tulkittua yksilöllistä poikkeavuutta saatetaan kuitenkin suosia edelleen urheilun, tieteen ja taiteen piirissä.

Myös luovuus on vaikeasti määriteltävissä oleva ominaisuus sekä yksilöissä että yhteisöissä. Luovuus sisältää käsitteenä ajatuksen kyvystä luopua vanhoista ajatuksista ja toimintatavoista ja samalla sillä viitataan uuden luomiseen, uudistumiseen ja uudistamiseen. Luovuus on yksilön tai ryhmän poikkeavuutta, joka sisältää yhteisön kannalta mahdollisuuden hyötyä luovan toiminnan tuloksista. Tämän vuoksi yhteisö saattaa suosia luovia tieteen ja taiteen tekijöitä. Kansakunta voi jopa rakentaa kilpailu- ja selviytymisstrategiansa tällaisten ominaisuuksien hyödyntämisen varaan.

Arkipäivän hulluus, ”kylähulluus”, voidaan ymmärtää sellaisena käyttäytymisen poikkeavuutena tai kummallisuutena, jota lähiympäristö ymmärtää tai ainakin sietää ja tarvittaessa hoitaakin keskuudessaan. ”Kylähullu” on ihmisten mielestä kyllä originelli, mutta

ei tavalla, johon liittyisi vahvaa myönteistä sävyä. Parhaimmillaan toiminnan tulokset kuitataan erikoisuuksiksi, jotka eivät sittenkään ole ”aivan hulluja”.

Milloin henkilöä sitten pidetään niin originellina, että häntä voitaisiin pitää myös kylähulluna? Missä kulkee raja terveen lahjakkuuden ja sairaan poikkeavuuden välillä?

Onko normaalia olla normaali?

Mielenterveys voidaan hahmottaa yksinkertaisesti jatkumona, jonka toisessa päässä ovat vaikeista psyykkisistä oireista kärsivät ja toisessa taas psyykkisesti superterveet yksilöt. Molemmat ryhmät poikkeavat suuresta enemmistöstä, joka sijoittuu näiden välille. Mielenterveys jäsentyy tämän mallin mukaan oireiden ja niiden aiheuttamien rajoitusten sekä toisaalta positiivisten voimavarojemme ja ominaisuuksiemme väliseksi jännitteeksi. Lähtökohtana tälle tarkastelulle on kokonaisvaltainen terveys–sairaus -ulottuvuus.

Psyykkisesti hyvin huonon toimintakyvyn omaava henkilö on joutunut useimmiten hakemaan apua ongelmiinsa ja on tavallisesti pitkäaikainen psykiatrisen erikoissairaanhoidon potilas, jonka mielenterveyden häiriö on jo saanut psykiatrisen diagnoosin. Jatkumon toisessa päässä ovat oireettomat, itseään hyvin ilmaisevat ja toteuttavat toiminta- ja työkykyiset ihmiset, jotka hallitsevat hyvin elämäänsä. Muut hakeutuvat heidän seuraansa heidän positiivisten ominaisuuksiensa vuoksi ja he puolestaan kykenevät sujuvaan vuorovaikutukseen ja yhteistyöhön muiden kanssa.

Jokainen meistä voidaan sijoittaa hämmästyttävän luotettavasti tällaiselle psyykkisiä oireita ja kokonaistoimintakykyä kuvaavalle jatkumolle oikeaan kohtaan. Tätä varten on kehitetty psykososiaalista toimintakykyä kuvaava mittari (Global Assessment of Psychosocial Functioning Scale, GAFS), joka on pisteytetty yhdestä sataan siten, että valtaosa niin sanotuista tavallisista ihmisistä sijoittuu 60:n ja sadan pisteen välimaastoon. Mitä korkeammalle tällä ”mielenterveyden lämpömittarilla” meidät arvioidaan, sen vaikeampaa sijoitustamme on enää myöskään parantaa. Yleisen psyykkisen toimintakyvyn

edistämisessä tulee ikään kuin inhimillinen raja vastaan. Sen sijaan niiden kriisissä olevien ihmisten tilannetta, joiden toimintakyky on tilapäisesti huonontunut, voidaan auttaa merkitsevästi tuen ja hoidon avulla.

Yli puolet suomalaisesta aikuisväestöstä on väestötutkimusten mukaan tietyllä ajan hetkellä psyykkisesti lähes oireettomia, hyvin toimivia ja terveyteensä tyytyväisiä. Neljäsosa väestöstä kokee ajan-kohtaisia itseään häiritseviä ja toimintakykyyn vaikuttavia oireita, tavallisimmin ahdistuneisuutta ja masentuneisuutta tai psykosomaattisia oireita. Heistä noin puolet eli kymmenesosa väestöstä kokee olevansa sillä hetkellä mielenterveyttä koskevan avun tarpeessa. Jos tarkasteluajankohtaa laajennetaan kattamaan koko aikaisempi elämä, nousee koettu avun tarve kaksinkertaiseksi.

Karkeasti voisi sanoa, että originellit ihmiset ovat tästä yhden dimension näkökulmasta terveen kirjoissa niin kauan, kun oireet eivät heitä itseään häiritse, heidän todellisuudentajunsa on pitävä ja heidän toimintakykynsä riittää itsestä huolehtimiseen. Se, että ihminen on toimissaan hieman erikoinen ja hänet luokitellaan ulkopuolisten silmissä omituisella tavalla onnelliseksi, ei tee hänestä kuitenkaan vielä sairasta. Silti on todennäköistä, että näiden originellien ihmisten joukossa on myös henkilöitä, joilla on kliinisesti selvästi psykoottinen tausta, persoonallisuuden häiriö tai aivojen kehityshäiriö.

Aurinkoinen vai varjon lapsi?

Hyvällä onnella mielenterveytemme koostuu sellaisista positiivisista ominaisuuksista kuin ystävällisyys ja huomaavaisuus, luonteenlujuus ja kohtuullisuus, viisaus ja pätevyys, rohkeus ja rehellisyys, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo tai kiitollisuus ja tulevaisuuteen suunnattuneisuus. Monet näistä ominaisuuksista voivat olla taustaltaan geneettisiä, eikä niitä ole helppo vahvistaa yksinomaan ympäristön keinoin. Toiset näyttävät lähtevän elämän korttipeliin jo alusta alkaen ässät kädessään. He ovat pienestä lähtien ”aurinkoisia ja helppoja lapsia” tai silmiinpistävän lahjakkaita jollakin osa-alueella.

Toisten elämä taas alkaa jo alun perin joltain osin muita heikommin eväin. Ihmisellä voi olla erilaisia hahmotushäiriöitä ja mielen rakenteiden puutteita, jotka altistavat heidät ahdistuneisuudelle ja peloille, oppimisvaikeuksille, impulsiivisuudelle tai empaattisuuden puutteelle. He ovat siis hieman kummallisia jo lapsesta lähtien. Heillä saattaa olla taipumus kokea ympäristö vieraana ja uhkaavana, mikä synnyttää arkuutta, eristäytymistä ja pahimmillaan epäluuloisuutta.

Monet myönteiset ominaisuutemme heijastavat kuitenkin enemmän ympäristöämme kuin geneettistä taustaamme. Näihin ominaisuuksiin voidaan vaikuttaa kasvatuksen tai koulutuksen keinoin. Toisaalta ”hyvään perheeseen” syntyminen, luovaan päiväkotiin tai tasokkaaseen koulutukseen pääsy ovat yksilön kannalta enemmän onnekkaita sattumia kuin suunniteltuja sosiaalisia interventioita.

Yksilöllä voi olla piirreominaisuuksinaan runsaastikin sellaisia vahvuuksia, joiden kehittymiseen voidaan merkittävästi vaikuttaa kasvuympäristön avulla. Esimerkkejä tällaisista ominaisuuksista ovat psyykkinen avoimuus ja uteliaisuus. Näitä ovat myös ystävällisyys, kyky rakastaa ja tulla rakastetuksi. Vapaa ja kiinnostava maailmaa avautuu helpommin niille, joille se tietoisesti avataan. Taiteen ja tieteen näkökulmasta tärkeitä henkilökohtaisia vahvuuksia ovat tapa ajatella ja toimia rohkeasti, luovasti ja omintakeisesti.

Positiiviseen mielenterveyteen on liitetty myös optimismin ja toivon käsitteet. Optimistiselle ihmiselle on ominaista katsoa tulevaisuuteen toiveikkaasti ja myönteisin odotuksin. Hän luottaa itseään seuraavaan hyvään huomeneen, koska on oppinut näkemään myönteisen kehityksen johdonmukaisena seurauksena aiemmista hyvistä asioista. Hyvät asiat eivät vain satu hänen kohdalleen, ne ovat osa häntä. Elämänvaikeuksia sattuu kaikille, mutta optimisti näkee ne vain tilapäisinä vastoinkäymisinä, poikkeuksina hänen elämänsä yleisestä myönteisestä kulusta. Samalla tavalla kuin jotkut kantavat taakkanaan opittua avuttomuutta, toisilla on pysyvänä sisäisenä tukenaan opittu optimismi ja selviytymisen taito. He ovat siis syntyjään ”onnellisia”.

Omien piirreominaisuuksien tunnistaminen ja hyväksyminen on kuin pelkistetyn karrikatyyrin piirtämistä itsestään. Se voi auttaa

omien vahvuuksien löytämisessä ja suunnata elämää uusille alueille, joilla on paremmat mahdollisuudet toteuttaa itseään. Carpe diem!

Elämänkaari ja kehityshaasteet

Mielenterveyttä voidaan tarkastella myös koko elämänkaaren kattavana kehitysprosessina, joka ulottuu nuoruusiän identiteetin etsimisestä ”harmaan pantterin” seestymiseen. Eri elämänvaiheille riittää keskeisiä haasteita, jotka yksilön tulisi ottaa onnistuneesti haltuunsa.

Oman identiteetin selkiytyttyä nuoren aikuisen kehityshaasteina ovat läheisten kontaktien synty ja parisuhteiden muodostuminen niin, että hänelle kehittyy kyky olla läheisissä suhteissa muihin ihmisiin. Kyky intensiivisiin ihmissuhteisiin muodostaa pohjan perheen perustamiselle, suvun jatkamiselle ja myös yhteistyösuhteiden syntymiselle työelämässä. Aikuisen elämän keskeinen haaste on löytää oma paikka yhteiskunnassa ja työelämässä. Tällöin aikuinen ihminen rakentaa omaa identiteettiään tekemisen kautta työssään tai vaikkapa taiteen parissa. Näiden kehitysvaiheiden onnistunut haltuunotto antaa myöhemmin keski-ikässä mahdollisuuden seuraavaan suureen haasteeseen, oman osaamisen ja välittämisen luovaan jakamiseen muiden ihmisten kanssa. Välittämällä ja huolehtimalla muista jaamme heille omaa osaamistamme ja pääomaamme. Vasta tämän vaiheen jälkeen voi seurata elämänjakso, jota luonnehtii elämän keskeisten merkitysten ymmärtäminen. Se on eräänlainen elämää koskevan kypsän viisauden vaihe. Viimeistään tällöin toivottavasti ymmärrämme, mikä elämässä on oleellista ja mikä on vähemmän tärkeää. Kypsyminen sitoo yksilön omaan historiaansa ja edistää sukupolvien liittymistä toisiinsa. Elämän viimeistä vaihetta on luonnehdittu onnistuessaan integriteetin ja rauhan löytymisen vaiheeksi. Tällöin elämässä on kaikki kohdallaan ennen lopullista vapautumisen tunnetta.

Ihmisenä kypsyminen edellyttää rohkeutta oman elämän pitkitäistarkasteluun, sen jäsentämistä, mistä tulen, missä olen ja minne olen menossa. Rohkeus, luovuus ja jopa ”kylähulluus” oman elämänkulun rakentamisessa voivat edistää ja suojella mielenterveyttä, mutta ne voivat olla myös suojautumis- ja pakoreaktioita. Sama tekeminen

voi palvella yksilön kannalta sekä myönteistä että kielteistä kehitystä. Teot eivät tässäkään paljasta motiivejamme.

Ymmärrämmekö riittävästi muiden ihmisten pyrkimyksiä?

Samastuminen ja empatia ovat käsitteitä, joilla on kuvattu henkilön kykyä eläytyä toisen tilanteeseen. Tunneäly on uusi muotisana, joka korostaa tiedollisen lahjakkuuden rinnalla myös kykyä ymmärtää tunteiden tasolla muita ihmisiä. Uusin aivotutkimus puhuu ”peili-soluista”, joilla tarkoitetaan aivokuoren niitä osia, jotka aktivoituvat eläytyessämme toisten tekemiseen. Luoja on tarkoittanut meidät ymmärtämään toinen toisiamme ilman puhettakin.

Mieleltään terve ihminen on lähtökohtaisesti hyvässä kontaktissa omiin tunteisiinsa ja kykenee ilmaisemaan niitä asianmukaisesti. Tunneälykkäillä ihmisillä on tämän lisäksi erityisen tarkka kyky havainnoida muiden ihmisten tunnereaktioita ja reagoida myös niihin asianmukaisesti. Tällaiselle henkilölle on kehittynyt taito neuvotella muiden ihmisten kanssa intensiivisessäkin tunneilmapiirissä. Mikä parasta, tunne-elämältään tasapainoinen ihminen kykenee kanavoimaan myönteisiä tunteitaan haluamiinsa tavoitteisiin ja näin motivoimaan itseään pitkäjänteiseen työskentelyyn sekä samalla välttämään vain välittömän tyydytyksen saamista. Tyydytys seuraa aikanaan tehtävän onnistunutta suorittamista.

Sosiaalista ja emotionaalista lahjakkuutta on verrattu tavanomaiseen älykkyyteen siltä osin, että sitäkin voidaan kehittää jossain määrin oppimisen ja harjaantumisen avulla, mutta vain rajatusti. Halu kehittyä toisten ihmisten pyrkimysten ymmärtämisessä edistää luonnollisesti ihmisten keskinäistä yhteistyötä. Se on omiaan myös tukemaan empatiakyvyiltään lahjakkaiden ihmisten urakehitystä yhteistyösuhteita arvostavissa työyhteisöissä. Taitava ihmisten johtaminen voi tapahtua vain heidän ymmärtämisensä avulla.

Onneksi oman sosiaalisen ja emotionaalisen lahjakkuuden tarkastelu on mahdollista joka päivä niissä arkipäivän vuorovaikutustilanteissa, joissa pyrimme tulemaan ymmärretyksi ja samalla ymmärtämään muiden ihmisten pyrkimyksiä. Mitä useammin huomaamme

olevamme norsuna lasikaupassa, sitä tärkeämpää on aloittaa muiden ihmisten opiskelu.

Monille ihmisille sanat eivät riitä kuvaamaan omaa tunnemaailmaa. Sisäinen maailma voi avautua todellisempaan taiteelliseen ilmaisuun kautta. Taiteen keinot voivat olla maalaamista, muotoilua, musiikkia, kirjallisuutta, näyttelemistä tai jopa liikuntaa. Taiteen tulokset toimivat myös välikappaleina, jotka auttavat konkreettisesti jakamaan kokemuksia ja rakentamaan silttaa ihmisten välillä sekä vaikuttamaan jopa parantavasti. Monet teokset ovat saavuttaneet mainetta nimenomaan koskettavuudellaan ja kyvyllään tavoittaa laajojen ihmismassojen kokemusmaailma. Taideteos on kuitenkin ansainnut olemassaolonsa jo sillä, että se kertoo ainakin yhdestä ihmisestä, tekijästään. Tuskin on niin ”hullua” teosta, etteikö sillä olisi olemassaolon oikeutusta.

Kellä onni on?

Terve ihminen ei ole mieleltään tasapainoinen vain objektiivisesti, vaan hänen on myös itse koettava olevansa onnellinen tai ainakin tyytyväinen elämäänsä. Subjektiivinen tyytyväisyys ja positiiviset tunteet liittyvät hyvään mielenterveyteen ja myös terveyteen yksilötasolla. Myös väestön terveyttä koskevissa seurantatutkimuksissa myönteiset tuntemukset ennustavat parempaa ennustetta ja pidempää elämää.

Taloudellisilla tekijöillä ei ole suurta selitysarvoa ihmisten elämäntyytyväisyyttä arvioitaessa. Köyhä voi siis olla onnellinen, eikä rikkaus takaa tyytyväisyyttä. Materialistinen kulttuurimme olettaa ilman muuta hyvän elämän nojaavan taloudelliseen hyvinvointiin, vaikka tällaista yhteyttä ei voida aivan suoraan osoittaa. ”Kauniit ja rohkeat” eivät välttämättä ole onnellisia. Myöskään nuoruus, hyvä koulutus, hyvä palkka tai huoleton elämä eivät ole keskeisiä elämäntyytyväisyyttä selittäviä tekijöitä. Sen sijaan uskonnollisuus näyttää assosioituvan psyykkiseen hyvinvointiin.

Vahva tyytymättömyys elämään merkitsee kärsimystä ja voi johdattaa äärimuodossaan elämästä luopumiseen, itsemurhaan. Itsemurha

ei kuitenkaan juuri koskaan ole elämäänsä tyytymättömän ihmisen harkittu filosofinen ratkaisu, vaan tavallisesti syvästi epätoivoisen ihmisen elämää koskevan pitkäaikaisen kyvyttömyyden ilmaisu.

Onnellisuus sanana kuvaa kulttuurissamme ehkä vain hetkellistä onnen tuntemusta, huumaa. Sen sijaan sanalla ”onnellinen” on kulttuurissamme kyllä usein viitattu negatiivisessa mielessä henkilöihin, jotka eivät ymmärrä olla kovaosaisuudestaan onnettomia, vaikka ovat enemmistön mielestä poikkeavia elleivät peräti ”kylähulluja”. Kansainvälinen tutkimus kuitenkin osoittaa, että onnellisuus ymmärrettynä elämäntyytyväisyytenä on luonteeltaan melko pysyvä persoonallisuuden piirreominaisuus. Toiset siis syntyvät onnelliseen elämään, joka on täynnä myönteisiä mahdollisuuksia. Joidenkin ihmisten ulkoisesti aivan samanlainen elämä on taas täynnä uhkakuvia ja vaaroja. Elämäntyytyväisyys liittyy siis asenteisiimme ja on osittain tapamme tulkita maailmaa.

Omaan elämäänsä tyytyväiset ihmiset ovat muita enemmän ulospäin suuntautuneita ja vähemmän neuroottisia. Heillä kehittyy myös muita harvemmin vakavaa masennusta tai päihdeongelmia. Kaksostutkimukset osoittavat, että subjektiivinen hyvinvointi on myös vahvasti perinnöllinen piirreominaisuus. Erillään kasvaneiden identtisten kaksosten psyykinen hyvinvointi on lähempänä toisiinsa kuin samassa perheessä kasvaneiden epäidenttisten kaksosten hyvinvointi. Tässäkin joudumme toteamaan, että tasan eivät mene onnen lahjat.

Jokainen joutuu arvioimaan omaa asennettaan elämään myös omien kokemustensa valossa. Olemmeko kenties ajautuneet siihen lapsijoukkoon, joka iloisena toteaa limupullon olevan vielä puolittain täysi vai surullisena havaitsee sen olevan jo puolittain tyhjä?

Onko tyytymättömyys tai tyytyväisyys elämän ja erityisesti taiteen sekä muun luovan toiminnan syitä vai seurauksia? Monet taiteilijat kuten esimerkiksi Edvard Munch ovat kertoneen pyrki- myksensä olleen ilmaista pahaa oloaan ilman, että se olisi ollut syy heidän taiteelliseen toimintaansa. Toisaalta Winston Churchill tarttui siveltimeen välttääkseen syvää masennustaan. Monille taiteilijoille hyvät jaksot elämässä ovat merkinneet myös luovinta aikaa taiteen teossa. Taide näyttää siis heijastavan koko elämää eikä vain osaa siitä.

Onko elämäsi täynnä uhkia vai mahdollisuuksia?

Uusin painotus mielenterveyden hahmottamisessa korostaa mielen-terveyttä voimavarana, joka edistää kykyämme sopeutua elämän muutoksiin. Tätä edistävät käytössämme olevat ulkoiset voimavarat eli se sosiaalinen tuki, jota saamme ympäristöstämme, sekä ne omat tietoiset sopeutumisstrategiamme, joiden avulla pyrimme säätelemään omaa psyykkistä stressiämme. Vaaran välttäminen tai sitä lähestyminen ovat ne kaksi perusstrategiaamme, joiden avulla yritämme säädellä elämän muutoksiin liittyviä ulkoisia tai sisäisiä uhkia. Sisällöllisesti voimme panostaa korostetusti asiasisältöön (kognitiivinen lähestyminen/välttäminen) tai toisaalta asioiden tunnesisältöön (emotionaalinen lähestyminen/välttäminen) tai parhaimmillaan niiden erilaisiin yhdistelmiin. Tietoisesti valitsemamme coping-strategiat ovat yksilöllisiä ja tilanteen mukaan vaihtuvia. Usein ne ovat myös yksilöllisesti jäykkiä niin, että pyrimme reagoimaan vaaratilanteisiin voittopuolisesti aina samalla toistuvalla perusstrategiallamme.

Hyvä sopeutuminen on kuitenkin aina monipuolista ja tilanteen mukaisesti siten suunniteltua, että se tuottaa yksilön kannalta parhaan mahdollisen lopputuloksen. Joskus hyökkäys on paras tapa selviytyä, toisessa tilanteessa taas vetäytyminen on viisainta. Henkilö, jolla on aina taipumus reagoida tilanteesta riippumatta hyökkäämällä tai vetäytymällä, asia- tai tunneargumentein, altistuu todennäköisimmin myös huonolle sopeutumiselle.

Sisäisen sopeutumisen kannalta keskeisessä roolissa ovat niin sanotut minän puolustusmekanismit eli defenssit. Mitä enemmän ihminen käyttää vaaran uhatessa sellaisia kehittymättömiä puolustusmekanismeja kuten kieltäminen tai projektio, sen todennäköisempää on, että henkilön mielenterveyden tasapaino ei ole optimaalinen. Hyvään mielen tasapainoon viittaavat kypsät suojauskeinot kuten torjunta, altruismi, huumori, sublimaatio ja ennakointi, jotka edistävät hyvää sopeutumista ilman vuorovaikutussuhteiden tai todellisuuden vääristymistä.

Kehitys on muokannut jokaiselle meistä oman työkalupakkinsa, jossa on rajallinen määrä instrumentteja, jotka otamme käyttöön sisäisen tai ulkoisen adaptaation edistämiseksi. Mitä laajempi keinovalikoima meillä on käytössämme ja mitä joustavammin näitä

instrumentteja käyttämme, sen todennäköisemmin me myös elämän haasteisiin sopeudumme.

Tietyissä tilanteissa mitkään keinot eivät näytä kuitenkaan riittävän. Elämää uhkaavan vaaran hetkellä useimmat ihmiset menettävät ainakin hetkeksi toimintakykynsä ja osa traumatisoituu pysyvästi. Sodan kokemukset, väkivalta, onnettomuudet ja luonnonkatastrofit ovat opettaneet, että inhimillisen sopeutumisen rajat ovat yksilöllisiä, mutta kaikilla ihmisillä ne ovat jossain olemassa. Kun uhka ylittää käytettävissä olevat voimavaramme, tapahtuu sellaista psyykkistä vammautumista, joka ei kenties koskaan kokonaan korjaudu. Luova toiminta ja taiteellinen ilmaisu merkitsevät kaikille käytössä olevaa ja samalla turvallista keinoa palata vaikeidenkin kokemusten jälkeen takaisin elämään.

Taidetta taiteen vuoksi

Tehokas ja pitkäjänteinen tieteellinen tai taiteellinen luova työ on sinänsä merkki hyvästä mielenterveydestä. Ihminen, joka kykenee sovittamaan yhteen oman sisäisen maailmansa ympäristönsä kanssa, kykenee sekä antamaan itsestään että ottamaan vastaan muilta. Tällaista vastavuoroisuutta voidaan pitää kaiken luovan yhteistyön perusvoimana.

On romantisoitua olettaa, että luova työ kumpuaisi sisäisistä ristiriidoista. Samoin hyvin yleisesti edelleen uskotaan, että ”hulluus ja nerous” liittyisivät yhteen. Originaliteetti, tapa ajatella ja yhdistää asioita uudella tavalla, on tietysti epätavallista, mutta ei suinkaan mielenterveyden näkökulmasta poikkeavaa, päinvastoin. Sen sijaan vaikeat ristiriidat ja kärsimys vaikeuttavat kaikkea työtä, myös taiteellista ilmaisua.

Salvador Dalí oli Sigmund Freudin suuri ihailija. Hän pyrki useaan otteeseen tapaamaan tätä maailmankuulua psykoanalytikoita. Erään epäonnistuneen tapaamisyrityksen yhteydessä Wienissä Dalí kiinnitti huomiota Freudin asunnon pihamaalla havaitsemansa kotilon muotoon. Kun kahden mestarin tapaaminen myöhemmin onnistui Lontoossa, Dalí törmäsi tapaamispaikan läheisyydessä yllät-

täen taas kotiloon, jonka spiraalimaisen muodon hän yhdisti Freudin kieltämättä erikoiseen kallonmuotoon ja hänen luovuuteensa. Tämän assosiaatioketjun seurauksena Freudista syntyi muotokuva, jossa Dalí korosti äärimmilleen Freudin spiraalimaisesti korostunutta pään muotoa. Oliko Dalín ratkaisu merkki hänen hulluudestaan vai neroudestaan? Ainakin muotokuva oli huomiota herättävän ainutlaatuinen ja sellaisenaan osoitus täysin epätavallisesta luovuudesta.

Tiedämme, että erityisesti kirjailijoiden ja jossain määrin myös kuvataiteilijoiden keskuudessa esiintyy yllättävän paljon mielialahäiriöitä tavallisesta masennuksesta aina kaksisuuntaiseen mielialahäiriöön eli klassiseen maanis-depressiivisyyteen asti. Myös kirjailijoiden, muusikkojen, näyttelijöiden ja kuvataiteilijoiden päihdeongelmat ja itsetuhoisuus ovat saaneet usein julkista huomiota. Toisaalta on kysytty, miksi toinen suuri mielenterveyden häiriö, skitsofrenia, näyttää itse asiassa olevan harvinainen tieteen ja taiteen tekijöiden keskuudessa. Erikoisia persoonallisuuksia kyllä riittää Mozartista ja Albert Einsteinista alkaen kotimaisiin suurmiehiimme asti. Traagisia kohtaloita on runsaasti, useimmiten uran vastoinkäymisiin, alkoholiin ja masennukseen liittyen. Aleksis Kivi murtui *Seitsemän Veljeksien* jälkimaininkeihin, ja monet muut ovat poistuneet keskuudestamme vain sisässään kärsien ilman suurta julkisuutta.

Nykyaikainen tieteellinen tutkimus ei kuitenkaan ole toistaiseksi voinut vakuuttavasti osoittaa, että tieteen tai taiteen alueella luovaa työtä tekevät valikoituisivat tietyllä tavalla mieleltään häiriintyneiden joukosta tai että he altistuisivat urallaan mielenterveyden riskitekijöille muita enemmän. Epäilyjä on tosin esitetty ja on kuvattu runsaasti yksittäisiä tapauksia, joiden yleistettävissä oleva tieteellinen arvo jää kuitenkin vähäiseksi. Keskeinen tulkintaharha liittyy taiteilijakohtaloiden selittämiseen jälkikäteen kerätyillä valikoiduilla elämäntietiedoilla. Aleksis Kiven kohtalosta on kirjoitettu useita tutkielmia, mutta edelleen on epäselvää, miksi kansalliskirjailijaamme hoidettiin kuukausien ajan Lapinlahden sairaalassa ja mikä oli se tauti, johon hän kansalaisten mielenvikaiseksi leimaamana lopulta menehtyi.

Maanis-depressiivisyyden on nähty liittyvän usein luoviin ammatteihin. Vaikka meillä on esittää suuri joukko maailmanluokan taiteilijoita ja tunnettuja henkilöitä Churchillistä Hemingwayhin, joilla eittämättä on ollut kaksisuuntainen mielialahäiriö ja vakava

päihdeongelma, emme silti kykene osoittamaan etenevän seuranta-
tutkimuksen keinoin, että tämä sairaus, joka ilmenee noin viidellä
ihmisellä tuhannesta, tuottaisi enemmän suuria taiteilijoita kuin muu
väestö. Sama näytön ongelma on myös masennuksen ja päihdeon-
gelmien suhteen, vaikka valikoituihin aineistoihin perustuen onkin
väitetty, että lähes puolet maailmanluokan kirjailijoista olisi joko
masennuksesta tai päihdeongelmista kärsiviä.

Tieteen tai taiteen harjoittaminen ei liene sinällään mielenterve-
ydelle vaarallista, vaikka niiden harjoittamiseen luovana toimintana
liittyikin monia riskejä. Luovan työn tekijät kuuluvat yhteiskun-
nassamme vähemmistöön, jonka asema ja arvostus ovat vaihdelleet
eri aikoina. Vaikka useimmiten työ tekijänsä kiittääkin, niin se ei
näytä aina riittävän itsetunnon tasapainon ravinnoksi. Myös ihmisten
osoittama kiinnostus, kiitos ja palkitseminen ovat palautetta, jolla on
merkitystä luovan työn tekijälle. Intensiivinen ja eristäytyvä työtapa,
joka jää vaille yhteisön palautetta, on itsetunnon kannalta vaativa
tilanne, joka saattaa altistaa mielenterveyden epätasapainolle. Mie-
lenterveyden voimavarat kyllä kuluvat, mutta ne eivät aina uudistu
kulutusta vastaavalla tavalla. Uupumus ja masennus ovat usein
rankan työn seurauksia ja päihteen käyttö kaksiteräinen miekka
itsen hoitamisessa.

Luova työ sinällään sisältää mielenterveyttä edistäviä ja jossain
tilanteissa myös parantavia elementtejä. Työn tulokset ovat lahjoja
yleiseen käyttöön ja ne muodostavat sillan yksilön mielen ja kollektiiv-
isen tajunnan välille. Luovan työn sisällöt ohjautuvat markkinoille,
jossa niitä sitten arvotetaan vaikeasti ennakoitavissa olevalla tavalla.
Toiset työt menestyvät ja nousevat keskuudessamme arvoon arvaa-
mattomaan. Toiset taas jäävät tekijänsä kehityksen merkkipaaluiksi,
mutta ilman merkittävää yhteistä kokemusta, kunnes kenties jonain
päivänä joku yksittäinen työ tai tekijä nousee historiasta yllättäen
esille.

Nykykulttuuriimme on taipuvainen nostamaan esille vain tähtiä
ja voittajia ja palkitsee vain heitä. Samalla me unohtamme suurim-
man osan tekijöistä. Luovan tieteellisen ja taiteellisen työn, ja samalla
myös arkipäivän luovan toiminnan keskeinen merkitys on kuitenkin
sen laaja-alaisuudessa, ei vain huippuyksilöissä. Vain laaja-alaisuus voi
taata sen, että tarvittava tieto ja taito on tarjolla silloin, kun ihmiskunta
sitä tarvitsee.

Kirjallisuutta

- Lönnqvist, J. 2005: Mielenterveys ja taide. *Omissa maailmoissa*. Toim. Tarja Elovirta. Helsinki: Maahenki.
- Lönnqvist, J. 2005: Mielenterveys luovana toimintana. *Toivon tähden. Käytännöllisen teologian laitoksen vuosikirja 2005*. Toim. Lassi Pruuki Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Schaverien, J. & Odell-Miller, H. 2005: The Arts Therapies. *Oxford Textbook of Psychotherapy*. Toim. Glen O. Gabbard, Judith S. Beck & Jeremy Holmes. Oxford: Oxford University Press.
- Vaillant, G. E. 2003: Mental health. *American Journal of Psychiatry* (160:8), 1373–1384.

YRJÖ HOSIAISLUOMA

ALKOHOLISMI JA LUOVA KIRJOITTAMINEN

Esimerkkeinä Pentti Saarikoski ja Väinö Kirstinä

Etyylialkoholia sisältäviä nautintoaineita on osattu valmistaa jo kivikaudella. Ensin opittiin tekemään viinejä ja olutta. Viinan valmistuksen edellyttämä tislauksetaito on myöhempää perua, sen osalta uranuurtajia olivat kiinalaiset, intialaiset ja arabit. Historian hämärään jää, kuka ensimmäisenä kokeili alkoholia kirjoittamisen innoittajana. Joka tapauksessa jo antiikin aikaisessa runoudessa usein viini virtaa ja alkaa myös juomalaulujen traditio. Varhaisin tunnettu juomalaulujen tekijä on kreikkalainen Anakreon (n. 570–n. 500 eKr). Juomalauluperinnettä jatkoivat osaltaan goliardi- tai vaganttirunoilijat keskiajan Ranskassa, Saksassa ja Englannissa. Suomessa Mikael Agricola päivitteli jo vuonna 1552 suomalaisten huonoa viinapäätä luettelossaan suomalaisista jumalista:

Ja kun kevätkylvö kylvettiin,
silloin Ukon malja juotiin.
Siihen haettiin Ukon vakka,
niin juopui piika sekä akka.
Sitten paljon häpeää siellä tehtiin,
kuin sekä kuultiin että nähtiin.

Kun Kustaa Vaasa kävi vuonna 1555 Lohjalla, hän ihmetteli pojalleen lähettämässään kirjeessä: ”Suomen kansalla on niin kummallinen luonne, että he juovat itsensä juovuksiin, huutavat ja kil-

juvat”. 1800-luvun alkupuolella taas K. A. Gottlund totesi samansuuntaisesti, että suomalaiset ”halasivat viinaa juuaksensa, vaan ei nautitaksensa” (ks. Alho 1992, 42).

Taiteilija- ja nerokultin kehittymisen myötä 1800-luvulla syntyi boheemin käsite, joka on peräisin ranskalaisen Henri Murgerin romaanista *Scènes la vie de bohème* (1848, 1851, *Boheemielämää*). Murgerin tuttavapiiriin kuului boheemisista elämäntavoistaan tunnettu Charles Baudelaire, alkoholin ja muiden huumaavien aineiden suurkuluttaja. Myös esimerkiksi kirjailijat Oscar Wilde ja Paul Verlaine tunnetaan boheemeina, joille alkoholipitoiset juomat maistuivat, absinttia myöten.

Tiedetään hyvin, että Suomen kirjallisuuden peruskivi Aleksis Kivi joi kohtuuttomasti, etenkin kaupunkimatkoillaan. Hänellä oli myös juoppohulluuskohtauksia. Kivi kuoli 38-vuotiaana; varhainen kuolema ei tosin suoranaisesti johtunut alkoholista. *Seitsemään veljekseen*, sen hiidenkivikohtaukseen, sisältyy yksi Suomen kirjallisuuden voimallisimpia humalaisuuden kuvauksia.

Eino Leinoa pidettiin omana aikanaan Suomen suurimpana boheemina. Hän viihtyi Kämpin ja Königin taiteilijaravintoloissa. Leinon mielijuoma oli ajan muotijuoma Munkkilikööri. Alkoholin ennen aikojaan rappeuttama Leino eli 47-vuotiaaksi; hänen välitön kuolemansyynsä oli aivoverenvuoto.

1920-luvulla kieltoain aikaan tulenkantajat viettivät mielikuviuksellisia juhlia, joissa alkoholia ei säästely (samaa aikaan Ernest Hemingway ja monet muut nk. kadotetun sukupolven keskeiset edustajat olivat alkoholin suurkuluttajia). Moni tulenkantaja kävi Pariisissa hakemassa tuntua ”iloiseen 20-lukuun”. Tulenkantajien henkinen johtaja Olavi Paavolainen käytti runsaasti alkoholia kirjallisen työskentelynsä aikana. Hän oli suuri cocktailien ystävä, mikä näkyy esseekokoelmasta *Nykyaikaa etsimässä* (1929). Sittemmin *Synkän yksinpubelun* (1946) saaman kielteisen vastaanoton jälkeen Paavolainen alkoholisoitui yhä pahemmin ja lopetti kokonaan kirjoittamisen.

Myös ainoa Nobel-kirjailijamme F. E. Sillanpää muistetaan alkoholin suurkuluttajana. Kertoman mukaan eräässä elämänvaiheessaan Sillanpää teki päivittäin kaksi kävelyretkeä: yhden aamulla viedessään kustantajalle valmiit käsikirjoitusliuskat, joista hän sai välittömästi palkkion, ja toisen iltapäivällä, kun hän käveli kantaravintolaansa

juomaan rahat pois. Mika Waltari puolestaan on kuvaillut itseään periodijuopoksi, joka aina kirjoittamisjaksojen jälkeen repesi useamman päivän yhtäjaksoiseen juopotteluun.

46-vuotiaaksi elänyt Pentti Saarikoski kulki monessa Eino Leinin jalanjälkiä. Saarikoski kuoli maksakirroosin aiheuttamaan sisäiseen verenvuotoon. Eniten alkoholia Saarikoski kulutti 1960-luvulla, mutta vielä viimeisinä elinvuosinaan 1980-luvun alussa hän joi tasaisen tappavaan tahtiin. Tavanomainen kulutus oli pari kolme pulloa valkoviiniä päivässä, ja Koskenkorvaa päälle. Viimeisinä elinvuosinaan Saarikoski näytti uurteisine kasvoineen yli 60-vuotiaalta puliukolta.

Henrik Tikkanen ja Christer Kihlman kuuluvat myös tunnetuimpiin kirjailijajuomareihin. Luetteloa voisi jatkaa pitkäänkin.

Suomalaisten huono viinapää on laajalti tunnettu vaikkakaan ei kovin tieteellinen käsite. Sosiologit Pasi Falk ja Pekka Sulkunen (1980) ovat todenneet, että humala korostaa suomalaisen miehen ”kosmista yksinäisyyttä”. Heidän mukaansa ”naisista ja muistakin miehistä irrallinen juopottelija kohtaa yksin sekä itsensä että ympäröivät kosmiset voimat – ja viime kädessä kuoleman.”

Toki myös raittiita tai ainakin kohtuukäyttäjiä löytyy paljon Suomen kirjailijakunnasta. Esimerkiksi Paavo Haavikko lienee aina ollut kohtuun miehiä, vaikka hänen erään runokokoelmansa nimi onkin *Viiniä, kirjoitusta* (1976).

Mahdollisesti taiteilijat ja kirjailijat käyttävät enemmän alkoholia kuin kansalaiset keskimäärin. Aarno Salaspuron vuonna 1972 ilmestyneen tutkimuksen mukaan kirjailijat, taiteilijat ja toimittajat kuuluvat alkoholin suhteen riskiryhmään. Hoitoyhteyksissä heidän diagnoosikseen tuli alkoholismi lähes kaksi kertaa useammin kuin (miespuolisella) väestöllä keskimäärin. Toisaalta on niinkin, että kirjailijat ja taiteilijat ovat tavallista enemmän julkisuuden valokeilassa, tehostetun sosiaalisen tarkkailun kohteina, joten heidän alkoholin kulutukseensa kiinnitetään tavallista enemmän huomiota, ja juopouden määrää saatetaan liioitella.

Tutkimusta luovuuden ja alkoholinkäytön yhteyksistä

Sosiaalipolitiikan tutkija, alkoholitutkija Anja Koski-Jännes (1983a, 1983b) on tehnyt tutkimusta kirjailijan luovuuden ja alkoholinkäytön välisistä suhteista aineistonaan sata kirjailijahaastattelua, jotka on tehty Helsingin yliopistossa Ritva Haavikon laatimaa kyselylomaketta hyödyntäen. Lomakkeeseen kuului yhtenä osiona kysymyksiä alkoholinkäytöstä, joskin kirjailija saattoi halutessaan hypätä näiden kysymysten yli, ja moni ohittikin ne kommentoimatta.

Koski-Jännes pyrkii löytämään alkoholin sekä positiivisia että negatiivisia vaikutuksia luovassa työssä. Hän toteaa, että tähänastisissa alkoholinkäytön tutkimuksissa on kiinnitetty vain hyvin vähän huomiota alkoholin mahdollisiin positiivisiin vaikutuksiin. Niiden esille nostaminen on ollut eräänlainen tabu. Artikkelinsa ”Juoda ja/vai luoda?” Koski-Jännes aloittaa sitaatilla Christer Kihlmanin tunnustusteoksesta *Människan som skalv* (1971, *Ihminen joka järkkyy*, suom. Pentti Saaritsa). Tämä ”positiivinen” sitaatti kuuluu:

Ilman alkoholia minä en olisi kyennyt kirjoittamaan ainoatakaan kirjaa. Alkoholin avulla en ole ainoastaan tullut tietoiseksi todellisuuden muodoista, sen pinnasta, sen ääriviivoista; alkoholi on myös avannut tietoisuuteni salvat vaikealle tiedolle todellisuuden sisällöstä.

Kihlman on todennut, että alkoholista ei ole apua täysin uuden tai tuntemattoman löytämisessä tai keksimisessä. Siitä on hänen mukaansa apua vain sellaisen paljastamisessa, joka on jo olemassa, mutta joka on ”vastahakoista tai vaikeasti lähestyttävää”.

Hyvin yleisluontoisen määritelmän mukaan luovuus on prosessi, jossa luodaan jotain uutta. Esimerkiksi Koski-Jänneksen mukaan luovuutta ei kuitenkaan pitäisi määritellä pelkästään uutuuden vaan myös toimivuuden ja adekvaattisuuden perusteella.

Graham Wallasin (ks. Koski-Jännes 1983b) mukaan luovan prosessin vaiheita ovat a) valmistelu, b) kypsytys, c) oivallus ja d) todennus. Esimerkiksi kirjailijoilla nämä vaiheet voivat esiintyä limittäin. Koski-Jännes lisää malliin viidentenä kohtana e) palautumisen. Palautuminen eli luovan työn jälkeinen lepoaika merkitsee

uusiutumisen vaihetta, jolloin kirjailija tai taiteilija valmistautuu seuraavaan luovaan projektiinsa.

Kaikissa näissä luovan prosessin viidessä vaiheessa kirjailijat saattavat käyttää alkoholia, mutta käytön funktio ja kulutuksen määrä vaihtelevat vaiheen mukaan. Niinpä valmistelu- ja kypsyttelyvaiheissa alkoholin käyttö on Koski-Jänneksen empiirisen aineiston mukaan hyvin tavallista. Alkoholi helpottaa aloittamiseen liittyvää levottomuutta ja toimii myös eräänlaisena pakokeinona, kun teoksen keskeisten rakenne- ja muiden kysymysten ratkaiseminen on vielä kesken.

Oivallusvaiheessa alkoholi – kohtuullisesti nautittuna – voi tuottaa uusia ideoita ja vapauttaa mielikuvitusta. Christer Kihlman kuvailee romaanissaan *Ihminen joka järkkyy* parin viinilasillisen innoittavaa vaikutusta:

Mielleyhtymät alkoivat taas palata – niin nautinnollisina – yhä tiuhemmassa tahdissa solmut aukeilivat, materiaali liukui taas tietoisuuden pintaan ja oli kosketeltavissa, muotoiltavissa. Seuraavana päivänä, kun edellispäivän humalan viimeiset rippeet olivat haihtuneet ruumiista, oli jälleen mahdollista jatkaa niiden oivalusten ja keksintöjen pohjalta, jotka viinin sotasaatto oli nostanut muistiin ja tietoisuuteen.

Todennus- eli varsinaisessa kirjoitusvaiheessa alkoholin käyttö ei sen sijaan ole kovin toivottavaa kirjailijoiden omien kokemusten valossa. Alkoholi vähentää itsekontrollia, jolloin teoksen logiikka ja rakenne ovat vaarassa kärsiä, ja kirjailija tulee tehneeksi erilaisia virheratkaisuja. Tosin proosan ja lyriikan kirjoittamisen suhteen on Koski-Jänneksen mukaan eroavuutta siten, että lyriikan kohdalla alkoholinkäytön kielteiset vaikutukset näkyvät vähemmän kuin proosan osalta. Runothan ovat usein pienimuotoisia hetken tuotoksia, kun taas romaanin kirjoittaminen edellyttää yleensä pitkäjännitteisempää ja suunnitelmallisempaa työskentelytapaa.

Palautumis- tai irrottautumisvaiheessa kirjailijat käyttävät alkoholia hyvin yleisesti. Silloin alkoholi auttaa rentoutumaan ja irrottautumaan kirjalliseen työhön liittyvistä asioista, hankkimaan uusia sosiaalisia kontakteja ja ikään kuin ”tyhjentämään taulun” uusien

projektien tieltä. Palautumisvaiheen pituus on kirjailijakohtainen asia.

Koski-Jännes kiinnittää huomiota myös mies- ja naiskirjailijoiden eroihin alkoholinkäytössä. Tulokset eivät ole yllättäviä. Mieskirjailijat käyttävät alkoholia luomistyön kaikissa vaiheissa enemmän kuin naiset, ja sitä paitsi mieskirjailijoille on ominaista seurassa ryyppääminen, kun taas kirjalliset naiset pikemmin lipittävät viinaksensa kodin yksinäisyydessä. Mieskirjailijoilla on tavanomaista ”kollektiivisten oivallusten” saaminen ravintoloiden bohemiseurassa ja niiden tallentaminen kirjoihin muunneltuina tai jopa sellaisenaan. Naiskirjailijat eivät koskaan kerro tällaisista viinanhöyryisistä aivoriivistä, Koski-Jännes toteaa. Todennäköisesti sukupuolierot alkoholinkäytön suhteen ovat jossain määrin tasoittuneet parin viime vuosikymmenen kuluessa, ja naiskirjailijatkin antautunevat ainakin joskus ”miesmäiseen” ryyppäämiseen.

Kirjailijat eivät suinkaan muodosta homogeenista ryhmää alkoholinkäytönkään suhteen. Kirjailijoiden kesken on suuria eroja sekä alkoholinkäytön määrässä että tavassa. Joitakin kirjailijoita alkoholi näyttää auttavan luovan prosessin jossain tietyssä vaiheessa, toisia taas ei.

Kirjailijan työ on usein yksinäistä kamppailua kirjoituskoneen tai tietokoneen ääressä. Alkoholi voi tarvittaessa palvella kontaktinoton ja sitä kautta uusien virikkeiden saamisen välineenä, mutta toisaalta alkoholin avulla kirjailija voi irrottautua ympäröivästä arkitodellisuutta ikiomaan ”kirjalliseen todellisuuteensa”. Vapaiden ammattien riskitekijänä on pidetty ulkoisen kontrollin vähäisyyttä (Plant 1979). Kun ajankäytöstä on vastuussa lähinnä itselleen, juominen voi riistäytyä pitkälliseksi.

Juomista on pidetty myös puolustusmekanismina, jonka avulla taiteilijan usein yliherkkä ego torjuu ahdistusta, mielihapaa ja muita voimakkaita tunteita. Pakonomainen juominen saattaa olla myös protesti, joka kohdistuu omaan pätemättömyyden tunteeseen, siihen että minä poikkeaa liian paljon ideaaliminästä (vrt. Kihlmanin 1971, 97).

Varsinkin pitkäaikainen runsas alkoholinkäyttö vaikuttaa paitsi ihmisen tunne-elämään myös havaintokykyyn ja älyllisiin toimintoihin. Anja Koski-Jännes toteaa, että alkoholi heikentää vähemmän

verbaalisia kykyjä, kun taas juomisen haitalliset vaikutukset avaruustajuun, abstrahointikykyyn ja erinäisiin älyllisiin toimintoihin ovat selvemmät. Myös muistikatkot ja selittämättömät pelkotilat ovat lisääntyneen (pakko)juomisen yleisiä seurauksia. Fyysiseen rappeutumiseen liittyy lisääntyvä moraalinen rappeutuminen.

Pentti Saarikoski ja alkoholi

Pentti Saarikosken (1937–83) kohdalla on usein väitetty, etteivät tiedot hänen valtavasta alkoholin kulutuksestaan voi pitää paikkaansa, koska hän sentään kirjoitti suuren määrän kirjoja lyhyehkössä ajassa – noin 30 omaa kirjaa ja 70 suomennettua teosta 25 vuodessa. Saarikoski siis tuotti keskimäärin neljä kirjaa vuodessa. Lisäksi hän kirjoitti päiväkirjaa tuhansia sivuja, joista vielä osa on julkaisematta.

Saarikoski oli työnarkomaani, paljolti jatkuvasti huonon taloudellisen tilanteensa takia. Viinan läträämiseen hupeni paljon rahaa. Tosin Saarikoski säästi syömisessä. Hänellä oli alipainoa noin kaksikymmentä kiloa, ja lisäksi hän oli luustoltaan niin heiveröinen, että hänet kahteen otteeseen hylättiin kutsunnoissa.

Kaikesta päätellen Saarikosken onnistui rytmittää raittiit ja vähemmän raittiit periodinsa siten, että tekstiä syntyi, ja tarvittaessa paljon. Sitä paitsi alkoholistien tapaan hänen alkoholin sietokykynsä kasvoi ajan mittaan. Hän pystyi kirjoittamaan, vaikka olisi ollut ”inhimillisesti katsoen” humalassa.

Eräässä vaiheessa Saarikoski määritteli itsensä ”raitiksi”, kun juomisen tahti oli vain kahdeksan pulloa keskiolutta päivässä. Vertauksen vuoksi todettakoon, että alkoholin suurkuluttajaksi tavataan laskea henkilö, joka juo keskimäärin yli kolme pullollista keskiolutta päivässä. Saarikoski ylitti jatkuvasti moninkertaisesti tuon rajan.

Rankimmillaan Saarikosken alkoholinkulutus oli 1960-luvun lopulla, etenkin vuosina 1967–68, joista Pekka Tarkan toimittama *Juomarin päiväkirja* (1999) kertoo. Noita aikoja Saarikoski kuvaili myöhemmin: ”Joskus vuonna 66 siirryin lämpimästä ja turvallisesta punaviinistä kylmään ja petolliseen koskenkorvaan; parin vuoden ajan käytin alkoholia säännöllisesti ja paljon.” Tavallisesti Saarikoski aloitti

päivänsä juomalla pullon raakaa Koskenkorvaa, mitä seurasi päivän mittaan lukuisia ginipaukkuja tai muita alkoholipitoisia juomia.

60-luvun lopulla Saarikoski sai juoppohulluuskohtauksia, joiden seurauksena hän joutui joksikin aikaa Hesperian mielisairaalaan. Vastaavanlainen tapaus liittyi jo vuonna 1962 järjestettyyn Turun runoseminaariin. Siellä Saarikoski ei kaatokännissä pystynyt pitämään esitelmää, jossa hänen oli määrä kuvailla 60-luvun ohjelmaansa. Sen sijaan hän ammuskeli pistoolilla hotellihuoneessaan. Saarikoski ja hänen silloinen tyttöystävänsä passitettiin Kupittaa sairaalan psykiatriselle osastolle.

Ilmeisesti Saarikoski käytti alkoholia aluksi lähinnä sosiaalisista estoistaan ja perimmäisestä ujoudestaan vapautuakseen ja niin sanotusti seuran vuoksi, kunnes juominen riistäytyi tapajuopotteluksi. Saarikoski pyrki toisinaan hyödyntämään alkoholia tietoisesti myös luovan työn stimulanttina. 70-luvulla hän analysoi tähän tapaan:

Alkoholia olen kokeillut teknisenä kiihottimena, ja sillä on tietty positiivinen vaikutuksensa poistaessaan myös mielikuvituksen estoja. Mutta se mitä siitä saa haaviin, se on aika niukkaa, koska samalla kritiikki höltyy. Mitä pienessä nousuhumalassa yleensä kirjoittaa, se on aika vähän mitä siitä aamuun menen jää. Saattaa olla joitakin välähdyksiä joita ilman alkoholia ei olisi keksinyt, juuri sen takia että mielikuvitus on vapaa.

Saarikoski kirjoitti usein alkoholin vaikutuksen alaisena, jopa humalassa, mutta selvinä hetkinään hän korjaili, järjesteli ja valikoi kirjoittamaansa, joten heikoimmat tuotokset joutuivat paperikoriin. Toki Saarikoskenkin elämään mahtui myös raittiita kausia, jotka hän hyödynsi kirjalliseen työhön.

Saarikosken runokirjoista erityisesti kokoelmassa *Katselen Stalinin pään yli ulos* (1969) on havaittavissa alkoholinkäytön vaikutusta. Kokoelma jakautuu kahteen osastoon. Ensimmäinen osasto sisältää euforisia runoja – itse asiassa alun perin päiväkirjamerkintöjä – Islannin-matkalta, jolla kirjailijan oli määrä – taas kerran – raitistua. Mutta kävi toisin. Varsinkin islantilainen paloviina Svarta Döden, viski ja puolalainen vodka maistuivat. Erääseen runoonsa Saarikoski

kirjasi kenties hieman liioitellen: ”Tänään olin 6 tuntia ilman,/ se on minun tämän vuoden kärkitulokseni.”

Islannin euforisissa tunnelmissa runot olivat lennokkaan nousumalaisia, kuten katkelmassa:

ostan Super Caravellen,
lennän minne milloinkin mieli tekee,
totun elämään ilmassa enkä kaipaa alas,
katson korkealta niitä kaupunkveja
joissa olen ollut köyhä ja kurja,
linnut oppivat tuntemaan minut,
pilvet ovat minulle ystävällisiä,
en kirjoita enää kirjoja,
mikään maan päällä ei kiinnosta minua,
muutun yhdeksi lentokoneen kanssa.
[...]
Nijinsky
osasi tanssia
paremmin kuin Jumala!

Kokoelman toinen osasto on tunnelmiltaan aivan toista. Se on kirjoitettu Suomensjärven kesämökillä melankolisissa, ikään kuin krapulaisissa tunnelmissa. Islannin pilviä hipovista, enimmäkseen toiminnallisista runoista poikkeaa suuresti esimerkiksi seuraava puheenomainen runo:

Jokainen sana on tänään kiven takana.
En saa masentua.
Metsämansikat olivat tänään kypsiä,
kaikkein pienimmät.
Nyt on paha olla yksin
kun mikään tekeminen ei huvita
ja kaikki minkä olen tehnyt tuntuu
arvottomalta.
Vaikka rupattelin laiturilla naapurien
kanssa,
mutta en minä osaa rupatella.

söin savustettua lahnaa, ruoka on nyt
vatsassani.
Taidan lähteä Helsinkiin.
Viinan kanssa ei leikitä.

Vuosi 1968 oli sekä kansainvälisessä politiikassa että Saarikosken elämässä ”hullu vuosi”. Jatkuvien viina- ja naisongelmiensa keskellä kirjailija ei ehtinyt paljon kiinnittää huomiota Tšekkoslovakiassa miehityksen kaltaiseen tapahtumaankaan. Samaisena vuonna Saarikoski julkaisi proosateoksen *Kirje vaimolleni*, joka kuvaa viinanhöyryisiä ja irstailevia kokemuksia Dublinin matkalta. Kirjassa kokeillaan surrealisteilta ja beat-kirjailijoilta tuttua automaattisen kirjoittamisen menetelmää, jossa – ainakin periaatteessa – kaikki mielessä liikkuva pyritään tallentamaan paperille, mitään jälkikäteen karsimatta tai lisäämättä. *Kirje vaimolleni* -teosta tehdessään Saarikoski kertoo käyttäneensä ”hyvin harkitusti alkoholia jotta tajunnanvirta tulisi paperille mahdollisimman estottomasti”.

Alkoholisteille ominaiseen tapaan Saarikoskelle olivat yleisiä jyrkät vaihtelut korostuneen narsistisen itsetunnon ja äärimmäisen itsehalveksunnan välillä. Toisinaan hän uhoi olevansa Euroopan paras runoilija, toisinaan taas tunsii olevansa täydellinen mitättömyys. Päiväkirjamerkinnässään vuodelta 1982 Saarikoski väittää: ”Minä olen joko paras runoilija minkä maailma on kuullakseen saanut, tai sitten minä en ole mitään.”

Teoksessaan *Eino Leino* (1974) Saarikoski käsittelee toista itseensä usein verrattua boheemia ja alkoholisoitunutta kirjailijaa, myös naistenmiestä. Teoksessaan Saarikoski tulkitsee myös Leinon runoa ”Jumalten keinu”. Hän ironisoi ensin kirjallisuudentutkijoiden selityksiä runosta ja antaa sitten oman, varsin banaalin, tulkintansa:

Selitäkö minä jumalien keinun.
Se on omakohtaisiin havaintoihin perustuva
tieteellinen kuvaus pakonomaisen juomisen
psykyllis-fyysillisestä tapahtumaketjusta.
Nautittuaan tietyn määrän alkoholia juoja
alkaa kuuluttaa maailmoiden mahtia
(tietysti kykyjensä mukaan!)

ja tuntee kulkevansa pilvien ääriä.
Lopetettuaan juomisen
[...]
juoja makaa
maassa niin syvällä
kuin koski, mi vuorten
kuilussa kuohuu,
kuten sepittäjä vertauskuvallisesti esittää
krapulan tuskaa ja ahdistusta,
kuolemanpelkoa,
joka tulee aina, johon ei totu

Runotulkinnan voi lukea parodisenakin, mutta pohjimmiltaan kuvaus oli Saarikosken kannalta mitä raadollisinta totta. Luultavasti samaisessa ”jumalien keinussa” keinuivat myös Leinon aikalaiset, boheemiset taidemaalarit Jalmar Ruokokoski ja Tyko Sallinen, jotka antoivat toisiaan lähellä oleville huviloilleen nimet Humala ja Krapula.

Nimenomaan Saarikosken alkoholismien kohdalla kannattaa pohtia kahta asiaa, joita Koski-Jännes ei tuo artikkeleissaan esille: toisaalta ylenmääräisen julkisuuden vaikutusta kirjailijan juomiskäyttäytymiseen ja toisaalta perimän tai lapsuuden aikaisten kokemusten vaikutusta. Tosin Seppo Toiviainen (1997, 25) toteaa, että ”sukupuu tuskin auttaa lainkaan ymmärtämään yksilöllistä alkoholiongelmia tai koko alkoholismia; sitä paitsi se on omiaan lähinnä syyllistämään joko itseä tai läheisiä tai sekä että”.

Saarikoski pelasi vaarallista peliä julkisuuden kanssa. Hän näytteli julkisuudessa mielellään erilaisia rooleja ja pyrki kätkemään intiimin minänsä roolin taa suojaan. ”Klovnin” rinnalla hänen keskeinen roolinsa oli ”valtakunnanjuopon” rooli. Pitkään Saarikoski nautiskeli lööppijulkisuudesta, mutta viimeistään 1970-luvulle tultaessa hänen yksityiselämänsä jatkuvasti tirkistelevä suomalainen julkisuus kävi niin raskaaksi, että kirjailija alkoi vakavasti harkita ulkomaille muuttamista. Rooli oli riistäytynyt hallinnasta, näytelmästä oli tullut liian totta.

Avioituminen vuonna 1975 Mia Bernerin kanssa ja muutto Ruotsiin auttoi tässä tilanteessa. Saarikoski pääsi omistautumaan paremmin omalle kirjalliselle taiteelleen ja kirjoitti muutamia par-

haista teoksistaan – kuten pääteoksenaan pidettävän *Hämärän tanssit* (1983) Ruotsin-kaudellaan. Alkoholismistaan hän ei tosin päässyt Ruotsissakaan eroon, mutta ilmeisesti alkoholinkäyttö oli hieman paremmin hallinnassa kuin Suomessa.

Minkä verran Saarikosken alkoholismilla oli yhteyttä hänen kotitaustaansa ja perittyihin geeneihin, on vaikea sanoa. Saarikosken isä Simo Saarikoski oli raittiina jumalinen ”kunnon kansalainen” ja rehenteli sillä, ettei ollut milloinkaan avannut Alkon pitkäriipaista ovea. Hän hankkikin viinansa pimeiltä markkinoilta. Ryyppyputken ollessa päällä hän usein tuhlassi perheen rahat, käyttäytyi aggressiivisesti ja jopa saattoi ajaa vaimon ja lapset ulos talosta.

Pentti Saarikoski oppi jo varhain halveksimaan isäänsä ja toisaalta pelkäämään sitä, että hänestä itsestään tulisi samanlainen juoppo ja epärehellinen ihminen. Tuurijuopon pojasta tuli kestojuoppo, jolle alkoholin suurkulutus oli jokapäiväistä. Isää ja poikaa yhdisti sama haave tulla suureksi kirjailijaksi. Pentti Saarikoski toteutti omalta kohdaltaan isänsä unelman, mutta ei isänsä toivomalla tavalla, koska isän ja pojan maailmankatsomukset poikkesivat rankasti toisistaan.

Kirstinä ja alkoholi

Saarikosken tavoin keskeisiin 60-lukulaisiin modernistilyyrikoihin lukeutuneen Väinö Kirstinän (s. 1936) alkoholiongelmien ei ole samaan tapaan nousseet otsikoihin. Tyrnävältä Helsinkiin opiskelemaan muuttanut Kirstinäkin koki ”hurjanlaisen vuosikymmenen” (luonnehdinta Jorma Simpuran), jolloin niin kulttuuripolitiikka kuin alkoholipolitiikkakin voimakkaasti – ja joidenkin kannalta kohtalokkaasti – liberaalistui.

Kirstinä on potenu pitkäaikaista – noin parikymmentä vuotta kestänyttä – riippuvaisuutta sekä alkoholista että tupakasta. Hän on ollut koukussa myös unilääkkeisiin ja käyttänyt beta-salpaajaa julkisten esiintymien aiheuttaman jännitystilojen takia.

Tein vuonna 1995 noin 24 tuntia kestäneen kirjailijahaastattelun Väinö Kirstinästä (nauhoitusta säilytetään SKS:n kirjallisuusarkistossa). Lainaan muutamia katkelmia tuosta haastattelusarjasta. Taustaksi

kerrottakoon, että Kirstinä oli vuonna 1985 mahahaavaleikkauksessa. Silloisen diagnoosin mukaan mahahaava oli seurausta liiallisesta alkoholin ja tupakan nauttimisesta sekä yleisestä stressistä.¹ Kirstinän kohdalla voidaan hyvin puhua tapajuoppoudesta, jonka psykologiso-siaaliset syyt olivat moninaiset ja kiertyivät ehkä perimmiltään kirjailijan ongelmalliseen minäkuvaan ja ammatillisiin ambitiioihin.

Mahahaava ja sen operointi ei saanut kirjailijaa heti raitistumaan, vaan hän yritti jatkaa entistä menoa vielä kuusi vuotta. Seuraavassa otteita Kirstinän ”sairauskertomuksesta”, joka lienee varsin tyyppilinen esimerkki niistä tavoista, joilla alkoholin jatkuvaa liikakäyttöä saatetaan itselle rationalisoida:

Sairaalasta tultuani sain unilääkkeitä ja jouduin niistäkin koukkuun. Totuin niihin. Mä koetin jatkaa miellyttävämmällä tavalla entisiä huonoja elämäntapoja. Mä söin lääkkeitä ja ajattelin, että lääkärit hoitais tämän homman, akupunktiolääkärit hoitais hartiasärkyjä ja hieroja toisia vaivoja. Mä kävin psykiatrinkin puheilla. Se otti kymppin aina kun se minuutin kuunteli mun juttujani.

Sairaalasta tultua mä kokeilin vähän polttaa tupakkaa vaikka lääkärit oli kieltäneet. Ja kun siihen ei kuollu mä jatkoin sitä. Sitten vähän ajan kuluttua mä join vähän valkoviiniä jonkun lasilisen vaikka viinan käyttö oli kielletty kokonaan. Ja kun siihen ei kuollu heti, mä otin sitten vähän enemmän sitä valkoviiniä. Kun kerrottiin, että punaviini on huonomahaiselle hyväksi, mä rupesin juomaan sitä oikein uskosta, että se on hyväksi. Paavalikin sanoo, että juo vähän viiniä vatsasi vuoksi. Mä join sitä sitten, ja vähän enemmänkin. Ja sen lisäksi rupesin päivällä juomaan oluttakin. Kun vaimo oli töissä, mä kävin kaljalla.

Ja siitäkin tuli tapa, että mä kävin puolenpäivän aikaan säännöllisesti kaljalla katsomassa onko ystäviä siellä. En mä ollut pitkään, mutta joka päivä mä kävin, ja sitten illalla join punaviiniä, katselin telkkaria. Heitin päälle pari diapamia, johan nukutti, uni tuli eikä ollut vaivoja mielessä. Se kävi hiton kalliiksi kyllä. Ja terveydelle kävi, että mulle alkoi tulla ylävatsan kipuja esimerkiksi, jatkuvia,

1. Nykyisen tietämyksen mukaan mahahaavan aiheuttajana on helicobakteeri.

päivästä päivään turvotusta ja masennusta ja hartiasärkyä. Mikään ei kiinnostanut, työteho alko heiketä. Arvostelijat kenkkuilivat.

Mulla kiersi päässä lääkärin kehotukset, että täytyisi muuttaa elämäänsä. Mähän yritin kovasti, söin Nicorettea ja koetin hypnoosilla päästä tupakasta ja viinasta. Mä olin kuukauden verran hypnoosin avulla irti viinasta. Se oli vuoden lyhyin kuukausi, se oli helmikuu. Se usein valitaan. Mä katsoin kelloa ja kalenteria, että milloin se kuukausi loppuu.

Kävin taas lääkäriä ja sovittiin että tän jälkeen sitten vain muutaman kerran vuodessa otetaan tuota kaljaa hyvien ystävien seurassa, eikä depressiivisiin mielialoihin vaan jonkin asian kunniaksi, iloisella mielellä ystävien seurassa. Vain muutaman kerran vuodessa. Näin sovittiin ja mulla alkoi olla juhlimisen aiheita joka päivä taas, ja hyviä kavereita.

Juominen jatkui päivästä toiseen, viikosta toiseen, kuukaudesta toiseen. Mä kävin viinakaupassa. Mulla oli hieno matkalaukku mukana, semmonen mikä Finnairin lentokoneen istuimen alle mahtuu, Finnairin hyväksymä laukku, sininen. Mä tulin semmosen laukun kanssa Alkosta. Siinä oli 12 pulloa viiniä. Joku naapuri kysyi joskus, että ooksä matkoilta tulossa. – Jaa, mä tossa pikkureissun tein, sanoin. Kävelin tyylikkäästi viinipullojen kanssa kotiin.

Mutta kivut palas. Mä jouduin leikkaukseen, ientulehdus tuli ja se kehittyi kystaksi, ja oli erittäin tuskallinen leikkaus. Valveilla tehtiin leukaan operaatio. Sahattiin ja porattiin sitä melkein tunti, ja mä olin täysin valveilla. Tuntui, että pää mätänee. Se oli pelottavaa. Sitten ylävatsan kivut oli jokapäiväisiä. Mä pelkäsin, että joudun mahatähystykseen, että se voi tappaa tämä mahahaava. Se voi uusiutua.

Mieliala laski. Mä sitten jossakin vaiheessa kyllästyin tähän. Se lakkas olemasta kivaa se ryyppääminen. Se muuttui vähän epäseurallisiksi. Mä monesti istuin ihan yksinäni jossakin kaljalla. Oli aika epämiellyttävää monella tavalla elämä, ja painajaismaista, synkkää ja toivotonta, sairasta.

Sitten eräänä aamuna... Oli ryyppätty yö... Olin kattanut oikein valkean liinan pöydälle ja keittänyt borssia ja ostanut punaviiniä. Oli määrä, että keskustellaan hienosti. Minulla oli kirjallisia ystäviä, ja yks niistä oksensi pöydälle, ja vaimo pyyhki sen parrasta oksennusta

tommosella pyyheliinalla ja sanoi, että voi voi, säälivästi. Oksennus oli siinä valkoisella pöytäliinalla kuin Japanin lipussa, punanen täplä. Sen oli ollut määrä olla fiksu kirjallinen illanvietto, mutta se ei ollut. Keskustelu oli riitaisaa. Mä join sen yön läpi...

Inho ja kuvotus täyttivät Kirstinän yöllisen juhlinnan jälkeen siinä määrin, että hän pystyi vihdoon irtautumaan alkoholista ja vähän myöhemmin tupakastakin. Hänen selityksensä mukaan raitistuminen oli AA-liikkeen ja sen tarjoaman toverituen ansiota. Raitistumisen jälkeenkin Kirstinä kävi pitkään AA-kerhon kokouksissa.

Väinö Kirstinän runokokoelma *Vieroitusoireita* (1994) käsittelee erilaisia riippuvuuksia ja erityisesti riippuvuutta alkoholista ja tupakasta. Kirja tarjoaa rohkaisua niille, jotka haluavat päästä erilaisista addiktioista eroon ja terveempään elämään. (Tosin ainakin Kirstinän kohdalla tilalle tuli uusia, ehkä vaarattomampia riippuvaisuuksia kuten Coca Cola Lightin ja Xylitol-Sisu-pastillien ylenmääräinen nauttiminen.) Taiteellisessa katsannossa *Vieroitusoireita* on varsin vaatimaton teos, vaikka siihen sisältyykin muutamia itseironisuudessaan mainioita tekstejä, kuten omakuva:

Sain mahahaavan joka puhkesi äkillisesti:
Minusta tuli raitis ja yhteiskunnan hyödyllinen
jäsen,

vinkuvan kireä
kosketuskuiva mies

Kirstinän runossaan hahmottama tilanne muistuttaa jossakin määrin tilannetta, joka esiintyy Claes Anderssonin näytelmässä *Familjen* (1973–74, *Perhe*). Näytelmässä alkoholistin perhe ei sopeudu siihen, että mies lopettaa tyystin ryypäämisensä ja ryhtyy kunnan kansalaiseksi. Hänestä tulee – Kirstinän runon sanoin – ”kosketuskuiva mies”, toisin sanoen ikävä, pystyyn kuollut ihminen. Perhe on tottunut alistamaan ja pompottamaan alkoholisoitunutta miestä. Alkoholistithan ovat usein hyvin syyllisyydentuntoisia, ahdistuneita ja masentuneita ihmisiä. Anderssonin kuvaamassa perheessä valtatasa-paino muuttuu miehen lopettaessa juomisensa. Perheen yhdessäolo on

kireän pingottunutta – ja lopulta mies ei kestä painostavaa tilannetta vaan ratkeaa ryyppäämään ja ”lapsellistuu” (termi Kantolan 2003, 22; alkoholistin perhesuhteista ks. Holmila 2003).

Näytelmän loppukohtauksessa perhe on palannut aiempaan kuvioonsa, ja kaikki on näennäisesti taas reilassa. Claes Anderssonin näkemys alkoholistin mahdollisuuksista parantua sairaudestaan tässä yhteiskunnassa on – ainakin tämän näytelmän perusteella – hyvin poleeminen, pessimistinen, jopa kyyninen.

Lopuksi

Alkoholin ja luovuuden välisiin moninaiisiin ongelmiin on tässä artikkelissa voitu paneutua vain alustavasti. Alkoholisoituneiden kirjailijoiden tapauksissa on varmasti paljon yhteistä, mutta myös paljon eroja, jotka selittyvät vasta perusteellisten tapaustutkimusten avulla. Tässä tarvitaan tieteidenvälistä yhteistyötä. Kirjallisuuden ja taiteiden tutkijoiden lisäksi asiaa kartoittavassa mahdollisessa työryhmässä tulisi olla mukana ainakin psykiatrista, sosiologista ja lääketieteellistä tietämystä.

Kirjallisuutta

- Alho, Olli 1992: Suomalaisten juomatavasta. *Suomalaisen juomatavan ”salaisuus”*. *Pubeenvuoroja suomalaisesta elämäntavasta*. Toim. Anders Blom. Turku: Marli Oy.
- Falk, Pasi ja Sulkunen, Pekka 1980: Suomalainen humala valkokankaalla – suomalaisen miehen myyttinen fantasia. *Sosiologia* (17:4), 257–270.
- Holmila, Marja 2003: Läheisen ratkaisut. *Pullonkauloja. Kirjoituksia alkoholistien läheisistä*. Toim. Marja Holmila & Janna Kantola. Helsinki: Stakes.

- Hosiaisuus, Yrjö 1998: *Euroopan reunalla, kosken korvalla. Jumalten narri Pentti Saarikoski*. Helsinki: Like.
- Kantola, Janna 2002: Alkoholi ihmisten välissä. Juomisen tulkinnat Christer Kihlmanin, Pentti Saarikosken ja Henrik Tikkasen proosassa. *Yhteiskuntapolitiikka* (67:1), 27–37.
- Kantola, Janna 2003: Alkoholi rivien väleissä: Christer Kihlman, Pentti Saarikoski, Henrik Tikkanen, Märta Tikkanen ja Tuula-Liina Varis. *Pullonkauloja. Kirjoituksia alkoholistien läheisistä*. Toim. Marja Holmila & Janna Kantola. Helsinki: Stakes.
- Kihlman, Christer 1971: *Ihminen joka järkkyy*. Suom. Pentti Saaritsa. Helsinki: Tammi.
- Kirstinä, Väinö 1994: *Vieroitusoireita*. Helsinki: Tammi.
- Koski-Jännes, Anja 1983a: Juoda ja/vai luoda? *Alkoholipolitiikka* (48:2), 68–76.
- Koski-Jännes, Anja 1983b: Alkoholi ja kirjallinen luovuus Suomessa. *Alkoholipolitiikka* (48:5), 263–274.
- Plant, M.A. 1979: *Drinking Careers. Occupations, Drinking Habits and Drinking Problems*. London: Tavistock Publications.
- Saarikoski, Pentti 1969: *Katselen Stalinin pään yli ulos*. Helsinki: Otava.
- Saarikoski, Pentti 1974: *Eino Leino. Legenda jo eläessään*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Salaspuro, Antero 1972: *Alkooliin liittynyt terveyspalvelukäyttö Suomessa vuonna 1972*. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 29.
- Simpura, Jorma 1982: *Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Toiviainen, Seppo 1997: *Kantapöydän imu. Juoppokulttuuri valintana ja pakkona*. Helsinki: Tammi.

JAAKKO ERKKILÄ

MUSIIKKITERAPIA

Taiteen terapeuttinen hyödyntäminen on melko uusi ilmiö: esimerkiksi ammattimaisen musiikkiterapian juuret ulottuvat vain 1940-luvulle. Kuitenkin taiteen terapeuttisesta vaikutuksesta ja käytöstä löytyy mainintoja kaikkein vanhimmissakin säilyneissä kirjoituksissa. Musiikkiterapiakirjallisuudessa eräänlaiseksi kliseeksi on muodostunut Vanhassa testamentissa kuvattu Davidin musisointi kuningas Saulille. Musisoinnin tarkoituksena oli tyynnyttäminen ja rauhoittaminen.

Kautta historian on ihminen tehnyt taidetta. Taiteen merkitys on, toisin kuin voisi olettaa, ollut jopa korostuneesti esillä erilaisissa kriisitilanteissa kuten sotien aiheuttamassa hädässä ja kurjuudessa. Ihminen hakee ja saa taidekokemuksesta lohtua ja turvaa ahdistukseensa, se tiedetään. On selvää, ettei taide ole pelkästään yltäkylläisen elämän joutohetkien ajanvietettä. Taiteella on ilmiselvästi ihmiselle paljon syvällisempiä ja moniulotteisempia merkityksiä.

Usein sanotaan taiteellisen kokemuksen jatkavan siitä, mihin arkipäivän sanallinen vuorovaikutus loppuu. Taidekokemuksen on sanottu resonoivan kaikkein syvimpien ja yksilöllisimpien mielensäiltöjen kanssa. Taide voi vastata estetiikan kaipuuseemme, saada aikaan ylevyyden kokemuksia ja antaa muodon sellaisille sisäisille kokemuksillemme, joita olisi mahdotonta kuvata sanallisesti. Kuka meistä ei olisi herkistynyt tai liikuttunut tai saanut sielulleen ravintoa voimakkaasti vaikuttavan taidekokemuksen äärellä? Kaikkia taidemuotoja yhdistää tietty symbolinen ilmaisevuus, luovuus ja kokemuksellinen syvyys. Jotkut meistä kokevat itsensä parhaiten

sinuiksi kuvataiteen, jotkut musiikin, jotkut tanssin kanssa. Yhtä kaikki, peruskokemuksena kaikki taidemuodot pohjannevat samantyyppisiin lainalaisuuksiin, joiden avainkäsitteitä ovat symbolinen prosessi ja luovuus.

Olen kuullut väitettävän, että modernissa länsimaaisessa yhteiskunnassa elävä ihminen olisi vieraantunut juuristaan ja kadottanut yhteytensä omaan ainutlaatuisuuteensa ja luovuuteensa. Kaikki saadaan valmiina, ja vallitsevat arvot eivät suosi syvien tunteiden esiin pääsyä ja ilmaisemista. Siinä missä savupirttien pienyhteisöissä aikaisemmin rakenneltiin perheen tarvekalut puhdetöinä tai soiteltiin jousikolla omaksi ja muiden iloksi, perustuu modernin ajan vapaa-aika enemmänkin valmisruokien nauttimiseen ja valmiin televisioviihteen passiiviseen suurkuluttamiseen. Yltäkylläisyydessä elävä ihminen ei yleisesti ottaen vaikuta ongelmattomalta – ei yleisesti ottaen onnelliseltakaan. On paradoksaalista, että niin sanotuissa hyvinvointivaltioissa esiintyy kaikkein eniten psykiatrisia ongelmia. Joidenkin tilastojen mukaan lasten ja nuorten mielenterveysongelmat koskettavat jopa 24 prosenttia ikäluokista.

Tämä artikkeli keskittyy musiikkiterapiaan, jonka Peters määrittelee seuraavasti:

Musiikkiterapia voidaan määritellä suunnitelluksi, tavoitteelliseksi vuorovaikutus- ja interventioprosessiksi, joka perustuu asiakkaan yksilöllisten erityistarpeiden, vahvuuksien ja heikkouksien arviointiin, jossa musiikkia tai musiikkipohjaisia kokemuksia (laulaminen, soittaminen, musiikin mukana liikkuminen tai kuuntelu, laulujen tekeminen tai niistä keskusteleminen) on määrätty käytettäväksi erityisesti koulutetun henkilön (esim. musiikkiterapeutit tai heidän koulutettavansa tai työnohjaamansa) toimesta aikaansaamaan myönteisiä muutoksia yksilön terveydentilan, taitojen, ajattelun, tunteiden tai käyttäytymisen osa-alueilla. (Peters 2000.)

Tarkastelen tässä artikkelissa suomalaisen musiikkiterapian erityispiirteitä, musiikkiterapian yleisimpiä kohderyhmiä ja taustateorioita. Keskityn esimerkinomaisesti hieman perusteellisemmin psykodynaamisen musiikkipsykoterapian lähtökohtien esittelyyn, koska kyseinen malli on Suomessa hyvin laajassa käytössä. Koska

musiikkiterapian menetelmien kirjo on nykyisin hyvin laaja, pyrin kuvaamaan ainoastaan menetelmälliset päälinjat ja poimimaan sitten joitakin Suomessa käytössä olevia ja täällä kehitettyjä menetelmiä hieman tarkempaan esittelyyn.

Musiikkiterapia Suomessa

Musiikkiterapia on ylätasoinen otsikko useille sen alla toimiville malleille, jotka perustuvat erilaisiin taustateorioihin ja menetelmällisiin sovellutuksiin. Musiikkiterapian piiriin on sen ammatillisen historian kuluessa tullut jatkuvasti uusia kohderyhmiä, mikä on johtanut musiikkiterapeuttien erikoistumiseen. Tällä tarkoitan niin menetelmällistä kuin kohderyhmiä koskevaan asiantuntemukseen perustuvaa erikoistumista. Ammatillistuminen on tarkoittanut myös yhä lähempää suhdetta virallisiin terveydenhuollon järjestelmiin.

Suomessa musiikkiterapeutteja työskentelee kuntien ja kuntayhtymien terveydenhuolto-organisaatioissa esimerkiksi kehitysvamma-alalla ja psykiatrian piirissä sekä laitoksissa että yksityisinä palveluntuottajina. Kela on jo parin vuosikymmenen ajan korvannut musiikkiterapiaa vaikeavammaisten lääkinällisenä kuntoutuksena (KKL 3 §) sekä vuodesta 2000 lähtien myös lasten ja nuorten psykiatrisena kuntoutuksena (KKL 4 §). (Ala-Ruona & Erkkilä 2004.) Koulutettuja musiikkiterapeutteja on tätä kirjoitettaessa massamme noin 600, joista arviolta kolmannes tekee kokopäiväistä musiikkiterapeutin työtä. Melko yleisiä ovat sellaiset toimenkuvat, joissa henkilö on muun alan virassa (esim. opettaja, sairaanhoitaja, psykologi), mutta on kouluttautunut myös musiikkiterapeutiksi ja tekee musiikkiterapiaa osana päätointaansa tai sen ohessa.

Musiikkiterapiapalveluista on kova kysyntä, ja terapeuttien työllistymisaste on pääsääntöisesti hyvä. Kovan kysyntä kohdistuu lasten ja nuorten terapioihin, sillä musiikkiterapia on todettu erityisen sopivaksi tähän tarkoitukseen ja se sisältää monia etuja muihin terapiamuotoihin verrattuna. Musiikkiterapeutit tuottavat Suomessa vuosittain yhteensä yli 130 000 asiakaskäyntiä. Tämän lisäksi he antavat erilaisia konsultaatio-, neuvonta- ja ohjauspalveluja ja käyvät yhteistyöneuvotteluja hoito- ja kuntoutustyöryhmien kanssa.

Musiikkiterapia-alan koulutuksella ja kliinisillä käytännöillä on ominaispiirteistään huolimatta paljon yhteneväisyyksiä psykoterapia-alan vastaaviin käytäntöihin. Viime vuosina musiikkiterapiakoulutuksen kehittämistyössä on vielä erityisesti lähennytty psykoterapia-alan kriteeristöjä, sillä mikäli uusia ammattinimikkeitä ei luoda, on luontevinta liittää musiikkiterapia virallisesti osaksi psykoterapia-alaa.

Musiikkiterapian kohderyhmiä

Musiikkiterapia sinänsä asettaa hyvin väljät ehdot sille, mille kohderyhmille se soveltuu. Enemmänkin tiettyihin kohderyhmiin painottuminen kliinisessä toiminnassa perustuu vakiintuneisiin käytäntöihin ja tiettyihin yhteiskunnallisiin sopimuksiin – tai niiden puuttumiseen. Musiikkiterapian laaja sovellettavuus perustuu siihen, ettei musiikkiterapia edellytä asiakkaalta erityistä musikaalisuutta, musiikillista harrastuneisuutta tai ylipäätään musiikillisia taitoja. Voisikin todeta, että musiikkiterapia perustuu meissä kaikissa olevaan geneeriseen musikaalisuuteen ja luovaan kompetenssiin.

Musiikkiterapian keinoin voidaan luoda kontakti ja terapeutin vuorovaikutus sellaisissakin kohderyhmissä, joiden kohdalla se muilla lähestymistavoilla olisi vaikeaa tai jopa mahdotonta. Tällaisia ryhmiä voivat olla esimerkiksi vaikeavammaiset ja emotionaalista ja/tai käytöshäiriöistä kärsivät lapset ja nuoret. Ei-kielellisen kommunikaation ja ilmaisun mahdollistava musiikkiterapia voi näiden ihmisten kohdalla olla eräs harvoista toimivista terapiamuodoista.

Musiikkiterapian ammatillisesta asemasta ja perinteistä riippuen sen kohderyhmät vaihtelevat jonkin verran eri maissa. Joissakin maissa musiikkiterapiaa sovelletaan melko paljon lääketieteen (sairaalahoidon) puolella, kun taas Suomessa tämä on ollut melko vähäistä. Kuitenkin esimerkiksi syöpäsairaiden tai kirurgista hoitoa vaativien lasten pitkiä sairaalajaksoja pystytään helpottamaan musiikkiterapian keinoin. Se on osoittautunut hyvin käyttökelpoiseksi pelkojen ja ahdistuksen kohtaamisessa ja käsittelyssä (Erkkilä 2003). Kokemukset ovat olleet hyviä myös aikuisten vastaaviin sairauksiin ja esimerkiksi saattohoitoon liittyen.

Suomessakin musiikkiterapialla on paljon sovellusaloja. Lapset ja nuoret lienevät yleisimmät kohderyhmät, mutta perinteet ovat pitkät myös aikuispsykiatriassa. Taulukkoon 1 on koostettu neljän kokeneen, eri asiakasryhmiin keskittyneen musiikkiterapeutin asiakkaiden sairauksia ja häiriöitä. Aineisto on kerätty vuonna 2004 ja antaa varsin hyvän yleiskuvan musiikkiterapian kohderyhmistä.

Taulukko 1. Yhteenveto neljän kokeneen, eri kohderyhmien kanssa työskentelevän musiikkiterapeutin asiakasryhmistä.

Kehitykselliset häiriöt/sairaudet	Neurologiset häiriöt/sairaudet	Psykkiset häiriöt/sairaudet	Traumapohjaiset häiriöt	Muut
<ul style="list-style-type: none"> • Autismi: eri tyyppejä • CP-oireyhtymä • Kehitysvammat: eri tyyppejä • Kehitysviivästymät • Kromosomihäiriöt • Monimuotoiset kehityshäiriöt • Rett-syndrooma • Vaikeat liikuntarajoitteet 	<ul style="list-style-type: none"> • Aivoverenkiertohäiriöt • Epilepsia • Kielelliset vaikeudet • Motoriikka-/koordinaatio-ongelmat • Neurologisen Kehityksen erityisvaikeudet • Oppimisvaikeudet • Tarkkaavaisuus-häiriöt /keskittymisvaikeudet • Visuomotoriset vaikeudet 	<ul style="list-style-type: none"> • Ahdistuneisuus häiriöt • Emotionaaliset häiriöt • Kaksoisdiagnoosipotilaat • Käyttäytymishäiriöt • Masennus • Mielialahäiriöt • Neuroottiset häiriöt • Paniikkihäiriö • Persoonallisuus-häiriöt • Psykoosi • Psykkisen kehityksen häiriöt • Skitsofrenia ja skitsofrenia-tyyppiset sairaudet ja häiriöt • Sopeutumishäiriöt • Sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriöt • Syömishäiriöt • Työuupumus 	<ul style="list-style-type: none"> • Insesti • Muutokset perhesuhteissa • Perheensisäiset ongelmat • Traumaattiset tapahtumat 	<ul style="list-style-type: none"> • Huumevieroitus • Impulssikontrollin häiriö • Kontaktihäiriö • Päihdeongelmat

Erilaisia lähestymistapoja musiikkiterapiaan

Musiikkiterapia nivoutuu useimmiten erityispedagogiikkaan tai terveydenhuoltojärjestelmässä tapahtuvaan kuntoutus- ja terapiatoimintaan. Erityispedagogiikkaan liittyneenä musiikkiterapian taustateoreettinen ajattelu nousee paljolti oppimisteoreettiselta ja erityispedagogiselta pohjalta ja käytännön toiminta kytkeytyy tilanteesta riippuen opetukseen, erityisopetukseen ja kuntoutukseen.

Yleisimmin suomalainen musiikkiterapia sijoittuu kuitenkin terveydenhuollon kenttään. Tällöin voidaan erottaa kaksi päälinjaa: neuropsykologinen ja psykoterapeuttisesti orientoitunut musiikkiterapia. Neuropsykologisena kuntoutuksena musiikkiterapiaa sovelletaan muun muassa erilaisiin oppimishäiriöihin ja -vaikeuksiin. Tällöin keskeistä on neuropsykologisten prosessien teoreettinen ymmärtäminen ja yhdistäminen musiikillisiin toimintoihin ja prosesseihin. Kiinnostuksen kohteita ovat esimerkiksi kehon, aistien ja ajattelun väliset yhteydet ja yhteistoiminnot sekä kypsytys- ja oppimisprosessit. Suomessa neuropsykologista musiikkiterapiaa antavat erityisesti toiminnallisen musiikkiterapiakoulutuksen saaneet terapeutit. *Toiminnallinen musiikkiterapia* (TMT, Funktionsinriktad Musikterapi) on menetelmä, joka perustuu ruotsalaisen Lasse Hjelmmin kehittämistyöhön. Suomessa on toista sataa TMT-koulutuksen saanutta musiikkiterapeuttia, jotka toimivat muun muassa Kelan palveluntuottajina.

Suomen koulutetuista musiikkiterapeuteista valtaosa edustaa psykoterapeuttisesti orientoitunutta musiikkiterapiaa. Sillä on maassamme pitkät perinteet, ja se ankkuroituu lujasti keskeisiin psykoterapian malleihin. Yleisin viitekehys suomalaisessa musiikkipsykoterapiassa on psykoanalyttinen teoria ja sen johdannaiset. Käytännössä lienee tarkoituksenmukaisinta puhua psykodynaamisesta musiikkipsykoterapiasta. Tästä aihepiiristä on Suomessa kirjoitettu kolme väitöskirjaa (Erkkilä 1997, Lehtonen 1986, Syvänen 2005).

Myös oppimisteoreettinen, humanistinen ja niin sanottu eklektinen viitekehys ovat suomalaisessa musiikkiterapiassa melko yleisiä. Eklektisyydellä viitataan siihen, että kun musiikkiterapeutin asiakaskunta muodostuu usein varsin kirjavasta joukosta eri diagnoosin omaavia asiakkaita, voi terapeutin olla vaikeakin pitäytyä käytäntöjä ja tulkintoja hyvin tiukasti ohjaavassa teoriataustassa. Niinpä hän

on voinut omaksua joustavan viitekehyksen, jossa työskentelyotetta ja -tavoitteita vaihdetaan asiakkaan tarpeiden pohjalta. Terapeutin työ vaikkapa kehitysvammaisten parissa on luonteeltaan ja kenties tavoitteiltaanakin hyvin toisenlaista kuin psykiatristen asiakkaiden kanssa. Toisaalta terapian kokonaisuus voi olla lyhyehkö, mikä on omiaan ohjaamaan pois niin sanottujen paljastavien lähestymistapojen soveltamisesta. Musiikkiterapiaa sovelletaan myös avokuntoutuksessa, jolloin jo lähtökohtaisesti tavoitteet voivat liittyä enemmänkin elämänhallintaan ja voimavaroihin.

Psykodynaaminen musiikkipsykoterapia

Psykodynaamikalla tarkoitetaan sellaisia psykoterapeuttisia sovelluksia ja teorioita, joiden juuret ovat Sigmund Freudin luomassa psykoanalyttisessä teoriassa. Freudin ajoista lähtien useat eri teoreetikot ovat muunnelleet alkuperäistä psykoanalyysin teoriaa. Esimerkiksi Freudin ajatuksia seksuaalisista kehitysvaiheista ja niiden merkityksestä, samoin kuin hänen kategorista käsitystään mielihyvään pyrkimisestä ja mielihyvän välttämisestä (ns. mielihyväteoria) kehityksen varhaisvaiheissa on monin tavoin uudelleen arvioitu ja muotoiltu. Puhuttaessa psykodynaamikasta otetaan siten tietty pesäero alkuperäiseen psykoanalyttiseen teoriaan. Psykodynaaminen teoria myös kehittyy ja uudistuu jatkuvasti, vaikka monilta osin pohjaakin Freudin alkuperäisiin ideoihin.

Yhteistä kaikille psykodynaamisen lähestymistavan kannattajille on käsitys yksilön psykohistorian merkityksestä käyttäytymisen ja toiminnan selittäjänä: yksilön menneisyys ja erityisesti varhaislapsuuden, lapsuuden ja nuoruuden ydinkokemukset luovat pohjaa ihmisen myöhemmälle käyttäytymiselle ja toiminnalle. Keskeisessä roolissa ovat siten myös yksilön varhaislapsuuden keskeiset objektsuhteet – keskeisimpinä luonnollisesti läheisimmät objektsuhteet kuten isä ja äiti, sisarukset, hoitajat, opettajat – ja näihin objektsuhteisiin liittyvät piirteet ja kokemukset.

Pelkistetysti voidaan todeta, että psykodynaamisen ajattelun mukaan psyykkinen oirehdinta on seurausta käsittelemättömistä

traumoista. Tukahdutettuina ja vaimennettuina ne muodostavat vähitellen psyykkistä painetta, joka lopulta aiheuttaa ylipaineen purkautumisen ja puolustusmekanismien pettämisen. Tällöin ihmisen käyttäytyminen muuttuu poikkeavaksi ja hänen psyykkinen tasapainonsa häiriintyy. Seurauksena voi olla depressiivisyyttä, neurooseja, psykoosi tai muita psykiatrisia häiriöitä. Psykodynaamisesti orientoitunut terapia painottaakin siksi ongelmien taustoihin menemistä. Koska psykodynaamisen ajattelun mukaan ihmisen ongelmat ilmenivät moninkertaiseen symboliikkaan kietoutuneina, ovat terapeutit hyvin kiinnostuneita nimenomaan terapia-asiakkaan spontaanista ja symbolisesta ilmaisusta eri muodoissaan. Sen katsotaan heijastelevan ja olevan ikään kuin avain ihmisen mielenmaisemaan. Asiakkaan spontaanin ilmaisun kuten assosioinnin, mielikuvien, tunteiden ja muistojen katsotaan joko heijastavan oirehdinnan syitä tai ennemmin tai myöhemmin johtavan niiden äärelle. Terapeuttinen eheytyminen on psykodynaamisen ajattelun mukaan mahdollista traumaattisten asioiden syy- ja seuraussuhteista tietoiseksi tulemisen sekä ymmärtämisen ja oivaltamisen kautta. Tässä prosessissa yksilö vapautuu psyykkistä energiaa sitovasta painolastista ja pystyy täysipainoisempaan ja vapaampaan elämään ilman häiritseviä oireita ja kapeutunutta ja vinoutunutta käyttäytymistä ja kokemuksia. Musiikki voi olla tässä prosessissa keskeisessä osassa.

Musiikin tiedetään olevan tunteisiin vetoavaa, jopa tunteita esiin kutsuvaa. Samoin meillä kaikilla lienee kokemuksia musiikista erilaisten tunteiden vahvistajana. Tätä on helppo jokaisen testata vaikkapa katsomalla romanttisen elokuvan herkkää kohtausta ensin ilman musiikkia ja sitten musiikin kanssa ja vertaamalla kohtauksen intensiivisyyttä eri katselukerroilla. Musiikilliselle kokemukselle on niin ikään tyypillistä mielikuvallisuus. Musiikki on mielenkiintoisella tavalla yhteydessä ihmisen muistiin, etenkin tunnemuistiin – todennäköisesti juuri tunne- ja mielikuvapotentiaalinsa takia. Ei ole harvinaista, että musiikkia kuunteleva ihminen tekee matkaa musiikillisten mielikuviansa kuljettamana ja voi muistaa yhtäkkiä pitkään unohduksissakin olleita asioita. Muun muassa näistä syistä ei olekaan ihme, että monet musiikkiterapeutit ovat mieltyneet psykodynaamiseen viitekehykseen. Lukuisat tapauksertomukset musiikkiterapiasta kertovat, kuinka musiikillisten mielikuvien ja tunteiden kautta on

voitu päästä kiinni terapia-asiakkaan psyykkisen trauman kannalta keskeiseen materiaaliin.

Psykodynaamisen musiikkipsykoterapian keskeisiä käsitteitä

Psykoanalyttisessä teoriassa egolla tarkoitetaan sitä osaa mielestä, jonka tehtävänä on toimia eräänlaisena välittäjänä idin ja ulkomaailman välillä. Egoa voidaan tarkastella itsessään energiattomana; se ”varastaa” energiansa idiltä. Id edustaa eräänlaista vaistonvaraista voimaa, joka on voimakkaasti suuntautunut viettien välittömän tyydyttämisen suuntaan. Psyykkistä oirehdintaa voidaan siten luonnehtia egon epäonnistumisena välitystehtävässään idin ja ulkomaailman välillä, jolloin seurauksena on yksilön ja ulkomaailman välisen suhteen muuttuminen epätavanomaiseksi ja vääristyneeksi.

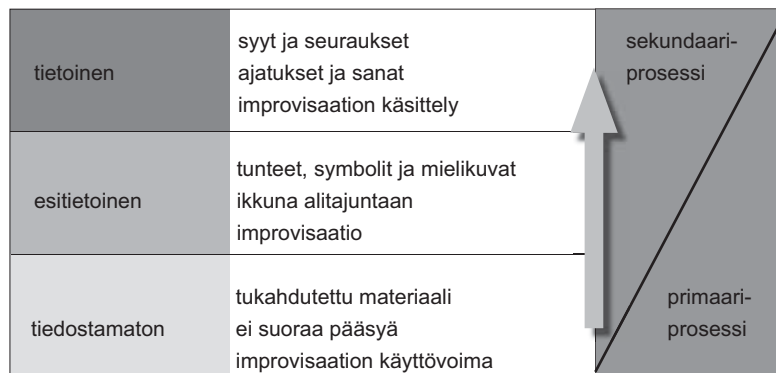
Mielen topografisella mallilla tarkoitetaan psykodynaamisessa ajattelussa käytännössä tietoisuuden eri tasoja. Egolla tarkoitetaan mielen tietoista osaa. Se mitä puhumme ja miten arkipäivässä käytäydymme, on suurelta osin kontrolloitua ja hallittua egon tason toimintapiiriä, vaikkamme aina olekaan tietoisia siitä, kuinka paljon toimintaamme lopulta ohjailevat alitajuiset yllykkeemme. Egon eli tietoisin minän välittömässä läheisyydessä sijaitsee esitietoisuus eli välitila tiedostamattoman ja tietoisin välissä. Esitietoinen voidaan mieltää eräänlaiseksi muuntajaksi, joka verhoilee kaikkein syvimät alitajuiset yllykkeemme symboliseen ja siten siedettävämpään muotoon. Esitietoista voidaan pitää tyypillisesti musiikillisen kokemuksen tyyssijana, sillä kuten edellä todettiin, musiikilliselle kokemukselle ovat hyvin luonteenomaisia tunteet, assosiaatiot ja monimuotoinen symboliikka, jotka ovat juuri esitietoisin tason sisältöjä.

Musiikkiterapiassa musiikkia hyödynnetään monin eri tavoin. Selkeyden vuoksi keskityn tässä yhteydessä kuitenkin lähinnä yhteen tyypilliseen musiikkiterapian ilmaisumuotoon eli vapaaseen musiikilliseen vuorovaikutukseen. Se ei nojaa niinkään musiikilliseen osaamiseen vaan jokaisessa olevaan kykyyn tuottaa ääntä ja antaa äänelle symbolisia merkityksiä. Tällaista musiikillisen vuorovaikutuksen muotoa kutsutaan kliiniseksi improvisoinniksi. Improvisointi

voi perustua esimerkiksi yksinkertaisilla rummuilla tai muilla lyömäsoittimilla tapahtuvaan terapeutin ja asiakkaan väliseen vuorovaikutukseen, joka ei lähtökohtaisesti edellytä minkäänlaista musiikillista taitoa asiakkaalta. On hämmästyttävää, kuinka symbolisesti rikasta ja merkityksellistä vuorovaikutusta varsin yksinkertaisillakin soittimilla ja vähäiseen soittotaitoon perustuen voidaan aikaansaada.

Kuviossa 1 olen sijoittanut kliinisen improvisaation mielen topografiseen malliin havainnollistaakseni improvisaatiota hyödyntävän musiikkipsykoterapian perussisältöjä.

Kuvio 1. Improvisaatio psykodynaamisessa musiikkipsykoterapiassa (Lähde: Jaakko Erkkilä: "Näkökulmia psykodynaamiseen musiikkipsykoterapiaan" 2005.)

Improvisaatiotyöskentelyn tarkoituksena on luoda eräänlainen vapaan, luovan ilmaisun näyttämö, jossa asiakas ja terapeutti tyypillisesti improvisoivat yhdessä. Tämä asetelma mahdollistaa esimerkiksi musiikilliset transferenssi- ja vastatransferenssi-ilmiöt. Transferenssi-ilmiöllä tarkoitetaan terapiaterminologiassa tunteensiirtoa. Käytännön terapiatilanteessa tämä voi tarkoittaa esimerkiksi asiakkaan voimakasta tunnekokemusta, joka syntyy musiikillisessa vuorovaikutuksessa terapeutin kanssa, mutta joka ei itse asiassa nouse meneillään olevasta vuorovaikutuksesta, vaan on ainoastaan sen stimuloima. Asiakkaan ja terapeutin välisessä vuorovaikutuksessa voi olla jokin piirre, joka muistuttaa asiakasta voimakkaasti jostakin

toiseen asiayhteyteen tai henkilöön kuuluvasta tunteesta. Usein tämä tapahtuu alitajuisesti ja saa asiakkaan toimimaan ja reagoimaan tilanteessa tavalla, joka siis perustuu muuhun kuin meneillään olevaan vuorovaikutukseen terapeutin kanssa. Terapeutin kannalta tällaiset transferenssi-ilmiot ovat keskeistä materiaalia asiakkaan reagointitapojen ja objektisuhteisiin liittyvien käyttäytymismallien ymmärtämiseksi. Myös terapeutti voi kokea transferenssitunteita asiakastilanteen esiin nostamana. Tällöin puhutaan vastatransferenssista erotuksena asiakkaan transferenssista.

Tilanteesta riippuen improvisaation lähtökohta voi perustua johonkin terapiaprosessin esille nostamaan teemaan tai se voi toimia ilman aihetta tavoitteenaan löytää teemoja tarkasteltavaksi. Esimerkiksi Mary Priestley on kirjassaan *Essays on Analytical Music Therapy* esitellyt useita erilaisia lähtökohtia psykoterapeuttiselle improvisaatiotyöskentelylle.

Improvisaatio-vuorovaikutus voi siis monin tavoin heijastella asiakkaan psyykkisiä ongelmia tai olemisen tapaan liittyvää tematiikkaa. Improvisaatiota voidaankin pitää pitkälti esitietoisien tason tapahtumisena, jossa selkeiksi ajatuksiksi vielä muotoutumattomat symboliset sisällöt nousevat esiin erilaisina musiikillisina muotoina ja tapahtumina. Tällaista prosessia on musiikkipsykoterapian kontekstissa viimeksi ansiokkaasti esitellyt Jos DeBacker vuonna 2004 ilmestyneessä väitöskirjassaan.

Esitietoisella tasolla – eli improvisoitaessa – ilmaisu koostuu vielä ajatuksellista muotoa vailla olevista tunteista ja metaforista. Siirryttäessä tietoisien tason käsittelyyn – vaikkapa terapeutin ja asiakkaan keskusteluun improvisaation merkityksistä – tavoitteena on löytää merkityksiä esitietoisien tason prosesseille ja tarkastella niitä suhteessa asiakkaan tilanteeseen. Näin ollen musiikkipsykoterapian prosessuaalista sykliä voidaan kuvata eräänlaisena matkana tiedostamattomasta esitietoisesta kautta tietoiseksi.

Musiikki musiikkiterapiassa

Riippumatta taustalla vaikuttavasta teoriasta perustuu klininen musiikkiterapia yleisellä tasolla aina musiikin maailmasta tuttuihin työtapoihin. Karkeasti jaotellen päämenetelmät voidaan jakaa kahteen ryhmään: reseptiivisiin ja aktiivisiin. Reseptiivisillä menetelmillä viitataan musiikin kuuntelua hyödyntäviin ja aktiivisilla menetelmillä soittamista tai laulamista hyödyntäviin lähestymistapoihin. Musiikkiterapia eroaa perinteisesti mielletystä musiikin harjoittamisen maailmasta siten, että se perustuu ihmisen luontaiseen kykyyn ymmärtää ja havaita musiikkia – ei niinkään opittujen musiikillisten taitojen hyödyntämiseen. Musiikkiterapiaan osallistuminen ei siis edellytä erityisiä musiikillisia taitoja tai valmiuksia.

Mikäli musiikkia määritellään kapea-alaisesti, sen voidaan ajatella olevan ihmisen pitkälle kehittämä taidemuoto, joka edellyttää laajaa oppineisuutta ja sivistyneisyyttä tullakseen ymmärretyksi. Ajateltaessa vaikkapa länsimaista taidemusiikkia ja sen äärimmäisen monimutkaisia muotorakenteita laajoine teoria- ja sääntötaustoineen voidaan musiikkia pitää vaikeasti avautuvana ja erityistä oppimista edellyttävänä, puhumattakaan musiikin esittämisen vaatimuksista. Tuskinpa löytyy vaativampaa ammattia – ainakaan harjoitusmääriä ja lahjakkuusvaatimuksia ajatellen – kuin vaikkapa konsertoivan pianotaiteilijan ura.

Asiaa voidaan kuitenkin tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Vaikka musiikki on ihmisen pitkälle kehittämä taidemuoto, on se myös pohjimmiltaan ihmisen ydinkokemuksiin ja -merkityksiin perustuva. Vaikeasti kehitysvammaiselle tai pienelle lapselle ei tuota suuriakaan vaikeuksia eläytyä vaikkapa klassiseen musiikkiin. Eivät he sitä kuunnellessaan analysoi vaativia musiikillisia rakenteita. Kaiketi he ennemminkin tunnistavat musiikissa kuultavia, soimalla liikkuvia dynaamisia hahmoja ja rytmejä, jotka palautuvat ihmisen peruskokemuksiin.

Asiaa on helppo havainnollistaa muutamilla analogioilla. Ihmisen pulssin vaihteluväli on keskimäärin 55–180 lyöntiä minuutissa. Matala pulssi liittyy lepotilaan ja rentoutumiseen, kun taas 180 lyöntiä minuutissa vaatii jo melkoista fyysistä aktiivisuutta. Ei liene sattumaa, että musiikin pulssin vaihteluväli on suunnilleen sama kuin ihmisen

sykealue. Kun tempomerkintä musiikissa on 60 lyöntiä minuutissa, kuulija yhdistää sen rauhallisuuteen ja levollisuuteen – onhan kyse lepopulssista. Toisaalta musiikin pulssin ollessa 180:n tienoilla, on kyse varsin kiihkeästä musiikillisesta menosta. Tämä yksinkertainen esimerkki havainnollistaa musiikin yhden peruspiirteen, pulssin, yhtymäkohtia ihmisen elintoimintoihin. Musiikin rauhallisuuden ja kiihkeyden havaitseminen ei siis perustu oppimiseen, vaan kyse on ennemminkin yhteydestä ihmisen elintoimintojen ja musiikillisten tapahtumien välillä.

Musiikki on myös täynnä erilaisia helposti avautuvia dynaamisia muotoja, joilla on yhtymäkohtia elinympäristömme perustapahtumiin. Musiikillisella crescendolla (portaaton ja tasainen liukuma hiljaisesta voimakkaaseen) on useita yhtymäkohtia vaikkapa vauvan varhaiseen kokemusmaailmaan. Esimerkiksi äidin askeleet muodostavat vastaavanlaisen crescendon hänen saapuessaan lähemmäksi. Vauvalle tällaisella crescendo-tyypillä on huomattava merkitys, sillä äidin lähestyvät askeleet (crescendo) ennakoivat hoivaa ja ravintoa. Esimerkkejä musiikille ja muulle elämälle yhteisistä ilmaisullisista piirteistä voisi tuoda esiin enemmänkin. Luultavasti jo esille tuodut esimerkit kuitenkin valaisevat musiikin merkitystasojen moninaisuutta. Yhtäältä musiikki perustuu elämän peruslainalaisuuksiin ja sille tyypillisiin dynaamisiin muotoihin ja rytmeihin. Toisaalta musiikki on pitkälle kehitelty taidemuoto, jonka esittäminen ja rakenteellinen ymmärtäminen vaativat suurta taitoa. Musiikkiterapiaa voidaan harjoittaa käytännössä vauvasta vaariin juuri siitä syystä, että musiikki itsessään kätkee sisäänsä niin monia merkitystasoja. Näitä merkitystasoja tarkoituksenmukaisesti hyödyntäen voidaan musiikkia ja sen terapeuttisia mahdollisuuksia hyödyntää lähes kaikissa ihmisryhmissä.

Musiikkiterapian menetelmiä

Musiikkiterapiakirjallisuus tuntee lukuisia erilaisia malleja, jotka ovat keskittyneet erityisesti jonkin tietyn musiikillisen ilmaisu- tai kokemusmuodon hyödyntämiseen. Erot erilaisten mallien välillä

eivät perustu ainoastaan työskentelytapaan, vaan myös siihen, miten työskentelytapaa teoreettisesti perustellaan ja mille kohderyhmille malli on suunnattu. Niinpä esimerkiksi improvisaatiosta musiikillisen ilmaisun ja vuorovaikutuksen muotona on johdettu useampiakin malleja.

Maaillmalla tunnetaan useitakin musiikkiterapiakoulukuntia, jotka perustuvat yleensä yhden tai muutaman henkilön alun perin kehittämään ideaan ja sen ympärillä tapahtuneeseen teorianmuodostukseen sekä kliinisen käytännön ja tutkimustoiminnan kautta karttuneeseen kokemukseen. *Reseptiivisten menetelmien* puolella esimerkiksi amerikkalaisen Helen Bonnyn kehittämä metodi nimeltään *Guided Imagery and Music* (BMGIM) on synnyttänyt ympärilleen laajan koulutustoiminnan ja on yksi kansainvälisesti tunnetuimmista musiikkipsykoterapian malleista tänä päivänä (Wigram ym. 2002). Se perustuu nimensä mukaisesti musiikillisten mielikuvien hyödyntämiseen. Musiikkivalikoimana käytetään laajaa kirjoa eri aikakausina sävellettyä, pääosin klassista, musiikkia. Musiikin sisällyttäminen listalle edellyttää pitkää kliinistä testaamista, jossa musiikin mielikuvapotentiaalia kartoitetaan. Itse kliininen toiminta perustuu kuuntelun aikana tapahtuvaan musiikista nousevien mielikuvien tuottamiseen. Mielikuvien tuottamisen vaihe on oma prosessinsa, johon ei liity analyttistä keskustelua eikä tulkintaa. Näiden vuoro on vasta jälkeenpäin. BMGIM:n teoreettinen tausta nojaa laajasti ymmärrettynä psykodynaamiseen psykoterapiaan. Menetelmä edellyttää asiakkaalta normaalitasoista kykyä symboliseen prosessointiin. Sitä on sovellettu eri kohderyhmissä varsin hyvällä menestyksellä.

BMGIM siis perustuu musiikin mielikuvapotentiaalain hyödyntämiseen. Kuten edellä todettiin, musiikillinen kokemus voidaan rinnastaa esitietoiseen tapahtumiseen, jossa tunteet ja mielikuvat ovat keskeisessä roolissa. BMGIM:n kehittäjät ovat havainneet, että musiikkiteos voi synnyttää eräänlaisen emotionaalisen kentän, jolla on tietty emotionaalinen perussävy ja kesto. Kuunnellessaan musiikkikappaletta ja tuottaessaan samalla mielikuvia asiakas on tavallaan sidottu kyseiseen kenttään. Prosessille on tyyppillistä yhä syvemmälle eteneminen mielikuvamatkalla. Terapeutin rooli tässä vaiheessa on toimia mielikuvamatkan oppaana – kulkea asiakkaan

mukana tämän mielikuviissa, tehden ehkäpä joitakin mielikuviin liittyviä kysymyksiä. Tällaisen työskentelyn kannalta terapeutin ja asiakkaan välinen luottamus ja niin sanottu työskentelyliitto ovat avainasemassa. Jotta asiakas voisi olla vapautunut ja avoin ja päästä prosessissa syvemmälle, on hänen kyettävä luottamaan terapeuttiin. Kuten improvisaatiotyöskentelyssä, on mielikuvatyöskentelyssäkin kyse symbolisten mielensisältöjen esiin nostamisesta. Tätä kautta tavoitteena on päästä avaamaan ja tarkastelemaan psyykkisen oirehdinnan taustalla vaikuttavia tekijöitä.

Aktiivisten menetelmien puolella tunnetaan kenties parhaiten englantilaisen Mary Priestleyn alun perin luoma ja lukuisten hänen seuraajiensa sittemmin kehittämä *analyttinen musiikkiterapia*. Sen pääasiallinen musiikillisen vuorovaikutuksen muoto on improvisaatio. Nimensä mukaisesti analyttinen musiikkiterapia ankkuroituu vahvasti psykoanalyttiseen teoriaan.

Suomalainen musiikkiterapia on hyödyntänyt erilaisia maailmalla tunnettuja malleja, mutta erityistä kehittäjäpersooniin kytkeytyvää koulukunta-ajattelua meillä on jossakin määrin vieroksuttu. Esimerkiksi analyttisen musiikkiterapian sijasta meillä puhutaan mieluummin psykodynaamisesta musiikkipsykoterapiasta. Tämä on antanut kouluttajille mahdollisuuden hyödyntää laajemmin eri teoreetikkojen ja reformaattoreiden metodeja ja kehittää suomalaiskansallisia työtapoja ja tutkimustoimintaa.

Suomessa on toki myös kehitetty musiikkiterapian malleja ja menetelmiä. Eräs tunnetuimmista suomalaisista menetelmistä lienee *fysioakustinen menetelmä* (FA), joka perustuu muuallakin tunnetun perusidean, matalataajuuksisen värähtelyn, hyödyntämiseen. Kyse on vahvistetuista matalista taajuuksista, jotka johdetaan kehoon FA-tuoliin kiinnitettyjen kaiuttimien kautta. Yleensä hoitoon liitetään myös korvakuulokkeiden kautta kuunneltavaa musiikkia. Menetelmän on havaittu soveltuvan erityisesti kivunlievitykseen ja kokonaisvaltaiseen rentoutukseen. FA-menetelmää on yhdistelty useisiin toimintamalleihin, ja sitä on hyödynnetty myös osana musiikkipsykoterapiaa, esimerkiksi musiikilliseen mielikuvatyöskentelyyn liittyen. Viime aikoina on FA-hoidosta saatu hyviä tuloksia myös osana huume kuntoutusta (Punkanen 2004).

Toinen merkittävä suomalainen sovellutus on *kuvionuottimenetelmä*, joka perustuu perinteisten nuottien korvaamiseen väreillä ja symboleilla. Menetelmän avulla melko vaikeastikin kehitysvammainen, jolla on myös henkinen viivästymä, kykenee soittamaan yksinkertaisia melodia- ja rytmikuvioita ja osallistumaan mielekkääseen yhteissoittamiseen muiden kanssa. Menetelmän ympärille on rakentumassa laajaa koulutus- ja kliinistä toimintaa, ja se on löytänyt paikkansa myös erityispedagogiikassa ja käytännön erityisopetustyössä. Menetelmä on herättänyt myös tutkijoiden mielenkiinnon, ja neurologitkin ovat kiinnostuneet sen sovellusmahdollisuuksista ja toimintaperiaatteista. (Ala-Ruona ym. 2001.)

Osittain kuvionuottimenetelmän hyödyntämiseen perustuva *tarinasäveltäminen* on niin ikään lupaava ja nopeasti kehittyvä suomalainen menetelmä, jota hyödynnetään sekä musiikkiterapiassa että musiikin opetuksessa. Sen on havaittu soveltuvan erityisen hyvin pienten lasten, jopa 2–3-vuotiaiden kanssa työskentelyyn (Hakomäki 2005). Tarinasäveltämisessä pienetkin lapset tekevät improvisaatiopohjaisia sävellyksiä erityistä tekniikkaa käyttäen. Lapsi voi sijoitella kuvionuottisymboleja haluamaansa järjestykseen viivastolle (tässä voidaan käyttää esimerkiksi magneettitaulua). Koska kuvionuotit perustuvat yksinkertaisiin muotoihin, väreihin ja pituuksiin ja vastaavat symbolit löytyvät myös pianon koskettimistolle liimattuina, on lapsen helppo kokeilla, miltä aikaansaannos kuulostaa. Menetelmän kehittäjän mukaan tästä alkaa usein prosessi, jossa lapsi muuttelee sävellystä kunnes se tyydyttää häntä. Kysymyksessä on tavallaan moninkertainen työstö, jossa tietystä alkulähtökohdasta edetään kehittelyn kautta eheään eli tyydyttävään muotoon.

Terapeutti voi myös hyödyntää sadutuksen ideaa osana tarinasäveltämistä. Lapsen luomia sanoja, lauseita tai tarinoita voidaan käyttää sävellysten teksteinä. Menetelmän kehittäjä on kertonut, kuinka hyvinkin nuoret lapset voivat käydä läpi isoja ja vaikeita asioita – esimerkiksi käsitellä symbolisella tasolla vaikeaa sairauttaan – tarinasäveltämisen avulla. Yksi menetelmän suurista oivalluksista on se, että tällaisten erityistekniikkojen avulla lapsen luomat improvisatoriset sävellykset ja tarinat saadaan pysyvään muotoon ja niihin voidaan tarpeen tullen palata. Tarinasäveltämiseen osallistuneet lapset ovat myös pitäneet sävellyskonsertteja, joissa tuotoksia esitellään

esimerkiksi omille vanhemmille. Menetelmä on osoittanut toimivuutensa myös kehitysvammaisten lasten kohderyhmässä.

Pieni tapauskertomus

Tässä artikkelissa musiikkiterapiaa on käsitelty monien asiakasryhmien näkökulmista. Olen pyrkinyt purkamaan sitä kentällä varsin yleistä oletusta, että musiikkiterapia sopisi vain tietyille ryhmille kuten lapsille, nuorille ja kehitysvammaisille. Sitä ei tosin käy kieltäminen, että juuri edellä mainituille kohderyhmille musiikkiterapia soveltuu erityisen hyvin. Kun asiakkaan kielelliset valmiudet ovat kehittymättömät tai muista syistä rajalliset, on luontevaa soveltaa terapiamenetelmiä, jotka eivät perustu sanalliseen vuorovaikutukseen. Erilaiset luovat terapiat nousevat tällöin esiin. Seuraavan tapauskertomuksen olen valinnut tähän artikkeliin sillä perusteella, että siinä on tiettyjä arkkityypisiä piirteitä, jotka ovat varsin tyypillisiä nuorten kohderyhmässä tekemilleni musiikkiterapiaprosesseille. Toivon sen antavan lukijalle näkökulmaa siihen, mitä uniikkeja piirteitä musiikkiterapiaan liittyy ja millaisia mahdollisuuksia se avaa silloin kun puheen tasolla tapahtuva kommunikaatio ei toimi.

Asiakkaakseni tarjottiin takavuosina – työskennellessäni erään lastenpsykiatrian poliklinikan palveluksessa – 15-vuotiaasta poikaa. Poliklinikan henkilökunnalla oli ollut vaikeuksia saada häneen kontaktia. Pojan kotitausta oli erittäin vaikea, ja hän oli jo muutamia vuosia joutunut asumaan sijaishoitopaikoissa. Vanhemmat olivat eronneet, oli väkivaltaa ja päihkeitä, eikä lopulta kumpikaan vanhemmista kyennyt kantamaan vastuuta lapsistaan. Pojan syrjäytymisvaara oli ilmeinen, ja hän olikin jo ajautunut erilaisten alakulttuurien maailmaan lieveilmiöineen. Koulunkäynti ei ottanut onnistuakseen, ja pojan suhde aikuisiin ja auktoriteetteihin oli vinoutunut.

Käyttööni varatussa musiikkiterapiatilassa minulla oli rumpu-
setti, muutamia muita perussoittimia, kuten kitara ja basso, sekä mahdollisuus levyjen ja kasettien kuunteluun. Odotin jännittyneenä ensimmäistä tapaamista, sillä mielikuvani asiakkaasta oli valmiiksi se, että helppoa ei tule olemaan. Sekin mietitytti, tuleeko poika

ollenkaan, sillä se oli hänen omalla vastuullaan. Kuitenkin sovitulla kellonlyömällä ulko-ovi kolahti ja terapiatilaan astui nuori mies, joka sanalla sanoen hätkähdytti. Hän oli pukeutunut HC-punk-tyylisesti nahkaan ja niitteihin, ja hänellä oli lukuisia lävistyksiä eri puolilla kasvoja ja muuta pään aluetta. Hiuspehko muodostui keskellä päätä kulkevasta monivärisestä harjamaisesta asetelmasta. Muutoin pää oli kalju. Poika oli äärimmäisen vähäsanainen, suorastaan juro. Kävi hyvin nopeasti ilmi, että keskustelukumppaniksi hänestä ei juurikaan ole. Kysyttäessä vastaus oli joko lyhyt murahdus tai ei mitään. Terapeutina tunsin erittäin vahvasti, että avaukset, joissa millään tavoin viitattaisiin pojan henkilökohtaiseen maailmaan, hänen ongelmiinsa tai oikeastaan mihin tahansa vastausta edellyttävään, olisivat tuhoon tuomittuja. Toisaalta: en ollut tällaisessa tilanteessa suinkaan ensimmäistä kertaa, ja olihan käytössäni myös vaihtoehtoisia toimintatapoja.

Ongelmakeskeistä lähestymistapaa välttämällä esittelin pojalle huoneessa olevia soittimia sekä levyvalikoimaa. Oli helppo havaita, että rumpusetti sai pojan silmät säihkymään. Jo muutamien minuuttien kuluttua poika hakkasi rumpuja sielunsa täydeltä. Kävi ilmi, että hän oli rumpuja päässyt aiemminkin soittamaan, ja tiesin toki senkin, että punk-kulttuurissa musiikilla on erittäin suuri merkitys. Jonkinlaisia bändiviritelmiä pojalla oli jo ollutkin. Terapeuttia poika ei kuitenkaan näyttänyt päästävän omaan musiikilliseen maailmaansa. Vaikka yritin soittaa hänen mukanaan milloin bassoa, milloin kitaraa tai koskettimia, oli musiikkimme toisistaan irrallista eikä todellista vuorovaikutuksellisuutta vaikuttanut syntyvän. Soittotilanteessa tällaiset ilmiöt tunnistaa hyvin herkästi – etenkin musiikkiterapeutina, jolla on kokemusta monenlaisten kommunikaatiohäiriöisten asiakkaiden kanssa työskentelystä.

Ratkaisuksi vähäpuheisuuteen ja musiikillisen vuorovaikutuksen ongelmiin löytyi muutamien istunokertojen jälkeen moniraitanauhointin. Sen avulla oli mahdollista äänittää useita soitto- ja lauluosuuksia peräjälkeen – vaikkapa niin, että yksi ja sama ihminen hoiti soittamisen. Pojalla oli biisi-ideoita, ja vaikkei hänen soittotaitonsa kovin kaksinen ollutkaan, ilmaisi hän halunsa soittaa itse kaikki soittimet perä perään nauhalle ja toteuttaa näin oman mielikuvansa kappaleesta. Oma roolini muuttui muutamien istuntojen jälkeen lähinnä

”ääni-insinööriksi”, joka mahdollisti teknisesti pojan biisi-ideoiden muuttumisen nauhoituksiksi. Ensimmäiset biisit olivat äärimmäisen rajuja punk-instrumentaaleja erittäin kiihkeässä tempossa soitettuna. Luova kanava oli avattu ja itseilmaisu päässyt käyntiin. Terapiassa ei paljon puhuttu, mutta se ei minua terapeuttina huolettanut. Pojan motivaatio oli ilmiselvästi korkealla, hän ei jättänyt väliin ainoatakaan käyntiä ja halusi käyttää istuntoajan mahdollisimman tehokkaasti hyväkseen. Biisi syntyi lähes jokaisella istunnolla. Tunsin myös selvästi oman merkitykseni prosessissa. Poika hyväksyi sen, että olen aikuisen, auktoriteetin ja terapeutin roolissa seuraamassa hänen maailmaansa, joka tuli esiin musiikillisena ilmaisuna ja siihen symbolisesti kätkeytyneiden viestien kautta.

Hämmästykseni oli suuri pojan saapuessaan erään kerran istuntoon ja kaivaessaan taskustaan nuhruisen paperinpalan. ”Täs on sanat”, totesi poika ja tyrkkäsi paperilapun käteeni. Oli aika rakentaa biisiin lauluraita, ymmärsin. Siirryttiin merkittävä ilmaisullinen askel eteenpäin. Vielä suuremmaksi hämmästykseni muuttui havaitessani, mistä teksti kertoi. Teksti suorastaan itki hätää luonnon ja eläimien puolesta. Paradoksi tekstin ja sen laullisen esittämisen välillä oli erittäin raju. Laulu ei oikeastaan ollut laulua vaan huutoa, ja siitä huudosta oli mahdotonta erottaa yhtään sanaa. Varsinkin kun musiikin tempo oli äärimmäisen nopea.

Näin edettiin. Lyhyiden alkumurahtelujen jälkeen kiirehdittiin biisin tekoon, ja lähes joka kerta pojalla oli uusi teksti mukanaan. Tekstien aihepiirit siirtyivät koko ajan lähemmäksi pojan oman elämän kysymyksiä. Eläinten ja luonnon sijasta tekstit alkoivat käsitellä ihmissuhteita, rakkautta, vanhemmuutta, väkivaltaa, surua ja tuskaa... Kertoakseen elämästään tarvitsi poika symbolisen etäisyyden. Tiesin, että minun ei terapeuttina tarvitse kysellä tai muutoin puuttua laulujen merkityksiin tai sanomaan – ellei poika sitä itse haluaisi. Itse asiassa biisit ja niissä oleva energia ja tunnesävy yhdessä sanoitusten kanssa rakensivat parin vuoden terapian aikana hyvin moniulotteisen elämäntarinan, johon liittyi paljon myös asioiden etenevää käsittelyä ja ratkaisemista.

Yllätykset eivät loppuneet tähänkään. Ensimmäisen puolitoista-vuotisen aikana en siis saanut osallistua soittajana hänen biiseihinsä ja olin jo tottunut tähän rooliin. Koitti kuitenkin päivä terapian lop-

pupuolella, kun poika kysyi minulta: ”Soitat sä tähän synaraidan?” Tiesin jotain ratkaisevaa tapahtuneen. Hän halusi minut mukaan omaan maailmaansa aivan erityisellä tavalla. Helppoa se ei kuitenkaan ollut, sillä ensimmäisen oton jälkeen poika totesi terapeutille kyynisesti: ”Vittu tää mitään jatsia oo!” Mutta kelpasihan se toinen otto sitten kuitenkin.

Terapian loppupuolella poika sai kaupungilta asunnon. Viimeisellä terapiakerralla hän kysyi: ”Tuut sä käymään mun kämpissä? Tarjoon kahvit.” En raaskinut kieltäytyä kunniaista. Ajettiin kerrostaloalueelle ja edettiin nuoren miehen hieman kalseaan yksiöön, jossa minulle keitettiin kahvit. Sokeria ja maitoa tai palan painiketta ei ollut. Koin kuitenkin olevani tervetullut vieras ja etuoikeutettukin. Olimme yhdessä kulkeneet pitkän matkan, eikä sen matkan merkitys varmaan meistä kummallekaan ollut epäselvä. Vaikka emme siitä asiasta mitään puhuneetkaan. Pieni sekarotuinen koiranpentu, jonka poika oli seurakseen hankkinut, pyöri jaloissamme. Tehdessäni lähtöä otti poika koiran syliinsä ja ojensi sen minulle. ”Ota sä tää, se on sulle”, hän sanoi. Hämmennykseltäni en saanut oikein sanaa suustani. Mitä nyt tekisin? Kenties tein kaikkien terapiaoppien mukaan väärin kun lopulta sanoin ”kiitos” ja otin koiranpennun mukaani. Siinä se kyhjötti sylissäni parinsadan kilometrin pituisen matkan ja oli elävä muisto pojasta pitkän aikaa siitä eteenkinpäin.

Lopuksi

Taideterapiat ovat ohjaamassa ihmistä uudelleen oman luovuutensa lähteille, rakentamaan uudestaan kontaktia, joka on katkennut vieraantumisprosessin seurauksena. Omaan luovaan prosessiinsa yhteyden menettänyt henkilö on toimintakyvytön ja monin tavoin oireileva. Ehkäpä taideterapioiden erityinen merkitys lopulta onkin uinuvan symbolisen prosessin uudelleen herättämisessä ja aktivoimisessa. Tämän onnistuessa vasta voidaan saavuttaa taso, jolla oman elämän asioiden ja sisältöjen oivaltava käsittely tulee mahdolliseksi. Tiedetäänhän esimerkiksi, että psykoottinen ihminen on tilapäisesti

menettänyt symbolisen kykynsä ja tätä kautta lähes täydellisesti eristynyt merkityksellisestä inhimillisestä vuorovaikutuksesta.

Myös fyysinen sairaus voi lamaanuttaa ihmisen. Hoidon kohdistaminen pelkästään fyysiseen puoleen jättää huomiotta vakavan sairastumisen aiheuttaman ahdistuksen ja epävarmuuden ja monet muut sairastumisesta aiheutuvat psyykkiset ja sosiaaliset seuraukset. On paljon näyttöä siitä, että sairaudesta toipumista osaltaan edistää henkisen elämän kohentuminen ja elämänhalun palaaminen. Puhutaan myös ”taistelutahdosta”, jolloin potilas on saanut jostakin voimaa henkiseen taisteluun sairautta vastaan. Musiikkiterapian on havaittu toimivan mainiosti emotionaalisen ahdistuksen lievittämisessä. Vaikka musiikkiterapiaa ei voi soveltaa lääkkeen lailla sairauksiin, on sillä paljon mahdollisuuksia psyykkisen hyvinvoinnin lisäämisen ja voimavarojen palauttamisen kannalta. Taideterapian tehtävänä on tuoda taide ja sen edustamat sisällöt takaisin ihmiselle, jolloin taudista voi parantua.

Kirjallisuutta

- Ala-Ruona E., Erkkilä J. 2004: Musiikkiterapeutin ammatissa toimivien asemasta terveydenhuollon kentällä. *Musiikkiterapia* (19:2), 38–50.
- Ala-Ruona E., Erkkilä J., Jukkola R. ym. 2001: Musiikkiterapia CD-Rom. Jyväskylä: Suomen musiikkiterapiayhdistys ry.
- DeBacker J. 2004: *Music and Psychosis. The Transition from Sensorial Play to Musical Form by Psychotic Patients in a Music Therapeutic Process*. Dissertation. Aalborg University.
- Erkkilä J. 1997: *Musiikin merkitystasot musiikkiterapian klinisen käytännön ja teorian näkökulmista*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.
- Erkkilä J. 2003: Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa. *Surevan lapsen kanssa*. Toim. J. Erkkilä, T. Holmberg, S. Niemelä, H. Ylönen. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy.
- Erkkilä J. 2005: Näkökulmia psykodynaamiseen musiikkipsykoterapiaan. *Musiikkiterapia* (20:2), 33–42.

- Erkkilä J., Rissanen P. 2001: Taiteet ja Kuntoutus. *Kuntoutus*. Toim. T. Kallanranta, P. Rissanen, I. Vilkkumaa. Helsinki: Duodecim.
- Hakomäki H. 2005: Pedagogisia näkökulmia tarinasäveltämiseen. *Musiikkiterapia* (20:1), 38–61.
- Lehtonen K. 1986: *Musiikki psykkinen työskentelyn edistäjänä: psykoanalyttinen tutkimus musiikkiterapian kasvatuksellisista mahdollisuuksista*. Väitöskirja. Turun yliopisto.
- Peters J. S. 2000: *Music Therapy: An Introduction* (2nd ed.). Springfield, IL: C.C. Thomas.
- Priestley M. 1994: *Essays on Analytical Music Therapy*. Phoenixville, PA: Barcelona Publishers.
- Punukanen M. 2004: Matalataajuuksinen äänivärähtelyhoito. Teoreettisia näkökulmia, kliinisiä sovellutuksia ja tutkimustuloksia. *Musiikkiterapia* (19:1), 69–88.
- Syvänen K. 2005: *Vastatunteiden dynamiikka musiikkiterapiassa*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.
- Wigram T, Nygaard Pedersen I, Bonde L.O. 2002: *A Comprehensive Guide to Music Therapy*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

TAUTIEN KULTTUURIHISTORIAA

Tautien historiaa voidaan tarkastella monenlaisista lähteistä, mutta yksi kiintoisimpia – ja samalla vaikeimmin tulkittavia – aineistoja avautuu erilaisista taiteen tuotteista. Taiteen tekemisessä on aina mukana mielikuvitus, joten esimerkiksi primitiivisen kuvataiteen tai esineistön avulla on joskus hankala tulkita sitä, miten ihmiset kaukaisessa menneisyydessä tosiasiallisesti elivät. Kuten Heikki S. Vuorisen artikkelista käy ilmi, 1600-luvulta lähtien kuvan totuusarvo nousi hallitsevaan asemaan. Sitä ennen taiteella oli kiinteä yhteys uskontoon ja kultteihin, mikä on vaikuttanut sen muotokieleen ja tapaan käsitellä ihmisruumista.

Niin kuvataide kuin kirjallisuuskin ovat kuvatessaan tauteja käyttäneet niitä hengellisen tai maallisen opetuksen välineinä. Kun rutto eli musta surma tappoi 1300-luvun joinakin vuosina arviolta kolmanneksen tai jopa puolet eurooppalaisista, kuoleman voittokulkuun reagoitiin taiteessa hyvin vahvoin keinoin ja symbolein. Kuten Mikko Kallionsivun artikkelissa näytetään, keskiajalle tyypilliseksi varoituskirjallisuuden muodoksi vakiintuivat moraliteetit, joissa ihmiskunnan uhkakuvia konkretisoitiin mahdollisimman irvokkaasti makaaberin ilmaisun muodossa. 1400-luvulta eteenpäin tulivat muun muassa muotiin niin sanotut ylimenohaudat. Ne tarkoittavat pysäyttävää veistotaidetta, jossa hautamonumenteissa lepäävä kuvataan mädäntyvänä ruumiina. Kristinuskon piirissä syntyi tautien vastalääkkeeksi *ars moriendi* -tyyppinen kirjallisuus, jossa annettiin opastusta ”hyvästä kuolemasta” – oppia siitä kuinka irtaudutaan maailmasta ilman maalliseen takertumisen tarvetta.

Tautien historiassa ilmenee jatkuvuutta: tietynlaiset epidemiat ovat lyhyin väliajoin olleet ihmiskunnan vitsauksena, eikä lääketieteen edistys ole välttämättä tehnyt ihmisiä yhtään terveemmiksi. Kuten Pertti Haapalan katsauksesta terveyden historiaan ilmenee, sairauksien parantamisen kannalta lääketiede saattaa listata myös epäonnistumisia: ihmisiä on paranneltu hengiltä, tuhottu väärillä diagnooseilla ja sairautta on käytetty erottelun tai vallan välineenä. Terveyden historia ei ole arvoneutraalia; siksi myös historiantutkijan on tingittävä puolueettomasta humanismistaan ja otettava kantaa: ”Vaarallista on ylipäänsä aina sellainen argumentaatio, joka koskee ihmistä, mutta jonka todistelu alkaa siitä mikä on ’luonnonmukaista’. Biologismi on vaikutusvaltansa vuoksi vaarallista yhteiskuntaoppia.”

Jokainen lääkäri on oman aikansa tuote, ja hänen keinonsa vähentää sairastavuutta ovat rajoittuneet siihen tietoon ja ihmiskäsitykseen, joka vallitsee hänen ympäristössään. Tämä pätee myös kansalliseksi suurmieheksi korotettuun Elias Lönnrotiin, alun perin lääkäriksi koulutettuun monipuoliseen kulttuurivaikuttajaan. Raija Majamaa osoittaa artikkelissaan, että Lönnrot oli vähintään aikansa tiedon tasolla ja joissakin asioissa edelläkin. Silti hänen tavassaan suhtautua esimerkiksi naistentauteihin ilmenee samanlaista ennakkoluuloisuutta kuin 1800-luvun johtavan lääketieteen tavoissa ”parantaa” naisten hysteriaa. Rajoituksista huolimatta Lönnrotin arvovalta kestää dokumentteihin perustuvan inhimillistämisen ja elämäntyön kriittisen arvioinnin 2000-luvun näkökulmasta.

Terveyden historia – niin puhtaasti faktuaalisena historiana kuin taiteen kuvaamina heijastuksinakin – opettaa, että selitykset osoittautuvat aina hypoteeseja monimutkaisemmiksi. Kuten Pertti Haapala todistelee, niin sanottu hygieeninen vallankumous ja tuberkuloosin ja muiden kansantautien häviäminen ovat menestyksiä, mutta ne voidaan nähdä seurauksina monista ennakoimattomista tekijöistä. Terveyskriiseihin keskiajan mustasta surmasta nykyajan lintuinfluenssaan kytkeytyy yleensä sosiaalinen kriisi tai muutos, joka estää ongelman hallitsemisen. Kaikkia syitä ei koskaan nähdä. Siksi epävarmuus perimmäisestä vaikuttajasta motivoi ihmisiä tarttumaan irratoriaalisiin selityksiin, jotka puolestaan luovat kasvuhalua taiteen moninaisille tavoille kuvata maailman olemusta.

Ilmiöiden monisyisyys kannustaa lähestymiseen usealta suunnalta. Tilanne vahvistaa tutkimuksen kentällä tarvetta tieteidenvälisyyteen ja taiteen alueella multimodaalisuuteen. Tautien kulttuurihistoria voidaan tiivistää ihmisen pyrkimykseksi selittää sitä, miten luonto pettää rationaalisen ihmisen: se tuottaa oikullisesti systeeminvastaisia kytkentöjä. Taide on yksi keino yrittää hallita luontoa. ”Runo on eräs tapa elää ja ainoa tapa kuolla haltioituneen välinpitämättömästi”, kirjoittaa Eeva-Liisa Manner. Taiteen avulla ihminen voi ainakin hivenen verran lievittää kokemiaan kärsimyksiä.

PERTTI HAAPALA

SAIRAS MENNEISYYS – TERVE TULEVAISUUS

Terveys on asia, jonka määrittäminen on tunnetusti vaikeata. Vaikeus ei häiritse silloin, kun terveydestä puhutaan yksilön asiana tai tuntemuksena. Kukin voi olla terve tai sairas omalla tavallaan. Asia muuttuu hankalammaksi, kun terveys muuttuu yhteiseksi tai yhteiskunnalliseksi kysymykseksi, varsinkin silloin kun halutaan määrittellä terveyspolitiikan tavoitteita tai kun päätetään sairaanhoidon prioriteeteista. Ei ole vaikea havaita sitäkään, että eri ihmisillä, eri aikoina ja eri maissa voi olla hyvin erilaisia käsityksiä terveydestä ja sen merkityksestä. Tämä on vakavasti otettava tosiasia. Yritän seuraavassa osoittaa, että terveyttä koskevat käsitykset ovat todellakin historiallisia ja muuttuvia. Kyse ei ole vain – tai oikeastaan lainkaan – siitä, että ennen ihmiset ymmärsivät asioita väärin ja puutteellisesti, vaan siitä, että myös nykyajan käsitykset ovat aikasidonnaisia. Tämän jokainen myöntää toki periaatteessa, mutta kun tehdään päätelmiä konkreettisista asioista, harkinta ja kriittisyys alkaa usein pettää.

Kirjoituksen otsikko viittaa yleisesti hyväksytyyn ajatukseen, että ennen vanhaan ihmiset olivat sairaampia kuin nykyään ja että tulevaisuudessa he ovat entistä terveempiä. Tämä nähdään luonnollisena kehityskulkuna ja hyvänä tavoitteena. Tätä itsestään selvältä tuntuvaa ajatustapaa perustellaan vetoamalla historialliseen kokemukseen. Historiantutkijana uskallan kuitenkin muistuttaa, että kyseessä ei ole aivan yksiselitteinen totuus. Meillä on toki paljon aineistoa terveyden ja sairauden historiasta, mutta mitä siitä voi oppia?

Ongelma, jota yritän havainnollistaa, on tietämisen vaikeus yleensä ja erityisesti se, miten hankalaa on ymmärtää terveyttä, siihen liittyviä suuria odotuksia ja mitä noista odotuksista seuraa. Painotus on tarkoituksellisen kriittinen, koska lääketieteen liepeillä viihtyvä tiedeusko on yhtä vaarallinen kuin muutkin dogmaattiset maailmanselitykset.

Tietämisen vaikeus

Tieteen tehtävä on auttaa ihmisiä selviämään tulevaisuudestaan. Historiantutkimusta on usein perusteltu filosofi Santayanan väitteellä: ”Se, joka ei tunne historiaa, on tuomittu toistamaan sitä.” Ajatus on kaunis, mutta en ole taipuvainen uskomaan, että historian tuntemus olisi jonkinlainen täsmätyökalu tulevaisuuden hallintaan. Sattuvampi ja hauskempi on toinen lentävä lause: ”Erityisen vaikeata on menneisyyden ennustaminen.” Lauseella on alun perin viitattu siihen, miten historiallinen totuus vaihtelee poliittisten olojen mukaan, mutta se on myös tieto-opillisesti syvälinen toteamus. Lause viittaa siihen historiantutkimuksen perustavanlaatuisen ongelmaan, että voimme tavoittaa menneestä kovin vähän verrattuna siihen, mitä todella on tapahtunut. Se minkä tunnemme historiana, on kalpea kuva menneen maailman moninaisuudesta. Historia, kertomus menneestä, ei siis ole sama kuin menneisyys. Siksi historia muuttuu, vaikka menneisyys ei muutu.

Menneisyyden tavoittaminen on jo empiirisesti vaikeata – eikä historiantutkimus edes pyrkinyt siihen ennen 1800-lukua – mutta vielä vaikeampaa on tehdä (tulevaisuuden kannalta) oikeita kysymyksiä. 1800-luvun suuri viisas Leo Tolstoi pilkkasi oman aikansa historiantutkijoita kirjoittamalla, että historiantutkimus muistuttaa kuuroa ihmistä, joka vastailee kysymyksiin, joita kukaan ei tee. Tolstoin mukaan historioitsijat askartelivat väärin asioiden parissa eivätkä tajunneet historian todellisia liikevoimia. Tässä ei tarvitse arvioida Tolstoin omaa onnistumista, mutta ajatus on tärkeä: historiantutkimuksen pitäisi – tavallaan luontonsa vastaisesti – ottaa kantaa oman aikansa tärkeisiin kysymyksiin ja antaa siten viitteitä

tulevasta. Ajatus tuntuu todellakin historiantutkimuksen luonteen vastaiselta, mutta asian voi ajatella myös siten, että menneet tapahtumat ovat ainoa empiirinen aineisto koskien tulevaisuutta. Meillä on vain tapana erottaa mennyt, nykyaika ja tulevaisuus kovin jyrkästi toisistaan ja samalla haudata historiantutkimus menneisyyteen. Näin hukataan paljonkin mahdollisuuksia oppia asioita.

Historia siis opettaa, mutta ennen kuin esitän yhtään historian opetusta, muistutan toisen kirjailijan, Paul Valeryn ajatuksesta, että historia on ihmisällyn vaarallisin tuote. Historia on nimittäin opittua, ja ihmisille voidaan opettaa myös väärä historia, minkä seurauksena he tekevät pahoja tekoja. Tuskin on yhtään sotaa, jonka aloittamista ei olisi perusteltu historialla. Ikävä kyllä historiankirjoitus on juuri se tiede, jonka ansiot ihmisten tuhoamisessa eivät kalpene fysiikan rinnalla.

Luemme historiaa väärin päin?

”Väärät tarinat” ovat mahdollisia ja peräti yleisiä siksi, että käsitystämme menneisyydestä ohjaa nykypäivä. Luemme menneisyyttä lopputuloksesta eli nykyisyydestä lähtien. Tällöin on luonnollista, että historiaa käytetään nykytilanteen legitimoimiseen. Historialla legitimoidaan jopa tietynlaista tulevaisuutta. Se minkä näemme historiassa tärkeänä heijastaakin itse asiassa usein odotuksiamme tulevaisuudesta. Tässä toimii eräänlainen kiikkulautamalli, josta on ohessa muutama karrikoitu esimerkki. Peruskaava on, että historiaksi projisoidaan nykyisyyden tai tavoitellun tulevaisuuden vastakohta. Valoisa tulevaisuus edellyttää synkkää menneisyyttä ja päinvastoin.

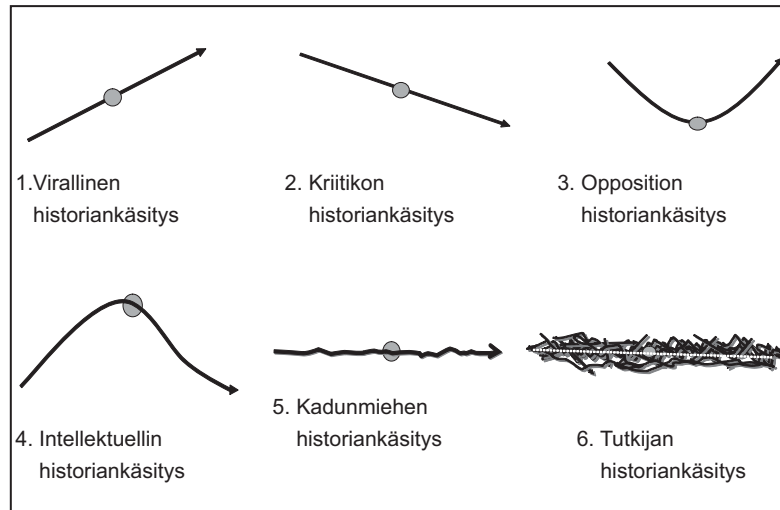
Virallinen historiankäsitys eli julkisen vallan tai hallitsevan puolueen tarjoama mielikuva maailmanmenosta on aina optimistinen: asiat ovat tulevaisuudessa entistäkin paremmin, yhteiskuntamme edistyy. Tämä on myös niin sanottu järkevä tapa suhtautua tulevaisuuteen, muutenhan voisimme sulkea yliopiston ja lopettaa lääketieteen. Tällaista helppoa optimismia kritisoivat hanakasti kirjailijat ja toimittajat, joille historia onkin alamäkeä, sarja katteettomia utopioita. Tätä kantaa luonnehtii haluttomuus nähdä edistystä, koska

se vahvistaisi vääriä yhteiskunnallisia voimia. Tällaiseen arvosteluun yhtyvät oppositiopoliitikot, jotka korostavat viimeaikaista alamäkeä, mutta lupaavat samalla, että asiat voidaan tulevaisuudessa korjata oikeilla valinnoilla.

Vakavat intellektuellit, varsinkin väsyneet filosofit, näkevät ihmiskunnan saavutukset, mutta ovat luonnoltaan pessimistejä ja uskovat, että kulttuurin huippu on saavutettu. Maailma on menossa pikku hiljaa huonompaan suuntaan.

Tavallinen ihminen ei pohdi historiaa ja tulevaisuutta samantavalla vakavuudella, vaan ajattelee, että asiat ovat aina menneet jotenkin ja niin kai jatkossakin. Hänen realistiseksi luonnehdittavissa oleva historiakäsityksensä on melko stabiili, koska siitä puuttuu suuri idea.

Historiantutkija tulee päätelmissään lähimmäksi kadunmiestä, mutta eri syystä. Hänelle historia on toivottoman kompleksinen, ja hänen mielestään on silkkää tietämättömyyttä esittää yksinkertaisia visioita – vaikka juuri niitä kaivataan.

Historian projektiot, vaikka ne olisivat kuinka naiiveja, ovat kovin yleisiä ja huomaamattomuudessaan vaikutusvaltaisia näennäisperusteluita asioille. Yleensä vain emme piirrä yksinkertaisia ajatuksia kaavioksi, vaan esitämme asiat niiden ”luonnollisessa” järjestyksessä. Hahmotamme ensin kuvitellun historian ja esitämme sitten ongelmalle ratkaisun: Ennen meillä oli tällainen ongelma, joka voidaan lopullisesti voittaa...kunhan saadaan lisää lääkäreitä. Tai: säästettäisiin paljon rahaa, jos palattaisiin vanhaan hyvään itsehoitoon, kun lääkkeet kerättiin pihapiiristä ja pidettiin huolta lähimmäisistä. Tämänkaltaisille väitteille on helppo löytää perusteluita, koska mikä tahansa historiallinen esimerkki käy todistukseksi.

Tieto auttaa – jälkikäteen

Lääketieteen historia, tai minkä tahansa tieteen historia, on sekin paljolti projektiio. Kuvatessaan nykyisen tiedon syntyä se tekee historiasta samalla tietämättömyyden historiaa: Asioiden tila ennen johtui tiedon puutteesta. Koska ihmiset eivät tienneet, he toimivat väärin, mikä johti ikäviin seurauksiin. Jos Kolumbus ja Cortez olisivat lukeneet Alfred Crosbyn kirjan *Ecological Imperialism*, he eivät vastuullisina ihmisinä olisi purjehtineet Amerikkaan – eivätkä tappaneet intiaaneja isoonrokoon ja tuoneet kuppaa Eurooppaan. Riittävän kaukainen esimerkki naurattaa, mutta jos puhutaan 1900-luvusta, meidät on helppo vakuuttaa vaikkapa lääketieteellisuuden siunauksellisuudesta. 1900-luvun alkupuolella miljoonat kuolivat ennen aikojaan, koska ei ollut antibiootteja. Uudet lääkkeet lupaavat vieläkin enemmän vieläkin useammalle, ja siksi lääketieteellisuuden osakkeiden hinnat ovat korkealla.

Talushistorian suuri saavutus on ollut kertoa, että ennen vanhaan kaikki johtui takapajuisuudesta eli että avainongelma oli resurssien vähäisyys. Sittemmin taloudellinen kasvu on auttanut ratkaisemaan ongelmat. Siispä jatkossakin kehityksen ehtona on taloudellinen kasvu, asia joka vielä 20 vuotta sitten saatettiin kiistää puhumalla nollakasvusta, mutta ei enää. Kun vuonna 2004 ilmoitettiin kuudennen ydinvoimalan rakentamisesta Suomeen, julkisuus ei täyttynyt

puheella terveysriskeistä, vaan laskelmilla tulevien tilausten arvosta. Uhkan sijasta koettiin yhteistä iloa uusista työpaikoista.

Kolmantena esimerkkinä mainittakoon 50 vuotta sitten havaittu seikka, että lapsikuolleisuuden alentaminen tuo sosiaalista hyvinvointia ja toisi sitä kaikkialle, myös niin kutsuttuihin kehitysmaihin. Seuraukset tiedetään nyt, ja ne eivät ole virallisesta optimismista huolimatta vain myönteisiä. Köyhien maiden väestöräjähdyks on aiheuttanut aivan uuden mittaluokan sosiaalisia, ympäristö- ja terveysongelmia. HIV:n nopeaa leviämistä Afrikassa on vaikea kuvitella ilman nopeata väestökasvua, muuttoliikettä kaupunkeihin ja siirtotyöläisyyttä. On kysytty aiheellisesti – vaikka se tuntuukin julmalta – tehtiinkö hyvässä tarkoituksessa vastuuttomia tekoja, kun agraariyhteisöjen väkilukua kasvatettiin ottamatta huomioon muita tekijöitä, jotka määräävät yhteisöjen elinmahdollisuuksia.

Esimerkit viittaavat siihen, että tieteenalan itseymmärrys, jolla se perustelee olemassaolonsa, on ilmeisen rajoittunut. Olisiko niin, että yhtä paljon kuin esimerkiksi lääketiede hukkaa historiasta, yhtä paljon se jättää näkemättä tulevaisuudesta? Luulen ja pelkään, että olemme tulevaisuuden näkemisessä yhtä yksisilmäisiä kuin menneisyyden selittämisessä; se on vain helpompi uskoa vasta jälkeenpäin. Historia on täynnä esimerkkejä vääristä arvauksista ja epäonnistuneista pyrkimyksistä. Historiankirjoituksessa sen sijaan korostuvat oikeat arvaukset, koska historia kirjoitetaan lopputuloksen mukaan.

On liikuttavaa havaita, miten ihmiset yhä uudelleen uskovat, että nyt heillä on lujaa tietoa tulevaisuudesta. Lujuuutta uskolle antavat hyvät aikomukset. Ennustamisen logiikka onkin siinä, että tulevaisuuskuvat heijastavat ihmisten pyrkimyksiä, tavoitteita. Ne esitetään historiallisella jatkumolla, ja tuo jatkumo on sitä uskottavampi mitä lineaarisempi se on. Epälineaarinen jatkuvuus jättää ihmisen ymmälleen. Vaikka historia eittämättä todistaa, ettei kehitys ole ollut lineaarista, me uskomme, että se tulevaisuudessa olisi – koska emme muuta voi, kun pyrkimyksenämme on hallita sitä.

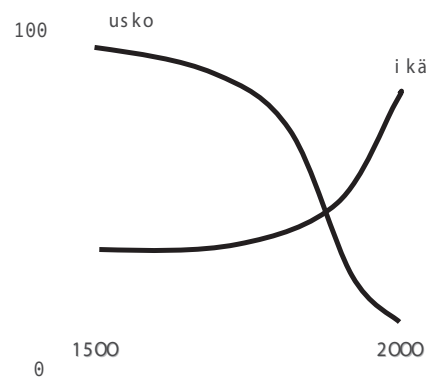
Yhteenvetona tähänastisesta voidaan todeta, että historiankäsitteitä ja tulevaisuuskuvia hallitsee nykyhetki. Se on ongelma, mutta juuri tämä *presentismi* sitoo historian ja tulevaisuuden yhteen ja tekee mielekkääksi pohtia mennyttä ja tulevaa ymmärtämisen haasteena. Historia on, ainakin taitamattomissa ja liian innokkaissa käsissä, kak-

siteräinen miekka. Historiaan ei pidä uskoa, mutta sitä ei voi kieltääkään. Kriittinen historiantutkimus näkee menneisyyden aineistona, joka vastaa kysymyksiin, joita sille esitetään – ja vain niihin.

Opetuksia

Edellä todetusta huolimatta historiantutkimus voi selvittää monia asioita vaikkapa ihmisen terveydestä ja esittää siten hyödyllisiä arvaus- ja tulevaisuudesta. Tärkein historiallinen tieto on varmasti se, että kaikki kuolevat. Mutta yhtä suuri asia on se, että ihmiset haluavat olla kuolemattomia. Tämä ristiriita selittää jotakin aivan olennaista kulttuuristamme ja siten terveydestäkin. Biologisena olentona ihminen on niin muuttumaton, että kaikki meille merkityksellinen terveyden historia on kulttuurihistoriaa, kertomusta siitä, miten ihminen on asiat nähnyt ja niiden suhteen toiminut. Terveyden historia on siis enemmän kokemuksen ja käsittämisen historiaa kuin biologiaa. Jopa sairaudet ovat kulttuuria, kun niille annetaan merkityksiä, jotka tavallaan ylittävät biologiset tai fysiologiset tosiseikat. Ajatellaan vaikkapa sata vuotta sitten vallinnutta käsitystä ”naisellisesta heikkoudesta”. Juuri tätä kokemuksellista ulottuvuutta historiasta on vaikea tavoittaa. Kun ihmiset ovat nähneet asioita eri aikoina eri tavalla, esimerkiksi sairautta ei voi pelkistää kipuun tai kärsimykseen eikä fysiologisilla faktoilla ole välttämättä ennen ollut meidän niille antamaa sisältöä. Malliesimerkki on entisajan käsitys, että sairaus on rangaistus ja siksi oikeutettu.

On terveellistä muistaa esimerkiksi se, että eliniän pituus kaiken hyvän traagisena mittapuuna on todellakin nuori keksintö. Jos otamme kulttuurin vakavasti, saamme seuraavan

7. Elinikä ja usko ikuisen elämään.

päätelmän ihmisen keski-ikä muutoksesta viimeisen 500 vuoden aikana (kuva 7): Samaan aikaan kun elinikä on noussut, on iankaikiseen elämään uskovien määrä romahtanut. Näin laskettuna, eli kun ikuiselle elämälle annetaan jokin lukuarvo, ihmisten keski-ikä onkin jyrkästi laskenut. Eihän tässä näin pitänyt käydä.

Voimme toki laatia objektiivisia laskelmia eliniän pituudesta, siis kuoleman todennäköisyydestä, tautien yleisyydestä, vaivaisten määrästä ja niin edelleen ja todeta, että näin laskien ihmisten elämä on kohentunut. Tätä ei kannata kiistää, mutta se on toinen asia kuin miten elämän paranemista tai terveyttä on joskus muulloin määritelty ja koettu. Eikä muinaista aikalaisymmärrystä pidä tyypistää jatkuvaksi väärin ymmärtämiseksi.

Luonnon armoilla

Meillä on melko hyvä kuva tautien ekologiasta tuhansien vuosien ajalta. Esimerkiksi luuaineistosta löytyy merkkejä sekä pitkäaikaisista sairauksista että aliravitsemuksesta ja väkivallasta. Tiedämme, mitä ihmiset ovat syöneet, ja voimme päätellä siitä monia asioita. Elämistä ihmiseen siirtyneet mikrobit ovat vaivanneet ihmisiä aina. Ympäristömuutokset ja liikkuvuus ovat aiheuttaneet terveystilan romahduksia. Ihminen on itse levittänyt tauteja saastuttamalla lähiympäristöään. Euroopassa oli vuosisatoja samantapaisia ympäristöterveyden ongelmia kuin on kehitysmaissa nyt.

Nämä asiat ovat nykyään itsestäänselvyksiä. Uutta on ehkä se, että vasta viimeisten 20 vuoden aikana tällaiset tekijät ovat tulleet vakavasti mukaan historiankirjoitukseen. Ne eivät ole aikaisemmin mahtuneet historiaamme hallinneeseen kertomukseen, joka on keskittynyt kansallisuuteen, valtioon tai hengenhistoriaan. Ympäristöhistoria on tuonut ympäristö- ja terveysongelmat selittäjäksi myös yhteiskunnallisiin kriiseihin, joita ennen selitettiin vaikkapa hallitsijoiden välisillä riidoilla. Väitetään, että jokilaaksojen sivilisaatiot, Rooman valtakunta, Euroopan keskiaika, intiaanien korkeakulttuurit, siirtomaavalta ja niin edelleen romahtivat ainakin osittain ympäristö- ja terveyskriiseihin. Tälle katastrofijatkumolle olisi helppo

sijoittaa 1900-luvun teollinen yhteiskunta, ilmastonmuutos ja välillä jo unohdetut pandemiat.

Olisiko maailmanhistoria viime kädessä vain ihmisen epäonnea luonnon kanssa, taivaltamista onnettomuudesta toiseen? Näin voi sanoa, varsinkin jos omaksuu vaikkapa sellaisen biologisen historiantähtäyksen, että ihminen on vain bakteerien kasvualusta. En usko näin yksinkertaisiin malleihin, mutta totta on, että ympäristö ja terveys ovat olleet merkittävä yhteiskunnallinen tekijä. Ne ovat muovanneet yhteisöelämää ja päinvastoin. Mutta onko niiden rooli suurentunut tai pienentynyt? Vastaus ei olekaan niin yksinkertainen kuin vanha kunnan evolutionistinen yhteiskuntateoria esitti. On ollut tapana sanoa, että ennen vanhaan ihminen eli luonnon armoilla, mutta nyt me hallitsemme luontoa – ja pelkäämme samalla globaalia ympäristötuhoa. Korkean teknologian maailmassa on ehkä hyvä muistaa, ettei maapallolla ole milloinkaan ollut yhtä paljon peltoa kuin nyt ja että peltojen kasvu on yhtä riippuvaista vedestä kuin aina, tai tarkemmin sanottuna veden säännöstelystä. Se taas on ihmisen toimintaa, jolla on monenlaisia terveysvaikutuksia.

Ympäristö- ja tautihistorian ei pidä keskittyä vain suuriin katastrofeihin, eli että löydetään tulivuorenpurkaus, tulva tai vakava pandemia muutaman sadan vuoden välein. Ennenkin oli nimittäin kyse arkisista asioista: tulee kaivoon vettä, onnistuuko sato, kuoleeko lapsi. 1600-luvun suomalaiselle oli normi, että joka toinen lapsi kuoli ja joka toinen sato epäonnistui. Vielä 1800-luvulla keskimääräinen hedelmällinen avioliitto kesti vain 13 vuotta. Se selittää myös keskimääräisen lapsiluvun. Oliko Saarijärven Paavon elämä näissä oloissa Johan Ludvig Runebergin kuvaamaa yksioikoista fatalismia vai joustavaa selviytymistä? Missä päin maailmaa Saarijärven Paavo nyt asuisi, ja osaako 2000-luvun Runeberg lukea hänen ajatuksiaan?

Historia opettaa, että ihminen on aina ollut täysin riippuvainen luonnosta ja elämä on ollut epävarmaa. Terveystiedon historia on oma lukunsa. Se syntyi silloin kun terveyttä alettiin pitää tärkeänä ilmiönä. Terveystiedon historia kertoo, mitä ”terveys” on ollut, mitä sen nimissä on tehty ja miltä menneisyys näyttää nykyisen terveystiedon läpi katsottuna. Sairauksien parantamisen osalta lääketieteen historia on sankaritarina, varsinkin jos sieltä poimitaan tietyt onnistumiset. En uskalla lähteä listaamaan kaikkea lääketieteen nimessä esitettyä

väärää ja vahingollista tietoa ja hoitoa, mutta siinäkin on oppimista: miten ihmisiä on parannettu hengiltä, tuhottu väärillä diagnooseilla, miten sairautta on käytetty erottelun ja vallan välineenä, tai miten lääketiede on todistanut rotuoppien puolesta ja pitänyt eugeniikkaa edistykseenä. Muilla tieteillä on omat syntilistansa, joten lääketiede ei ole poikkeus. Ihmisiä on tapettu myös kasvatustieteen, taloustieteen ja kielitieteen opeilla, puhumattakaan teologiasta. Vaarallista on ylipäänsä aina sellainen argumentaatio, joka koskee ihmistä, mutta jonka todistelu alkaa siitä mikä on ”luonnonmukaista”. Biologismi on vaikutusvaltansa vuoksi vaarallista yhteiskuntaoppia.

Terveyden historia opettaa myös sen, että selitystekijät osoittautuvat aina oletettua monimutkaisemmiksi. Niin sanottu hygieeninen vallankumous ja tuberkuloosin tai muiden kansantautien häviäminen ovat olleet menestystarinoita, mutta ne ovat olleet seuraus monista muistakin tekijöistä kuin niistä, jotka aikalaiset ovat nähneet. Tiedämme, että väärilläkin teorioilla on päästy hyviin tuloksiin. Ehkä tärkein opetus, josta voi todella olla hyötyä, on se, että terveystieteisiin kytkeytyy yleensä sosiaalinen kriisi tai muutos, joka estää ongelman hallitsemisen. Kaikkia syitä ei koskaan nähdä, ja siksi on hyvä, jos epävarmuus viimeisestä syystä panee miettimään ilmiöille useita syitä. Tämä on hyvä peruste myös poikki- ja monitieteellisyyteen rohkaisemiselle.

Systemin armoilla

Epävarmuus ei katoa tulevaisuudessa. Maailmanlopun pelko on ikuinen, vain syyt vaihtelevat. Uskon, että tulevaisuudessa ihmisten määrän lisääntyminen on todellinen ongelma. Näin ei ole välttämättä aina ihmismäärän vuoksi, vaan instituutioiden hajoamisen vuoksi. Yhteiskunta on suuri kontrollikoneisto, ja se on aina myöhässä muutoksista. Siellä missä koneisto toimii, kuten meillä, ongelmana on riippuvuus siitä. Terveystieteiden ja lääketieteen vaatimat suuret ja kalliit infrastruktuurit. Järjestelmä on siten taloudellisesti ja teknisesti haavoittuvainen. Se on myös poliittisesti haavoittuvainen kuten koko hyvinvointivaltio tulonsiirtoineen. Aikuisväestöstä lähes puolet

on riippuvaisia tulonsiirroista, ja milloinkaan ennen meillä ei ole ollut yhtä paljon sairaita tai köyhiä, jos asiaa mitataan asiakaskäynneillä. Ja palveluita on luvattu kehittää!

Terveystieteiden ja lääketieteen kustannuskriisi on uusi tärkeä piirre terveyden historiassa ja kenties samanlainen Akilleen kantapää kuin mikrobien kontrolli globaalisti. Tämän asian aika ratkaisee: rahat joko loppuvat tai riittävät. Kyse ei ole kuitenkaan vain siitä, paljonko kukin haluaa maksaa veroja tai mikä bruttokansantuotteen kasvuprosentti ”hoitaa asian itsestään”, vaan myös riippuvuudesta, joka ohjaa ihmisten elämää. Lapsen sukupuolen valintaa, magneettikuvauksia, kauneusleikkauksia ja tekoniveliä kaupataan vapauden ja mahdollisuuksien lisääntymisenä. Sinänsä tarpeellisen sosiaaliturvan ansiosta meillä on subjektiivinen oikeus suunnitella elämä valmiiksi, alusta loppuun ja yhteiskunnan laskuun. Tämä on epävertava – vai olemmeko jo paratiisissa? Samantapaista perspektiiviharhaa ruokkii geenitutkimuksen julkisuuskuvaa. Kun kaikki syövät on voitettu, miten estämme onnettomuudet?

Amatöörin silmin lääketieteen historiassa on tultu uuteen vaiheeseen. Tuhansia vuosia etsittiin keinoja sairauksien, vikojen, oireenmukaiseen hoitoon. Nyt ollaan siirtymässä koko koneiston hallintaan alkaen käyttöjärjestelmästä. Tämä on mielenkiintoinen kysymys myös tietämisen kannalta. Tieteen historiasta tunnetaan ajatus, että tieto kohteesta on hyvin pitkälle riippuvainen metodista tai, vielä tarkemmin, tutkimusvälineestä. Kun ihmisen tutkimus on tietokoneistunut ja päässyt juuri sen ansiosta pitkälle, mieleen nousee epäily, seuraavatko lääketieteen analyysimenetelmät enemmän tietotekniikan mahdollisuuksia kuin arvioita ihmisen tarpeista. Kun uusi tieteenala, bioinformatiikka, sanoo DNA:ta ”ohjelmaksi”, mieleen nousee tuttu tyhmä kysymys: onko ihmisestä lopultakin tulossa kone? Ovatko geenit bittejä? Muuttaako tämä ihmiskuvaa ja mihin suuntaan?

Tieteen historian tutkijat ovat suhtautuneet ihmisen genomien kartoitukseen torjuvasti. He ovat väittäneet geenitutkimuksen historian valossa, että hankkeen teoreettinen perusta on illusorinen sen suhteen, mitä lopulta ihmisestä saadaan selville, ja jopa vaarallinen sen suhteen, miten tietoa geneista tullaan käyttämään. Onko toimintaympäristö niin varma tai harmiton kuin halutaan uskoa, ja

kenelle lankeaa vastuu odottamattomista seurauksista? Varmaa on, ettei ihmiskunnan tyhmyys ole kadonnut, ja siksi on petollista toistaa väitettä, että teknologiaa voidaan aina käyttää hyvään tai pahaan tarkoitukseen. Juuri jälkimmäiseen on varauduttava. Lääketieteen etiikka on varmasti korkealla tasolla ja tutkijat rehellisiä, mutta ulkopuolisen silmin näyttää myös, että sen ei anneta häiritä työntekoa ja estää tieteen edistystä.

Yksinkertaisia totuuksia

Meillä on pitkä ja opettavainen kokemusvaranto terveydestä. 1700-luvun aatelismies tiesi, että ruumiillinen työ on terveellistä – kunhan se ei muutu raadannaksi. Kansa taas tiesi, että nukkuminen on terveellistä – kunhan ei nuku koko päivää. Kun kylpylämarkkinat 1800-luvulla kasvoivat porvariston ulottuville, vesihoitoa vaativa masennus yleistyi. 1930-luvulla tupakka auttoi jaksamaan metsätoissa ja sen jälkeen sodassa. 1970-luvulla, kun terveyskeskukset avattiin, diagnoosin sai yhä useampaan vaivaan. Nyt kun keskiluokka on tullut riippuvaiseksi viinistä, ainakin punaviinillä on selviä terveysvaikutuksia. Masennus ei kai ole lisääntynyt – eikä vähentynyt – vaikka masennuslääkkeiden käyttö on kasvanut rajusti.

Terveydestä näyttää tulleen sairas asia; ainakin terveen ja sairaan raja on hämärtynyt. Tämä on uudenlainen mentaalinen ulottuvuus, jolla ei ole ehkä mitään tekemistä terveyden tai terveydenhoidon kanssa. Sen sijaan se kyllä hämmentää tervettä ihmistä. Sata vuotta sitten, kun ihmiset olivat nykyiseen verrattuna sairaita, asia oli toisin. Sairauskuulumiset kyllä vaihdettiin ja niistä valitettiin joka kirjeessä, mutta se kuului terveen ihmisen elämään. Kun *Valvoja*-lehti teki maan sivistyneistön piirissä vuonna 1905 kiertokyselyn tärkeimmistä tulevaisuuden tehtävistä, yksikään 25 vastaajasta ei maininnut terveyttä tai siihen liittyviä asioita, ei edes kansanterveyttä. Nyt se on kai ykkönen filosoifeillakin, jotka tuolloin kaipasivat yliopistoon toista oppituolia.

Viimeisten sadan vuoden aikana on tapahtunut muutoksia, jotka ennakoisivat toisenlaista tulevaisuutta kuin mitä ennakoitiin 100

vuotta sitten, jolloin oltiin huolettomampia keskellä katastrofaalisia kansantauteja. En silti lähde ennustamaan suurta muutosta, koska niin monet asiat ovat ennallaan. Ihminen on kummallisen sopeutuvainen olento. Elimistömme on ollut herkkä mutta stabiili kymmeniä tuhansia vuosia. Roomaakaan ei purettu päivässä, eli olemme jatkossa pitkään riippuvaisia siitä, mitä meillä nyt on. Globalisaation uhatessa oltakoon realisteja ja muistettakoon paikallista viisautta Hämeestä: ”Hiljaa vaan... hiljaa maailmakin pyörii.” Kaikki asiat tapahtuvat viime kädessä paikallisesti. Ne ovat valintoja, ja niihin voimme vaikuttaa. Kiinalainen sananlasku kuuluu: ”Suuret asiat on tehty pienistä asioista.”

Kirjallisuutta

- The Cambridge World History of Human Disease* 1993. Toim. K.F. Kiple. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crosby A.W. 1986: *Ecological Imperialism. The Biological Expansion of Europe, 900–1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The Earth as Transformed by Human Action: Global and Regional Changes in the Biosphere over the Past 300 Years* 1997. Toim. B.L. Turner ym. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harjula M. 2003: *Tehdaskaupungin takapihat. Ympäristö ja terveys Tampereella 1880–1939*. Tampere: Tampereen historiallisen seuran julkaisuja XVII.
- Harjula M. 2007: *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Häkkinen A. ym. 1991: *Kun balla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Helsinki: WSOY.
- Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa* 2000. Toim. M. Marjomaa, J. Nurmiainen & H. Weiss. Tampere: Vastapaino.
- Jutikkala E. 1988: *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriiviivoja*. Helsinki: WSOY.

- Juuti P. 2001: *Kaupunki ja vesi. Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921*.
Väitöskirja. Tampereen yliopisto. Pieksämäki: KehräMedia Oy.
- Kallioinen M. 2005: *Rutto ja rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*.
Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Kansalaisuus ja kansanterveys* 2003. Toim. I. Helén & M. Jauho. Helsinki:
Gaudeamus.
- Launis V. 2003: *Geeniteknologia, arvot ja vastuu*. Helsinki: Gaudeamus.
- Linnanmäki E. 2005: *Espanjantauti Suomessa. Influenssapandemia 1918–1920*.
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Luonnon politiikka* 2003. Toim. Y. Haila & V. Lähde. Tampere: Vastapaino.
- McNeil W. 2004: *Kansat ja kulkutaudit*. Tampere: Vastapaino.
- Nature and Society in Historical Context* 1997. Toim. M. Teich, R. Porter & B.
Gustafsson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pitkänen K. 1993: *Deprivation and Disease. Mortality during the Great Finnish
Famine of the 1860s*. Helsinki: Suomen väestötieteen yhdistys.
- Porter R. 1997: *The Greatest Benefit to Mankind. A Medical History of Humanity
from Antiquity to the Present*. London: Harper Collins.
- Uusi uljas ihminen eli modernin pimeä puoli* 1998. Toim. M. Härmänmaa & M.
Matti. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Wright G.H. von 1982: *Determinism and Knowledge of the Future*. Turku: Tule-
vaisuuden tutkimuksen seura.
- Vuorinen H 2002: *Tauti(n)en historia*. Tampere: Vastapaino.
- Vuorinen H. 2006: *Tautinen Suomi*. Tampere: Tampere University Press.

HEIKKI S. VUORINEN

MITEN HISTORIALLISET KUVAT SAIRAUKSISTA ON TULKITTAVA?

Kuvataidettakin käytetään tautien historian tutkimuksessa. Erilais-
ten kuvallisten esitysten käyttö tautien tunnistamisessa on erityisen
houkuttelevaa tutkittaessa niitä kulttuureita, joista kirjalliset lähteet
joko täysin puuttuvat tai ovat vajavaisia. Näissä tilanteissa tarkastelun
kohteena on yleensä meistä ajallisesti ja maantieteellisesti etäinen
kulttuuri. Siksi törmäämme kulttuuriseen rajoittuneisuuteemme:
kuinka tulkita kuvallisia esityksiä, joiden symboliikka on meille
vieras. Kyse on toisilleen vieraiden kulttuurien yhdistämisestä, mistä
luonnollisesti seuraa monia vaikeuksia.

Nämä vaikeudet voidaan jakaa kahteen ryhmään: 1) miten
tunnistaa ne tekijät, jotka ovat vaikuttaneet kyseisen taideteoksen
syntyy omana aikanaan ja 2) miten tunnistaa ne tekijät, jotka
vaikuttavat meihin, kun tarkastelemme kyseistä taideteosta omana
aikanamme. Tutkijan on pystyttävä analysoimaan monien hyvin
erilaisten tekijöiden vaikutus ennen kuin luotettavia johtopäätöksiä
jonkin taudin tai vaivan esiintymisestä kyseisessä teoksessa voidaan
esittää. Hänen on tunnistettava aikakauden tyylin, kulttuurin, ide-
ologian ja politiikan sekä teoksen tehneen taiteilijan tyylin ja kyseisen
konkreettisen taideteoksen erityispiirteiden vaikutus. Jos taideteos
irrotetaan yhteyksistään, avautuu tie erilaisille spekulatioille tautien
historiasta.

Tässä kirjoituksessa tarkastelen kuvataiteissa kuvattujen mahdol-
listen tautien tulkintaa. Koska käsiteltävä alue on laaja, olen valinnut

lähemmän tarkastelun kohteeksi eräitä ajanjaksoja ja kulttuureja. Ensin tarkastelen muinaisen Egyptin kuvallisista esityksistä löydettyjä tauteja. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan keskiajan Euroopan keskeisten tautien – ruton ja lepran – kuvallisia esityksiä. Kolmas kohteeni on muinaisten intiaanikulttuurien tautien esiintyminen kuvallisissa esityksissä.

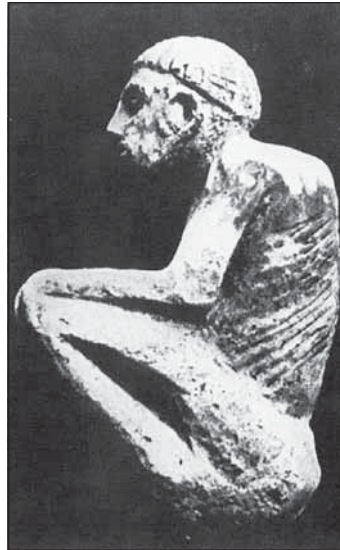
Keskiajan jälkeen tapahtui eurooppalaisessa taiteessa merkittävä muutos, joka heijastuu myös tautien näkymisessä taiteessa. Tauteja esittävässä kuvassa on nähtävissä yhteiskunnan ja tieteen muuttuminen ja taiteilijoiden yhä parempi kyky kuvata ihmisruumista ja samalla sairauksia renessanssin jälkeen. Sergio Rossin sanoin ”1600-luvulla kuvan totuusarvo nousi ensimmäistä kertaa hallitsevaan asemaan taiteellisessa toiminnassa” (2004, 25). Viime vuosikatojen länsimaista taidetta, jossa taudit ovat aikaisempaa huomattavasti varmemmin tunnistettavissa kuvallisista esityksistä, en tässä kirjoituksessani käsittele.

Muinaisen Egyptin taudit

Käytännössä vanhimmat taideteokset, joista on arveltu voitavan tunnistaa tauteja, ovat muinaisesta Egyptistä. Huomio on kohdistettu erityisesti haudoissa esiintyviin kuvallisiin esityksiin vainajista, koska niiden on arveltu olleen realistisempia kuin muualta tavattavien töiden. Eräissä tapauksissa voidaan olla kohtuullisen varmoja, että taiteilija on pyrkinyt esittämään vainajan piirteitä. Näin on laita lyhytkasvuisten vainajien kohdalla. Kuudennen dynastian ajalta (2350–2190 eaa.) on esimerkiksi kuvapatsas, joka esittää korkearvoista ja ilmeisesti rustonkasvuhäiriöstä (akondroplasia) kärsivää lyhytkasvuista miestä vaimoineen ja lapsineen. Muitakin kuvauksia ilmeisesti akondroplasiasta kärsivistä on tunnistettu egyptiläisestä taiteesta. Näiden kuvallisten esitysten ja muun materiaalin perusteella on päätelty, että huomattavakaan lyhytkasvuisuus ei ollut muinaisessa Egyptissä este korkealle sosiaaliselle asemalle.

Muita tauteja, joita on arveltu olevan tunnistettavissa muinaisen Egyptin kuvallisista esityksistä, ovat tuberkuloosi ja polio. Eräiden

Kuva 1. Muumioiden ja luuaineistojen perusteella on päätelty, että muinaisessa Egyptissä esiintyi melko runsaasti tuberkuloosia. Mahdollisesti tästä johtuen myös eräät kuvalliset esitykset, kuten tämä Assuanin alueelta Egyptistä löytnyt esidynastiselta kaudelta peräisin oleva punainen savi-figuuri, on haluttu tulkita selkärankatuberkuloosin aiheuttaman kyttyräselän kuvaukseksi. Kuva on kirjasta Colin Morrison Reeves: *Egyptian Medicine* (Shire Egyptology) 1992, s. 32.

Kuva 2. Johtopäätös polion esiintymisestä muinaisessa Egyptissä perustuu lähinnä siihen kuinka realistiseksi tämä portinvartija Roman hautakorkokuva halutaan tulkita. Senkään jälkeen kun esitys on tulkittu realistiseksi, eivät tutkijat ole yksimielisiä siitä, että kyseessä on polion jälkitilan kuvaus. Kuva on kirjasta Bruno Halioua & Bernard Ziskind: *Medicine in the Days of the Pharaohs*. The Belknap Press of Harvard University Press 2005, s. 105.

esidynastisten (ennen vuotta 3000 eaa.) savifiguurien on arveltu esittävän selkärankatuberkuloosin aiheuttamasta kyttyräselästä eli Pottin taudista kärsiviä. Tällainen tulkinta on toki mahdollinen. Joyce Filer (1995, 29–30) on puolestaan esittänyt tulkinnan, että kyseinen esitystapa liittyy hautausrituaaliin, koska nämä savifiguurit on löydetty ruukuista ja kyseisenä ajanjaksona vainajat haudattiin suuriin saviruukkuihin. On kuitenkin mahdollista, että eräissä tapauksissa muinainen egyptiläinen taiteilija on todella kuvannut Pottin taudista kärsivää.

Polion jälkitilaksi on haluttu tulkita erityisesti portinvartijan korkokuva joko 18. (noin vuodet 1550–1295 eaa.) tai 19. dynastian (noin vuodet 1295–1186 eaa.) ajoilta. Kyseisessä kuvassa portinvartijan oikea jalka on lyhentynyt ja lihakset surkastuneet ja vain varpaat koskevat maata. Ei ole kuitenkaan täysin varmaa, että kyseessä on polio, vaan vaihtoehtoisena diagnoosina on ainakin synnyntäinen kampuajalka.

Kaikkien muinaisen Egyptin kuvallisten esitysten kohdalla on muistettava, kuinka sidottu kuvallinen esitys on ollut Egyptin kulttuuriin ja ideologiaan ja kuinka tämä asetti myös taiteelle omat vaatimuksensa ja realismille rajansa. Erityisesti tämä näkyy siinä keskustelussa, jota on käyty 18. dynastiaan kuuluvan farao Akhenatenin (Amenofis IV Neferkheperura hallitsi 1352–1336 eaa.) mahdollisista sairauksista. Akhenatenin aikana Egyptin taide kävi läpi lyhytaikaiseksi jääneen mullistuksen, jossa se näyttää vapautuneen vanhoista kaavoistaan. Faraon on kuvapatsaissa ja korkokuvissa esitetty fyysisesti poikkeavana (sekä naisellisia että miehisiä piirteitä omaavana). Tätä on käytetty todisteena siitä, että farao oli sairas ja että hänen poikkeukselliset toimensa olivat seurausta hänen sairaudestaan. Mielestäni lääketiedettä hedelmällisempi lähtökohta Akhenatenin kuvallisten esitysten tulkinnalle on kuitenkin taiteen poliittinen luonne (ks. Vuorinen 2004, 85–86). Akhenaten nosti Atenin ainoaksi jumalaksi ja korosti faraon roolia Atenin ja ihmisten välisenä yhdyssiteenä. Tämä tuki faraon valtaa muun muassa Amen-Ran mahtavaan papistoon nähden. Aten oli luojajumala, jonka symboli oli aurinkokehrä ja joka oli kaiken luodun äiti ja isä. Tällöin oli myös luonnollista, että faraon kuvallisessa esityksessä oli piirteitä sekä miehestä että naisesta. Olihan farao alamaistensa isä ja äiti ja luojajumala Atenin ainoa tul-

kitsija. Vasta kun löytyy varmuudella tunnistettu farao Akhenatenin mummio, voidaan päätellä, kuinka realistisesti Akhenaten on näissä kuvallisissa esityksissä toteutettu.

Keskiajan taudit

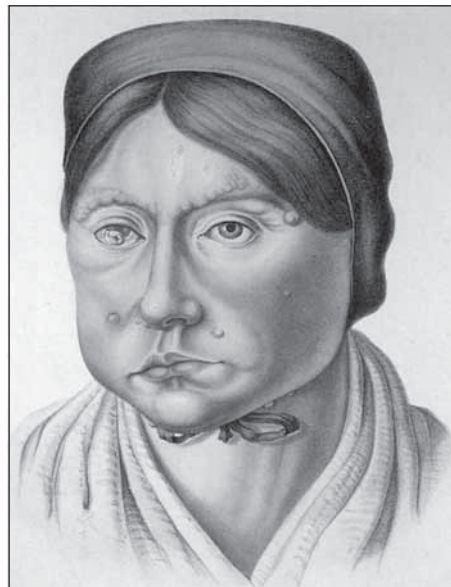
Rutto on tauti, joka on esiintyessään herättänyt voimakkaita tunteita – pelkoa ja kauhua. Rutto saapui myöhäiskeskiajan Eurooppaan Krimiltä nykyistä Feodosian (silloista Kaffan) kaupunkia piirittäväältä tataariarmeijalta, oltuaan poissa satoja vuosia. Siihen kuoli arviolta kolmannes tai jopa puolet eurooppalaisista taudin riehussa vuosina 1346–1353. Tämän mustaksi surmaksi kutsutun ruttoepidemian aikainen suuri kuolleisuus synnytti myös kuvallisia esityksiä esimerkiksi käsikirjoituksiin, mutta myös muualle. Nämä esitykset ovat hyvin symbolisia. Niissä kuvataan esimerkiksi lukuisten ruumiiden hautaamista tai esitetään pyhimyksiä, joilta etsittiin suojelua ruttoa vastaan. Tällaisia suojeluspyhimyksiä olivat esimerkiksi Pyhä Sebastianus ja Pyhä Rocchus. Kuvista ei voisi päätellä, että kyseessä on nimenomaan *Yersinia pestis* -bakteerin aiheuttaman ruton kuvaus, jollemme muista yhteyksistä tietäisi, että ne esittävät nimenomaan sitä.

Keskiajan toinen kauhua herättänyt tauti oli lepra eli spitaali, jota sairastavia jo varhain kuvattiin erilaisissa yhteyksissä. Keskiaikaisissa käsikirjoituksissa kuvattiin leprasairaissa havaittavien ulkoisten muutosten ohella niitä erityisiä tunnusmerkkejä, joita heillä oli oltava, jotta ”terveet” voisivat heidät havaita jo matkan päästä. Näitä tunnusmerkkejä olivat muiden muassa puinen helistin (”jänisräikkä”), kello, puinen kerjäämiskulho ja erityinen asu. Leprasairaissa havaittavat usein hyvinkin huomattavat ulkonäön muutokset on näissä keskiaikaisissa esityksissä kuvattu hyvin kaavamaisesti: punaisia kyhmyjä käsissä, raajojen ääreisosien puuttuminen. Kuvattujen fyysisten muutosten avulla taudin tunnistaminen lepraksi on tuskin mahdollista. Päätelmä, että taiteilija on kuvannut lepraa sairastavaa, voidaan tehdä vain sillä perusteella, että kuvassa esiintyy muita leprasairaiden tunnusmerkkejä ja tunnetaan kuvan asiayhteys.

Kuva 3. Lepraa sairastavalla on kello, jotta terveet voisivat kiertää hänet kaukaa. Tämä lepran esitys löytyy 1300-luvulta peräisin olevasta englantilaisesta käsi-
kirjoituksesta. Kuva on kirjasta Peter Richards: *The Medieval Leper and his Northern Heirs*. D.S. Brewer 1977, s. ii.

Kuva 4. Tämän kuvan voi melkoisella varmuudella sanoa esittävän lepra, vaikkei tuntisikaan niitä yhteyksiä, joissa kuva on julkaistu 1800-luvun puolivälissä. Kuva on kirjasta *Eurooppa, Ruumis ja Sielu*. WSOY 1995, s. 115.

Lepran kohdalla näkyy hyvin selkeästi se valtava muutos, joka tautien esittämisessä tapahtui renessanssin jälkeen. Lepra sairastavien ihomuutoksia alettiin esittää yhä naturalistisemmin, ja 1800-luvulla tauti esitettiin kuvallisesti hyvinkin perusteellisesti. Tällöin ei enää ole epäilystäkään siitä, että kuvissa esitetään lepra sairastavia. Tämä on nähtävissä esimerkiksi kuvissa, jotka liittyvät tanskalaisten lääkäreiden D. C. Danielssenin ja C. W. Boeckin työhön, jossa he yksityiskohdaisesti kuvaavat lepran taudinkuvan 1800-luvun puolivälissä. Tosin tällöinkin voi skeptinen katsoja esittää kysymyksen: jollei muista yhteyksistä tietäisi kyseisten ihmisten sairastavan lepra, niin eikö kuvat voisi tulkita jonkin muun vaikean ihotaudin kuvaukseksi?

Sairastivatko esikolumbianiset intiaanit kuppaa?

Mitä etäisempien kadonneiden kulttuurien jäänteistä on kyse, sitä vaikeampaa tulkinta on. Muinaisten intiaanien tekemien keramiikkatöiden kohdalla tämä tulkintavaikeus on hyvin ilmeinen. Realistiselta vaikuttavaa keramiikkaa tekivät erityisesti kahden esihistoriallisen intiaanikulttuurin edustajat: 1) Moche -kulttuurin, joka kukoisti noin 100–700 jaa. nykyisen Perun pohjoisrannikon jokilaaksoissa ja 2) niin kutsutun kuiluhautakulttuurin, joka kukoisti noin vuosina 400 eaa.–600 jaa. nykyisen Meksikon läntisillä alueilla. Seuraavaksi tarkastelen paria esimerkkiä, jotka on tulkittu sukupuolitautia sairastavien kuvauksiksi Moche -kulttuurin keramiikassa, ja sitten selkärankatuberkuloosin kuvauksiksi tulkittuja figuureja kuiluhautakulttuurista.

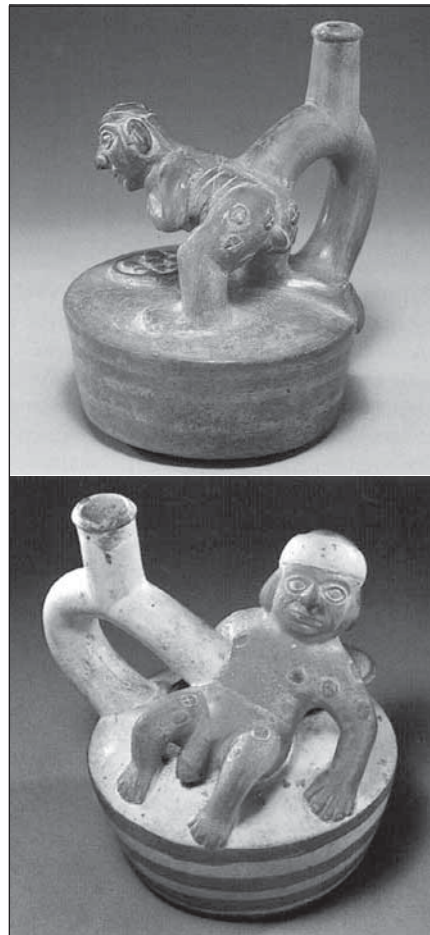
Moche -kulttuurin taidemuodoista merkittävin on keramiikka, jonka aiheiden kirjo on hyvin moninainen. Nykyajan katsoja pitää näitä töitä persoonallisina ja kuvaustavaltaan luonnollisina. Tästä huolimatta ne eivät mitään ilmeisimmin olleet taidetta taiteen vuoksi, vaan niihin vaikutti voimakkaasti kyseisen kulttuurin ideologia, uskonto. Osa keraamisista töistä on luokiteltavissa aiheiltaan eroottisiksi. Tämän keramiikan muinaisen merkityksen ja käyttötarkoituksen suhteen voidaan esittää vain arvailuja. Eroottisaiheiset saviastiat on lähes poikkeuksetta löydetty tai ryöstetty muinaisista haudoista,

joihin ne oli sijoitettu uhriesineinä. Jonkinlainen uskonnollinen tai myyttinen tulkinta vaikuttaa perustellulta, ja luontevinta on eroottisen keramiikan yhdistäminen hedelmällisyysmagian harjoittamiseen. Tätä keramiikkaa on löydetty sekä aikuisten että lasten haudoista, mikä entisestään vahvistaa tällaista tulkintaa. Eroottisten keramiikka-astioiden joukkoon lukeutuu myös esineitä, joiden on tulkittu esittävän sukupuolitaudista kärsiviä ihmisiä.

Tampereen taidemuseossa oli 4.2.–29.7.2001 näyttely ”Inkat ja heidän edeltäjänsä. Perun kolme vuosituhatta”. Tässä näyttelyssä oli esillä kaksi Moche -kulttuurin eroottiseen taiteeseen luokiteltua työtä, joiden molempien sanottiin esittävän sukupuolitautiin sairastunutta miestä. Näyttelyluettelon esine numero 344 on pullo, josta todetaan: ”Tämän pullon kuvaama mies kärsii ilmeisesti syfilispaiseista, jotka peittävät hänen sukuelinaluettaan ja yläruumistaan.” Näyttelyluettelon esineestä 345 todetaan vastaavasti: ”Astia kuvaa ilmeisesti syfilispaiseista kärsivää miestä.” Tällaiset tulkinnat ovat tietysti mahdollisia, mutta huomiota kannattaa kiinnittää siihen, että molemmissa keramiikkatyössä miehen sivulla on vati, jossa on samanlaisia pieniä ristillä varustettuja ”kakkuja”, joita on myös miehen iholla. Vati jää valitettavasti molemmissa kuvissa osittain miehen taakse. Ehdotan kummankin keramiikkatyön tulkinnaksi jotakin meille tuntematonta uskonnollista aihetta. Voisivatko esitetyt aiheet liittyä esimerkiksi jonkinlaiseen parantamisrituaaliin? Tällöin kyseessä voisi olla ärsyttävien lääkkeiden asettaminen iholle tai moksibustion kaltainen toimenpide. Edellä mainittujen Moche -kulttuurin keramiikkaesineiden tulkintaa muiksi kuin sukupuolitauteja sairastavan kuvauksiksi tukee se, että on olemattoman vähän viitteitä siitä, että Amerikassa olisi ollut kuppaa ennen Kolumbusta.

Toinen muinainen intiaanikulttuuri, jossa tehtiin hyvin luonnollisen tuntuisia pieniä keramiikkaesineitä, oli niin kutsuttu kuiluhautakulttuuri. Tämän kulttuurin taiteilijat näyttävät usein kuvanneen sairaita ihmisiä. Valitettavasti kuiluhauta-kulttuuri on jo ammin kadonnut ja myöhemmät kulttuurit ovat peittäneet sen alleen niin, ettei sen luoneiden intiaanien sukulaisuudesta nykyään eläviin intiaaniryhmiin ole tietoa. Luonnollisilta vaikuttavat keramiikkahahmot on yleensä löydetty hautojen kulmista tai vainajien jalkojen juuresta. Niissä tapauksissa, joissa hauta on löydetty koskemattomina, kera-

miikkaveistoksissa esitettyjä luustoepämuodostumia ei ole havaittu haudan vainajalta. Tämän perusteella on päätelty, että hahmot tuskin esittävät kyseisessä haudassa lepäävää vainajaa. (Ks. Alarcon-Segovia ja de la Fuente 1987, 30.) Nämä ”sairaat keramiikkahahmot” on asetettu ilmeisen tarkoituksellisesti hautaan, mutta emme pysty päättelemään niiden uskonnollista, rituaalista merkitystä. On ky-

Kuva 5. Tampereen taidemuseon näyttelyn esineet numero 344 ja 345 (s. 177), Moche -kulttuurin toinen vaihe, 100–200 jaa. Kuva on kirjasta *Inkat ja heidän edeltäjänsä. Perun kolme vuosituhatta, 4.2.–29.7.2001. Näyttelyluettelo*. Tampereen Taidemuseo 2001, s. 150.

seenalaista, esittävätkö ne sairaita ihmisiä siinä merkityksessä, jonka me tälle käsitteelle annamme. Jotkut hahmot saattavat kuvata jokapäiväisen elämän tapahtumia, mutta esineissä on myös paljon ilmeisen uskonnollista symboliikkaa. Kyse on ehkä sittenkin lähinnä rituaaliesineistä, joiden tulkinta realistiseksi on uskallettua.

Näiden figuurien joukkoon kuuluu kyttyräselkäisiä hahmoja, joita on tulkittu selkärankatuberkuloosin eli Pottin taudin kuvauksiksi. Tilanteessa, jossa ei ole ainoatakaan koskematonta hautalöytöä, jossa voitaisiin yhdistää keramiikkahahmon kyttyräselkä saman haudan vainajan luista todettavaan selkärankatuberkuloosiin, on varmintä tulkita hahmot tuntemattomaan uskonnolliseen symboliikkaan kuuluviksi. Tämänäyttypistä johtopäätöstä tukee se, että eräässä tapauksessa kyttyräselkäinen hahmo seisoo kaksipäisen kalan päällä.

Yhteenveto

Kuvataiteiden käyttö tautien historian tutkimisessa on kiehtova, mutta vaikea alue. Kulttuurinen rajoittuneisuus on ilmeisen suuri vaaratekijä. Tulkitsemme esihistoriallisten, vieraiden kulttuurien kuvallisia esityksiä lähtien nykyisistä länsimaisista tautikäsitteistä, joista monet ovat alle sata vuotta vanhoja. Useimmiten on varmintä tulkita nämä muinaiset kuvalliset esitykset kuuluviksi uskonnollis-myyttiin yhteyteen. Ne eivät ole realistista taidetta siinä merkityksessä, mitä omassa kulttuurissamme tarkoitamme kyseisellä käsitteellä. Taiteilija ei muinaisessa Egyptissä, Amerikan korkeakulttuureissa tai keskiajan Euroopassa pyrkinyt ensisijaisesti kuvaamaan sairautta totuudenmukaisesti, vaan hänellä oli töissään tärkeämpiä sosiaalisia tai ideologisia ja poliittisia tavoitteita. Sairauksien tunnistaminen kuvallisista esityksistä ennen viime vuosisatojen länsimaista taidetta on todellista salapoliisityötä, jossa erilaisten tulkintamahdollisuuksien määrä kasvaa sitä mukaa, mitä etäisempää kulttuuria tarkastellaan. Kuvallinen esitys on pystyttävä sijoittamaan oman kulttuurinsa muihin yhteyksiin ennen kuin sairauden tunnistaminen edes jonkinlaisella varmuudella onnistuu.

Kirjallisuutta

- Alarcon-Segovia, D. & Ramon de la Fuente, J. 1987: Pre-Columbian Representation of Rheumatic Diseases in Mesoamerica. *Art, History and Antiquity of Rheumatic Diseases*. Toim. Thierry Appelboom. Brussels: Elsevier.
- Filer, Joyce 1995: *Disease*. Egyptian Bookshelf. London: British Museum Press.
- Kemp, Martin 1997: Medicine in View: Art and Visual Representation. *Western Medicine. An Illustrated History*. Toim. Irvine Loudon. Oxford: Oxford University Press.
- Philippot, P. 1987: Stylistic and Documentary Understanding of Fine Arts. *Art, History and Antiquity of Rheumatic Diseases*. Toim. Thierry Appelboom. Brussels: Elsevier.
- Rossi, Sergio 2004: Taiteilijoiden osuus – Sairaudet ja paraneminen 1500- ja 1600-luvun kuvakulttuurissa. *Magiasta lääketieteeseen. Tiede ja usko 1500–1700 -luvun taiteessa*. Toim. Kirsi Eskelinen. Helsinki: Sinebrychoffin taidemuseo.
- Vuorinen, Heikki S. 2004: Faarao Akhenatenin sairaudet. *Hippokrates, Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja* (21), 83–88.

MIKKO KALLIONSIVU

ARS MORIENDI, MUSTA SURMA JA MAKAABERIN TRADITIO

Keskiaikaisessa *Kestävyiden linna* -moraliteetissa (n. 1400–1425, engl. *Castle of Perseverance*) Kuolema huutaa riemukkaasti rynnätessään näyttämölle: ”In the grete pestelens /Thanne was I wel knowe.” (”Suuren ruton aikaan, silloin minut hyvin tunnettiin!”) Kuolema mahtaillee yleisölle voimillaan ja iskee Ihmiskuntaa peitsellä. Kun Ihmiskunta kääntyy katsomaan noutajaansa, on tämä jo poistumassa. Maailma ja hänen apulaisensa Ahneus, joihin Ihmiskunta on turvannut elämänsä eri vaiheissa, pilkkaavat kuolevaa armotta.

Moraliteetin katuva keskushenkilö on vetäytynyt linnakkeeseen, joka symboloi pidättyvyyttä ja hyveellistä elämää. Elämässään häntä ovat viettelleet Maailma, Liha ja Paholainen sekä näiden monet petolliset kätyrit. Lopulta Ihmiskunta on onnistunut tekemään parannuksen. Vanhuuden edetessä hän joutuu kuitenkin Ahneuden pauloihin. Ahneus vakuuttaa hänelle, että rahapussi – eikä askeettinen elämä – on vanhuksen paras turva. Ihmiskunta poistuu kestävyiden linnasta ja ottaa vastaan Ahneuden tarjoamat tuhat markkaa. Tämä symboloi Ihmiskunnan uutta asennetta. ”Lisää, lisää”, toistelee Ahneus. Vaikutuksille altis Ihmiskunta matkii häntä kaikuna:

“More and more” yet I say
And schal euere whyl I may blow;
On Coveytyse is al my lay
And schal tyl deth me oyrthrow.

”Lisää ja lisää niin kauan kuin henki minussa vain pihisee”, hokee Ihmiskunta. ”Ahneuteen minä turvaan kuolemaani saakka!” Vannomatta paras, sillä kutsuttuna Kuolema saapuu. Mikä pahinta, kuoleminen tässä mielentilassa vaaransi keskiaikaisen käsityksen mukaan sielun kohtalon tuonpuoleisessa. Näytelmä opettaa havainnollisesti, kuinka kristityn tulisi elää – ja kuolla. Kirkon opetuksessa jälkimmäiseen taitoon viitattiin nimellä *ars moriendi* (lat. kuoleminen taito). Kuolemaa sai pelätä, mutta kristityn oli osattava irtautua tästä maailmasta ilman takertumista.

Uskonnollisen teatterin tehtäväkenttä myöhäiskeskiajalla (n. 1300–1500) oli äärimmäisen monipuolinen. Mysteerinäytelmät pehdyttivät ihmisiä pyhimysten elämään. Miraakkelit käsittelivät metafysisiä kysymyksiä. Moraliteetit, kuten *Kestävyiden linna*, pohtivat ihmisen asemaa maailmassa. Tärkeällä sijalla oli oppi pelastuksesta ja armosta. Lisäksi havainnollistettiin hyvin käytännöllisesti sitä, miten ihmisen tulisi käyttäytyä moraalisenä olentona. Aikakauden teatteri-instituutio oli sidottu tiukasti kerjäläismunkkiveljeskuntien kansantajuiseen saarnaperinteeseen. Näytelmien didaktisiin päämääriin liittyi erottamattomasti se, että ne olivat kansankielisiä ja siten kaikkien ymmärrettävissä. Jotta opetus menisi mahdollisimman hyvin perille, näytelmät olivat viihteellisiä. Huumorin ohella tehokeinoihin kuuluivat myös positiivisen jännityksen luominen ja näyttämöä hallitsevat, vaikuttavat henkilöahmot, sellaiset kuin juuri *Kestävyiden linnan* Kuolema. Suuri rutto, ”*grete pestelens*”, viittaa näytelmässä tietenkin Eurooppaa runnelleeseen mustaan surmaan. Aikalaisyleisö tiesi tarkkaan, millaisella uroteolla Kuolema mahtaillee. Rutto oli todennäköisesti vierailut monien perheessä, ja tuskin oli ketään, jota huoli epidemian uusiutumisesta ei olisi vaivannut.

Keskiaikaisen kriisinhallinnan erityispiirteet

Ars moriendi opetti, että ihminen saattoi erehtyä saituruuteen eli ahneuden kuolemansyntiin etenkin vanhalla iällä. Epätoivoinen tarkertuminen maallisen omaisuuden tarjoamaan turvaan vaikeutti irti päästämistä viimeisellä hetkellä. Mikään inhimillinen ei kuitenkaan

vetänyt vertoja kuoleman ahneudelle. Myöhäiskeskiajalla ihmisten arkea määrittivät jatkuva epävarmuus ja toistuvat vaikeudet. 1300-luvun alkupuolella Pohjois-Euroopan väestö oli kasvanut nopeasti altistaen ihmiset sairauksille ja asettaen kohtuuttomia vaatimuksia ruoan tuotannolle. Vuosien 1315–1317 huonot sadot johtivat pitkiä aikoja kestäneeseen nälänhätään. Musta surma eli paiserutto kasvatti entisestään kuolleisuutta. Se saapui Eurooppaan vuonna 1338 ja tavoitti Englannin saman vuoden kesällä. Ensimmäinen ruttoaalto kesti Englannissa ainakin vuoden 1349 loppuun. Rutto iski jälleen vuosina 1361 ja 1369 sekä toistuvasti myöhemminkin. Ensimmäisellä kerralla vaikutukset olivat kuitenkin vertaansa vailla. Lähes puolet maan väestöstä tuhoutui, eikä väestömäärä palautunut tästä iskusta ennalleen kokonaiseen vuosisataan. Taloudelliset ja sosiaaliset muutokset, jotka aiheutuivat tästä yhteiskuntaa kohdanneesta valtavasta kriisistä, koskettivat tavalla tai toisella jokaista moraaliteettien aikalaisyhteisöstä.

Musta surma saapui Eurooppaan Italian satamien kautta, ja eräs sen kuuluisimmista kuvaajista on italialainen. Humanistikirjailija Giovanni Boccaccio (1313/1314–1375) todisti omakohtaisesti, kuinka voimaton yhteiskunta oli tämän epidemian edessä. Maailmankirjallisuuden klassikoihin kuuluvan *Decamerone*-novellikokoelman (1353) kehyskertomuksessa joukko ylhäisiä nuoria miehiä ja naisia pakenee ruttoa maaseudulle. Kuluttaakseen aikaansa eristyksissä he viihdyttävät toisiaan hilpeillä tarinoilla. Näiden tarinoiden kontrastiksi asetetaan mustan surman todellisuus. Rutto puhkeaa Firenzessä keväällä 1348. Yhteiskunta ajautuu epidemian myötä kaaokseen. Terveet hylkäävät sairastuneet omaisensa, lapset mukaan lukien. Maaseudulla ruoan tuotanto pysähtyy viljelijöiden kuollessa ”työnsä ääreen tai hökkeleihinsä”. Kaupungissa osa ihmisistä eristäytyy asuntoihin, toiset – kuten kehyskertomuksen joukkio – pakenevat. Muut elävät kirjaimellisesti kuin viimeistä päivää:

Yötä päivää he juoksivat ravintolasta toiseen, joivat määrättömästi ja tunkeutuivat usein toisten taloihin anastamaan haluamiaan esineitä. [...] Tämän suuren koettelemuksen aikana kaupunkimme oli vailla niin hyvin jumalallisen kuin inhimillisten lakienkin vartijoita. He, samoin kuin muutkin kansalaiset, olivat joko kuolleet tai sairaina tai

menettäneet niin monta perheenjäsentään, etteivät voineet hoitaa toimiaan, joten jokaisella oli tilaisuus elää mielensä mukaan.

Jäykän hierarkkinen yhteiskuntarakenne murtuu. Ylhäiset naiset kauppaavat ruumistaan ohikulkijoiden huolenpitoa vastaan. Palvelusväkeä houkutellaan jäämään sairastuneiden luo tarjoamalla suunnattomia palkkioita. Keinoja taudin pysäyttämiseksi ei ole. Kuoleman peitsi iskee armotta kuin moraliteetissa ikään. Sataviisikymmentä vuotta myöhemmin, Euroopan toisella laidalla, *Kestävyiden linnan* Kuolema mahtaillee teatteriyleisölle: ”Väijyn”, hän lupaa, ”ja olemattomuuteen alennan ylhäiset herrat ja rouvat jokaisesta maasta.” (”I durke and downbrynge to nowth / Lordys and ladys in euery londe.”) Samaan jylhään tyyliin *Decameronessa* kuvaillaan ruton voittokulkua, sitä ”miten monet urhoolliset miehet, miten monet kauniit naiset ja uhkeat nuorukaiset” olivat ”syöneet aamiaista omaisten ja ystäviensä kanssa ja vielä samana päivänä illallista toisessa maailmassa esi-isiensä parissa”. Kuolema ei katso yhteiskunnallista asemaa tai tulotasoa, vaikka rikkaiden ja mahtavien kärsimyksiin kiinnitetäänkin *Decameronen* kehyskertomuksessa erityistä huomiota. Ala- ja keskiluokalla ei ole varaa huolenpitoon tai suurimittaisiin toimiin taistelussa sairautta vastaan. Kertojan mukaan nämä kuolevat ilman ulkopuolisten apua:

He pysyivät enimmäkseen kotonaan, toivon tai köyhyyden pidättäminä – tai oleilivat naapurien luona; heitä sairastui tuhansia päivässä ja he makasivat hoidotta ja avutta ja kuolivat melkein kaikki. Monien elämä päättyi yleisellä tiellä, yöllä tai päivällä. Toiset kuolivat kotiinsa, ja heidän naapureilleen kertoi kuolemantapauksesta se hirvittävä haju, joka levisi mätänevistä ruumiista.

Tauti tarttuu helposti, ”kuin tuli tarttuu sitä lähellä oleviin kuiviin tai öljyllä valeltuihin esineihin”, ja sen voi saada ihmisten ohella kotieläimistä. Sairaat tunnistaa paiseista ja mustista läiskistä iholla. Epidemian lopullisesta syystä ei *Decameronen* mukaan päästä varmuuteen. Boccaccio, joka ei aikalaisensa tavoin tiennyt mitään *Yersinia pestis* -bakteerista, esittää ruton mahdolliseksi syiksi Jumalan syntisiin kohdistamaa vihaa tai taivaankappaleiden epä-

edullista asemaa. Varmaa on vain se, että tilanne ei ole ihmisten käsissä. Jo kehyskertomuksen toisessa kappaleessa kertoja kuvaa niiden toimien turhuutta, joilla ruttoa koetetaan hallita tai rajoittaa:

Turhaan perustettiin terveydenhoitolautakuntia, jotka lakkaamatta puhdistuttivat kaupungin katuja, turhaan kiellettiin sairailta sisään-pääsy, turhaan annettiin lukuisia neuvoja terveyden säilyttämiseksi. Turhaan järjestettiin – ei vain kerran, vaan useastikin – julkisia jumalanpalveluksia ja kirkollisia juhlakulkueita hurskaiden rukoillessa Jumalalta laupeutta.

Kuva 1. Elävät kauhistelevat arkuissa makaavia kuolleita. Yksityiskohta 1300-luvulla eläneen Francesco Trainin maalaamasta taideteoksesta *Il Trionfo della Morte*, kuoleman triumfi. Kyseessä on oletettavasti maailman ensimmäinen makaaberi, mustan surman inspiroima kristillinen fresko. Tämä Pisassa sijaitsevan Campo Santo -hautausmaan muureja koristanut teos on maalattu vuoden 1350 jälkeen, ja nykyisin se sijaitsee kaupungin kansallismuseossa. Kuvan oikeudet Mikko Kallionsivu.

Kertoja ei niinkään kyseenlaista edellä mainittujen toimien mielekkyyttä vaan kuvaa kaiken inhimillisen toiminnan riittämättömyyttä ruton voittoisan marssin edessä. Nykyisen teknis-tieteellisen maailmankuvan näkökulmasta erityisesti uskonnollinen toiminta on helposti leimattavissa ajanhukaksi. Aikalaisten asenne oli kuitenkin pääsääntöisesti toinen. Tästä syystä kiirehditäänkin heti alkuun alleviivaamaan sitä, ettei edes Jumalan puoleen kääntymisestä ole apua. *Decameronen* antama kuva rituaaleista on kuitenkin yksipuolinen. Se, mitä kertoja ei käsittele lainkaan, on näihin toimiin liittyvä henkisen kriisinhallinnan aspekti.

Keskiajan eurooppalainen sivilisaatio oli teknologisesti kyvytön valmistautumaan ja hoitamaan vakavia luonnonmullistuksia. Tarjolla olevien käytännön apukeinojen hyöty oli äärimmäisen rajallinen. Tehokkaimmat keinot, joilla vapaana riehuva kuolema koetettiin edes jollakin tasolla ottaa haltuun, olivat symbolisia. Uskonnollinen terminologia toimi terapeuttisena maailmanselitysmallina kriisitilanteissa. Sen piirissä aikalaiskäsite *tribulationes* (lat. koettelemukset, kärsimykset) sai ymmärrettävän selityksen. Aikana, jolloin meidän käsitteellistä todellisuuttamme jäsentävä jako luontoon ja kulttuuriin oli vielä tuntematon, *tribulationes* kattoi luonnonmullistusten ja tautien ohella myös ihmisten keskenään käymät sodat ja muut inhimilliset konfliktit. Jumalan nähtiin rankaisevan syntisiä, mutta tämä ei johtanut fatalismiin. Rutto oli väkivaltainen kehoitus katumaan. Katumus ei kuitenkaan tähdännyt ruumiin vaan sielun pelastumiseen. Tärkeimmäksi koettiin yliluonnollisen ja etenkin hengellisen käyttö suojautumisenä. Osaksi tämä johtui käytännön pakosta, osaksi myös modernille mentaliteetille vieraasta arvojärjestyksestä. Tieteellisiksi mieltämämme mekanistiset selitysmallit olivat alisteisia uskonnollisille selitysmalleille.

Oli vaikeuksien välitön lähde mikä tahansa, kyseessä oli todennäköisesti viime kädessä Jumalan tahto – näin ihmisiä opetettiin. Selitys tuntui varmasti järkeenkäyvältä viimeistäänkin silloin, kun äärimmäisen tuhovoimainen *tribulatio*, epidemia, nälänhätä, maanjäristys, sota tai muu vastaava katastrofi repi elämän sijoiltaan. Yksilö tai jopa yhteisö ei välttämättä voinut hallita sitä suoraan, eikä sen välitön toimintamekanismi ilman muuta ollut ymmärrettävissä. Tässä kontekstissa *tribulatio* ei ilmestynyt tyhjästä, vaan sen taustalta

oli löydettävissä tietty logiikka. Lisäksi sen suhteen oli tehtävissä jotakin. Kuoleamisen taitoa käsittelevän *Jokamies*-moraliteetin (n. 1495–1520, engl. *Everyman*) alussa Jumala ilmaisee pettymystään syntistä ihmiskuntaa kohtaan. Poikansa kautta hän on antanut elämänsä ristillä ihmisten puolesta. Nämä ovat kuitenkin unohtaneet hänet perusteellisesti ja elävät kuolemansyntien vallassa:

Every man liveth so after his own pleasure,
And yet of their life they be nothing sure
The more that I them forbear
The worse they be from year to year.

”Ihmiskunta elää tavoitellen nautintojaan”, Jumala valittaa, ”vaikkei elämässä ole mikään varmaa.” Jumalan pysytellessä erossa ihmisestä tilanne käy yhä pahemmaksi. Tuskastuneena hän päättää laittaa Jokamiehen tilille syntisestä elämästään ja kutsuu paikalle Kuoleman: ”Missä olet, Kuolema, mahtava sanansaattajani?” (”Where art thou, Death, my mighty messenger?”) Innokkaana, kuten aina, Kuolema saapuu näyttämölle. Jokamiehen ja Kuoleman kohtaamisessa on erotettavissa positiivinenkin puoli. Tästä syystä Jumala nimittää jälkimmäistä mahtavaksi sanansaattajakseen. Kyse ei ole kustosta vaan kovapäisimmänkin oppilaan tavoittavasta äärimmäisestä opetuksesta. Näytelmän nimihenkilö huomaa kuoleman kohdatessaan, että ne asiat, joihin hän on elämässään turvannut, ovat merkityksettömiä tuonpuoleisen edessä. Kuolemassa ystävät, omaiset, omaisuus ja jopa Jokamiehen omat fyysiset ja psyykkiset ominaisuudet jättävät hänet yksin ja avuttomaksi. Tämän luopumisprosessin kautta Jokamies, samoin kuin ideaalitulanteessa myös näytelmän keskiaikainen katsoja, oppii kuolemaan *ars moriendi* -oppien mukaisesti.

Synti, yksilö ja makaaberin traditio

Uskonnolliset auktoriteetit sydän- ja myöhäiskeskiajalla olivat taipuvaisia tulkitsemaan yhteiskunnan ja yksilön elämän mullistavat katastrofit ensisijaisesti hengellisinä kriiseinä. Näkemys otettiin ko-

ettelemusten aikoina innokkaasti vastaan. Tällaisissa tilanteissa kuoleman ja synnin, elämän haurauden ja syyllisyyden tunteiden teemat jäsensivät voimakkaasti ihmisten minäkuvaan. Tyypillistä oli myös se, että ihmiset purkivat ahdistustaan rituaalisen käyttäytymisen kautta. Ahdistus ja pelko saivat käsiteltävän muodon, ja yksilö koki voitavansa hallita omaa tilannettaan edes jollakin tasolla. Nämä selviytymisstrategiat eivät kuitenkaan saaneet alkuaan esimerkiksi juuri mustan surman vaikutuksista. Uskonnollisia vastauksia kriisien varalle oli kehitelty jo vuosisatojen ajan ennen jatkuvien sotien, kulkutautien, nälänhätien ja uskonnollisten kiistojen määrittämää 1300-lukua ja seuranneita epävarmuuden vuosisatoja.

Toisaalta yksityinen varustautuminen kriisien varalle oli yhä yleisempää myöhäiskeskiajalle tultaessa. Tästä todistavat esimerkiksi kasvava paine yksityisten messujen pitämiseen, amulettien ja pyhäinjäännösten käyttöön sekä akuuteissa kriisitilanteissa usein myös kirkon opetuksesta riippumaton taikausko; esimerkiksi naisten tapahakata kattiloita yhteen demonien karkottamiseksi lankeaa jälkimäiseen kategoriaan. Kirjainkäsikirjoitusten *ars moriendi* -oppaiden kasvava suosio 1400-luvun myötä todistaa yhä suuremmasta kiinnostuksesta yksityisiä kriisinhallintatekniikoita kohtaan. Käsikirjoituksina ja kirjapainotaidon kehittymisen myötä sarjapainatuksina kansan keskuuteen levinneiden oppaiden apu koettiin tuiki tarpeelliseksi. Jos viimeisiä riittejä asiantuntevasti suorittavaa pappia ei ollut saatavilla, oli viimeisellä hetkellä turvaututtava käsikirjan apuun.

Olojen muuttuessa epävarmimmiksi vanhat, luonteeltaan kollektiivisemmat selviytymisstrategiat alkoivat vaikuttaa riittämättömiltä. Toisaalta monet tutkijat näkevät tässä kehityksessä myös viitteitä nousevasta eurooppalaisesta individualismista. *Ars moriendi* -opin muotoutuminen ja kehittyminen voidaan kytkeä tähän näkemykseen ainakin siinä mielessä, että tässä ajattelutavassa ihmisiä lähestyttiin ensisijaisesti yksilöinä – kun taas esimerkiksi niin sanottujen katastrofisaarnejon avulla ihmisiä ohjeistettiin toimimaan hätätilanteissa pääasiallisesti yhteisöllisellä tasolla. Individualismi maailmankatsomuksena ja filosofiana korostaa yksilön korvaamattomuutta ja valinnanvapautta. Individualististen tendenssien ja myöhäiskeskiaikaisen kuolemankulttuurin välillä voidaan havaita tiettyjä

yhtymäkohtia, joskin nämä voidaan nähdä monissa suhteissa myös toistensa vastakohtina.

Ylipäättään keskiaikainen kuolemankulttuuri oli luonteeltaan kollektiivista. Uskonnollisessa toiminnassa yksilön tarpeet alistettiin yhteisille päämäärille. Toisaalta yksilön vastuuseen omasta pelastumisestaan kohdistui myöhäiskeskiajalla yhä suurempia paineita. Kiirastuliopin voidaan nähdä vaikuttaneen tähän kehitykseen epävarmimmiksi muuttuvien olojen ohella. Oppi virallistettiin Lyonin toisessa kirkolliskokouksessa vuonna 1274, ja sen suosio alkoi kasvaa suuren yleisön parissa 1300-luvulta eteenpäin. Kiirastulioppiin kuului erottamattomasti ajatus siitä, etteivät ainoastaan yksilön teot vaan myös hänen mielenliikkeensä ja motiivinsa vaikuttivat sielun kohtaloon tuonpuoleisessa. Ihmisen tuli jatkuvasti tarkkailla sisäistä elämäänsä. Tämän introspektion avuksi kehitettiin syntien luonnetta koskeva monimutkainen oppijärjestelmä ja asiaankuuluvia oppaita ”pahojen ajatusten ja tunteiden” tunnistamiseksi ja tunnustamiseksi. Oppaat havainnollistivat käytännössä, miten epätoivotussa mielen-tilassa eläminen – ja erityisesti kuoleminen – vahingoittivat sekä yhteisön että yksilön itsensä hyvinvointia. Mikä tärkeintä, synnillisyyksillä tavalla ymmärrettynä esti suoran pääsyn taivaaseen.

Kiirastulussa vietettyä, kirjaimellisesti helvetillistä puhdistautumisjaksoa saattoi kuitenkin lyhentää muun muassa ripittäytymällä säännöllisesti ja tekemällä katumusharjoituksia. Tässä suhteessa erityisesti juuri kuolevilta odotettiin esimerkillistä käytöstä. Kuolevan tuli vahvistaa yleisesti jaettu näkemys tuonpuoleiseen valmistautumisen tärkeydestä. Tämä tuli tehdä, olipa kuolevan oman kuolemanpelon aste kuinka suuri tahansa. Edes fyysisen ja psyykkisen suorituskyvyn heikentyminen ei tuonut vapautusta; itse asiassa juuri liiallisen kuolemanpelon nähtiin olevan osoitus uskon puutteesta. Yksilön tuli siis ainakin tässä suhteessa olla äärimmäisen omatoiminen (joskaan ei omapäinen). Hänen tuli käytöksellään vahvistaa yhteisön kollektiivinen, uskonnollinen eetos riippumatta siitä, kuinka sairas tai heikko hän viimeisinä hetkinään oli. Tämä ei ollut helppoa siksi, että kuoleminen lienee vaikein ihmiselämän koettelemuksista. Toisaalta *ars moriendi* tarjosi koherentin tavan kohdata kuolema käytännössä, kanavoida siihen liittyvää ahdistusta mielekkääseen toimintaan. Kuoleman voi nähdä pääsääntöisesti helpompana verrattuna siihen,

miten nykyihminen kokee elämän päättymisen äärimmäisen passiivisena. Myöhäiskeskiajan kuolemankulttuuri tarjosi ymmärrettävän ja hallittavissa olevan muodon kuolemanpeloille ja samalla se myös lietsoi näitä pelkoja. Tapa kohdata kuolema tarjosi selkeät ajo-ohjeet tuonpuoleiseen – kunhan niitä vain kykeni noudattamaan.

Erityisen selkeästi nämä yksilön ja yhteisön, synnin ja armon, uskonnollisen ideaalin ja aidon kuoleman raadollisuuden väliset jännitteet ovat esillä niin kutsutussa makaaberin traditiossa. Makaaberin perinne kattaa sekä sana- että kuvataiteen alueen. Laajasti ottaen makaaberin traditiolla voi viitata sellaisiin esitystapoihin, joissa elämä ja kuolema kontrastoituvat toisiinsa nähden mahdollisimman irvokkaalla tavalla. Keskeisiä piirteitä ovat myös kuoleman kautta elämään assosioituva fyysinen ja moraalinen rappio. Keskiajan kontekstissa kaiken kaikkiaan, ja erityisesti myöhäiskeskiajalle tultaessa, makaaberin traditioon liittyy erottamattomasti perinteinen kristillinen eetos. Synti, kuolema ja ihmiskeho ovat erottamattomia toisistaan. Edellä on jo viitattu moraliteeteissa esiintyvään kuoleman personifikaatioon, joka kuvaa kuoleman väistämättömyyttä maailmassa vaikuttavana voimana. Kuolevaisuus voidaan representoida myös matkana, kristityn pyhiinvaelluksena tuonpuoleiseen.

1200-luvulla suosituissa *vado mori* -runoudessa eri yhteiskuntaryhmiä edustavat tahot valmistautuvat kuolemaan. Nämä runot ovat makaaberin tradition varhainen, melankolinen variantti. Samalta ajalta on peräisin myös kolmen elävän ja kolmen kuolleen legenda, jonka eri versioissa kuolleet saapuvat varoittamaan eläviä tai joissa elävät saavat muistutuksen omasta kuolevaisuudestaan nähdessään kuolleiden ruumiita. Aikalaiskäsitteet kuolemasta voi havainnollistaa vielä astetta konkreettisemmin. 1400-luvulta eteenpäin muotiin nousevat niin sanotut *transi*- eli ”ylimenohaudat”. Ne ovat pysäyttävää veistotaidetta, jossa hautamonumentissa lepäävä kuvataan sekä kohoveistoksena että mädäntyvänä ruumiina, joskus pelkästään jälkimmäisenä. Nämä esimerkit ovat kuitenkin vain muutamia välähdyksiä laajasta perinteestä. Etenkin myöhäiskeskiajan loppupuolelle tultaessa aihepiiri oli suosittu, ja oikeastaan kuoleman personifikaation, kuolleen ihmisruumiin ja moraalista kuolemaa kuvastavan fyysisen rappion representaatioihin voi törmätä makaaberissa muodossa lähes missä tahansa.

Tanssien kohti kuolemaa

Nykyään kaikkein tunnetuin osa makaaberin traditiota ovat kuolemantanssirunot ja erityisesti samaa aihetta kuvaavat maalaukset. Kuolemantanssiaihe keksittiin 1400-luvulla. Sen suosion huippukausi sijoittui varhaiselle 1500-luvulle. Idea kehittyi aiemmista makaabereja teemoja sivuavista opettavaisista tarinoista, runoista ja maalauksista. Kuolemantansseissa erityisen puhuttelevaa on niiden kaikenkattavuus. Kuvauksissa esitetään äärimmäisen havainnollisesti, kuinka kuolevaisuus määrittää koko ihmiskuntaa. Kukaan ei vältty ajan kulumiselta; luurangot tai mädäntyvät ruumiit tanssittivat kaikkia yhteiskuntaluokkia ja mitä erilaisimpia ryhmiä edustavia ihmisiä. Vaihtoehtoisesti kuolleet johdattavat eläviä kohti hautaa. Voidaan ajatella, että kuolemantansseissa esiintyvät ruumiit edustavat kuolemaa ylipäätään. Toisaalta tanssittaja usein kuvataan pukeutuneena samanlaisiin vaatteisiin kuin tanssittavansa, jolloin motiivi toimii ajallisesti ennakoivana peilikuvana. Tanssiaihe oli erityisen suosittu kaikkialla Alppien pohjoispuolella, mutta etenkin Ranskassa, Saksassa ja Englannissa. Varhaisin teoksista maalattiin freskona Pariisin des Innocents -hautausmaalle 1424–1425 ja sitä evästi kuolemantanssiaiheinen runo. Alkuperäinen fresko inspiroi maalamaan lukemattomia kopioita ympäri Pohjois-Eurooppaa. Esimerkiksi ensimmäinen englantilainen kuolemantanssi maalattiin St Paul -kirkon kirkkomaalle Lontooseen vuonna 1430. Maalaukseen kuului John Lydgaten käännös Pariisin freskon kuolemantanssiaiheisestä runosta.

Kuolemantanssien alkuperäiseen vastaanottoon liittyvät kysymykset ovat herättäneet paljon keskustelua toisaalta kuvausten humoristisuuden asteesta, toisaalta yhteiskuntakriittisistä painotuksista. Kuolema on kuvissa ja teksteissä erityisen innokas tanssittamaan maan mahtavia aina kuninkaita ja paavia myöden. Maallisten vallanpitäjien ohella myös hengelliset auktoriteetit, joiden tulisi virkansa puolesta olla eräänlaisia kuoleamisen asiantuntijoita ja siten osoittaa esimerkillistä pelottomuutta viimeisellä hetkellään, saattavat kuolemantansseissa vastustaa innokkaasti tanssiinkutsua. Maallisen vallan ja menestyksen katoavaisuutta korostavaa, yleispätevälle kristilliselle eetokselle perustuvaa kielenkäyttöä ei kuitenkaan välttämättä pidetty erityisen poliittisena. Tämänkaltainen lukutapa lienee tyyppillisempi

meidän läpipolitisoituneelle aikakaudellemme. Voidaan ajatella, että muistuttamalla esimerkiksi paavin kuolevaisuudesta kirkolliset auktoriteetit itse asiassa pyrkivät pönkittämään omaa valtaansa – alentamalla ylentämään. On myös syytä muistaa, että instituution sisällä ilmeni toistuvaa konservatiivista itsekritiikkiä; sen pyrkimyksenä ei kuitenkaan ollut perustavanlaatuinen sosiaalinen tai hallinnollinen reformaatio vaan yksittäisten väärinkäytösten arvosteleminen. Jotkut taidehistorioitsijat ovat kuitenkin nähneet myöhäiskeskiaikaisissa kuolemantansseissa sosiaalisen järjestyksen kyseenlaistamista, sympatiaa alempien luokkien kansankerrosten raadantaa kohtaan tai ainakin jonkinasteista karnevalismia eli keskiajan kansankulttuurille tyypillistä vallitsevien arvohierarkioiden hilpeätä kääntämisestä pääläelleen. Lopullista tuomiota eri vivahteiden painokkuudesta on mahdotonta antaa. Lienee turvallista sanoa, että kuolemantanssit sisälsivät aikalaisten silmissä tällaisten lukutapojen *mahdollisuuden*.

Moraliteeteissa kuolemantanssiaihe ja yleisemminkin viittaukset makaaberin traditioon nousevat toistuvasti esiin. Esimerkiksi *Jokamies*-moraliteetissa Kuolema kertoo Jokamiehelle, ettei edes paavilla, keisarilla, kuninkaalla, herttualla tai ruhtinailla ole valtaa hänen ylitseen. Toisaalla Jokamies viittaa hänen henkäyksensä pelottavaan voimaan. Siteerasin jo *Decameronen* yhteydessä *Kestävyiden linnan* Kuolemaa, jonka mahtailevassa puheessa myös yllä mainitut teemat ovat selkeästi läsnä:

Dyngne dukys arn adred
Whanne my blastys arn on hem blowe.
Lordys in londe arn ouyrled;
Wyth this launce leye hem lowe.
Kyngys kene and knytnys kyd,
I do hem deluyn in a throwe,
In banke I buske hem abed,
sad sorwe to hem I sowe,
I tene hem, as I trowe.

”Jalot herttuat vapisevat henkäysteni edessä. Valtiaat päihitän ja suistan heidät peitselläni maahan. Mahtavat kuninkaat ja jalot ritarit paiskaan maahan ja sāngyksi sijaan heille haudan. Surua heille kylvān

ja heitä vahingoitan, sen osaan.” Kuolema rakastaa mahtailua, ja *Kestävyiden linnan* anonyymi kirjoittaja on hyödyntänyt tarkoin hänen synkeään hahmoonsa liittyvän dramatiikan. Makaaberin traditio ei kuitenkaan ilmene pelkkänä koristeellisena ornamenttina tai tyhjänä tehokeinona, vaan sen sisäiset lainalaisuudet jäsentävät *Kestävyiden linnan* ja etenkin *Jokamiehen* ihmiskuvaa merkittäväällä tavalla. Tämä pätee moraliteetteihin laajemminkin. Kaikissa niissä ihmisen elämä kuvataan väliaikaisena ja epätäydellisenä. Kuolema on niissä itse asiassa elämän merkittävin hetki, sen kulminaatiopiste.

Sielu lantatunkion kumppanina

Kuolevaisuutta kuvataan kuolemantanssiaiheisissa moraliteeteissa universaalista perspektiivistä. Näkökulmaa täydentää ihmisen kokemusmaailmaa ja elämän fyysisyyttä lähietäisyydeltä tarkasteleva ote. Ruumiillisuuden – tai ”kehollisuuden”, jota nimitystä nykyään

Kuva 2. Katse kuolemaa kauhistelevan väkijoukon keskeltä muistuttaa jokaisen – myös nykykatsojan – väistämättömästä kuolevaisuudesta. Yksityiskohta freskosta *Il Trionfo della Morte*. Kuvan oikeudet Mikko Kallionsivu.

suositellaan elävien ihmisruumiiden yhteydessä, – teema on erityisen mielenkiintoinen. Tämä johtuu siitä, että näytelmissä keskitytään kuolleiden ruumiiden sijaan elävän kehon kuvaamiseen. Keskeisimpänä teemana tässä kontekstissa on se, mitä moraalisia implikaatioita sisältyy ihmisen kuolevaisuuteen. Kuolevaisuutta on moraaliteetissa mahdotonta erottaa kehollisuuteen liittyvistä kysymyksistä.

Ihmisen mikrokosmosta ei keskiaikaisessa ajattelussa niinkään erotettu maailman makrokosmoksista, vaan päinvastoin korostettiin näiden välistä jatkuvuutta, vastaavuuksia tai analogisuutta. Maailmassa vaikuttavien voimien nähtiin vaikuttavan myös ihmisen kehossa. Näkemykseen ”kosmisesta miehestä” sisältyi keskeisesti ajatus ihmisestä luomisen keskipisteenä. Esimerkiksi sydänkeskijalla eläneen Hildegard Bingeniläisen (1098–1179), saksalaisen mystikon, oppineen ja säveltäjän ajattelussa ihminen on luomakunnan kruunu ja edustaa luomistyön huippua jopa langenneessa maailmassa. Hildegardin käsittelyssä myös nainen nähdään positiivisesti kosmisena; yleensä keskiaikaiset kirjoittajat puhuivat nimenomaan kosmisesta *miehestä*. Kosmisuus tässä yhteydessä tarkoittaa siis avoimuutta ulkomaailman suuntaan. Äärimmilleen vietyä ja synnin käsitteeseen yhdistettynä tämä analoginen ajattelu tuotti myös hyvin toisenhenkisiä ihmiskehon representaatioita. Kehollisuus makaaberin traditiossa merkitsi äärimmäistä haavoittuvuutta ja autonomisuuden, jopa itsemääräämisoikeuden puutetta. Ihminen oli tavallaan avoinna langenneen maailman hyökkäyksille.

Modernissa maailmassa olemme tottuneet jäsentämään omaa kehosuhdettamme ensisijaisesti biologian, lääketieteen ja muiden luonnontieteiden tarjoamista lähtökohdista. Vaikka ihmiskehoa ei edelleenkään nähdä voittamattomana linnakkeena, moderneissa diskursseissa korostetaan ainakin yleisesti ottaen kehon erillisyyttä ulkoisesta maailmasta. Ihminen biologisena organismina on jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Sillä on kuitenkin erotettavissa selkeät rajat. Itse asiassa koko organismin toimintakyky on riippuvainen näiden rajojen aktiivisesta turvaamisesta. Jotta keho voisi toimia, sen on kyettävä puolustamaan näitä rajoja ulkoisia hyökkäyksiä, kuten esimerkiksi viruksia ja bakteereja, kylmyyttä, liiallista lämpöä, säteilyä ja fyysisiä traumoja vastaan. Keskiajalla ihmiset osasivat torjua tällaisia hyökkäyksiä tiettyyn rajaan saakka

– aivan kuten mekin osaamme ehkäistä esimerkiksi vanhenemisen vaikutuksia, onnettomuuksia ja sairauksia tiettyyn rajaan saakka. Kuitenkin ajateltiin, että on olemassa myös muunlaisia uhkakuvia, joiden suhteen tuli olla jatkuvasti valppaana. Uhkia vastaan ei taisteltu niinkään kehon kautta eli käyttämällä sitä elämän säilyttämiseen ja jatkamiseen tai suojaamalla sitä muilla keinoilla. Päinvastoin, taistelu tapahtui toimimalla ainakin symbolisesti kehollisuutta *vastaan*. Tässä yhteydessä ei voi kuitenkaan puhua selkeärajaisesta identiteetistä, joka kamppailee ulkoisia uhkia vastaan, vaan rajoiltaan hämärtyneestä kentästä, jossa sisäiset jännitteet uhkaavat yhtä kaikki repiä kokonaisuuden kappaleiksi.

Ihmiselämän arkeen keskittyvässä *Ihmiskunta*-moraliteetissa (n. 1464–1471, engl. *Mankind*) kehollisuutta kuoleman kautta jäsentävä *ars moriendi* on vain yksi aihe monien muiden ohessa. Vastaavasti suhde ihmiskehoon on astetta säälimättömämpi. Kehollisuuden tematiikka kiertyy näytelmässä kristilliseen lihan (engl. *flesh*, lat. *caro*) käsitteen ympärille. Moraliteetin nimihenkilö on vaatimaton ja työtä pelkäämätön englantilainen maanviljelijä – tässä suhteessa hän muistuttaa itse asiassa hyvinkin paljon arkkityyppistä kristittyä William Langlandin apokalyptisessa runoelmassa nimeltä *Pietari Peltomies* (n. 1360–1399, engl. *Piers Plowman*). Kumpaakin tekstiä yhdistää allegorisen esitystavan ohella myös tietty näkemys ihmisen tehtävästä. Syntiinlankeemuksen jälkeisessä maailmassa on siten syytä rukoilla ja tehdä työtä, mieluiten kumpaakin mahdollisimman paljon. Moraliteetin nimihenkilön elämä representoidaan jatkuvaksi selviytymiskamppailuksi, jonka päämääränä on fyysisen ja hengellisen hyvinvoinnin säilyttäminen. Tavoite uuvuttaa nimihenkilön molemmissa suhteissa. Lopullisen vapautuksen ristiriitojen repimästä tilasta tarjoaa vasta kuolema. Selviytymiskamppailu on luonteeltaan viime kädessä *sisäistä*, sillä pahimmat uhkat kumpuavat nimihenkilön omasta olemuksesta. Tuskastunut nimihenkilö valittaakin jo näytelmän alussa:

O thou my soul, so subtle in thy substance,
Alas! What was thy fortune and thy chance
To be associate with my flesh, that stinking dunghill?

”Voi suloinen sieluni, miksi jouduitkaan lihani, tuon lantatunkion, kumppaniksi!” Ihmiskeho havainnollistetaan moraliteeteissa ensisijaisesti jatkuvien psykologisten ja moraalisten konfliktien alueena. Siksi moraliteetteihin sisältyvä näkemys kehollisuudesta poikkeaa useimmista moderneista näkemyksistä ja näihin näkemyksiin liittyvistä, ihmisen hyvinvoinnin lisäämiseen tähtäävistä käytänteistä (lukuun ottamatta joitakin psykoanalyysin kehollisuuteen liittämiä näkemyksiä; psykoanalyysiä syytetäänkin toistuvasti epätieteellisyydestä). Kehollisuus on moraliteetissa ymmärrettävä ensisijaisesti jonakin muuna kuin biologisena olemassaolon muotona.

Maailma, Liha ja Paholainen hallitsevat ihmiskuntaa

Ihmiskunta-moraliteetissa liha siis edustaa ihmisenä olemisen negatiivisia piirteitä syntiinlankeemuksen jälkeisessä maailmassa: rappeutumista, maanläheisyyttä, arvottomuutta ja karkeutta. Sielun hienovarainen olemus taas kurkottaa kohti taivasta. Vertauksen kautta liha vertautuu ruumiin eritteisiin ja ruumiin lopulliseen kohtaloon. Makaaberin tradition tapa asettaa elämä ja kuolema, elävä keho ja kuollut ruumis räikeään kontrastiin keskenään on sulautettu yhdeksi kuvaksi. Sielu edustaa elämää ja keho kuolemaa. Tämä näkemys esiintyy jo *Uuden Testamentin* Roomalaiskirjeessä:

Huomaan siis, että minua hallitsee tällainen laki: haluan tehdä hyvää, mutta en pääse irti pahasta. Sisimmässäni minä iloiten hyväksyn Jumalan lain, mutta siinä, mitä teen, näen toteutuvan toisen lain, joka sotii sisimpäni lakia vastaan. Näin olen ruumiissani vaikuttavan synnin lain vanki. Minä kurja ihminen! Kuka pelastaa minut tästä kuoleman ruumiista? (Room. 7:21–25.)

Paavali on ensimmäinen niistä keskeisistä kristillisistä auktoriteeteista, jonka kirjoituksissa moraaliset puutteet assosioidaan järjestelmällisesti kehon heikkouteen. Roomalaiskirjettä taas on kautta aikojen pidetty eräänä keskeisimmistä kristillisen teologian suuntalinjoja muotoilleista teksteistä. Ei olekaan ihme, että näkemys ”kuoleman

ruumiista” vaikuttaa makaaberin tradition ytimessä. Myöhäiskeskiajan lopulle tultaessa tämä traditio on ottanut kaiken irti näistä jo varhaiskristillisyydessä ilmenneistä vaikutteista. Traditiossa havainnollistetaan äärimmäisen käytännöllisesti se, että ”synnin palkka on kuolema” (Room 6:23). ”Kuoleman ruumiin” traditiossa luodaan vaikuttavia, jylhiä visioita maailmasta, joissa ihmisen hauras keho ja vielä hauraampi tahto vaikuttavat lähes merkityksettömiltä.

Kestävyiden linnassa fyysistä maailmaa ei hallitse Ihmiskunta, vaan Maailma, Liha ja Paholainen. Nämä hahmot siintävät majesteettisina näyttämön ylle sijoitetuilla korokkeilla. He keskustelevat Ihmiskunnasta kolmannessa persoonassa ja ohjailevat tämän toimia tavoilla, joita Ihmiskunta tuskin itse edes ymmärtää. Liha on Ihmiskunnan hallitsemattomissa samalla tapaa kuin kuolleet ruumiit ovat kuolemantansseissa elävien vallan ulottumattomissa. Samalla nämä kuitenkin määrittävät kohdettaan osittain vääristyneenä peilikuvana – kuolemantansseissa ennakoinnin kautta ja *Kestävyiden linnassa* vääristämällä mittasuhteita. Liha on paisunut groteskilla tavalla Ihmiskunnan olemuksen ulkopuolelle, maailman ylle häämöttäväksi hirviömäiseksi horisontiksi. Tälle päättymättömän mukavuudenhaluiselle, jättiläismäiselle olennolle sielun kohtalo ei ole ”latinkaan arvoinen”:

I loue wel myn ese,
In lustys me to plese;
Thou synne my sowle seze
I geue not a myth.

Ihmiskunnan maanpäällinen elämä ei kestä ikuisesti, mutta edes kuolema ei voi taltuttaa demonisen Lihan hillittömyyttä: ”Vaikka olisin jo maan tomua ja makaisin maan peittämänä lehtimajojen alla, silti tahtoni pyrkisi vielä takaisin maailmaan.” (”Thou I be clay and clad, clappyd vndir clowrys, / Ghyt wolde I that my wyll in the werld went.”) Toisin sanoen Liha, joka ”taftilla vartensa komistaa”, ei sokeassa nautintojen tavoittelussaan edes tunnista kuolemaa. Tästä syystä esimerkiksi kuoleva Jokamies näkee aiheelliseksi rangaista omaa kehoaan. Riisuen hienot vaatteensa hän toteaa:

In the name of the Holy Trinity,
My body sore punished shall be:
Take this, body, for the sin of the flesh!
Also thou delightest to go gay and fresh,
And in the way of damnation thou did me bring,
Therefore suffer now strokes of punishing.
Now of penance I will wade the water clear,
To save me from purgatory, that sharp fire.

”Pyhän kolminaisuuden nimeen rankaisen minä vihoittelevaa ruumistani: tästä saat, syntinen lihani! Niin sinä nautit muodikkaista, värikkäistä vaatteista ja veit minut kadotuksen tielle. Siispä kärsi nyt rangaistuksenasi nämä iskut. Katumusharjoitusten kautta minä teen tilini selviksi ja pelastan itseni kiirastulesta, tuosta väkevästä tulesta.” Esimerkillistä toimintaa näytelmän yleisölle osoittaen, suuren päättäväisyyden vallassa, Jokamies ruoskii nopeasti heikkenevää lihaansa.

Jokamiehen terapeutin kuolema

Edellä olen tarkastellut makaaberin traditiota ja myöhäiskeskiaikaista kuolemankulttuuria tahallisesti provosoivasta näkökulmasta. Individualismin syvästi määrittämille länsimaisille nykyihmisille myöhäiskeskiaika näyttäytyy väistämättä hyvin vieraana. Nykyaikainen konsumerismi, jossa yksilö määrittää ensisijaisesti nautintojen kautta, on muuttanut ajatuksen kieltäytyksille perustuvasta identiteetistä lähes absurdiksi. Työn tai yleensä olemassaolon päämäärä ei ole enää ensisijaisesti selviytyminen vaan taloudellisen pohjan luominen elämästä nauttimiselle. Sekä individualismin filosofiassa että konsumerismin propagoimassa ihmiskäsityksessä nautintoa ja valinnanvapautta rajoittava kulttuurinen ja etenkin uskonnollinen aines näyttäytyy hyvin negatiivisena. Suhtaudumme karsaasti yhteisön ylivaltaan yksilön ylitse.

Omaa toimintaamme pitkälti ohjaava mielihyvän tavoittelu ei kuitenkaan toimi luotettavana maamerkinä silloin, kun ympäröivä materiaallinen maailmankaikkeus alkaa sammutella valojaan. Ja juuri

tätähän kuolema nykyään useimmille merkitsee: ainoan meidän tuntemamme maailman katoamista ja yksilöllisen olemassaolomme loppua. Toisaalta nykyään voidaan korostaa yksilön rohkeutta kuoleman edessä. Näin voi nähdä edes jotakin arvokasta omassa tai läheisen poismenossa. Myöhäiskeskiajan Pohjois-Euroopassa humanismi, yksilön merkitystä, arvoa ja kykyjä korostava maailmankatsomus, otti kuitenkin vasta ensimmäisiä askeleitaan. Rohkeus kuoleman kohtaamisen perustui luottamukseen korkeampia voimia kohtaan. Jopa kaikkein esimerkillisimmissäkin tapauksissa voimanlähteen katsottiin sijaitsevan yksilön vaillinaisten voimavarojen ulkopuolella. Toisaalta tämä perinteisempi maailmankatsomus, jossa ihmiset elivät elämänsä itseään määrättömästi suuremman Jumalan varjossa, sisälsi syyllistävien ja rajoittavien elementtien ohella myös vilpittöntä huolta yksilön hyvinvoinnista. Asenne on löydettävissä helposti esimerkiksi uskon- ja vastauskonpuhdistusta edeltävistä *ars moriendi* -oppaista. Erään puhuttelevimmista muodoistaan se kuitenkin saa *Jokamies*-moraliteetissa.

Jokamiehessä ihmisen elämä kiteytetään kuoleman hetkeen. Nimihenkilö kohtaa kuoleman, pelästyy, turvautuu maalliseen ja huomaa sen kestävämmäksi, ja lopulta etsiytyy *ars moriendi* -oppien pariin. Viimeksi mainittuja näytelmässä edustaa Tieto (engl. *Knowledge*). Tämä ei hylkää edes silloin, kun kaikki muu pettää: ”Jokamies, minä tulen mukaasi ja toimin oppaanas. Suurimmassa hädässä pysyn rinnallasi.” (”Everyman, I will go with thee, and be thy guide. / In thy most need to go by thy side.”) Kaikki opetuksen kannalta ylimääräinen on rajattu näytelmän ulkopuolelle. Ihmisen heikkouden osoittamisella ja sisäisten jännitteiden visualisoimisella ei pyritä syyllisyyden tunteiden herättämiseen katsojissa, vaan tämä tematiikka liittyy erottamattomasti näytelmän terapeuttisiin päämääriin. Kuolevan Jokamiehen menneestä elämästä emme tiedä oikeastaan mitään. Hänen yleisluontoista syntyisyyttään kuvataan vain, koska se kuuluu asiaan. Yleisölle on tehtävä selväksi kuolemisen prosessin koko inhimilliset voimavarat ylittävä kaameus. Edes Tiedon tukemana Jokamies ei ole sankari tai yli-ihminen vaan syvästi inhimillinen olento, jolle kuolema on yksinkertaisesti liikaa. Hänen haurautensa ja erehtyväisyytensä myötä osoitetaan myös, että syntyisyys on ihmiselämää väistämättä määrittävä tosiasia. Kaikki tämä

propaganda siksi, että tulevaisuudessa väistämättä hämmöittävä koitos ei lamauttaisi kuolevaa totaalisesti – niin pelottavaa kuin kuoleminen ihmiselle onkin.

Noudattamalla näytelmän opettamia toimintatapoja yksilön kuolema jäsentyy osaksi yhteisön elämää. Näin kuoleva myös saavuttaa yhteisön hyväksynnän heikoimmalla ja turvattomimmalla hetkellä. Yksilö voi vielä viimeisilläänkin kokea edes jonkinlaista – joskin nopeasti katoavaa – hallinnan tunnetta elämänsä suhteen. Kiirastulelta on välttytty ripin ja katumusharjoitusten kautta. Lopun hetkellä riittää, että usko armoon ja pelastuksen mahdollisuuteen säilytetään. Mikä tärkeintä, katoavaan elämään ei kannata enää tarrautua. Ideaalitulanteessa kuoleva, Jokamiehen mallia seuraten, voi päästää irti kaikesta maallisesta ja jättää kohtalonsa suuremman, hyvántahtoisen voiman haltuun. Tämä ei kuitenkaan ole helppoa. Kauneuden ja Voiman jo kadottua moraliteetti opettaa, että jopa Harkintakyky ja Viisi Aistia (engl. *Beauty, Strength, Discretion* ja *Five Wits*) pettävät. Kuoleman lähestyessä ympäröivä maailma katoaa pelottavalla tavalla ja oma mieli alkaa temppuilla. Tajunnan viimeisissä pilkahduksissa Jokamies kokoa kuitenkin olemuksensa rippeet viimeiseen ponnistukseen. Se ei tähtää puolustautumiseen vaan *antautumiseen*. Tapailten Kristuksen viimeisiä sanoja ristillä Jokamies päästää vapaaehtoisesti otteensa elämästä.

Rutosta pandemiaan

Kun keskiaikana Eurooppaa runteli ruttoaalto, vuoden 2006 alussa koko maailman horisontissa häilyi uhkakuva lintuinfluenssan leviämisestä. Viranomaiset meillä ja muualla valmistautuivat pandemian mahdollisuuteen – kotimaassa pohdittiin esimerkiksi tilapäisten poliisijoukkojen muodostamista kriisitilanteessa. Kohtaamissamme uhkakuvissa ei sinänsä ole mitään uutta. Ihmiskuntaa ovat aina vaanineet mitä moninaisimmat vaarat, mutta erityisesti juuri me olemme tietoisia näiden uhkakuvien akuuteista yksityiskohdista. Globaalin tiedonvälityksen valtakaudella mikään ei enää estä Maailman tunkeutumista olohuoneisiimme. Kuolemalla on niihin aina ollut vapaa pääsy.

Kirjallisuutta

Kohdetekstit

- Boccaccio, Giovanni 1999 [1947]: *Decamerone*. Käänt. Ilmari Lahti & Vilho Hokkanen. Helsinki: Tammi.
- Castle of Perseverance* [Kestävyiden linna -moraliteetti] 1969. *The Macro Plays: The Castle of Perseverance, Wisdom, Mankind*. Toim. Mark Eccles. Early English Text Society, No. 262. London: Oxford University Press. [Olen muuttanut tämän moraliteetin kieliasua siten, että *thorn* (þ) on muodossa *th* ja *yok* (β) muodossa *g*, *gh* tai *y*.]
- Everyman* [Jokamies-moraliteetti] 2000 [1956]. *Everyman and Medieval Miracle Plays*. Toim. A. C. Cawley. The Everyman Library. London: J. M. Dent.
- Mankind* [Ihmiskunta-moraliteetti] 1981. Kieliasultaan modernisoituna versio-
na teoksessa *Three Late Medieval Morality Plays: Mankind, Everyman, Mundus et Infans*. Toim. G. A. Lester. The New Mermaids. London: Ernest Benn Limited.
- Pyhä Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.

Tutkimuskirjallisuutta

- Ariès, Philippe 1974: *Western Attitudes toward DEATH: From the Middle Ages to the Present*. London & Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ariès, Philippe 1981 [1977]: *The Hour of Our Death*. Käänt. Helen Weaver. London: Penguin Books.
- Ariès, Philippe 1985 [1983]: *Images of Man and Death*. Käänt. Janet Lloyd. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Binski, Paul 1996: *Medieval Death: Ritual and Representation*. London: British Museum Press.
- Clark, James M. 1950: *The Dance of Death in the Middle Ages and the Renaissance*. Glasgow: Glasgow University Publications.
- Davidson, Clifford 1989: *Visualizing the Moral Life: Medieval Iconography and the Macro Morality Plays*. AMS studies in the Middle Ages; no. 16. New York: AMS Press.

- Delumeau, Jean 1990 [1984]: *Sin and Fear: the Emergence of a Western Guilt Culture 13th – 18th Centuries*. Käänt. Eric Nicholson. New York: St. Martin's Press.
- (*The*) *English Ars Moriendi* 1992. Toim. David William Atkinson. Renaissance and Baroque Studies and Texts. New York & San Francisco: Peter Lang.
- Hanska, Jussi 2002: *Strategies of Sanity and Survival: Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Huizinga, Johann 1989 [1919]: *Keskiajan syksy: elämän- ja hengenmuotoja Ranskassa ja Alankomaissa 14. ja 15. vuosisadalla*. Käänt. J.A. Hollo. Helsinki: WSOY.
- Ilmestyskirjan ratsastajat: Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa* 2000. Toim. R. Marjomaa, J. Nurmiainen & H. Weiss. Sivilisaatiohistoria-sarja. Tampere: Vastapaino.
- Imhof, Arthur. E. 1991: *Ars moriendi : die Kunst des Sterbens einst und heute*. Kulturstudien 22. Vienna: Böhlau.
- Imhof, Arthur. E. 1996 [1984]: *Lost Worlds: How Our European Ancestors Coped with Everyday Life and Why Life Is So Hard Today*. Käänt. Thomas Robisheaux. Charlottesville & London: University Press of Virginia.
- Le Goff, Jacques 1984 [1981]: *The Birth of Purgatory*. Käänt. Arthur Goldhammer. London: Scholar Press.
- O'Connor, Mary 1966 [1942]: *The Art of Dying Well: The Development of the Ars Moriendi*. New York: AMS Press.
- Platt, Colin 1997 [1996]: *King Death: The Black Death and its Aftermath in Late-Medieval England*. Toronto: University of Toronto Press.
- Potter, Robert 1975: *The English Morality Play: Origins, History and Influence of a Dramatic Tradition*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Spinrad, Phoebe S. 1987: *The Summons of Death on the Medieval and Renaissance English Stage*. Columbus: Ohio State University Press.

RAIJA MAJAMAA

ELIAS LÖNNROT LÄÄKÄRINÄ JA KULTTUURIVAIKUTTAJANA

Menneellä viikolla oli täällä kylmiä säitä, mutta viime perjantaina muuttui ilma mitä kauniimmaksi ja niinon nyt vieläki. Kesätoukoja on vasta tehty, ettei niistä tiedä sanoa mitään, mutta rukiin laihot ovat kauniita. Terveenä on oltu paitsi erinäisiä horkan eli vilutaudin tapauksia. Muutamia olen neuvonut nautitsemaan hämähäkin verkkoa siltään tahi sokerilla seoitettuna, joka ennen kiinakuoren tutuksi tulemista oli ynnä muiden erinäisten parannus-aineiden tavallinen, ja onkin se joitakuuta auttanut. Jos taas ei auta, niin eihän se mitään maksakaan. Vielä vähemmin mahtava vilutaudin parannuskeino on se, että kolme vuorokautta perätysten olla mitään syömättä.

Keisarillisen Aleksanterin yliopiston suomen kielen professori Elias Lönnrot kirjoitti 3. kesäkuuta 1855 kesälomallaan Sammatissa tällaisia ohjeita vilutaudin eli horkan (malaria) parantamiseksi. Tekstistä näkyvät lönnrotilaisen lääketieteen ominaispiirteet. Luonnontutkija on tehnyt säähavaintoja ja varovaisia päätelmiä tulevan sadon laadusta. Jutussa annetaan vaihtoehtoisia lääkkeitä ja neuvotaan käyttämään antibiootin tavoin vaikuttavaa hämähäkin verkkoa joko sellaisenaan tai varakkaammissa perheissä sokeriin sekoitettuna. Auttoipa se vaivaan tai ei, hämähäkin verkko on joka tapauksessa ilmaista. Lääkäri-botanisti Lönnrot tunsu luonnonlääkkeitten ja apteekkitavarana myytävien rohdosten ominaisuudet lääkärikollegansa

Carl von Linnén tavoin. Kiniiniä oli jo opittu käyttämään vilutautiin. Viimeisenä ohjeena on kielteinen mielipide paastoamisen tarkoituksemukaisuudesta ja tehosta. Se ken tunsu perin pohjin kansan eri kerrokset potilaskäyntiensä ja keruumatkojensa ansiosta, tiesi kenen kannatti paastoa harkita.

Yllä siteerattu kirje julkaistiin *Suomettaressa* suomea puhuvan kansan luettavaksi. Lönnrotin elinikäisen toiminnan ensisijainen tavoite oli suomen kielen saattaminen tieteen ja taiteen käyttöön tasaveroisena ruotsin kielen kanssa. Toissijaisena tavoitteena oli kansan elinolosuhteiden kohentaminen tavalla, joka koulutti kansaa ottamaan itse vastuun elämästään luottamatta esivallan apuun.

Tuon ajan ruotsinkielinen sivistyneistö vähät välitti tutustua suomenkielisen rahvaan olosuhteisiin, kuten J. V. Snellman kirjoitti Fredrik Cygnaeukselle ja B. O. Lillelle 1840 (J. V. Snellman: *Samlade arbeten I*. 688–689). Poikkeuksellisen tärkeiksi vaikuttajiksi nousivat J. L. Runeberg ihannoituine Saarijärven Paavoineen ja Z. Topelius nuorempi, joka kehotti olemaan hyvä köyhille. J. V. Snellmanille suomea puhuva kansa oli olemassa, mutta se ei tullut tietoiseksi itsestään, ellei saanut sivistystä omalla kielellään. *Kalevala* ei innostanut Snellmania, jonka mielestä vanhojen runojen arvo oli enemmän tieteellinen kuin käytännöllinen. ”Ja ainakin se kansan lahko, jonka seassa Kalevala on säilynyt, on seisonut Suomen kansan sivistyksen ulkopuolella”, puhui esimies Snellman Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikokouksessa vielä 16.3.1871. Yliopiston suomen kielen lehtorin C. A. Gottlundin arvion mukaan 1840-luvulla arkisuomea osasi vain neljännos koulutetusta väestöstä, kahdeksasosa ymmärsi lukemaansa suomalaista kirjaa ja tuskin yksi neljästäkymmenestä kykeni kirjoittamaan kansan enemmistön kielellä. Pappien oli saarnattava paikallismurteella, sillä kansan sanavarasto oli suppea. Ortodoksinen papisto ei ymmärtänyt ruotsia, joten heitä varten oli suomennettava muun muassa kuolinsyiden luettelo. Potilaat valittivat vaivojaan suomen kielellä, lääkärit ja kättilöt kouluttautuivat ruotsin kielellä. Elias Lönnrot oli lähtöisin supisuomalaisesta kodista, mutta oli ensimmäisiä oppineita, jotka hyödynsivät puhujina ja kirjoittajina tasaveroisesti suomen ja ruotsin kieltä.

Elias Lönnrotin elämäntyö tunnetaan: kurinalainen tiedemies, taisteleva lehtimies, ovela kulttuuriorganisaattori, taustavaikuttaja

ja esikuva. Hänen ansionsa suomen kielen kehittäjänä ja vankentajana, kansanperinteen kerääjänä ja julkaisijana, oivallisena lääkärinä ja kansanvalistajana ovat tulleet dokumentoiduiksi monipuolisin julkaisuin. Lönnrot oli 1800-luvun eurooppalainen kuuluisuus, jonka kirjallinen jäämistö on maailmanlaajuisesti huomattava ja ainutlaatuinen, osa kansainvälistä kulttuuriperintöä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa säilytettävä Lönnrotiana-kokoelma ja Lönnrotin kirjeenvaihto olivat ehdokkaana Unescon Memory of the World -rekisteriin vuonna 2001 (<http://portal.unesco.org>). Monitieteinen arkisto on herättänyt tarpeen arvioida uudelleen tämän kansallisen merkkihenkilön käänteentekevää merkitystä suomalaiselle tieteelle ja kulttuurille.

Oman arvonsa tunteva lääkäripersoona

Elias Lönnrot opiskeli määrätietoisesti tullakseen lääkäriksi. Hän keskeytti opintonsa Porvoon lukiossa siirtyäkseen 18-vuotiaana oppilaaksi Hämeenlinnan apteekkiin. Luonnosta tavattavat yrtit ja rohdosten valmistus johdattivat Lönnrotin tieteellisen ja kokemuseräisen kansanlääkinnän tutkimuksen pariin. Apteekkioppilaskokemuksesta oli oleva hyötyä sekä lääkärielle että kielentutkijalle: kansalle saattoi määrätä lääkkeitä, joita he itse pystyivät valmistamaan, ja kasvien avulla kielentutkija muodosti uudissanoja. Botanistina Lönnrot laati ensimmäisen suomalaisen tieteellisen kasvion, *Flora Fennican* (1860). Luokittelun yhteyteen Lönnrot lisäsi toisintonimiä eri murteilla sekä ohjeita kasvien käytöstä hätäravinnoksi, kotitalouden tarpeisiin sekä tautien parantamiseksi. Keruumatkoillaan Lönnrot kyseli myös kasvien käytöstä sairauksien hoidossa ja neuvoi kansaa kokemuseräisillä tiedoillaan. Suomen kielen professorina hän keräsi opetuksen havaintomateriaaliksi uusien sanojen kehittämistä varten herbaarion, jonka kasvinäytteiden asettelu tuo esille taiteilijan. Elias Lönnrotin lempikukka oli keto-orvokki (*Viola tricolor*), josta *Flora Fennica* opastaa:

On ulostuttava ja veren raitistuttava. Vasten pahaa rohtumaa (crusta lactea), kun vähäiset lapset saavat kasvoihinsa, liotetaan sitä maidossa, ja nautitaan teelusikoittain, tahi keitevetenä (teenä), otettuna kourallinen kuivia kasveja puoleen tuoppiin vettä ja vähän kiehautettuna, jota sitte nautitaan joka päivä. Pienille lapsille annetaan jälkeen vähemmin. Makua parannetaan fenkolilla. Taikka annetaan kuivana hienonnettua ja rieskassa keitettyä illoin aamuin eli useimmin siksikun rohtuma katoaa. Kiitetään avulliseksi myös muissa pääruveissa ja useissa taudeissa, niink. ruusussa, luuvalossa, savipuolissa, kavissa, pahoissa haavoissa j.n.e. Terälehtien mehusta saadaan siniväriä. – Villalanka alunoittuna painuu tästä kasvista jäänkarvaiseksi.

Lönnrot vapautui apteekkioppilassitoumuksestaan jo kahden vuoden kuluttua ja pyrki Turun keisarillisen akatemian opiskelijaksi tähtäimessään lääkärinura. Päätöstä tukivat piirilääkäri J. E. Sabellin antama työtodistus ja kotiopettajavuodet Laukon kartanossa, jonne kokoontui lääketieteen alan etevimpiä miehiä. Kokeneen kirurgin, lääkintöhallituksen johtoon siirtyvän J. A. Törngrenin perheen kotiopettajana Lönnrot tutustui ajan lääketieteellisiin virtauksiin ja terveystoimintoihin kysymyksiin. Arkkiatri Törngren tuki Lönnrotin opintoja sekä rahallisesti että oppi-isänä. Potilaat tarvitsivat käytännössä toimivia parannusmenetelmiä, joista Lönnrot vaihtoi ajatuksia kollegojensa ja viranomaisten kanssa. Kirurgia oli hänelle lääkärintoimen kiinnostavin osa-alue.

Suoritettuaan Turun akatemiassa ensin humanistisen perustutkinnon Lönnrot siirtyi syksyllä 1828 jatko-opintoja varten Keisarilliseen Aleksanterin yliopistoon Helsinkiin, jonne akademia oli siirtynyt keisari Nikolai I:n tahdosta Turussa tapahtuneen tulipalon jälkeen. Lääketieteellisistä professoreista Lönnrotiin vaikuttivat eniten luonnonfilosofiseen kokonaisajatteluun suuntautunut Israel Hwasser ja käytännön hoitoihin perehtynyt J. A. Törngren, jota filosofiset pohdiskelut eivät innostaneet. Hwasserin mielestä terveys ja sairaus olivat saman kokonaisuuden osia, joiden väliseen tasapainoon vaikuttivat ulkoiset, sisäiset, sosiaaliset ja aatteelliset tekijät. Sairaus tuhosi lopulta itsensä: pehmeiden menetelmien harkitseminen ilmeni myöhemmin Lönnrotin homeopatiaan kohdistuvana pohdiskeluna.

Erityisesti Hwasserin viran jatkajan, Immanuel Ilmoni -ystävän lääketieteen etiikkaa pohdiskelevat kirjoitukset kiehtoivat Lönnrotia.

Helsingissä ei ollut opetussairaala, joten opiskelijat seurasivat professoreidensa käytännön potilastyötä. Lääkäreiksi valmistautuvat opiskelijat harjoittelivat yleensä ulkomailla, esimerkiksi Tukholmassa, mutta Lönnrotille harjoituskentäksi muodostuivat Pohjois-Suomen kulkutauti- ja nälänhätäalueet. Valmistumisensa jälkeen 1832 hän hakeutui piirilääkäriksi pohjoiseen Kajaaniin aikomuksenaan kerätä lääkärintoimen ohella arkaaisia kansanrunoja, joita suomenkielinen väestö oli säilyttänyt suullisena perinteenä Suomen Karjalassa, Vienan Karjalassa ja Inkerissä, lähellä Pietaria. Kansanrunot olivat herättäneet kiinnostusta tutkijapiireissä jo 1500-luvulla, mutta vasta 1700-luvulla Turun akatemian opettajista erityisesti historian ja kansanperinteen tutkija H. G. Porthan käynnisti toiminnan, joka johti kansalliseen heräämiseen ja yleiseurooppalaisen kansallisromantiikan levitessä ajatukseen omasta eepoksesta.

Lääketieteen opinnot eivät vieroittaneet Lönnrotia kansanrunoudesta, saduista, itkuvirsistä, sananlaskuista ja arvoituksista. Sananlaskuissa piili hänen mielestään kansan viisaus, ja loitsut kiinnostivat häntä koko eliniän. Akateemisen maisterinväitöksensä aiheeksi hän oli valinnut muinaissuomalaisten jumalana pitämän Väinämöisen. Lääketieteellisen väitöskirjan aihe liittyi kansanparantajien maagisiin kykyihin. ”Om Finnarnes Magiska Medicin” (1832) jakoi inhimillisen tiedon päivä- ja yöpuoleen, joiden vaikutus oli samanaikainen. Päiväpuolta edustivat äly ja järki, yöpuolta mielikuvat, unet ja visiot. Kenttätutkimuksissaan Lönnrot vertaili kansanomaista parannustaitoa tutkittuihin lääkkeisiin.

Neljännellä keruumatkallaan 1833 Lönnrot poikkesi Kivijärvellä taloon, jossa emäntä poti ”sydänalavaivaa” voihtien lakkaamatta ja pyydellen lääkkeitä tautiinsa. Lönnrot ei ilmaissut olevansa lääkäri, syystä että pian häntä olisivat ympäröineet kylän eukot, joiden tauteihin oli syynä enimmäkseen väärä ravinto. Hän antoi lääkkeitä, jotka eivät ehtineet vaikuttaa ennen kuin pari akonlahtelaista yövierasta kyllästyi unta häiritsevään vaikerointiin. Toinen miehistä tarttui rajusti emännän käsivarsiin ja riuhtoi häntä useita minutteja, kunnes lopulta alkoi lukea loitsurunoja, ”noituen niin armottomasti, että väristys kävi koko olemukseni läpi”. Nainen rauhoittui ja miehet

saivat nukkuakseen. Lönnrot jäi pohtimaan, lääkkeetkö emännän paransivat vai loitsija jota emäntä vuolaasti aamulla kiitteli. (Reseminnen. *Helsingfors Morgonblad* 54, 56–60/1834.)

Kansa uskoi loitsujen parannusvoimaan. Kansa uskoi myös ”sotkutohtoreita”, puoskareita, hevosnylkijöitä, kuppareita tai ketä tahansa vanhaa akkaa, vain pietistit kääntyivät vaivoissaan ensin lääkärin puoleen, kirjoitti Lönnrot kesäkuussa 1833 edeltäjälleen Samuel Roosille (Elias Lönnrot: *Valitut teokset 1*, 1990). Omassa lääkärintyössään Lönnrot ei paheksunut kansan käsitystä lääkkeiden ”katsomisesta” eli loitsimisesta, vaan rauhoitti potilaita ilmoittaen katsoneensa lääkkeet jo etukäteen apteekissa suuremmissa erissä. Keisarillisen Aleksanterin yliopiston ensimmäisen suomenkielisen luennon aiheeksi hän valitsi loitsut vuonna 1856 jätettyään Kajaanin piirilääkärin toimen paria vuotta aiemmin. Tietokirjailijana Lönnrot säilytti täyden luomisvoiman viimeisiin vuosiinsa saakka. *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja* ilmestyi 1882, kesken jäi 82-vuotiaalta maaliskuussa 1884 *Kantelettaren* kolmannen painoksen toimitustyö.

Elias Lönnrot ei ollut kansanrunoutentutkijana vain muistiinmerkitsijä, vaan hänellä oli kyky luoda uutta ja hän saattoi myös itse laulaa. Kansalliseepos syntyi haastattelumenetelmällä, joka edellytti tutkijalta vastaanottavaista mieltä, harjaantumista esittävän taiteilijan tapoihin, sopeutumista uusiin olosuhteisiin, neuvokkuutta ja huumorintajua. Laulaen esitetty kansanrunous innoitti Lönnrotia sepittämään joukkoon myös omia runoja. Laulu oli hänen mielestään ihmiselle keino ilmaista tunteita, joille tavallisesta kielestä ei löydy sanoja. Hän oli myös virsirunoilija ja taitava muusikko, joka kehitti kromaattisen kanteleen. Luonto oli hänen opettajansa, samalla tavalla kuin elävä malli on kuvataiteilijalle ehtymätön innoituksen lähde. Tieteen harjoittamisessakin näyttelivät tärkeää osaa mielikuvitus ja tunne.

Opiskeluaikanaan Lönnrot saattoi allekirjoittaa kirjeensä nimellä ”Väinämöinen”. Ensimmäisellä keruumatkallaan kesällä 1828 nuori filosofian kandidaatti jo esittäytyi maisteriksi ja lääketieteen opiskelijaksi nauttien saamastaan huomiosta. Hän kuljetti napinlävessään huilua, jonka soittoa lapset ja naiset kerääntyivät kuuntelemaan.

”Tunsi itseni Homerokseksi”, hän tunnusti matkapäiväkirjassaan. Valamossa opiskelija tunsi hallitsevansa myös luonnon voimia:

Saarella kuuluvat käärmeet lisääntyneen uskomattomasti; ne näet ovat täällä rauhoitettuja, koska ei koko saarella saa tappaa yhtään elävää olentoa. Minut ne kuitenkin jättivät rauhaan. Paneuduin nukkumaan nurmikolle, tosin niitä peläten, vaikka minulla oli hallussani koko Karjalan loihutaito, jonka avulla ne voi huumata tai tehdä niiden pureman tehottomaksi tai niiden myrkyin vaaratommaksi. (Elias Lönnrot: *Matkat I-II*, 1902).

Arkisempia käärmeenpiston hoito-ohjeita löytyi kokeneelta lääkäriltä *Flora Fennicasta* (ihrassa keitettyä ison hirvenjuuren juurta, *Inula helenium*) ja *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäristä* (pistospaikasta imetään öljytyllä, haavattomalla suulla myrkyä, päälle pannaan tupakkaa tai käärmeen talia, potilas pidetään liikkumattomana ja mieleltään rohkeana).

Keruumatkoillaan Lönnrot ei mielellään paljastanut oikeaa ammattiaan, mutta paransi potilaita hädän tullen. Eipä kansa olisi uskonutkaan ilman virkapukua esiintyvää kulkuria, joka kirjoitti havaintojaan ties mille viranomaiselle. Matkamuiistiinpanot sisältävät joukon potilaskuvauksia. Viidennellä keruumatkallaan 1834 Lönnrot poisti Uhtualla kymmenvuotiaalta tytöltä kananmunankokoisen kasvaimen silmänpohjasta. ”Jumala te oletki, kun nyt minun tästä murehesta päässittä”, kiitti äiti langeten kasvoilleen Lönnrotin jalkojen eteen. Potilas selviytyi leikkauksesta haavakuumeetta. (Reseminnen. *Helsingfors Morgonblad* 56–60/1835.)

Arkistossa on säilynyt joitakin kymmeniä potilaskirjeitä, joissa pyydetään matkojen takaa ohjeita tai lääkkeitä vuosikausia vaivanneisiin sairauksiin. Rahvas ei hevin vaivannut lääkäriään, jota kunnioitti syvästi. Harvemmin pyynnön oli potilas osannut itse kirjoittaa, useimmiten kirjoitustaitoinen tuttava toimi asiamiehenä. Viestit on jäljennetty alkuperäisessä, kehittymättömän suomen kieli- ja kirjoitusasussaan.

1.

Tähän on ylös kiriojettu yhen Tytär Ihmisen Tauvin Luonto Jonka Pälle Pyytän Saaha Sihin Tauttin sopivia Lääkeitä sen ikä on 22 vuotta Ja on vaimollinen eli Kuukautinen Tautti Pois Kavonnu ja on Niinä aikona Hyvin Tuskainen Kipu Koko Rummissa ja Kulkee ynpäri Rummista ja Pistää Ruummisen ne vaimolised on Pois Kavonnu Jo viime maarasKuu alussa ja sen on syvän ala Kipiä ollu ennestäni. [Asiamies pyytää lääkettä kuukautisten poisjäämiseen ja siitä aiheutuvaan tuskaiseen kipuun. Lääkärikirjassa annettiin ohjeita raskauteen liittyviin oireisiin. Päiväämätön ja allekirjoitukseton lappunen, kirjekokoelma 25:41.]

2.

Sen waimon waivan alku on Sitä tullut kuin Roskasa ollesan on Horjahtanna tien ohen nijn on wihlassut Silloin Maaha ja on tullut Sitä nijn kipiäxi Että on yrittännä juoxuttaman mutta Saunan Läm-bimässä on Helpottanna wähän ja on Lapsen tenyt Seiten kuussa mahan pohja polta ja Wihloile Suonet tyckäsevät mahan pohjassa ja maha Nauku ja Kurise eikä Sata istuva Wapisutta ja on kipiä ja kuin nouse Seisallen nijn Laskeutu mahan pohjan Suri pahka ja Syö Ala on tullu kipiäxi. [Päiväämätön ja allekirjoitukseton lappunen, kirjekokoelma 25:43. Raskaana ollut potilas joutui vossikkaonnettomuudessa ojaan ja synnytti ennenaikaisesti seitsemännellä kuukaudella. Synnytyksen jälkeen vatsanpohjaa polttaa ja vihloo, ylösnoustessa laskeutuu kohtu esiin. Lääkärikirja kehottaa etsimään pikaisesti lääkärin tai taitavan kättilön apua.]

3.

Korkiasti Kunnioitettava Herra Doktor!
Nöyrimmästi waatisin ojennusta ja Lääkkeitä seuravaiseen kipeeseen, joka tuli tällä tawalla ja luulemme kruusuks. ensin tuli rauhanen Reijen kääntimeen sisäpuolellen, ja Toissa päivänä alko wilustaa kowin kovasti, niin kuin Horkka että teki koko Ruummiin niin tuskan alaiseks että olin Hourannut. Tuskasta ja wilustamisesta kolmantena aamuna alko nilkan kääntimen yläpuolta liika paljon kutkuttaa – Ja oli mainittu paikka punanen, Kutku lakkais. Ja alko Kirpeloija. Joka wähitellen enäni, waan ei päässyt kuitengaan

perin kovaksi, muutta oli paremmin niin kuin polte. punistuminen ja kiilumointi, alko kohota ylöspäin, waan kuin punaisella wyöllä sitottiin yläpuolelta – niin seisattui paikalleen, Hauteita laitettiin Humalan lehistä Blyyviitasta ja Liitusta, ja aivinoista, joichenga päällä oltua erinomainen Tuska lakkais, muutta se kipiä paikka on kuitengin wielä niin kipiä, että, ei saata paljon käwellä. Sillä se kipee jalka ei ota warsin päällensä. Tätä kaikkea waatii korkiasti kunnioitettavan Herra Doctorin kaikkein nöyryin Palwelia.

Helena Immonen.

Ikä on 22 vuotta.

[Kirjekokoelma 25:5. Kirjeenvaihdossa on useita ohjeita ruusun parantamiseksi. Tärkeintä oli välttää ruusuhaavoissa kaikkia rasvavoiteita tai hoitavia laastareita. Lääkärikirjassa neuvottiin lääkitsemään kovaa kuumetta oksennuttamalla, hapahkoja marjamehuja tai seljateetä juottamalla, nuoremmilta potilailta myös suonta iskemällä. Kuumetta seuraavaa ruskiankellahtavaa tai keltapisamallista ajettumaa jaloissa hoidettiin paloviinaan kastelluilla, usein vaihdettavilla puhtailla liinarievuilla. Mikäli ajettuma puhkeaisi, pirskoteltaisiin 3–4 kertaa päivässä vehnä- tai perunajauhoja haavaan tai seosta, jossa oli 6 luotia liitua, 4 luotia malikukkia ja neljäsosa luotia kamferiä. Jalkoja pidettiin koholla liikkumattomina.]

1800-luvun alussa taudeilla oli useita nimiä, ja monia niistä hoidettiin oireiden mukaan. Kuumetauteja olivat rutto, lavantauti, malaria, rokot, kurkkumätä, hinkuyskä, tulehdukset ja raskauteen liittyvät sairaudet. Lepra, kuppa, keripukki, riisitauti, keuhkotauti, risatauti ja syöpä olivat kroonisia. Ihotauteja olivat ihottumat, maitorupi, ruusu ja vyöruusu, sisätauteja ummetus, ripuli, punatauti, suolistoloisten aiheuttamat taudit ja ”sydänalan vaivat”. Hysteria ja mielenvikaisuus olivat psyykkisiä sairauksia, hermoston sairauksia epilepsia ja halvaus. Oireenmukaisia tauteja olivat reumatismi, näivetyystauti, surkastumiset, vesitauti, virtsaumpi, keltatauti. Savupirttien kansa sairasti silmätauteja ja kaihia. Kihtiä eli luuvaloa parannettiin hauteilla ja keitoksilla, mutta myös Carl von Linnén tavoin mansikoilla, jotka vilvoittavat, sammuttavat janon, auttavat ummetukseen, keuhkotautiin ja virtsatietulehdukseen. Lönnrot toteaa

ahomansikoiden olevan maukkaimpia marjalajeja, mutta ”jotkut eriluontoiset [allergiset] niitä kuitenkaan eivät taida nauttia”.

Tautien myös luultiin olevan eläviä olentoja, jotka liikkuvat ja hengittivät. Hammasmadon voitiin kuvitella kalvavan reiän, mutta kipua hoidettiin polttamalla juuri punaiseksi kuumennetulla raudalla tai käyttämällä espanjankärpäs jauhetta rakkulan nostattavana lääkkeenä, jonka aiheuttama kipu häivytti hammassäryn. Lääkärikirjassaan Lönnrot kehotti välttämään kevytmielistä hampaan poistoa, sillä noin vuoden kuluttua kolotus lakanee. Omat hampaansa Lönnrot menetti alituisen piiputtelun seurauksena.

Lääkärin työ oli toiminnan ammatti, jonka arvoja olivat ihmisrakkkaus, kokemuksista kertyvä viisaus, armeliaisuus ja pelottomuus. Äitiysvalistuksessaan Lönnrot kehotti: ”Paha on raskaalla edeltäpäin kovaa ja liiallista huolta synnyttämisestänsä kantaa; hyvä, jos voisi olla tasamielinen ja iloinen. Eikä pitäisi kenenkään toisen häntä surulliseksi saattaa, kivottaa eli säikäyttää, ei soimata ja herjailla naimatonta raskasta, eikä muuten kovasti oletella.” Pohjanmaalla kuoli joka toinen lapsi imeväisikäisenä. Sopimaton ruoka, vilu, likaisuus ja huono hoito olivat syytä lapsikuolleisuuteen. Sarviruokinta oli yleinen lapsikuoleman aiheuttaja. Lönnrot jyrisi suomentamassaan C. D. von Haartmanin ohjekirjassaan *Neuvoja yhteiselle Kansalle Pohjanmaalla pienten lasten kasvattamisesta ja ruokkimisesta* 1844:

”Surkia, kauhistuttava asia on se, kun täytyy ajatella omassa maassa ja kansassamme löytyvän vaimoja, joilla on kovempi sydän, kun metsänpedoilla, sikiöitensä kohtaan. Voi jos edes seuraavaiset neuvot saattaisivat heitä parannukseen jos vaikuttaisivat edes senkään vertaa valon ja vakuutuksen kansassa, että tästälähin äitiä, joka ilman pakotta ja täydettä esteettä hylkää lapsensa sarven ääreen, ei pidettäisi parempana, kun muinenkin lapsensa murhaajata!”

Lönnrotin tuntema kansa oli laiskaa, tuhlailevaa, mukavuudenhaluista ja aloitekyvyttöntä väkeä. Hän toimi Kajaanin piirilääkärinä vuosina 1833–1853, mutta joutui palaamaan kesällä 1857 lääkin-täviranomaisten pyynnöstä vanhaan piiriinsä sijaiseksi. Pari vuotta Helsingissä terävöitti näkemystä sivistyneistön ja kansan välisestä kuilusta. Katovuoden seurauksia ja nälänhätää torjuessaan Lönnrot

kierteli taloja opastaen vaimonsa avustamana jäkäläjauhojen käyttöä hätäravinnoksi. Tottumattomuudesta ja turhasta pelosta kansa vieroksui jäkäläleivän makua. Lönnrot iski takaisin lehdistön ja lääkintöhallituksen ohjein:

Nälkään ei tiedetä kenenkään kuolleen, sitä vastoin tavallisina vuosina ruuan paljouteen monet menettävät henkensä. Suomen kansa ei sinä ilmoisna ikänä pääse näkemästä tällaisia surkeuksia, kuin nykyinenki kova aika on, ellei rupea itse paremmin keskinäisiä asioitansa valvomaan ja totu vähemmin esivaltaan luottamasta. Myös pelkään esivallanki, jos se tästälähin samalla huolella, kuin tähänki asti, ottaa säästääkseen ja korjatakseen kaikenlaisia kansan keskinäisiä kohtia, pian ei pääsevän sillä, että kansalle jauhoja, vaan kohta täytyvän hankkia sille lisäksi leipojat, keittäjät ja ehkäpä pian palan suuhun työntäjät. (*Suometar* 17.7.1857.)

Lönnrotin lääketieteellinen perintö

Piirilääkärin ohjesääntö (1832) velvoitti Lönnrotin terveydenhoidolliseen valistustyöhön, lääkejakelelu organisoimii papiston avustamana, apteekkitoiminnan valvontaan, rokotuksen järjestämiseen, puoskaroinnin estämiseen ja raportointiin, jossa piti tehdä selkoa vuodesta 1857 lähtien myös kansan omista parannustavoista. Lönnrot laati terveydenhoito-oppaita ja kansantajuisia ohjekirjasia pikkulasten hoidosta, sukupuolitautien torjunnasta, rokotuksen hyödyllisyydestä ja hätäravinnoksi kelpaavista kasveista. Tietämättömyys loi kurjuutta. Puhtaus ja terveellinen ravinto olivat parasta lääkettä. ”Ihminen on luotu liikkumaan ja kasvoinsa hiellä elatustansa hankkimaan. Ja onki tämä hänelle onneksi. Liikuntaa seuraa lepo, tyytyväinen mieli, rauhallinen uni, terveys ja pitkä elämä.” (*Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri* 1839.)

Lönnrot osasi etsiä uusia ratkaisuja keskeisiin kysymyksiin oman kokemuksensa pohjalta ja poimia jyvät akanoista. Kansanperinteen tallennuksessa ja julkaisemisessa näkyy Lönnrotin lääketieteellinen koulutus ja hänen kykynsä ymmärtää inhimillistä elämää. Taiteelli-

sesti eheä runoelma *Kullervo*, jonka Lönnrot sepitti inkeriläisen runoaineuksen perusteella, ilmentää yhä yhteiskunnan kaltoin kohteleman lapsen häiriökäyttäytymisen psykologisia perusteita.

Kenttätutkijan ja terveyskasvattajan roolit yhdistyivät Lönnrotissa. Hänen monialaista toimintaansa ohjasi Hippokrateen vala: tavoitteena on hyvän tekeminen, ensisijaista vahingon välttäminen. Hänen lääkärintyötään luonnehti kulttuurinen myötäeläminen, psykosomaattinen lähestymistapa ja sairauksien syntyyn vaikuttavien ympäristö- ja sosiaalisten tekijöiden huomioiminen. Hänen näkemyksensä lähestyivät ekologista tautikäsitystä, modernia medikaali-antropologiaa. Tautien aiheuttajista Lönnrot luetteli lääkärikirjassaan seuraavat: liikasyöminen ja juominen, sopimattomat nautintoaineet, saastunut ilma, epäsiisteys, sopimattomat vaatteet, vilustuminen, liikarasitus, laiskuus, liialliset ja väärät huvitukset ja äkillinen mielenkuohu. ”Antaa luonnon parantaa” oli useimmiten käypä ohje ihmisen vaivoihin. Mikäli vaiva oli vähäiseksi luokiteltava, nimitti Lönnrot sitä ”naisten hätäilyksi, fruntimmerfjäsk”. Lepo, toivo, tyytyväisyys ja kohtuullinen ilo pitivät ihmisen terveenä ja toisinaan paransivat sairaankin. Kohtuuden noudattamista ei kukaan ole katunut, sillä se ylläpitää terveyden.

Lönnrot antoi keskeisen aseman psyykkisille tekijöille sekä sairauksien syntymisessä että niitä hoidettaessa. Esimerkiksi ihottuma saattoi johtua ”hermostumisesta”. *Mehiläisen* ohjeissa neuvottiin hoitamaan lasta rauhallisen ilmapiirin vallitessa. ”Kaikkea ruihua, ryskettä ja hälinää vältetään, mikä mahdollinen, ettei lapsi unissa taikka ilmanki säikähtäisi.” (Terveyden hoidosta. *Mehiläinen*. Heinäkuu 1836.) Talonpojille tarkoitettussa lääkärikirjassa sanotaan, että ”mielen liikunnot koskevat ruumiiseenki, sillä niin ovat henki ja ruumis välillensä yhdistetyt, ettei kumpikan mitään yksinänsä kärsi” (*Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri* 1839).

”Kainous tytön kaunistaa” – Lönnrotin naiskuva

2000-luvulla kansanperinteen tutkijoiden kiinnostus on suuntautunut enenevässä määrin sukupuoleen, ruumiillisuuteen ja seksuaalisuuteen. *Kalevalassa* ei näy jälkeäkään sukupuolisorrosta: eepoksen naiset ovat itsenäisiä toimijoita, ja vanha nainen johtaa yhtä sukuriitaa käyvistä rintamista. Naisten ääni ei vaiennut kansanperinteessäkään, vaikka tyttölapsia väheksyttiin, koska pojista oli enemmän apua maatalon töissä.

Kertovien runojen esittäjät olivat etupäässä miehiä. Lönnrot keräsi matkoillaan myös lyyrisiä, naisten laulamia runoja. *Kalevalan* sisarteoksen, *Kantelettaren* runot kertovat miesten ja naisten, tyttöjen ja poikien arkielämästä työssä ja vapaa-aikana, häissä, metsällä, paimenessa, lasta hoitamassa. Teos on 1800-luvun suomalaisen yhteiskunnan realistisin kansankuvaus, joka on noussut folkloristisen naistutkimuksen ja tunteiden tutkimuksen kohteeksi.

Tiedemiehenä Lönnrot ymmärsi säilyttää myös sen aineiston, joka ei ajan käsitysten mukaan ollut soveliaista joko sensuurin kahleiden tai aiheen ”sopimattomuuden” vuoksi. Kalevalamittaista seksuaalirunoutta on julkaistu arvovaltaisen *Suomen Kansan Vanhojen Runot* -sarjan täydennysosassa vuonna 1997. Vähän ennen kuolemaansa Lönnrot teki muutoksen testamenttiinsa. Hän pyysi hävittämään kirjeenvaihdosta julkiseen kokoelmaan sopimattoman aineiston, joka oli tullut hänen haltuunsa lääkärin, perheenjäsenen tai ystävän ominaisuudessa. Toimeenpanija C. G. Borg seuloi ohjeen mukaisesti ainakin rakkauskirjeet, jotka olisivat vahingoittaneet lähettäjänsä yksityisyyttä.

Lönnrotin varhaisin maininta naiseudesta löytyy ensimmäisestä matkakertomuksesta kesältä 1828. Tavattoman kaunis nuori nainen herättää kirkossa vaeltajan huomion sekä nuoruutensa että hartaan uskonnollisuutensa vuoksi. Vaeltaja miettii, ovatko nuo maata suutelevat huulet joskus levänneet nuoren rakastavan huulilla. Hartaus karkotti mielestä maalliset ajatukset. Lönnrotin opiskeluajan ihasutus oli Laukon nuori Eva-neito, jota lääketieteen opiskelijat kilvan piirittivät ja joka lahjoitti kullekin hiuksistaan solmimansa korun muistoksi. Seurustelu Evan ystävättärien kanssa oli jo osoitus säätyrajan ylittämisestä, ja avioliitto olisi tuskin tullut kysymykseen. Evan

kuoltua 21-vuotiaana 1834 vatsakalvontulehdukseen Lönnrot kirjoitti suosijalleen Eva Agatha Törngrenille, neidon äidille, ettei ollut surrut lainkaan samassa määrin pienen Henriika-sisarensa kuolemaa. Tämä ”Äidillinen ystävä” sai vastaanottaa Lönnrotin kauneimmat, huolitelluimmat matkakirjeet ja *Kalevalan* toisen painoksen, jonka esipuheen tekijä allekirjoitti valtiattaren syntymäpäivänä sekä omana nimipäivänään 17.4.1849. Lönnrot viipyi hänen kuolinvuoteensa äärellä, vaikka oma kihlattu morsian odotti häntä Kajaanissa koleraepidemiaa peläten. Nuoren helsinkiläisälymyksen perustamassa Lauantaiseurassa oli kielitaitoinen, henkevä muusa, Runebergin Hebeksi kutsuma Augusta Lundahl. Hänen kanssaan Lönnrot kävi esteettistä mittelöä runomuotoisin kirjein. Kenties kiintymystäkin oli havaittavissa, vaikka neito rakastui lupaavaan, älykkääseen J. J. Nervanderiin.

Kajaanin naiset aiheuttivat Lönnrotille kulttuurishokin. Helsinkiin jäänyt toveripiiri kiusoitteli poikamieheksi jäänyttä Lönnrotia, jolla ei ollut seudun naisväestä kiittävää kerrottavaa. Rouvasväki kävi hevoskauppaa, mamsellit näyttivät todella eriskummaisilta, eivätkä vuokraemännät vähimmässäkään määrin olleet houkuttelevia. Oli vain helvetin lauma naimattomia naisia, joista jotkut olivat yrittäneet jopa taikakeinoin houkutella itselleen miehen. Synkein värein kuvailtua naisväkeä täydensivät körttiläiset, joiden tiukka vaatetus ilmensi elämänkielteisyyttä ja vahingollisuutta terveydelle. Körttiläisillä esiintyi omituinen sairaus, jota lääkärin oli vastustettava: kokoontumisissa saatu hurmostila levisi kuin tarttuva tauti, jota lääkäri kutsuttiin hoitamaan.

Päiväkirjassaan 9.1.1834 laskeskeli Lönnrot koko läänissä olevan vain 20 naimakelpoista nuorta naista – ja heitä varten oli kahdeksan nuorta miestä. Tyttöjen kasvatusta oli suuntautunut väärin. Tyttöille opetettiin turhaan nypläystä, joka sekin oli toki parempi vaihtoehto kuin ettei heille opetettaisi mitään. Musiikki opettaisi ihaillemaan ja arvostamaan myös luontoa. Kasvien tutkiminen edistäisi mielenrauhaa ja totuttaisi itsenäiseen työskentelyyn. Nuori nainen oli Lönnrotin mukaan kauneimmillaan rukiin ääressä. Nähdä seudun tyttöjen kasvavan keskellä juopottelevia miehiä, annostelemassa paloviinaa, se hävitti miehestä kunnioituksen rippeetkin. Juopunut nainen oli kamala näky. Tanssiminen olisi virkistävää liikuntaa, mutta tällaisten tyttöjen kanssa eloton ja iloton tanssi tuntui taksvärkiltä.

Olisinpa naimisissa, kirjoitti Lönnrot, niin tyttäriäni ei kasvatettaisi hyödyttömiin hommiin, vaan heidän kiinnostuksensa suunnattaisiin harrastuksiin, jotka eivät alentaneet naisen arvoa. Koreuksien nypläämisestä ei ollut Kajaanissa mitään olennaista hyötyä, eikä tanssitaidosta tai leukailusta miesten kanssa. Musiikkia, piirustus-taitoa ja kirjallista puuhailua ilman ei nuori nainen tullut toimeen. Myöhemmässä, uudisteilla olevaa kansanopetusta käsittelevässä artikkelissaan (*Litteraturblad* 1/1847) Lönnrot vaati snellmanilaiseen henkeen, että tyttöjen oli saatava yhtä huolellista opetusta kuin poikienkin kasvaakseen ihmisinä.

”Paras lempi tyttärillä on, että ovat siviät käytöksissään, siistit elämässään, taitavat ja ahkerat töissään”, neuvoi piirilääkäri vuonna 1836 aikakauslehdessään *Mehiläisessä*, jonka palstoilla testattiin tekeillä olevan *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkärin* (1839) ohjeiden ymmärrettävyyttä. ”Kainous tytön kaunistaa” oli lönnrotilainen ja snellmanilainen käsitys naisen hyvästä elämästä. Verevä, terve ja rivakka ihminen, joka taisi rukkia pyörittää, ja hyvänluontoinen äiti olivat ihanteellisen talonemännän attribuutteja. ”Mutta joka tyttönä riitelee ja räyskii palkollisten kanssa, se ei suinkaan heitä sitä tapaa emännäksi tultuansa, jonkatähden sananlaskussaki toden mukaan sanotaan: *joka tyttönä toruupi, emäntänä tappelepi.*” (Tyttäriltä luettava. *Oulun Wiikko-Sanomien* 18/1853.)

Kansaa valistavissa lehtiartikkeleissaan Lönnrot otti kantaa hyvän vaimon ominaisuuksiin. *Oulun Wiikko-Sanomissa* (1852) päätoimittaja Lönnrot moralisoi antamalla vaimon kasvattamiselle suuntaviivat. Jutussa ”Hyvää pitää tehtävän ja ei väsyttämän” esiintyi sietämätön vaimo, joka oli ollut tyttönä rikas. Hän oli kovin huolimaton ja taitamaton talon töissä, itsepäinen, siivoton, laiska ja unelias. Kaiken lisäksi hän oli ”imantelia” eli herkuttelija. Vaimo venytteli vuoteessa aamuisin kello seitsemään asti, lähysteli puoliseen pukeutumatta ja laittoi kelvotonta ruokaa. ”Itsestensä piti hän kyllä huolta; voita, muniä, kahvia, sokeria ja siirappia kului kyllä kaksi sen vertaa kuin olisi pitänyt. Kahviakaan ei hän koskaan juonut ilman korputta.” Piirilääkäri kertoi vakuuttavasti, millä keinoin tällainen vaimo ohjataan säästäväisyyteen ja uutteruuteen, pois totutusta velttoudestaan ja herkullisesta elämästä (*Oulun Wiikko-Sanomien* 11–14/1852).

Naisen kasvattaminen ja hysteria

1800-luvun suuria keskustelunaiheita oli ruotsalaisen C. J. L. Almqvistin julkaisema romaani *Käy laatuun*, joka puolusti vapaata rakkautta. J. V. Snellman teki vastaiskun kirjoittamalla romaaniin jatko-osan, jossa kuvataan, kuinka Almqvistin rakastavaiset sortuvat rappiolle vapaan rakkautensa vuoksi. Kiista ulottui kirjeenvaihtoon, jota Lönnrot kävi kuopiolaisen lääkäriystävänsä Mårten Lindforsin kanssa tämän perustaessa tytöille koulua. Lönnrot kiivaili 11.1.1843, että pensioneissaan tytöt oppivat vain halveksimaan tavallista elämää ja ylistämään sitä, mikä on heidän mielikuvituksessaan ja romaaneissa. Tytöt eivät ole sisimmässään henkisesti tyytyväisiä. Hyödyllisten askareiden kustannuksella heille opetetaan hyödyttömiä töitä. Lönnrot kuunteli mielellään talonpoikaisen, sivistymättömän naisen puhuvan asioista, jotka hän ymmärsi ja tunsu. Hän ei halunnut kuulla vajaasti kasvatetun ”paremman” neidon siteeraavan romaaneja ja novelleja, puhuvan politiikasta ja rautateistä, elämästä Pariisissa tai Lontoossa tai malasta toisen silmässä. Tytöt jäivät naimattomiksi, sillä kosijoiden rohkeus petti neitojen valikoidessa heitä. Tyytymättömistä tytöistä tuli vain elinikäisiä hysteerikkoja rikasta aviomiestä odottaessaan.

Maaliskuussa 1834 Lönnrot kirjoitti ystävälleen, Porin kaupunginlääkäri J. F. Elfvingille naispotilaastaan, jota vaivasi hysteria. Elfving oli luonnehtinut omia vastaavia kokemuksiaan kertomalla hysteeristen naisten piinaavan lääkäriä tiheillä kouristuskohtauksilla ja muilla pirullisuuksilla. Saksalaisen lääkäri-luonnonfilosofi Caruksen ohjeiden mukaan Lönnrot vältti kouristuksia lieventäviä lääkkeitä yrittäen vaikuttaa ruoansulatuselimiin ja verenkiertoon. Lönnrotin potilas oli mamselli Beata Aejmelaus, jonka hän mielellään magnetisoisi. Toista vuotta potilas oli maannut sängyssä liikkumatta, paitsi krampin kohdatessa. Alussa kouristuksia tuli usein, ja ne olivat voimakkaita, mutta muutamaan kuukauteen ne eivät olleet näyttäneet. Viikkoon hän ei ollut nauttinut ravintoa, sillä vähinkin määrä ärsytti vatsahermoja. Hetkittäin hän ei voinut nauttia ravintoa, joka toisena aikana oli maistunut hyvältä. Kaksi kuukautta sitten potilas tahtoi juoda vain kiehuvankuumaa nestettä, sitten vain jääkylmää. Viikko sitten hän lauloi liki taukoamatta ja lauloikin paljon paremmin kuin terveenä ollessaan. Itku-, nauru- ja huokailukohtaukset

olivat huomattavia, vaikkeivät esiintyneet yhtä tiheästi kuin ennen. Kuukausi sitten potilas oli noussut vuoteesta ja kävellyt yli lattian. Sisällä oleskeleva väki pelkäsi häntä kuin kummitusta, sillä potilas ei ollut vuoteen kyennyt omin voimin edes nousemaan istualleen. Kävely päättyikin, ja potilas makasi taas voimattomana. Lönnrot ei osannut sanoa hoitojen vaikutuksesta, oliko potilas paranemaan päin vai ei. Puolen vuoden kuluttua Lönnrot kirjoitti lääkintöhallituksen kamreerille Frans Johan Rabbelle potilaansa parantuneen puolitoista vuotta sairastettuaan. Loppuaikoina potilas oli nähnyt näkyjä ja enteitä.

Hysteriaa esiteltiin 1800-luvulla naistentauteihin kuuluvana oireyhtymänä, mielenterveyshäiriönä, joka osoitti sairaalloista kiihtymystä ja hermostuneisuutta. Oireet tunsivat Hippokrates, jolle tauti näyttäytyi kohdun epänormaalina käyttäytymisenä. Lönnrotin esimiehen, lääkintöhallituksen pääjohtajan C. D. von Haartmanin luennoilta on merkitty muistiin mielipiteitä, jotka valaisevat lääkäreiden suhtautumista naispotilaaseen. Nainenhan erosi tuon ajan käsityksen mukaan miehestä älynsä, tunne-elämänsä ja tahtonsa suhteen. Lääkäriin tuli pitää mielessä psykologinen näkökulma, sillä hän pystyi vaikuttamaan potilaaseen jo katseellaan ja näyttämään, mitä myrskyjä kykeni hillitsemään. Naisella ei ollut päättelytaitoa, eikä hän ollut kykenevä tieteellisiin suorituksiin, mutta hänellä oli nopea käsityskyky ja huomattavaa päättäväisyyttä. Miesten alueelle tunkeutuessaan hän joutui usein aistiensa valtaan. Nainen oli äärimmäisen altis magnetismille, galvanismille, sähkön vaikutuksille ja mesmerismille.

Kulttihenkilön inhimillistämisestä

Elias Lönnrot oli elinaikanaan vallanpitäjien suosiossa ja lehdistön lemmikki. Julkisuus loi hänestä tarkoituksenmukaisuussyistä vaatimattoman uurastajan, vaikka todellisuudessa hän oli arvonsa tunteva selviytyjä. Hän oli kokonainen ihminen, älyä ja tunteita unohtamatta. Suurmiehen osa oli vain rooli, josta hän selviytyi huumorintajunsa ja luovan kekseliäisyytensä avulla. Lönnrotilla oli suvaitsevaisuutta,

tervettä itsetuntoa, oikeaa unirytmää, joustavuutta itsensä ja muiden suhteen ja uuden edessä, toisen ihmisen arvostamista sekä yhteiskunnallisten vaikutuskanavien tuntemusta. Elias Lönnrotin arvovalta kestää dokumentteihin perustuvan inhimillistämisen ja työn kriittisen uudelleen arvioinnin myös 2000-luvulla.

Painamattomat lähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto.
Elias Lönnrotin kirjeenvaihto ja Lönnrotiana-kokoelma.
Peltokorpi, Pauliina 2002: Kirjasuomen vanhoja taudinnimiä ja kansanusko-
muksia niiden taustalla. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun
yliopisto.

Kirjallisuutta

Apo, Satu 1995: *Naisen väki*. Hämeenlinna: Hanki ja jää.
Heinricius, G. 1903: *Obstetrikens och Gynäkologiens historia i Finland under 18de och 19de århundradet*. Helsingfors: Frenckellska tryckeri-aktiebolaget.
Honko, Lauri 2002: Elias Lönnrot medikaaliantropologina. *Lönnrotin bengessä 2002*. Toim. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Kouvalainen, Kauko 2002: Elias Lönnrotin lääketieteellinen perintö. *Lönnrotin bengessä 2002*. Toim. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Lönnrot, Elias 1902: *Matkat I-II*. Toim. A. R. Niemi. Suom. J. Hahl. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Lönnrot, Elias 1839: *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri*. Julk. *Valitut teokset 4*. Toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
Lönnrot, Elias 1990–1993: *Valitut teokset 1-5*. Toim. Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Railo, J. E. 1985: Elias Lönnrotin tohtorinväitöskirja. *Hippokrates*, 99–126.
- Railo, J. E. 1989: Johan Agapetus Törngren (1772–1859) professori, arkkiatri. *Hippokrates*, 107–135.
- Railo, J. E. 1991: Lönnrotin Suomalaisen Talonpojan Koti=Lääkäri ja arkkiatri J. A. Törngren. *Hippokrates*, 52–59.
- Railo, J. E. 1990: Psykiatrian opetuksen alku Suomessa. *Hippokrates*, 71–87.
- Raunioyrtti ja muita kasveja Elias Lönnrotin Lammin talolla* 2002. Toim. Leena Hämet-Ahti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rytkölä, Heikki 1998: *Kainuun ja Karjalan parantaja. Elias Lönnrotin Kajain-aika*. 2. painos 2001. Väitöskirja. Joensuun yliopisto, historian laitos.
- Uimonen, Minna 1999: *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Vesterinen, Ervo 2004: Carl Daniel von Haartmanin obstetriikan ja gynekologian luennot. *Hippokrates*, 58–72.
- Vesterinen, Ervo 2003: Kuusituhatta kirjaa, neljäsataa vuotta. Otto Engströmin kokoelma, ainutlaatuinen opas gynekologian historiaan. *Hippokrates*, 66–83.
- Vesterinen, Ervo 2002: Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri. *Lönnrotin hengessä 2002*. Toim. Pekka Laaksonen & Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vuorinen, Heikki S. 2002: *Tautinen historia*. Tampere: Vastapaino.

TIETEIDEN VÄLINEN DIALOGI

Tieteenalojen etäänntyminen toisistaan on niiden kehityksen tulosta. Kosketuspinnat käyvät yhä kapeammiksi, eikä ole paluuta entisaikojen sivistysyliopistojen maailmaan, jossa monipuolisesti oppineet renessanssi-ihmiset tietojaan jakoivat. Nykyajan yliopistojen olisi kuitenkin huolehdittava siitä, että niiden kouluttamat akateemiset tutkijat, opettajat ja ammatinharjoittajat, tieteenalasta riippumatta, saavat maailmankuvaansa avartavan ja sivistävän kosketuksen muihin tieteenaloihin. Joissakin yliopistoissa vapaa, tiedekuntarajat ylittävä sivuaineiden opiskelu tarjoaa sille oivan mahdollisuuden. Tampereen yliopistossa vuodesta 1999 alkaen toteutettu ”Taide ja taudit” -seminaarisarja tukee omalta osaltaan tieteiden välistä dialogia.

Nykyajan lääketieteellä on vankka pohja luonnontieteissä. Sieltä se on ammentanut yhä yksityiskohtaisempaa tietoa ihmisen elintoiminnoista ja niiden häiriöistä. Tiedon soveltaminen käytännön lääkärintyön tarpeisiin on tehnyt mahdolliseksi monien aikaisemmin parantumattomien tautien menestyksellisen hoidon. Tänäpäin tehdään sellaisia tutkimuksia ja toimenpiteitä, joista pari vuosikymmentä sitten oli vain unelmia. Ja kehitys jatkuu kiihtyvällä nopeudella. Usko lääketieteen loputtomiin mahdollisuuksiin voimistuu kaiken aikaa. Monet katsovat, että juuri näin lääketieteestä, siis biotieteisiin tukeutuen, on tullut vakavasti otettava tiede muiden empiiristen tieteiden rinnalle. Todennäköisesti luonnontieteeseen tukeutuva lääketieteellinen tutkimus tuottaa voittokulkunsa huipennukseksi vielä paljon ihmisiä hyödyttäviä keksintöjä. Vaikka tavoitteena ei olisikaan

kuolematon ihminen, on hyvin todennäköistä, että näköpiirissä ovat eri tilanteisiin räätälöidyt biologiset varaosat ja elimet.

Mutta kehityksellä on ollut myös kielteisiä seurauksia. Uuden uljaan lääketieteen riemusaatossa on unohdettu, että lääketiede on oikeastaan olemassa ensisijaisesti sairaiden ihmisten kärsimysten lieventämiseksi ja parantamiseksi. Sairaus on paljon laajempi ja monesti vaikeammin lähestyttävä ilmiö kuin biologisen koneen häiriöllä selittyvä tauti. Sairauksien hyvin yksilölliseen kokemukseen ja sen ilmiösuureen vaikuttavat eletyn elämän muistijäljet, ajankohtaiset elämän olosuhteet, toiveet ja odotukset. Lääkäri ei voi aistia ja ymmärtää potilaansa kaikkia reaktioita ja tunteita pelkän luonnontieteeseen perustuvan ammattitaitonsa ja tietonsa pohjalta. Hän tarvitsee lisäksi viisautta, oivallusta ja elämäkokemusta. On opittava ymmärtämään ihminen kokonaisuutena, olentona, jota ohjaavat biologiset, psyykkiset ja sosiaaliset tekijät ja tapahtumat. Lääketieteen ikaikaisen humanistisen arvopohjan palauttaminen ja humanistisen tietopohjan kiinnittäminen lääkärintyöhön on välttämätöntä.

Humanistisen tutkimuksen lähtökohtana on perinteisesti käsitys ihmisestä psyykkisenä ja sosiaalisena olentona. Mutta humanistikin elää tänä päivänä maailmassa, jossa biologinen maailmankuva vallitsee yli kaiken. Itse asiassa biolääketieteellinen tutkimus ja bioteknologia ovat tuottaneet ihmistieteiden tutkijoiden kannalta uutta kiinnostavaa tietoa. Ennen kaikkea neurotieteellinen tutkimus, uusine aivojen tapahtumia kuvaavine menetelmineen, on lisännyt ihmisen käyttäytymistä ja henkistä kehitystä koskevaa ymmärrystä. Humanistitutkijan kannalta on varmasti tärkeää ymmärtää ja käsitellä tämän tapaisia biologisia tapahtumia. Ei siksi, että hän hylkäisi humanistisen maailmankuvansa, vaan pystyäkseen paremmin selittämään oman alansa ilmiöitä. Humanistin tehtäväksi voisi katsoa sen, että hän ottaa huomioon biologisen tutkimuksen reduktionistisella menetelmällä ihmisestä tuottaman tiedon, mutta asettaa sen oikeaan kontekstiin. Laboratoriossa tuotettu tieto on osattava sijoittaa sen ulkopuolella vallitsevaan ihmiselämän todellisuuteen, jossa sosiaaliset ja psyykkiset tekijät ovat yhtä tärkeitä kuin biologiset.

Tässä kirjassa on kaksi artikkeliparia joiden voidaan katsoa edustavan omalla tavallaan tieteiden välistä dialogia. Vaikka poleemista tilannetta ei synny eikä keskinäistä pohdintaa käydä, ovat ne

kuitenkin samojen aiheiden, skitsofrenian ja väkivallan, tarkastelua kahden tieteenalan, kirjallisuustieteen ja psykiatrian, näkökulmasta. Toivottavasti esimerkkimme tarjoavat lukijalle elämyksellisen kokemuksen siitä miten ehkä lähtökohtaisesti erityisiltä tuntuvat aiheet voivat laajeta suuriksi kysymyksiksi ja useampia tieteitä kiinnostaviksi tutkimuksen kohteiksi.

YRJÖ VARPIO

LUOVA HULLUUS

Lauri Viidan runous skitsofrenian näkökulmasta

On minulla muistamista:
puuttuu metsä, puuttuu pelto,
puuttuu pirtti, puuttuu piika,
puuttuu parka puolisoiksi;
kieli on, sopii sanoa.

Edellä oleva runo on Lauri Viidan kokoelmasta *Suutarikin suuri viisas*, joka ilmestyi 1961, neljä vuotta ennen kirjailijan tapaturmaista kuolemaa. Olen pohdiskellut aikanaan eräässä artikkelissani (Varpio 1983) Viidan runokielen ja proosakielen yhteyksiä skitsofreenikkojen kielenkäyttöön – vähän uskaliaastikin, kun ajattelee humanistin asiantuntemustani. Artikkelini oli otsikoitu ”Kieli on, sopii sanoa”. Viidan kieli avaa näköaloja sellaisille kielenkäytön lähteille, joita taiteellinen luomistyö edellyttää, mutta kyseessä saattavat olla ihmisen kielenkäytön perusteisiin yleisemminkin kuuluvat asiat. Palaan skitsofrenia-asiaan vähän jäljempänä. Aluksi muutama sana Viidan kielestä yleisemmin.

Viitahan oli lähtöisin Tampereen Pispalasta, hänen esikoisteoksensa, runokokoelma *Betonimylläri* ilmestyi 1947. Kaksi vuotta myöhemmin ilmestyi lapsille kirjoitettu fantastinen runosatu *Kukunor*, tosin niin vaikeaselkoinen että aikuisetkaan eivät ymmärtäneet, ja vuonna 1950 romaani *Moreeni*, jonka voi ulkoisesti ottaen sanoa ku-

vaavan aika pitkälle Viidan perheen vaiheita Pispalassa. Nämä kolme varhaisteosta muodostavat Viidan tuotannon kestävimmän osan.

Päivänkriitikeissä Viitaa pidettiin aikanaan mestarillisena suomen kielen käyttäjänä, ja sama linja on jatkunut myöhemmin Viidasta tehdyssä kirjallisuustieteellisessä tutkimuksessa. Viidan maksiimit ovat myös olleet hyvin mieleen jäävää lajia. Viitaa ovat siteeranneet tavattoman monet ja erilaiset ihmiset, milloin missäkin yhteydessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura rakensi muutama vuosi sitten kirjailijoiden maailmankuvaa esittelevän näyttelyn, jonka otsikoksi oli valittu lainaus *Moreenista*: ”Kun luot, luo maailma”. Viidalle tyyppilliseen tapaan maksiimin yleisyys tosin romaanissa ironisoidaan. Parempi oli luoda maailma kuin lunta, ”lumenluontia ei oteta lukuun”.

Mutta vaikka Viidan kieltä arvostettiin, kirjailija joutui kahdesta syystä kirjallisen elämän marginaaliin. Hän sairastui skitsofreniaan, joka vaikeutti hänen kirjailijatyötään, mutta ei kuitenkaan lopettanut sitä kokonaan. Sen ohella Viita jäi 1950-luvulla niin sanotun modernismin jalkoihin. Hän oli kirjoittanut perinteistä loppusoinnullista, mitallista runoa, lopulta jopa kalevalamittaista, samaan aikaan kun suomalainen lyriikka muuttui hyvin radikaalisti modernistiseksi sellaisten nuoren polven runoilijoiden kuin Haavikon, Mannerin ja Anhavan mallien mukaisesti. Runoissaan Viita kommentoi tätä kehitystä. Se oli työläislähtöisen runoilijan kommentti akateemiseen, kansainvälisiin virikkeitä soveltaneeseen uuteen kirjallisuuteen.

Luettavat laulujansa,
runojansa, räpäleitä,
äkkiviisaat ja äreät
akateemiset kakarat.

Kirjailijatoverin Väinö Linnan menestystäkään Viidan ei ollut helppo niellä. Hän saattoi ajatella, että *Moreenin* ironisesti rakennettu kuva kansalaissodasta – ”punakapinasta” – oli eettisesti arvokkaampi kuin Linnan realistinen kuva, joka tarjosi ihmisille mahdollisuuden samastua sankarirooleihin. Runossaan hän ilmiselvästi kommentoi Linnan menestystä:

Veritöitäkö tekisin,
raatoja ravistelisin -
vaiko vaiti jo olisin,
kun ei kaunis kantaudu,
rakkaus rahana riehu
Suomessa sotarujossa.

Intertekstuaalisuus

Viidan runoihin sisältyy piirre, jota en teoreettisessa mielessä pystynyt täysimittaisesti ja kunnolla vielä ymmärtämään kirjoittaessani väitöskirjaani Viidan tuotannosta (1973). Tämä piirre on runojen ja romaanien käymä vilkas keskustelu kirjallisen perinteen kanssa. Vasta seuraavalla vuosikymmenellä nousi esiin tutkimussuunta, joka korostaa, miten tärkeää kirjallisille teksteille on niiden intertekstuaalisuus eli niihin aina tavalla tai toisella sisältyvä vuoropuhelu muiden teosten kanssa. Intertekstuaalisuuden tutkimuksella on Viidan tuotannossa erittäin laaja ja kiinnostava työkenttä vielä edessä.

Edellä lainatut runokommentit osoittavat, mistä on kysymys. Itse asiassa Viidan tuotanto on täynnä tällaista rivienvälistä keskustelua. Esikoisteoksen monumentaalisessa "Mylly"-runossa, joka sijoittuu Tampereen Hämeenkadulle ja Aleksanterinkirkon puistoon, vanhalle hautausmaalle, käydään tiukkaa keskustelua Runoilijan ja Saatanan välillä. Runoilijan väitteet tosin käyvät ilmi lähinnä vain Saatanan lakonisista vastauksista. Kyseessä on tietysti kirjallisuuden ikivanha aihe. Viidan runossa Saatanan mitätöi kerta toisensa jälkeen Runoilijan pateettiset olettamukset ihmisen korkeasta päämäärästä. Saatanan arvostelee yleväksi heittäytyvää Runoilijaa:

Vaellusolio, kuinka sun rotuus
sopisi muu kuin joustava totuus!

Suomalaisen lyriikan historiaa tuntevalle paljastuu, että itse asiassa kyseessä on väännös Otto Mannisen runosta (1938):

Siks, ihminen, sa kuulut rotuus,
maan että peris ihmisyy,
ois ohje oikeus ja totuus!

Riimittely on sama ja muutenkin osoite tarkasti osoitettu. Mutta Mannisen "ihminen" on nyt "vaellusolio", arvot suhteellisia, totuudet joustavia, toisin kuin Mannisen runossa. Eino Kailansa lukenut Viita käy periaatekeskustelua aikaisemman kirjallisuuden kanssa, ja kysymys on jostakin aivan muusta kuin sanojen, riimin tai rytmien lainaamisesta. Juuri kritiikistä syntyy suuri osa runon merkitystä.

Viidan lyriikka ja myös *Moreeni* ovat täynnä tällaista kirjallista keskustelua. Hyvin usein *Moreenin* kertojan tarjoilemat sitaatit ovat poleemisia. Kun kerrotaan siitä, miten Pispalan punakaarti keväällä 1918 peräytyy epäjärjestyksessä kohti Pispalaa ja pakokauhu alkaa Pispalassa levitä, kertoja kommentoi: "Kaikki lapset ja vanhukset ja äidit ja morsiamet – he tiesivät kyllä, koska urhea miesväki lähenei." Sillanpään tunnettua "Marssilaulua" vuodelta 1939 lainataan siis sanatarkasti mutta tekstiin upottaen, ilman kirjoittajan nimeä tai sitaattimerkkejä, ja Sillanpään teksti saa kriittisen arvioinnin. Sota ei sittenkään ole äitien, lasten, vanhusten ja morsianten juhlaa.

Nonsense, sanaleikit

Toinen piirre, joka Viidan kielessä herättää huomiota, ovat hänen toistuvat sana- ja kielileikkensä. Niitä on niin Viidan runoissa kuin proosassakin. Sen ohella Viita hyvin mielellään rakentaa teksteisään eräänlaisen käänteisen maailman: hänen runoissaan on hyvin tavallista asian esittäminen kieltojen muodossa. Kun tällaisia runoja lukee, lukijan mielikuvitus aktivoituu ja tullaan eräänlaiseen "kuvallisuuden paradoksiin" (Katajamäki 2000): näin ei asia ole – millä tavalla se siis on? Runoa luettaessa syntyy mielikuvan ja merkityksen välinen ristiriita: kun runo sanoo, että jotakin puuttuu tai jotakin ei tapahdu, lukija tietenkin näkee mielessään juuri sen, mitä ei siis ole olemassa. Tämä kuvallisuuden paradoksi koskee kaikkia aistialueita, ei pelkästään näköhavaintoa. Kun Viidan runossa sanotaan linnusta,

että ”ei se laulanut ollenkaan”, lukija voi kuulla tai kuvitella linnun ja linnunlaulun mielessään.

Viidalla tämä kielteinen esittäminen etenee hyvin monitasoisena. Eräs runo alkaa, että ”meiltä ei emäntä pääse”. Säe herättää odotuksia sen suhteen, että mikä on syynä siihen, että emäntä ei pääse lähtemään – kunnes runon jatkossa käy ilmi, ettei emäntää edes ole. Aivan samaan tapaan Viidalla on runoja, joissa ensin pitkään luodaan kuvaa toiminnasta, kunnes se lopuksi kielletään.

Hämmäntäviä Viidan runot ovat olleet monille lukijoille ja arvostelijoille niiltä osin kuin niihin sisältyy täysin tai lähes käsittämättömiä sanoja ja lauseita. *Käppyräinen*-kokoelmassa (1954) on runo ”Kökkö”:

Kökkö

Käki kukkoja kukutti,
käkätti kotikanoja.
Kukin kukkea kupunen
kukoi kuin kyky kekotti.
Kaikkokenkkäälä kajasti.

Kuuro kastoi kiukaan kieltä.
Koko kokkona kimahti
kulkukoulun kaulimitse,
kuohimoitse, kuulaimitse
kylykirjaston kihellys.

Ja niin runo jatkuu, kaikki sanat alkavat k-kirjaimella. Viita oli itse hämmästynyt, että lukija ei voinut heti oivaltaa, mistä runossa on kysymys. Hän oli ymmärtävinään runon merkityksen paljon paremmin kuin mitä lukijalta voi millään kohtuudella vaatia. ”Kaikkokenkkäälä” on tietysti auringonnousu, ”kylykirjasto” ovat tietysti punaisina hehkuvat kiuaskivet, ”kulkukoulu” on elämäkoulu, joka kaulitsee ja kuohitsee ihmistä. Kaikki selvää!

Suutarikin suuri viisas -kokoelman (1961) aforismiosastossa Viita kehitteli aivan omanlaisensa kielisysteemin, jolla hän jäseni maailmaa. Siihen kuului uusia käsitteitä ja uusia viitamaisia asioiden

suhteita. Esimerkiksi tieteiden tai ”oppien” järjestelmä oli Viidan kielessä seuraavan näytteen mukainen:

Oppeja on kuusi: laatuoppi, muoto-oppi, mielioppi, tolaoppi, epäleoppi, kielioppi.

Laatuoppi käsittää paikan ja aineen. Paikka on tila ja aika, tähän perustuu omatunto, etiikan alje.

Muoto-oppia ovat taiteet, matematiikka, lakitiede.

Mielioppia ovat toimestustiede, havaintotiede, lääketiede. [...]

Samaiseen aforismi-osastoon sisältyy lyhyitä proosatekstejä, joista osassa Viita selvästikin kuvailee psykoottisen tilan kokemustaan, muun muassa sitä, kuinka asettaa valveunen niille kuuluvaan asemaan: ”Toistaiseksi hänet voi pelastaa vain omakohtainen oivallus, että tarkkuus ja pysyväisyys ovat todellisuuden ainoat tositteet”.

Skitsofrenia ja kieli

Viita siis sairastui skitsofreniaan 1940-luvun lopulla, *Moreenin* viimeistelyvaiheen aikana, ja eli sitten vuoroin sairaaloissa ja vuoroin sairaaloiden ulkopuolella, suurin piirtein koko 1960-luvun kuolemaansa saakka 1965 Kellokosken sairaalassa. Mitä yhteyttä Viidan kielikoukeroilla ja skitsofrenialla voisi olla?

Kun olen pohdiskellut Viidan kielileikkien ja salakielen mahdollisia yhteyksiä skitsofreeniseen kielenkäyttöön, tärkeimmät lähteeni ovat olleet itävaltalaisen psykiatrin Leo Navratilin teokset skitsofrenian ja sanataiteellisen kielenkäytön suhteesta (*Schizophrenie und Sprache* 1966) ja skitsofrenian ja taiteellisen kuvailmaisun suhteesta (*Schizophrenie und Kunst* 1965). Navratililla oli potilaita, jotka innostuivat kirjoittamaan runoja, ja tervehdyttyään näistä potilaista saattoi tulla jälleen täysin runottomia. Eräs Navratilin potilaista oli ”Aleksander”, joka kirjoitti runoja vain pyynnöstä. Hyvään vireeseen päästyään hän kirjoitti tekstejä, joissa oli samoja tunnusmerkkejä kuin sanataiteessa jo satojen vuosien ajan: metaforia, symboliikkaa, alluusioita eli viittauksia toisiin teksteihin, parodiaa, erilaisia rytmii-

ja äännesoinnutteluja. Eräät tunnusomaiset piirteet ovat kuitenkin erityisen korostuneesti esillä.

Kun lukee Viidan tekstejä, niistä löytää helposti samantapaisia piirteitä kuin Navratilin potilasteksteistä. Ensimmäinen niistä on kätkeytyminen vaikean tai käsittämättömän kielen taakse. Hyvä esimerkki on edellä lainattu ”Kökkö”. Vaikea on käsittää tavanomaiseen tapaan myöskään äiti Joosefiinan *Moreenissa* laulamaa tuutulaulua, joka alkaa:

Uksvili aarellii, uksvili morsellii,
urta ja vaasellii, akkemperi taas.

Toinen huomiota herättävä piirre Viidan teksteissä on skitsofreenikoillekin tyypillinen runsas alluusioiden käyttö. Viita viittaa tavan takaa salamielisesti muiden kirjoittajien teksteihin. Edellä lainattiin Viidan käymää kirjallista keskustelua Otto Mannisen kanssa. Esimerkkejä voi poimia lisää. Manninen oli 1930-luvulla runossaan arvioinut ihmistä ylevään sävyyn:

Sill on sielus suuret kaavat
siipiavaruudet aavat
siinä kirkastuksen saavat
tummat tuskat, tuimat haavat...

Viita panee *Betonimyllärin* nimirunossa jo riimitellyssä paremmaksi. Samalla ajatus ihmislajin erinomaisuudesta kääntyy pääläelleen:

järki hourii tieteeet, kaavat,
joilta muka homeet, naavat,
kyvyt, mielteet, syvät, aavat,
syntyvän ja kuolleen laavat
ilmenemisluvan saavat.

Luonteenomaista Viidalle oli myös uudissanojen runsas sepittäminen, jota voi tietysti tapahtua aivan terveeltäkin pohjalta. Kun kerran puhuttiin maan antimista, ihmisen työkykyä voitiin hyvin nimittää ihmisen ”ottimiksi”. Maantie Pispalassa oli niin jyrkkä ja koukeroinen,

että se oli oikeastaan ”tienmaa”. Puhuja saattoi ”esineistelmöidä” eli esitelmöidä niin havainnollisesti, että asiat muuttuvat konkreettisiksi, miltei esineiksi.

Erityisesti 1960-luvun esseissä, joista ainakin yksi radioitiinkin, Viita harrasti uudissanojen sepitystä: essee oli ”saatikas”, Tampereella vielä tuolloin liikkunut johdinauto ”sarvikäiläs” ja niin edelleen. Taus-talla oli ohjelmallinen ja ankara suomenvaltaisuus: sivistyssanoille oli löydettävä aidosti suomalaiset vastineet. Tämä piirre syntyi varmasti alitajuisessa oppositiossa Suomen kirjallisen kentän vallannutta, Viidan mielestä vierasperäistä modernismia vastaan. Mutta mukana oli muunkinlaista harkintaa. Mielisairaus oli oikeammin ”mielensairaus” – eihän kukaan ollut mielellään sairas.

Runsas alku- ja loppusoinnuttelu on Viidan kielessä siirtynyt runoista myös *Moreenin* proosaan. ”Se on laaki ja vainaa kun Paavali painaa, mistähän lahtari lapioita lainaa!”, uhoaa Paavali, yksi Niemisen perheen pojista, punakaartin harjoituksissa. *Moreenissa* mais-tellaan tekstiä myös kirjainten ja sanojen järjestystä vaihtelemalla: ”Lempiä lempiä, lempiä Lempiä, sepäs sattui mukavasti!”, Paavali pohdiskelee suhdettaan tyttöystäväänsä. Ja kun kirjailijan alter ego Erkki kansalaissodan jälkeen vaeltaa äitinsä kanssa Hauholla elintarvikkeiden kerjuumatkalla, hänen mielessään alkaa pyöriä: ”Hauhon pitäjässä, jauhun pitäjässä, itäjässä...” Skitsofreenikoille on ominaista myös runsas metaforien käyttö, ja se on tyyppillistä Viidankin koko tuotannossa.

Samankaltaisuus ei kuitenkaan välttämättä merkitse runojen sairautta. Navratil korosti sitä, että skitsofreenikon ja terveen ihmisen tavassa muodostaa kieltä ei lähtökohdiltaan ole suuria periaatteellisia eroja. Kyse on kaikille ihmisille yhteisestä, alitajuisesta kielen kerroksesta. Kielipelit, kielileikit ja nonsense kumpuavat ihmisen luontaisista kielenmuodostamismekanismeista. Ihminen on perusrakenteeltaan olento, joka ajattelee ja puhuu metaforisesti. On yllättävää lukea wieniläisen skitsofreenikkopotilaan tekstiä (”Die Rote Farbe ist rot.”), kun sille löytyy vastineita esimerkiksi 1920-luvun ekspressionistisesta lyriikasta (”Rote Himbeeren sind rot.”) tai miltei mistä tahansa modernistisesta runoudesta (”Punainen on puku punainen”/ Paavo Haavikko). Kirjallisuudessa nämä oikulliset lauseet tietenkin saavat oikeutuksensa myös siitä, että ne on hyväksytty kirjallisen elämän

pelisääntöjen mukaisesti kirjaan, kirja on kustannettu ja kielipelistä tulee hyväksyttyä kirjallisuutta.

Kirjallisuustieteen tai kirjallisuuden lukijan näkökulmasta Viidan runoja ei tee mieli nimittää sairaksi teksteiksi. Kirjallisuuden kielellä on lupa ja velvollisuuskin asettua poikkiteloin arkipäiväisten käytäntöjen kanssa. On hyvä palauttaa mieleen Viidan mietelmä *Suutarikin suuri viisas* -kokoelmasta:

Ei ainoastaan rakennustaito, vaan koko nykyinen teollisuus perustuu veistotaitoon. Konesahat, ilmaporat, räjähteet, kaivukoneet ovat niitä välineitä, joilla Suomen ystävällisiä äidinkasvoja veistetään. Ainoastaan taiteen elävä herkkyys voi nyt ratkaista, kasvaako täällä myös omatunto, vaiko vain maa murenee ja vesi sakenee.

Tämän hetken koneet ovat hienosyisempiä kuin 1950- ja 1960-luvun koneet, mutta sama ristiriita on edelleen olemassa. Taiteen elävä herkkyys merkitsee myös uusien ja epätavallisten kielellisten ratkaisujen rakentelua.

Miksi sitten jokin asia pitää sanoa vaikeasti, kun kielen tarkoitus oikeastaan on välittää merkityksiä eikä peittää niitä. Viidan kielessä on tavattoman paljon sellaisia tihentymiä tai käänteitä, joissa huomio kääntyy voimakkaasti itse kieleen ja sen erilaisiin merkityksiin. Tämä on kirjallisuuden vanha luotettava keino.

Nonsense-lyriikan – ja myös hämärien tuutulaulujen – perinnehän on tavattoman pitkä, ja tutkimus onkin nähnyt niissä taiteen tärkeän peruspiirteen. Päivi Mehtonen on korostanut sitä, että nonsense ei ole mimeettinen, todellisuutta heijasteleva laji. Se ei rakenna sellaisia maailmoja ja henkilöhahmoja, joihin me voisimme lukijoina samastua. Nonsense-kirjallisuudessa esitetään usein puhetilanteita ja kommunikaatiota, joka menee jollakin tavoin pieleen, ja seuraukset ovat absurdeja tai koomisia. Viidalla on tästä hyvä esimerkki runossa “Joko on kärpänen tapettu?”, jossa ajatus etenee mahdottomuudesta toiseen. Usein runo rakentaa jonkin odotuksen lukijan mieleen, mutta jo seuraavassa hetkessä tämä odotus torjutaan ja käännetään nurinniskoin – tämäkin Viidalta tuttua.

Kirjallisuuden maailmassa ei ole aivan helppo osoittaa, että kirjoittajalta yhteys reaaliin todellisuuteen on katkennut. Kauno-

kirjalliset teokset nimittäin joka tapauksessa rakentavat oman erityisen maailmansa, eräänlaisen mahdollisen maailman, jolla on omat sääntönsä. Se asetetaan rinnakkain yhteisen näkyvän maailmamme kanssa, ja juuri tässä rinnastuksessa on sen kiinnostavuus.

Käsittämättömyyden poetiikalla on paljon annettavaa kirjallisuustieteelle – ja kirjallisuuden lukemisen tutkimiselle, kuten Päivi Mehtonen on todennut. Nonsense ei ole pelkästään laji, vaan se on oikeastaan kaiken kaunokirjallisuuden olennainen aspekti. Se kääntää huomion kieleen ja nostaa esiin tulkintaan liittyvät ongelmat – mitä tämä merkitsee, mitä ymmärtäminen oikeastaan on? Ne ovat kirjallisuustieteen ja lukemisen keskeisiä ongelmia.

Tietysti voi kysyä, miten käsittämätöntä kirjallisuus saa olla ennen kuin se lakkaa kokonaan kommunikoimasta lukijansa kanssa? Voiko se ylittää rajan, jossa se ei enää ole kaunokirjallisuutta tai jossa se ei oikeastaan ole enää kieltä lainkaan? Aikalaiset ovat kuitenkin usein pitäneet käsittämättömänä sellaista, mikä myöhemmille lukijoille on ymmärrettävää ja merkityksellistä. Tuskin me Viidan kielenkään parissa enää tuskailemme sen takia, että emme saa kaikesta selvää.

Kirjallisuutta

- Katajamäki, Sakari 2000: Runouden kieltoilmaukset ja kuvallisuuden paradoksi. *Kirjallisuus, kieli ja kognitio. Kognitiivisesta kirjallisuuden- ja kielen tutkimuksesta*. Toim. Katriina Kajannes & Leena Kirstinä. Helsinki: Helsinki University Press.
- Katajamäki, Sakari 2002: Puuttuu metsä, puuttuu pelto... Kieltoilmausten epämääräisyydestä, monitulkintaisuudesta ja epäsuoruudesta. *Kielen ja kirjallisuuden hämärä*. Toim. Päivi Mehtonen. Tampere: Tampere University Press.
- Mehtonen, Päivi 2002: Johdatus hämäryyden historiaan, teoriaan ja käyttöön. *Kielen ja kirjallisuuden hämärä*. Toim. Päivi Mehtonen. Tampere: Tampere University Press.

- Navratil, Leo 1965: *Schizophrenie und Kunst*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Navratil, Leo 1966: *Schizophrenie und Sprache*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Varpio, Yrjö 1973: *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa. Lauri Viidan tuotanto elämäkerrallisia, yhteiskunnallisia ja kirjallisuushistoriallisia taustatekijöitä vasten tarkasteltuna*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.
- Varpio, Yrjö 1983: *Kieli on, sopii sanoa. Kirjojen meri. Professori Annamari Sarajaksen julkaisukirja 12. 10. 1983*. Toim. Kai Laitinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ESA LEINONEN

SKITSOFRENIA JA LAURI VIITA

Skitsofrenialla tarkoitetaan usein nuorena alkavaa, tavallisesti vaikeaa ja pitkäaikaista psykiatrasta oireyhtymää, jossa harhaluulot ja aistiharhat vääristävät realiteetteja ja johon yleensä liittyy ainakin jonkinasteista taantumista ja toimintakyvyn laskua. Skitsofreniaa on esiintynyt kaikissa tunnetuissa yhteiskunnissa kaikkina aikoina. Elinikäinen sairastumisriski skitsofreniaan on hiukan alle 1 %. Sairausriskin on yhtä yleinen miehillä ja naisilla, mutta miehet sairastuvat keskimäärin hiukan nuorimpana. Skitsofreniaa sairastavien lähisukulaisien riski sairastua on moninkertainen muuhun väestöön verrattuna. Skitsofrenia kuormittaa raskaasti paitsi sairastuneita myös heidän perheitään ja koko yhteiskuntaa. Suurella osalla sairastuneista toimintakyky ja kyky huolehtia itsestään ja asioistaan heikkenee sairauden edetessä, ja samalla avun tarve lisääntyy. Vuosikymmeniä jatkuvana skitsofrenia on yksi kalleimmista sairauksista. Suomessa skitsofreniaa sairastaa noin 50000 henkilöä. 500–800 suomalaista sairastuu vuosittain skitsofreniaan.

Runoilija Lauri Viita sairastui skitsofreniaan 1940-luvun loppupuolella hieman yli 30 vuoden ikäisenä. Hänen varhaisin tuotantonsa ajoittuu sairastumisvaiheisiin. Viita oli kotoisin työläisperheestä Pispalasta, nuorin seitsemästä lapsesta. Hän jätti koulunsa kesken käytyään viisi ja puoli luokkaa oppikoulua, jonka jälkeen hän työskenteli rakennuksilla. Viita osallistui talvi- ja jatkosotaan, jossa hän aloitti esikoisteostensa kirjoittamisen.

Skitsofrenian tausta

Nykykäsityksen mukaan ei ole olemassa yhtä ainutta taustatekijöitä ja oirekuvaltaan yhtenäistä skitsofreniaa, vaan pikemminkin useita ilmiänsultaan ja ennusteeltaan poikkeavia sairauden muotoja. Toistaiseksi emme kuitenkaan pysty luotettavasti erottelemaan esimerkiksi erilaista hoitoa vaativia tai prognoosiltaan toisistaan poikkeavia skitsofrenian muotoja. Voimassa oleva tautiluokitus erottelee skitsofrenian eri muotoja oirekuvan perusteella, mutta kliiniset ilmenemismuodot ja oirekuvat eivät välttämättä ole kovin hyvin yhteydessä taudin etiologiaan, kulkuun tai hoitomahdollisuuksiin ainakaan yksilötasolla.

Vaikka skitsofrenian tarkkaa syytä ei tunneta, tiedetään että perinnölliset tekijät vastaavat 65–85 % sairastumisalttiuden vaihtelusta. Lisäksi sikiönkehityksen aikana mahdollisesti tapahtuvilla häiriöillä ja synnytystraumoilla on merkitystä. Myös lapsuuden vuorovaikutussuhteiden häiriöillä uskotaan olevan merkitystä skitsofrenia-alttiuden taustalla. Skitsofrenian puhkeamista edeltää usein jokin kuormittava elämäntilanne kuten kotoa irtaantuminen. On todennäköistä, että eri taustatekijöiden merkitys vaihtelee suuresti eri henkilöillä.

Geneettistä komponenttia skitsofrenian taustalla pidetään välttämättömänä. Sisarusten sairastumisriski on noin kymmenkertainen muuhun väestöön verrattuna. Mikäli molemmat vanhemmat sairastavat skitsofreniaa, on lasten sairastumisriski noin 40 %. Tutkimuksissa on joissakin väestöissä löydetty useita geenejä, jotka lisäävät alttiutta sairastua skitsofreniaan. Valitettavasti löydöksiä ei ole useinkaan pystytty toistamaan muissa populaatioissa. Yksittäisen geenin selitysosuus sairauden taustalla on joka tapauksessa pieni, ja kyseessä onkin useiden geenien määräämä alttius. Tämänhetkisen käsityksen mukaan skitsofrenia-alttiutta lisääviä geenejä olisi ainakin kromosomeissa 1, 5, 6, 8, 10, 13, 15, ja 22.

Skitsofrenian patofysiologia

Dopamiiniteoria on ollut pitkään keskeisin skitsofrenian patofysiologian selittäjä. Nykyään ajatellaan, että positiiviset oireet aiheutuisivat mesolimbisen dopamiiniradaston ylitoiminnasta ja negatiiviset mesokortikaalisen alueen dopaminergisestä vajaatoiminnasta. Sinänsä dopamiiniteoria ei yksinään ole riittävä, vaan muillakin hermoväittäjäaineilla ja signaalinsiirtojärjestelmillä on merkitystä. Näistä ovat viime aikoina olleet esillä erityisesti glutamaatti ja NMDA-reseptorit.

Osalla skitsofreniaa sairastavista kehittyy sairauden edetessä myös rakenteellisia aivomuutoksia. Aivojen sivukammiot, erityisesti ohimolohkosarvet ja kolmas aivokammio, suurenevat merkkinä sentraalisesta aivoatrofiasta. Myös temporaalilohkojen mediaaliosien harmaa aivoaine vähenee ja volyymin laskua on havaittu myös useassa muussa aivojen osassa. Mikään näistä muutoksista ei ole sinänsä spesifinen juuri skitsofrenialle, eikä suinkaan tapahdu samalla tavalla kaikilla sairastuneilla. Osalla potilaista aivojen rakenteellisia muutoksia on havaittavissa jo sairauden varhaisvaiheessa, kun taas osalla ei aivojen kuvantamistutkimuksissa tässä vaiheessa löydy muutoksia.

Neurofysiologiselta kannalta skitsofrenia voidaan nähdä häiriöksi aistihavaintojen suodattamisessa, eri aistimustapojen integraatiossa ja aivopuoliskojen keskinäisessä yhteydessä. Ajatellaan, että esimerkiksi kuuloharhat olisivat lähtöisin oikeasta aivopuoliskosta, jonka vasen tajuaa vieraaksi. Skitsofreniapotilaiden niin kutsuttu hälysuodatin toimii huonosti, jolloin oleellisen asian erottaminen informaatiotulvasta vaikeutuu.

Skitsofrenian oirekuva

Skitsofreniaan sairastutaan useimmiten nuoruusiässä tai nuorena aikuisena, tavallisesti 20–30-vuotiaana. Toisinaan sairastumisen alku on hyvin hidas ja epämääräinen ja tarkan sairastumisajankohdan määrittäminen tai rajan vetäminen ”terveen” ja ”sairaana” välille on vaikeaa.

Skitsofreniaan sairastumista edeltävät oireetkin ovat usein epämääräisiä. Läheiset saattavat huomata ensimmäisenä luonteen muutoksen: henkilö voi muuttua ärtyneeksi ja lyhytjänteiseksi. Sairastuva nuori saattaa vetäytyä aiemmista ystävyys-suhteistaan ja eristäytyä. Keskittymisvaikeudet saattavat lisääntyä ja esimerkiksi koulumenestys voi romahtaa. Epäluuloisuus, oudot ajatukset ja käytöshäiriöt lisääntyvät.

Luovuuden ja mielisairauden yhteyksistä on keskusteltu laajasti. Viita kirjoitti tuotantonsa kestävimmän osan, teokset *Betonimylläri*, *Kukunor* ja *Moreeni* juuri sairastumisvaiheessaan. Koska skitsofreniaan sairastuminen on hidas, vähittäinen prosessi, saattaa ennakkooireita esiintyä jo vuosia ennen varsinaisen sairauden puhkeamista. Ennakkovaiheessa voi esiintyä esimerkiksi maagista ajattelua, suuruuskuvitelmia ja lisääntyvää epäluuloisuutta. Vähitellen ero sisäisen ja ulkoisen maailman välillä hämärtyy. Varhaistuotannossaan, esimerkiksi teoksessa *Kukunor*, Viita viljelee runsaasti uudissanoja, usein erittäinkin nasevia neologismeja. Näiden johdosta *Kukunorin* lastenrunoksi tarkoitettu teksti muuttuu paikoin hyvin vaikeasti käsitettäväksi. Uudissanojen sekä kieli- ja sanaleikkien runsas käyttö Viidan tuotannossa voidaan osaltaan nähdä sairauteen liittyvänä hälysuodatuksen puutteena tai alitajunnan ja tietoisuuden sekoittumisena.

Skitsofrenian kulku on jaksottaista. Siihen liittyy pahenemis- ja paranemisvaiheita. Pieni osa potilaista jää kroonisesti psykoottisiksi. Osalla potilaista elämäntilannetekijät näyttävät vaikuttavan huomattavasti sairauden kulkuun, kun taas toisilla aktiivisten oireiden lisääntyminen ja väheneminen näyttävät tapahtuvan pikemminkin sisäisen kellon mukaisesti, ilman että ulkoisilla tapahtumilla on paljoakaan merkitystä. On havaittu, että jokainen aktiivinen sairauden jakso eli skitsofreniarelapsi huonontaa ennustetta, eikä toimintakyky enää välttämättä palaa psykoosijaksoa edeltävälle tasolle.

Skitsofrenia vaikuttaa kognitiivisiin toimintoihin, tunne-elämään ja käyttäytymiseen. Skitsofrenian oireet voidaan jakaa ”positiivisiin” ja ”negatiivisiin”. Positiivisilla oireilla tarkoitetaan havaintokyvyn häiriöitä eli aistiharhoja, ajattelun häiriöitä eli harhaluuloja sekä puheen ja käyttäytymisen häiriöitä kuten hajanaisuutta. Negatiivisilla

oireilla tarkoitetaan tunteiden latistumista, välinpitämättömyyttä ja aloitekyvyttömyyttä.

Skitsofrenialle tyypillisiä aistiharhoja ovat kuuloharhat. Usein potilas kuulee ääniä, jotka kommentoivat hänen tekemisiään negatiiviseen sävyyn, syyttävät, kehottavat tai käskevät. Lauri Viidan tuotannossa on alueita, jotka saattavat viitata ääniharhoihin, kuten *Betonimyllärin* keskustelu Runoilijan ja Saatanan välillä, jossa Saatana mitätöi Runoilijaa.

Nykykäsityksen mukaan noin 10 % skitsofreniapotilaista sairastuu vasta 45 ikävuoden jälkeen, ja tässä ryhmässä sairastumishuippu näyttäisi olevan erityisesti naisilla yli 60 vuoden iässä. Iäkkäänä sairastuvien oirekuva voi olla hieman erilainen kuin nuoremmilla. Vanhempana sairastuvilla tyypillisinä oireina mainitaan esimerkiksi näkö-, kosketus- ja hajuharhat sekä vainoamis- ja läpäisyharhaluulot. Sen sijaan tunne-elämän latistuminen ei vanhempana sairastuvilla ole kovin tyypillistä.

Lauri Viita sairastui skitsofreniaan suhteellisen myöhään, yli 30-vuotiaana. Sitä ennen hän oli ollut työelämässä, sodassa ja perustanut perheen. Viita oli siis ennen sairastumistaan ennättänyt kokea monenlaista. Tuohon aikaan erityisesti nuorena skitsofreniaan sairastuneilla elämässä vaadittavat perustaidot jäivät usein heikoiksi, koska hoito tapahtui suljetuissa laitoksissa. Laitostuminen lisäsi myös entisestään skitsofreniasairauteen jo sinänsä usein liittyvää taantumista sairauden edetessä. Viidan sairauden puhkeaminen vasta suhteellisen myöhään oli ilmeinen edellytys hänen taiturimaiselle kielenkäytölleen varsinkin varhaisimmissa teoksissa.

Oirekuvan perusteella skitsofrenia jaetaan alaryhmiin, joita ovat paranoidinen, hebefreeninen, katatoninen ja epätyypillinen sairauden muoto. Lisäksi voimassa oleva tautiluokitus sisältää ”jäännösskitsofrenian” ja ”skitsofrenian jälkeisen masennuksen”, jotka voivat seurata sairauden aktiivivaiheita. Paranoidinen skitsofrenian muoto on yleisin. Siinä oirekuvaa usein hallitsevat vainoavat harhaluulot, joihin liittyy samansävyisiä kuuloharhoja. Kuuloharhat voivat uhkailla tai antaa käskyjä ja kehotuksia. Hebefreeninen muoto puhkeaa yleensä varhain, 15–25 ikävuoden välissä. Tyypillisinä oireita siinä ovat puheen ja käyttäytymisen hajanaisuus, sekä tunteiden latistuneisuus tai epäsuhtaisuus. Harhat kuuluvat oirekuvaan, vaikka eivät yleensä

olekaan niin hallitsevia kuin paranoidisessa muodossa. Katatoniselle skitsofrenialle ovat tyypillisiä huomattavat psykomotoriset häiriöt, jotka voivat vaihdella kiihtymyksestä sulkutilaan tai automaattisesta tottelemisesta kaiken vastustamiseen. Potilas voi ylläpitää jäykästi outoja asentoja pitkiä aikoja. Jäännösskitsofrenialla tarkoitetaan skitsofrenian myöhäisvaihetta jota hallitsevat negatiiviset oireet. Sen sijaan harhat tai muut positiiviset oireet eivät enää ole keskeisiä.

Vaikka tämän kirjoittajalla ei ole tarkempaa tietoa Lauri Viidan sairauden alaryhmästä tai oirekuvasta, voi hänelle niin tyypillinen käänteinen tai negatiivinen esittäminen liittyä myös hänen sairautensa. Runoilija esittää tyypilliseen tapaan ”millä tavalla asia ei ole” tai ”mitä puuttuu” tai ”mitä ei ole”. Toisaalta Viita saattaa runoissaan luoda kuvan toiminnasta ja lopuksi kieltää koko asian. Tietyissä skitsofrenian muodoissa kaiken vastustaminen tai yleinen epäluuloisuus ovat keskeisiä sairauden oireita.

Skitsofrenian hoito

Skitsofreniapotilaan hoidon keskeinen elementti on jatkuvuus. Työryhmä, joka tuntee potilaansa vuosien ajalta, pystyy parhaiten vastaamaan muuttuviin tilanteisiin. Psykoedukatiivisella perhe- ja verkostoterapialla on saatu lupaavia tuloksia skitsofreniapotilaiden hoidossa. Käytännössä psykoosilääkkeet ovat kuitenkin keskeisimpiä pyrittäessä vähentämään ja hallitsemaan potilaiden oireita.

Neuroleptilääkkeiden käyttöönotto noin 50 vuotta sitten mullisti vaikeimpien psykiatristen sairauksien kuten skitsofrenian hoidon. Sitä ennen ei ollut tehokkaita keinoja vähentää oireita ja merkittävää osaa skitsofreniapotilaista jouduttiin hoitamaan mielisairaaloiden suljetuilla osastoilla. Vähintään kolme neljästä skitsofreniaa sairastavasta hyötyy ainakin jossain määrin neuroleptilääkkeistä. Uuden aktiivisen sairausjakson puhkeamisen vaara on lisäksi kolminkertainen neuroleptilääkkeitä käyttämättömillä potilailla verrattuna näitä lääkkeitä käyttäviin. Neuroleptit vähentävät varsin tehokkaasti potilaiden harhoja ja parantavat siten kykyä hahmottaa ympäröivää todellisuutta. Skitsofreniaan liittyvään apaattisuuteen, aloitekyvyttömyyteen tai

tunteiden latistumiseen niillä sen sijaan ei ole vaikutusta. Lisäksi ainakin joka toisella potilaalla esiintyy häiritseviä haittavaikutuksia, joista tavallisimpia ovat Parkinsonin taudin kaltaiset oireet, erilaiset pakkoliikkeet sekä hormonaaliset ja seksuaaliset vaikutukset. Neuroleptit lisäävät entisestään jo skitsofreniaan sinänsä liittyvää sairaan leimaa. Vanhoja neuroleptejä käytetään kuitenkin edelleen monella pitkään sairastaneella skitsofreniapotilaalla. Niitä voidaan annostella myös pitkävaikutteisina injektioina, erityisesti mikäli lääkehoidon toteutumista ei voida muuten varmistaa.

Viimeisten viidentoista vuoden aikana on käyttöön tullut niin sanottuja toisen polven psykoosilääkkeitä. Ne eivät yleensä ole oleellisesti tehokkaampia harhojen poistamisessa kuin vanhat neuroleptit, mutta vaikuttavat laajemmin skitsofreniaan, myös sen kognitiivisiin ja negatiivisiin oireisiin. Niillä on myös oleellisesti vähemmän neurologisia sivuvaikutuksia. Tämän vuoksi niiden käyttöä suositellaan nykyisin ensisijaislääkkeinä. Toisen polven psykoosilääkkeisiin kuuluva klotsapiini on osoittautunut tehokkaammaksi kuin muut psykoosilääkkeet. 30–50 % potilaista, jotka eivät hyödy mistään muusta psykoosilääkkeestä, hyötty tästä valmisteesta. Klotsapiinin käyttöön liittyy kuitenkin vakavia haittavaikutuksia, josta keskeisin on noin yhdellä prosentilla potilaista ilmenevä hengenvaarallinen verenkuivan muutos.

Skitsofrenian hoidon onnistumisen perusedellytys on potilaan riittävä sairaudentunto eli käsitys tilansa sairausluonteesta ja hoidon tarpeesta. Mikäli potilas edes jälkikäteen erottaa harhakokemuksensa ja ulkoisen realiteetin toisistaan, ovat hoidon onnistumisen mahdollisuudet oleellisesti paremmat. Valitettavan usein sairaudentunto skitsofreniapotilaalla on puutteellinen. Joissain Viidan teksteissä on nähtävissä hänen kamppailunsa häilyvässä valveunien ja todellisuuden rajamaastossa, mikä selkeästi liittyy hänen skitsofreniasairauteensa.

Skitsofrenian ennuste

Joidenkin tekijöiden tiedetään vaikuttavan skitsofrenian ennustamiseen, vaikka yksilötasolla taudin kehittymisen ennustaminen on

mahdotonta. Yleisesti voidaan sanoa, että mitä myöhemmin tauti puhkeaa, sitä parempi sen ennuste on. Tämä on toisaalta ymmärrettävää jo senkin vuoksi, että hyvin varhain sairastuvat eivät ennen sairastumistaan ole ennättäneet oppia elämässä vaadittavia sosiaalisia perustaitoja, jolloin lähtökohdat itsenäiselle selviytymiselle ovat huonot. Sen sijaan hyvä sairastumista edeltävä toimintakyky ja tukiverkosto (esim. naimisissa olo) parantavat sairauden ennustetta. Naisilla skitsofrenian prognoosi on keskimäärin parempi kuin miehillä. Potilailla, joilla on skitsofreniaa lähisuvussa, on usein huonompi ennuste. Oireiston äkillinen alkua, selvä laukaiseva psykososiaalinen syy tai positiivisten oireiden hallitsevuus oirekuvassa ovat yleensä positiivisia ennusmerkkejä.

Myös skitsofreniaa sairastavien odotettavissa oleva keskimääräinen elinikä on noussut parantuneen terveydenhuollon seurauksena, vaikka se on edelleen 15–20 % alhaisempi kuin muulla väestöllä. Yli 65-vuotiaiden osuus kaikista skitsofreniapotilaista kasvaa lähivuosina reiluun viidennekseen. Varsinkaan ikääntyvien skitsofreniapotilaiden erityistarpeisiin ei ole kiinnitetty huomiota. Tukipalvelujen puute lisää laitoshoidon vaaraa juuri tässä ikäryhmässä. Voidaan toivoa, että tulevaisuuden lääkehoidot parantavat potilaiden toimintakykyä ja elämänlaatua ja siten siirtävät laitoshoitoon joutumista.

Lauri Viidan sairastumisen aikaan ei skitsofrenian hoitoon ollut käytössä tehokkaita menetelmiä. Runoilijalla lienee näin ollut skitsofrenian luonnolliseen kulkuun liittyviä paranemis- ja pahenemism vaiheita. 1950-luvun alkupuolella Viita oli useita kertoja psykiatrisessa sairaalahoitossa ja 6–7 viimeisintä elinvuottaan pysyvässä laitoshoidossa. Tämä osaltaan kertoo hänen sairautensa etenemisestä. Kirjallisuustutkijoiden mukaan Viidan myöhemmissä teoksissa on havaittavissa tiettyä kielen köyhtymistä, mikä onkin tyypillistä skitsofreniasairauden edetessä.

Lauri Viita oli samaan aikaan sekä poikkeuksellisen lahjakas että sairas. Hänen teoksissaan on nähtävissä piirteitä, jotka kertovat tai kumpuavat hänen sairaudestaan. Runoilijan kieli oli osittain vain hänen omaansa ja heijasteli hänen sisäistä maailmaansa. Tässä tapauksessa skitsofrenian puhkeamisvaihe ja paras luovuuskausi näyttäytyivät samanaikaisesti. Emme koskaan saa tietää, olisiko Lauri Viidasta ylipäätään tullut runoilijaa tai millaisia hänen teoksensa olisivat olleet, mikäli hän ei olisi sairastunut skitsofreniaan.

Kirjallisuutta

- Andreasen NC, Carpenter WT Jr, Kane JM. ym. 2005: Remission in schizophrenia: proposed criteria and rationale for consensus. *Am J Psychiatry* (162:3), 441–9.
- Cannon M, Jones PB, Murray RM. 2002: Obstetric complications and schizophrenia: historical and meta-analytic review. *Am J Psychiatry* (159:7), 1080–92.
- Dean K, Murray RM. 2005: Environmental risk factors for psychosis. *Dialogues Clin Neurosci* (7:1), 69–80.
- Ho BC, Andreasen NC, Nopoulos P. ym. 2003: Progressive structural brain abnormalities and their relationship to clinical outcome: a longitudinal magnetic resonance imaging study early in schizophrenia. *Arch Gen Psychiatry* (60:6), 585–94.
- Isohanni M, Honkonen T, Vartiainen H, Lönnqvist J. 2001: Skitsofrenia. *Psykiatria*. Toim. J. Lönnqvist, M. Heikkinen, M. Henriksson, M. Marttunen, T. Partonen. Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Leucht S, Barnes TR, Kissling W. ym. 2003: Relapse prevention in schizophrenia with new-generation antipsychotics: a systematic review and exploratory meta-analysis of randomized, controlled trials. *Am J Psychiatry* (160:7), 1209–22.
- Lieberman JA, Stroup TS, McEvoy JP. ym. 2005: Effectiveness of antipsychotic drugs in patients with chronic schizophrenia. *N Engl J Med* (353:12), 1209–23.
- Meyer-Lindenberg AS, Olsen RK, Kohn PD. ym. 2005: Regionally specific disturbance of dorsolateral prefrontal-hippocampal functional connectivity in schizophrenia. *Arch Gen Psychiatry*. (62:4), 379–86.
- Miyamoto S, Duncan GE, Marx CE, ym. 2005: Treatments for schizophrenia: a critical review of pharmacology and mechanisms of action of antipsychotic drugs. *Mol Psychiatry* (10:1), 79–104.
- Neeraj B, Vaidehi J, Hemraj P. 2003: Molecular genetics of schizophrenia: a critical review. *J Psychiatry Neurosci* (28:3), 415–24.
- Robinson DG, Woerner MG, Delman HM. ym. 2005: Pharmacological treatments for first-episode schizophrenia. *Schizophr Bull* (31:3), 705–22.

MATTI O. HUTTUNEN

ONKO VÄKIVALLALLA ORGAANINEN TAUSTA?

Aggression biologia

Tunnettu väkivallan biologian tutkija Jan Volavka aloittaa kirjansa toteamalla: ”Jokainen tietää intuitiivisesti mitä väkivalta on. Valitettavasti nämä intuitiot vaihtelevat.” Aggression ja väkivallan tutkimuksen keskeisimpiä ongelmia on näiden tutkittavien ilmiöiden määrittämisen vaikeus (Volavka 2002). Eläintieteilijöiden, biologisten, psykiatrien, psykologien, psykoanalyttikoiden, sosiologisten, kriminologisten, lainlaatikoiden ja poliisien näkemykset aggressiosta tai väkivallasta painottavat eri näkökulmia. Eri alojen edustajat eivät useinkaan ole tietoisia toistensa käsitteistä ja tuloksista, mikä on ajoittain aiheuttanut sekaannusta tulosten tulkinnassa.

Aggression, vihamielisyyden, väkivallan ja impulsiivisuuden määritelmästä

Biologisessa tutkimuksessa *aggressio* määritellään useimmiten tavalla, joka sopii sekä eläimiin että ihmisiin. Näin tehtäessä eläimillä tehtyä tutkimusta voidaan hyödyntää ihmisten aggression biologisen olemuksen ymmärtämisessä. Tämän mukaisesti aggressio määritellään ”käytökseksi, jonka päämäärä on tuottaa haittaa tai vahinkoa toiselle elävälle olennolle” (Moyer 1976, Volavka 2002). Tämä määritelmä edellyttää aggressiota käytöksen tasolla, pelkät mielikuvat, unet tai

suunnitelmat eivät siten ole aggressiota tai väkivaltaa. Aggressiivinen käytös voi olla sekä fyysistä että ihmisillä myös verbaalista. Ihmisillä myös elottomiin kohteisiin purkautuva käytös voidaan luokitella aggressiiviseksi edellyttäen, että käytöksen laukaisijana on omissa pyrkimyksissä koettu pettymys.

Tämä aggression määritelmä sulkee pois aggression yksilön kehitystä palvelevana positiivisena voimana ja suurelta osin myös kilpailutilanteissa ilmenevän voitontahtoisena käytöksen. Selkeyden vuoksi itseä vahingoittavaa käytöstä ei myöskään haluta sisällyttää samaan kategoriaan, vaikka tehdyn tutkimuksen valossa itsetuhoisuuden ja toisiin kohdistuvan aggression biologialla onkin yhteneväisyyksiä.

Vihamielisyys on aggression tavoin moniselitteinen käsite. Avoin aggression ohella vihamielisyys ilmenee erilaisena epäystävällisenä käytöksenä kuten ärtyisyytenä, yhteistyöhaluttomuutena, mustasukkaisuutena ja epäluuloisuutena.

Väkivaltaisuuksella tarkoitetaan ihmisten välistä aggressiivista käytöstä. Monissa yhteyksissä käsitteitä aggressio ja väkivalta käytetään toistensa synonyymeinä. Toiset tutkijat puolestaan haluavat määritellä väkivallan poikkeavana, epänormaalina tai destruktiivisena aggressiona. Aggressio on biologisen ja psykologisen tutkimuksen käyttämä termi, kun taas kriminologit, lainlaattijat ja yhteiskuntatieteilijät suosivat usein termiä väkivalta.

Psykiatrinen häiriöiden yhteydessä väkivaltaisuus liittyy usein impulsiiviseen käytökseen. *Impulsiivisuus* tarkoittaa äkillistä ja vastomaista halua käyttäytyä harkitsemattomalla tavalla. Se voi olla luonteeltaan päämäärätöntä aktiviteettia, äkkinäistä tai seurauksista piittaamatonta päätöksen tekoa (Volavka 2002).

Aggression määritelmän ongelmista

Aggression ja väkivallan määritelmä edellyttää, että käytöksen päämääränä on haitan tuottaminen toiselle. Vahingossa tapahtuvia tekoja ei tämän mukaisesti luokitella aggressioksi. Psykoanalyttisen tutkimuksen valossa vahingoksi koetun käytöksen taustalla voivat kuitenkin olla erilaiset torjutut vihan tunteet.

Monissa psykiatrisissa häiriöissä tai tiloissa ihmisen päämäärätietoisuus on heikentynyt tai vääristynyt. Vahvassa humalatilassa oleva tai akuutisti psykoottinen ei useinkaan ole kovin päämäärätietoinen. Tästä huolimatta humalaisen tai psykoottisen destruktiivinen käytös luokitellaan selkeästi aggressiiviseksi tai väkivaltaiseksi. Oikeudessa humalaisen käytös kuitenkin tulkitaan täydessä ymmärryksessä ja psykoottisen käytös ymmärrystä vailla tehdyksi.

Sanat ja ilmeet voivat joskus tuottaa fyysistä aggressiota suurempaa vahinkoa toiselle. Tämä ei kuitenkaan aina ole sanojan tarkoitus eikä silloin täytä edellä esitettyä aggression määritelmää.

Sairaana tai avuttoman henkilön tarpeiden laiminlyönnillä voi olla aktiivista aggressiota tuhoisimmat seuraukset, mutta tätä käytöstä ei sen mahdollisesta intentionaalisuudesta huolimatta yleensä määritellä aggressioksi. Jokainen aggression määritelmä sisältää omat ongelmansa, kaiken kattavaa määritelmää ei ole kyetty luomaan (Volavka 2002). Biologisessa tutkimuksessa korostuvat kuitenkin ne määritelmät, jotka perustuvat luokiteltavaan ulkoiseen käytökseen.

Eläinten aggression muodoista

Kyky aggressiiviseen käytökseen on eläinten perimään sidottu ominaisuus, jonka tehtävänä on yksilön tai lajin säilyttäminen. Tarkkailemalla eläinten käytöstä luonnossa tutkijat ovat voineet luokitella tiettyjen tilanteiden laukaisemia aggressiivisuuden muotoja (Moyer 1976, Volavka 2002). Näiden monille eläinlajeille ominaisten aggressiotyyppien tunteminen auttaa ymmärtämään myös ihmisen aggressiivisuutta erilaisissa tilanteissa. On myös oletettavaa, että aggressiivisuuden biologia on ainakin osin erilaista eri tyypeissä.

Saalistavan aggression päämäärä on tappaa ja usein myös syödä lajin luonnollisen saaliseläimen yksilö. Saalistava aggressio on siten lajien välistä aggressiota. Sen laukaisee saaliin näkeminen ja nälkä, ja se estyy pelon seurauksena. Saalistava aggressio on luonteeltaan hiljaista, eikä saalistaja osoita uhkaavia eleitä. Metsästäjän sekä osin myös väijyvän sotilaan tai ryöstäjän välineellinen aggressio vastaa eläinten saalistavaa aggressiota.

Urosten välinen aggressio on luonteeltaan lajin sisäistä ja kohdistuu saman lajin urokseen. Sen motiivina on usein taistelu naaraista tai ryhmän johtajuudesta. Urosten välisen aggression päämääränä on toisen uroksen alistaminen eikä siis ensi sijassa tappaminen, vaikka näinkin voi joskus käydä. Taistelu on usein ritualisoitu, ja voittaja ilmaisee voittonsa erilaisin elein. Heikompi tai tappiolle jäänyt voi estää tai lopettaa taistelun erilaisin alistuvien elein tai pakenemalla paikalta. Eri eläinlajeilla alistumista välittävä elekieli on erilaista, ihmisillä kasvojen ja silmien ilmeet ovat tässä suhteessa keskeisessä asemassa. Eräiden tutkimusten mukaan asosiaalisesta tai ”psykopaattisesta” persoonallisuushäiriöstä kärsivät eivät kykene lukemaan uhrinsa kasvoista antautumissignaalia ja jatkavat sen vuoksi väkivaltaista käytöstään (Blair 2005).

Pelon laukaisema aggressio on puolustautuvan ja tappiolle jäävän eläimen reaktio tilanteessa, jossa se ei kykene pakenemaan. Aggression asemasta nurkkaan ajetun pelokkaan eläimen (tai ihmisen) muita reaktiotapoja ovat alistumisen ilmaus erilaisin elein tai jähmettyminen paikalleen. Ennen aggressiota pelokas eläin yrittää aina ensin paeta.

Emon aggressio on imettävän emon reaktio itseään ja pentujaan lähestyvää tai uhkaavaa olentoa kohtaan. Joidenkin lajien naaras on hyvin aggressiivinen itseään lähestyviä kohtaan myös raskautensa loppuajoina. Imettävän emon aggressio on luonteeltaan hyvin rai-vokasta. Uusparien riidoissa ”minun lapsistani ja sinun lapsistasi” voidaan joskus nähdä emollisen aggression piirteitä.

Ärtyisän aggression laukaisevat erilaiset ulkoiset tai sisäiset ärsykkeet. Tällaisia ärsykejä ovat esimerkiksi erilaiset kivut ja säryt, nälkä, jano, univaje, häly, isolaatio ja erilaiset pettymykset.

Urokset ja miehet ovat useimmilla lajeilla herkempiä reagoimaan aggressiolla ärtymystä aiheuttavissa tilanteissa. Monilla lajeilla naarailla ilmenee kuukautiskierron rytmittämää ärtyisää aggressiivisuutta kuten monilla naisilla kuukautisia edeltävä ärtyisyys. Ärtyisän aggression kohde on luonteeltaan epäspesifinen. Se voi kohdistua mihin tahansa, joko lähellä olevaan lajitoveriin tai esineisiin.

Seksuaalisuuteen liittyvää aggressiota ilmenee joillakin lajeilla, jolloin uroksen aggressiivisen käytöksen taustalla on halu paritella. Ihmisillä raiskaus on ainakin osin luonteeltaan tämän kaltaista aggressiota.

Joillakin lajeilla parittelu näyttää luonteeltaan varsin väkivaltaiselta, mutta naaraat eivät kuitenkaan tapahtumassa vahingoitu.

Territoriaalista tai alueellista aggressiota ilmenee eläimillä (ja ihmisillä), joille on ominaista eläminen tietyn alueen tai reviirin piirissä. Useimmilla lajeilla oman reviirin puolustaminen tapahtuu ilman taisteluja, sillä reviirit merkitään erilaisin merkein, hajujen ja äänen avulla. Territoriaalinen aggressio on yleensä lajien sisäistä. Jos lajitoveri lähestyy reviiriä, alueen puolustaja käyttäytyy uhkaavasti. Jos tämä käytös ei aja lähestyjää pois, riita ratkaistaan taistelulla, jonka puolustaja yleensä voittaa. Ihmisillä territoriaalinen aggressio ilmenee naapuririidoissa ja kansojen välisissä rajariidoissa, osin myös mustasukkaisuudessa.

Aggressio ja biokemia

Useilla lajeilla tehdyt eläintutkimukset ovat osoittaneet, että keskushermoston *serotoniinilla* on aggressiivista käytöstä vähentävä vaikutus. Esimerkkeinä mainittakoot jyrsijöillä ja apinoilla tehdyt tutkimukset, joissa aivojen serotoniinin tasoa manipuloitiin tryptofaanista vapaan ja tryptofaanirikkaan dieetin avulla (Chamberlain ym. 1987, Francesco Ferrari ym. 2005). Aivojen serotoniinin esiasteena olevan tryptofaanin puute ravinnosta lisäsi ja vastaavasti tryptofaanirikas dieetti vähensi apinoiden aggressiota. Rhesusapinoilla selkäydinnesteen serotoniinin aineenvaihduntatuotteen 5-hydroksi-indole-etikkahapon (5-HIAA) pitoisuus on kääntäen verrannollinen apinayksilön aggressiivisen käytöksen määrään (Higley ym. 1992). Sama yhteys aggressiivisuuden ja selkäydinnesteen 5-HIAA:n tason välillä on todettu myös persoonallisuushäiriöistä kärsivillä ihmisillä (Brown ym. 1979).

Aivojen serotoniinin anti-aggressiivinen vaikutus voi liittyä serotoniinin kykyyn vähentää eläinten ja ihmisen impulsiivisuutta. Suomalaiset tutkijat osoittivat jo 80-luvulla, että erityisesti impulsiivisten väkivaltarikollisten selkäydinnesteen 5-HIAA oli hyvin alhainen (Linnoila ym. 1983). Tehtyjen tutkimusten valossa tämä impulsiivisuuteen liittyvä serotoninergisyyden muutos on aggressiiviseen käytökseen altistava rakenteellinen ominaisuus. Keskushermoston

serotoninerginen järjestelmä on kuitenkin toiminnallisesti hyvin monimuotoinen. Serotoniinin synaptisia reseptoreita on identifioitu ainakin 14 eri alatyyppeä, joista toiset ovat presynaptisia ja toiset postsynaptisia ja toiminnallisilta vaikutuksiltaan hyvinkin erilaisia.

Serotoniinin ohella myös muut keskushermoston välittäjäaineet vaikuttavat aggressiivisuuteen. Serotoniinin tavoin *gamma-aminovoihapon (GABA)* ja mahdollisesti myös *endogeenisten opiaattien* vaikutusten lisääminen vähentää koe-eläinten aggressiivisuutta. Sen sijaan dopamiini ja noradrenaliini yleisesti ottaen kokeellisissa tutkimuksissa lisäävät ärsykeherkkyyttä ja siten erityisesti ärtyisää aggressiivisuutta (Volavka 2002).

Testosteroni on keskeisessä osassa urosten välisen aggression säätelyssä. Taistelua naaraista ei ilmene ennen puberteettia, ja kastraatio vähentää olennaisesti tätä aggressiivisuutta. Vaikka testosteronin merkitys onkin epäselvempi urosten muissa aggression muodoissa, plasman testosteronin taso on korkea ryhmän johtajaeläimillä ja laskee sosiaalisen tason alentuessa. Testosteroni voi osaltaan välittää alkoholin aggressiivisuutta lisäävää vaikutusta. Ainakin apinoilla testosteronin anto vahvisti alkoholin kykyä lisätä aggressiivisuutta (Winslow ym. 1988). Urosten naaraista korkeampi aggressio ei kuitenkaan ole kokonaan selitettävissä testosteronin pitoisuudella, koska esimerkiksi pienet pojat ovat tyttöjä aggressiivisempia jo kauan ennen murrosikää.

Seerumin *alhainen kolesterolitaso* liittyy sekä apinoilla että ihmisillä ärtyisyyteen ja impulsiiviseen aggressiivisuuteen (Virkkunen 1983, Kaplan ym. 1991, Golomb ym. 2000, Ververa ym. 2003). Seerumin matalan kolesterolin ja elimistön serotoniinin aineenvaihdunnan välillä on tutkimusten mukaan toiminnallinen yhteys (Buydens-Branchey ym. 2000, Pucadyil ja Chattopadhyay 2005).

Veren *sokeripitoisuuden alentuminen* lisää alttiutta impulsiiviseen aggressioon, mikä voi osaltaan selittää alkoholin ärtyisää aggressiivisuutta lisäävää vaikutusta (Virkkunen ja Huttunen 1982).

Aggression anatomiasta

Mediaalisen *hypotalamuksen* osien sähköinen stimulaatio laukaisee kissoilla defensiivisen tai pelon laukaisemaa aggressiota muistuttavan käytöksen (Hess ja Brugger 1943, Volavka 2002). Sen sijaan lateraalisen hypotalamuksen, lateraalisen preoptisen tai tegmentumin alueiden osien sähköinen ärsyttäminen aiheuttaa kissoilla saalistavaa aggressiota muistuttavan käytöksen (Smith ja Flynn 1979). Apinoilla eri aivoalueiden sähköisen stimulaation tulokset vaihtelevat enemmän ja riippuvat suuresti apinayksilön sosiaalisesta tilanteesta. Siten saman alueen ärsyttäminen tuotti gibboneilla joko territoriaalista aggressiota, urosten välistä aggressiota tai pelon laukaisemaa aggressiota muistuttavan reaktion riippuen siitä, oliko apinayksilö sidottu paikalleen, häkissä pidetyn apinalauman johtaja tai vapaana elävän apinaryhmän jäsen (Delgado 1981, Volavka 2002).

Aggression anatomiaa on koe-eläimillä kartoitettu myös aiheuttamalla kokeellisesti pieniä paikallisia aivovaurioita. Näiden tutkimusten valossa ainakin manteliumake, lateraalinen septum, tietyt serotoninergisen raphetumakkeen osat, hajukäämi, mediaalinen hypotalamus ja näiden aivon osien väliset yhteydet ovat tärkeässä asemassa erityyppisten aggression muotojen säätelyssä. Apinoilla erityisesti amygdala näyttää monimuotoista roolia sosiaalisten tilanteiden laukaisemassa aggressiivisessa käytöksessä. Amygdalan vaurioittaminen hävittää apinoilta kyvyn käyttäytyä taistelun edellyttämällä aggressiolla tai alistumisella (Dicks ym. 1969, Volavka 2002).

Ihmisillä erityisesti *obimolokojen* ja *otsalokojen* orbitomediaalisten osien vaurioihin voi liittyä kohonnut aggressiivisuus. Aivojen MRI- ja PET-kuvaukset ovat paljastaneet, että väkivaltaiseen käytökseen alttiilla yksilöillä ilmenee keskimääräistä useammin muutoksia aivojen prefrontaalisisella kuorikerroksella. Impulsiiviseen väkivaltaisuuteen syyllistyneillä henkilöillä on todettu olevan poikkeamia otsalokojen ja manteliumakkeen välisissä hermoradoissa. Tuoreessa PET-kuvauksiin perustuvassa tutkimuksessa impulsiivisesti aggressiivisilla henkilöillä serotoniinin transportterin tiheys oli verrokkihenkilöitä alhaisempi tunnetilojen säätelyn kannalta tärkeän aivovyön etuosissa (Frenkle ym. 2005) Yleisesti ottaen väkivaltaisuuteen alttiilla henkilöillä todetut aivojen rakenteiden tai toiminnan muutokset ovat

kuitenkin hajanaisia ja vaihtelevia. Hyvinkin erilaiset ja eri aivojen osien vauriot voivat siten lisätä epäspesifisesti aggressiivisuutta. Alttiisuus aggressiivisuuteen voi kohota pelkästään kognitiivisten toimintojen heikentymisen myötä (Volavka 2002).

Aggression genetiikkaa

Kaksos- ja adoptioaineistoilla tehtyjen tutkimusten valossa perinnölliset tekijät lisäävät alttiutta niin aggressiiviseen ja väkivaltaiseen käytökseen kuin impulsiiviseen ja ärtyiseen luonteenlaatuun (Seroczynski ym. 1999, Volavka 2002). Varhaislapsuudessa adoptoiduilla tehtyjen tutkimusten tuloksia on kuitenkin vaikea tulkita, koska erilaiset raskauden aikaiset tekijät voivat lisätä syntyvän lapsen alttiutta aggressiivisuuteen.

Perinnöllisten tekijöiden aggressiivisuutta lisäävä vaikutus voi kuitenkin riippua lapsuuden aikaisista olosuhteista. Adoptiolapsilla tehdyssä tutkimuksessa kasvatusvanhempien alhainen sosiaaliluokka lisäsi lapsen myöhempää antisosiaalista käytöstä vain, jos lapsen biologinen vanhempi oli syyllistynyt rikokseen (Cadoret ym. 1995).

Molekyyliogeneettiset tutkimukset ovat alustavasti paikallistaneet aivojen välittäjäaineiden ja erityisesti serotoniinin toimintaan liittyviä geenimuutoksia, jotka liittyvät eroihin aggressiivisessa käytöksessä (Volavka 2002). Myös katekoliamiinien aineenvaihduntaan vaikuttavien entsyymien synteesiä säätelevien geneeissä on todettu mutaatioita, jotka korreloivat aggressioalttiuteen. Käytöshäiriöistä ja aggressiivisuudesta kärsivillä lapsilla on todettu myös dopamiinin transportteriproteiinin muodostumista säätelevän geenin rakenteen muutoksia (Young ym. 2002). Katekoli-O-metyylitransferaasi (COMT) on toinen keskeinen katekoliamiinien inaktivoitumista säätelevä entsyymi. Tämän entsyymin muodostumista säätelevän geenin polymorfismin on todettu liittyvän eri psykiatrisissa häiriöissä, muun muassa skitsofreniassa, joskus ilmenevään lisääntyneeseen aggressiivisuuteen (Lachman ym. 1998, Strous ym. 2003, Volavka 2002).

Pre- ja perinataaliset tekijät

Kehittyvä keskushermosto on sikiökauden ja syntymän aikana herkkä vaurioitumaan, vaikka keskushermosto samalla onkin hyvin plastinen ja kykenee myöhemmän kehityksen aikana kompensoimaan vakavien vammojen seuraukset. Tehtyjen laajojen tutkimusten valossa raskauden ja synnytyksen aikaiset komplikaatiot eivät kuitenkaan yleisesti ottaen merkittävästi lisää syntyvän lapsen alttiutta myöhempään aggressiivisuuteen. Keskushermoston kehityksen aikaiset komplikaatiot voivat kuitenkin lisätä aggressiivisuuden tai impulsiivisuuden ilmenemistä niiden henkilöiden joukossa, jotka ovat alttiita aggressiivisuuteen joko perinnöllisistä syistä tai erilaisten ympäristötekijöiden vaikutuksesta (Volavka 2002). Hyvin alhaiseen syntymäpainoon liittyy kuitenkin tilastollisesti selvästi kohonnut aggressiivisuus ainakin varhaismurrosiässä (Breslau ym. 1988). Tämä assosiaatio korostui selvästi, jos äiti ei ollut halunnut lastaan tai lapsi oli ollut varhaislapsuudessaan pitkiä aikoja laitoshoidossa (Raine ym. 1997).

Raskauden aikaisen tupakoinnin, runsaan alkoholin käytön sekä vakavan ravinnon puutteen on osoitettu lisäävän syntyvän lapsen alttiutta myöhempään aggressiiviseen käytökseen (Brennan ym. 1999, Streissguth ym. 1991, Neugebauer ym. 1999). Suoraa syy-yhteyttä raskauden aikaisen tupakoinnin ja lapsen myöhemmän aggressiivisuuden välillä ei kuitenkaan ole sitovasti osoitettu (Maughan ym. 2004).

Sukupuoli ja ikä

Miehet ovat naisia keskimäärin alttiimpia aggressiiviseen käytökseen. Erityisen selvä tämä ero on vakavammissa väkivaltaisuuksissa. Suomalaiset miehet syyllistyvät yli kymmenen kertaa naisia useammin murhiin ja tappoihin (Eronen 1995). Naisten väkivaltaisuus on luonteeltaan yleensä defensiivistä, pyrkimyksenä on useimmiten puolustautua miehen aggressiolta.

Sukupuolien välinen ero johtuu osittain kasvatuksesta ja kulttuurista, jotka tukevat poikien ja miesten aggressiivista käytösmallia. Kulttuuriset tekijät eivät kuitenkaan kokonaan selitä poikien ja miesten suurempaa aggressiivisuutta, koska sama sukupuolien välinen ero ilmenee erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa apinalajeilla. Vaikka testosteronin pitoisuus selittääkin huomattavan osan sukupuolten välisistä eroista aggressiivisuudessa, myös muut tekijät näyttelevät osaa sukupuolieroissa. Pienet pojat ovat tyttöjä aggressiivisempia jo lapsuudessa ja paljon ennen murrosiässä tapahtuvaa testosteronin pitoisuuden nousua. Apinoilla tehdyissä tutkimuksissa tryptofaani-vapaa dieetti lisäsi erityisesti urosten aggressiivisuutta (Chamberlain ym. 1987). Miehet käyttävät naisia runsaammin alkoholia, mikä voi osaltaan selittää väestötutkimuksissa todetun miesten suuremman väkivaltaisuuden.

Huomattava osa väkivaltarikollisuudesta tapahtuu 15–25 vuoden iässä. Valtaosalla näistä nuoruusiässä ja nuorella aikuisiällä väkivaltaisesti käyttäytyvillä aggressiivisuus vähenee iän myötä. Poikkeuksena tästä ovat ne nuoret miehet, jotka ovat olleet jo lapsina tavallista selvästi aggressiivisempia tai väkivaltaisempia (Moffitt ja Caspi 2001, Tremblay ym. 2004, Raine ym. 2005). Näiden jo lapsesta lähtien aggressiivisempien miesten väkivaltaisuus ei muiden tapaan vähene vastaavalla tavalla iän myötä.

Päihteet ja aggressio

Yli puolet väkivaltarikoksista tapahtuu alkoholin vaikutuksen alaisena. Myös uhri on usein humalassa. Murhiin tai tappoihin syyllistyneistä suomalaisista lähes puolet ja toistuviiin tappoihin syyllistyneistä suomalaisista yli puolet on kärsinyt alkoholismista (Tiihonen ym. 1993, Eronen ym. 1996). Vaikka alkoholin ja päihteiden käyttö liittyykin läheisesti aggressiiviseen ja väkivaltaiseen käytökseen, ei päihteiden käytön ja aggressiivisuuden välinen yhteys ole suinkaan yksiselitteinen (Volavka 2002). Alkoholin, päihteiden ja huumeiden vaikutus aggressiivisuuteen riippuu monista eri tekijöistä: henkilön persoonallisuudesta, henkilön mahdollisesta aivovammasta, alkoholin

tai päihteen annoksesta, päihteen satunnaisesta tai jatkuvasta käytöstä, päihteen suoranaisesta vaikutuksesta tai vieroitusvaiheesta.

Alkoholi yleisesti ottaen lisää alttiutta aggressiivisuuteen suhteellisen pienissä annoksissa ja vähentää suurissa annoksissa. Heroiini ja opiaatit ovat yleisesti ottaen antiaggressiivisiä, mutta niiden vieroitusvaihe voi lisätä huomattavasti alttiutta aggressiivisuuteen ja väkivaltaisuuteen. Myös päihteen käyttöön ja käyttötilanteeseen liittyvät erilaiset psykologiset tekijät ja odotukset vaikuttavat käytetyn aineen aggressiivisuutta mahdollisesti lisäävään vaikutukseen (Volavka 2002). Lihasmassan kasvattamiseen käytetyt steroidit lisäävät säännöllisesti käytettyinä käyttäjän alttiutta aggressiiviseen käytökseen (Pope ja Katz 1994, Volavka 2002).

Psykiatriset häiriöt ja aggressio

Suuri enemmistö erilaisista psykiatrisista häiriöistä kärsivistä ei ole keskimäärin muuta väestöä aggressiivisempaa tai väkivaltaisempaa (Volavka 2002). Tästä huolimatta pieni osa skitsofreniasta ja muista psykoottisista häiriöistä kärsivistä syyllistyy keskimääräistä selvästi useammin väkivaltaisiin rikoksiin (Eronen ym. 1996). Huomattava osa psykiatrisesti sairaiden lisääntyneeseen väkivaltaiseen käytökseen liittyy samanaikaiseen alkoholin tai muiden päihteiden käyttöön (Volavka 2002). Lapsuudessa ja murrosiässä ilmenevään tarkkaavaisuushäiriöön liittyy selvästi kohonnut alttius aggressiiviseen käytökseen sekä nuoruusiässä että myöhemmin aikuisiässä (Mannunza ym. 1989).

”Psykopatian” ja asosiaalisen persoonallisuushäiriön olemuksen ymmärtämisen kannalta on kiintoisaa, että näistä häiriöistä kärsivillä on kyvyttömyys (”Theory of Mind”) toisen ihmisen tunnetilojen empaattiseen ymmärtämiseen (Blair 2005). Myös paranoidisista oireista kärsivillä ja väkivaltaiseen käytökseen alttiilla skitsofreniapotilailla on todettu samanlaatuinen kognitiivinen kyvyttömyys tajuta toisen ihmisen tunnetiloja (Abu-Akel ja Abushua’leh 2004).

Aggression psykofarmakologiaa

Lähes kaikkia psyykenlääkkeitä on kokeiltu ja käytetty sekä akuutisti väkivaltaisen käytöksen että aggressioalttiuden hoidossa. Käytännön ongelmana on ollut, että lääkkeiden antiaggressiivinen vaikutus voi vaihdella suurestikin eri potilailla ja eri tilanteissa. Yhden potilaan aggressiivisuutta vähentävä lääke voi paradoksaalisesti lisätä toisen potilaan impulsiivisuutta tai väkivaltaisuutta. Mitään yleisesti ottaen antiaggressiivista lääkettä ei siten ole olemassa (Volavka 2002). Akuutisti aggressiivisen tai väkivaltaisen potilaan hoidossa yleisimmin käytetyt lääkkeet ovat joko bentsodiatsepiinit tai antipsykootit, usein myös niiden samanaikainen käyttö. Erityisesti akatisiaa eli motorista levottomuutta joskus sivuvaikutuksenaan aiheuttavat neuroleptit kuten haloperidoli voivat joskus päivystystilanteessa lisätä potilaan väkivaltaisuutta.

Lopuksi

Elämällä ja siten aggressiivisuudella on aina biologinen ulottuvuutensa. Kyky aggressioon on osoitus elämän olemassaolosta. Elämyksellisellä tasolla aggressio voidaan paradoksaalisesti ymmärtää eläin- tai ihmisyyksilön pyrkimyksenä rauhaan tai rauhantilaan (Ikonen ja Rechartt 1994). Jokainen elimistön rauhaa ja tasapainoa uhkaava ärsyke – on se sitten ulkoinen tai sisäinen – herättää elimistössä puolustusreaktion, joka käytöksen tasolla on usein luokiteltavissa aggressiiviseksi tai väkivaltaiseksi. Tämän seikan ymmärtäminen on tärkeää yksilöä, yhteisöä tai laajemmin ihmiskuntaa uhkaavan väkivallan estämiseksi.

Aggression ja väkivallan biologiaa tutkivien on hyvä myös muistaa, että väkivallan taustalla olevat psykososiaaliset tekijät ovat biologisia tekijöitä huomattavasti tärkeämpiä. Perinnöllistenkin tekijöiden aggressiivisuutta lisäävä vaikutus riippuu nykytutkimuksen valossa suuresti kehityksen aikaisista tapahtumista ja toveripiiristä sekä ajankohtaisista sosiaalisista tilanteista (Suomi 2003, 2005).

Kirjallisuutta

- Abu-Akel A, Abushua'leh K. 2004: 'Theory of Mind' in violent and non-violent patients with paranoid schizophrenia. *Schizophrenia Research* (69), 45–53.
- Blair RJ. 2005: Responding to the emotions of others: Dissociating forms of empathy through the study of typical and psychiatric patients. *Consciousness and Cognition* (14), 698–718.
- Brennan PA, Grekin ER, Mednick SA. 1999: Maternal smoking during pregnancy and adult male criminal outcomes. *Archives of General Psychiatry* (56), 215–219.
- Breslau N, Klein N, Allen L. 1988: Very low birthweight: behavioural sequelae at nine years of age. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* (27), 605–612.
- Brown GL, Goodwin FK, Ballenger J. ym. 1979: Aggression in humans correlates with cerebrospinal fluid amine metabolites. *Psychiatry Research* (1), 131–139.
- Buydens-Branchey L, Branchey M, Hudson J, Fergeson P. 2000: Low HDL-cholesterol, aggression and altered serotonergic activity. *Psychiatry Research* (93), 93–102.
- Cadoret RJ, Yates WR, Troughton E. ym. 1995: Genetic-environmental interactions in the genesis of aggressivity and conduct disorders. *Archives of General Psychiatry* (52), 916–924.
- Chamberlain B, Erwin FR, Pihl RO. ym. 1987: The effect of raising or lowering tryptophan levels on aggression in vervet monkeys. *Pharmacology, Biochemistry, and Behavior* (28), 503–510.
- Delgado JMR. 1963: Cerebral heterostimulation in a monkey colony. *Science* (141), 161–163.
- Dicks D, Myers RE, Kling A. 1969: Uncus and amygdala lesions: effects on social behavior in the free-ranging rhesus monkey. *Science* (165), 69–71.
- Eronen M. 1995: Mental disorders and homicidal behavior in female subjects. *The American Journal of Psychiatry* (152), 1216–1218.
- Eronen M, Hakola P, Tiihonen J. 1996: Factors associated with homicide recidivism in a 13-year sample of homicide offenders in Finland. *Psychiatric Services* (47), 403–406.

- Eronen M, Hakola P, Tiihonen J. 1996: Mental disorders and homicidal behavior in Finland. *Archives of General Psychiatry* (53), 497–501.
- Eronen M, Tiihonen J, Hakola P. 1996: Schizophrenia and homicidal behavior. *Schizophrenia Bulletin* (22), 83–89.
- Francesco Ferrari P, Palanza P, Parmigiani S. ym. 2005: Serotonin and aggressive behavior in rodents and nonhuman primates: Predispositions and plasticity. *European Journal of Pharmacology* (526), 259–273.
- Frenkle WG, Lombardo I, New AS. ym. 2005: Brain serotonin transporter distribution in subjects with impulsive aggressivity: a positron emission study with 11C-McN 5632. *The American Journal of Psychiatry* (162), 915–923.
- Golomb BA, Stattin H, Mednick SA. 2000: Low cholesterol and violent crime. *Journal of Psychosomatic Research* (34), 301–309.
- Hess WR, Brugger M. 1943: Das subkortikale Zentrum der affektiven Abwehrreaktion. *Helvetika Physiologica Acta* (1), 33–52.
- Higley JD, Bennett AJ, Heils A. ym. 2000: Early rearing and genotypic influences on CNS serotonin and behavior in nonhuman primates (abstract). *Biological Psychiatry* (47) (suppl), 10S–11S.
- Ikonen P, Rechartt E. 1994: *Thanatos, häpeä ja muita tutkielmia*. Helsinki: Nuorisopsykoterapia- säätiö.
- Kaplan JR, Manuck SB, Shively C. 1991: The effects of fat and cholesterol on social behavior in monkeys. *Psychosomatic Medicine* (53), 34–42.
- Lachman HM, Nolan KA, Mohr P. ym. 1998: Association between catechol-O-methyltransferase genotype and violence in schizophrenia and schizoaffective disorder. *The American Journal of Psychiatry* (155), 835–837.
- Linnoila M, Virkkunen M, Scheinin M. ym. 1983: Low cerebrospinal fluid 5-hydroxyindole acetic acid concentration differentiates impulsive from non-impulsive violent behavior. *Life Sciences* (33), 2609–2614.
- Maughan B, Taylor A, Caspi A, Moffitt TE. 2004: Prenatal smoking and early childhood conduct problems: testing genetic and environmental explanations of the association. *Archives of General Psychiatry* (61), 836–843.
- Mannuzza S, Klein RG, König PH. Ym. 1989: Hyperactive boys almost grown up. IV. Criminality and its relationship to psychiatric status. *Archives of General Psychiatry* (46), 1073–1079.

- Moffitt T, Caspi A. 2001: Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology* (13), 355–375.
- Moyer KE. 1976: *The Psychobiology of Aggression*. New York: Harper & Row.
- Neugebauer R, Hoek HW, Susser E. 1999: Prenatal exposure to wartime famine and development of antisocial personality disorder in early adulthood. *JAMA: the Journal of the American Medical Association* (282), 455–462.
- Pucadyil TJ, Chattopadhyay A. 2005: Cholesterol modulates the antagonist-binding properties of hippocampal serotonin 1A receptors. *Biochimica et Biophysica Acta* (1714), 35–42.
- Pope HG Jr, Katz DL. 1994: Psychiatric and medical effects of anabolic-androgenic steroid use. A controlled study of 160 athletes. *Archives of General Psychiatry* (51), 375–382.
- Raine A, Brennan P, Mednick SA. 1997: Interaction between birth complications and early maternal rejection in predisposing individuals to adult violence: specificity to serious, early-onset violence. *The American Journal of Psychiatry* (154), 1265–1271.
- Raine A, Moffitt T, Caspi A. 2005: Neurocognitive impairments in boys on the life-course persistent antisocial path. *Journal of Abnormal Psychology* (114), 38–49.
- Seroczynski AD, Bergeman CS, Coccaro EF. 1999: Etiology of impulsivity/aggression relationship: genes or environment. *Psychiatry Research* (81), 41–57.
- Smith DA, Flynn JP. 1979: Afferent projection related to attack sites in the pontine tegmentum. *Brain Research* (164), 103–119.
- Streissguth AP, Randels SP, Smith DF. 1991: A test-retest study of intelligence in patients with fetal alcohol syndrome: implications for care. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* (30), 584–587.
- Strous RD, Nolan KA, Lapidus R. 2003: Aggressive behavior in schizophrenia is associated with a low enzyme activity COMT polymorphism: a replication study. *American Journal of Medical Genetics. Part B, Neuropsychiatric genetics* (120), 29–34.
- Suomi S. 2003: Gene-environment interactions and the neurobiology of social conflict. *Annals of the New York Academy of Sciences* (1008), 132–139.

- Suomi S. 2005: Aggression and social behavior in rhesus monkeys. *Novartis Foundation Symposium* (268), 216–222.
- Tiihonen J, Eronen M, Hakola P. 1993: Criminality associated with mental disorders and intellectual deficiency. *Archives of General Psychiatry* (50), 917–918.
- Tremblay RE, Nagin DS, Seguin JR. ym. 2004: Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors. *Pediatrics* (114), 43–50.
- Ververa J, Zukov I, Morcinek T, Papezova H. 2003: Cholesterol concentrations in violent and non-violent women suicide attempters. *European Psychiatry* (18), 23–27.
- Virkkunen M, Huttunen MO. 1982: Evidence for abnormal glucose tolerance test among violent offenders. *Neuropsychobiology* (8), 30–34.
- Virkkunen M. 1983: Serum cholesterol levels in homicidal offenders. A low cholesterol level is connected with habitually violent tendency under the influence of alcohol. *Neuropsychobiology* (10), 65–69.
- Volavka J. 2002: *Neurobiology of Violence* (2nd Edition). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Winslow JT, Ellingboe J, Miczek KA. 1988: Effects of alcohol on aggressive behavior in squirrel monkeys: influence of testosterone and social context. *Psychopharmacology* (95), 356–363.
- Young SE, Smolen A, Corley RP. Ym. 2002: Dopamine transporter polymorphism associated with externalizing behavior problems in children. *American Journal of Medical Genetics* (114), 144–149.

LAURA KARTTUNEN

TERVETTÄ VÄKIVALTAAN?

Syntipukkipaino Royn romaanissa *Joutavuuksien jumala*

Arundhati Roy'n Intiaan sijoittuvassa romaanissa *Joutavuuksien jumala* (*The God of Small Things* 1997) aggressioita puretaan sekä perhepiirissä että kyläyhteisössä. Romaanin keskiössä olevan Ipen perheen patriarkalla Pappachilla oli tapana hakata hedelmäsäilykkeiden valmistuksella menestynyttä puolisoaan kukkamaljakolla kunnes hänen poikansa teki perheväkivallasta lopun. Myös olemukseltaan naismaiset Kathakali-tanssijat, jotka ovat joutuneet tyypistämään ikaikäiset tarinansa helposti sulaviksi suupaloiksi länsimaisia turisteja varten, palaavat iltaisin kotiin ja pieksevät vaimonsa. Romaanissa keskeiseksi muodostuu kuitenkin kollektiivinen väkivalta, joka kohdistuu tummaihoiseen kastittomaan mieheen nimeltä Velutha. Ylempiin kasteihin kuuluvat poliisit hakkaavat hänet kuoliaaksi, koska epäilevät hänen kidnappanneen ja murhanneen Englannista vierailulle saapuneen vaaleaihoisen tyttölapsen, Sophien. Romaanin keskushenkilöt, kaksoset Estha ja Rahel, joutuvat yhdeksänvuotiaana Veluthaan kohdistuneen pahoinpitelyn silminnäkijöiksi ja traumatisoituvat loppuiäkseen.

Vaikka Roy luo romaanissaan erityisesti intialaisista miehistä väkivaltaisen kuvan, hän pitää samalla huolen siitä, että väkivalta näyttäytyy kontekstissaan eikä yhteiskunnasta irrotettuna essentialistisena ja biologisena ilmiönä. Siinä missä lääketiede pyrkii ja pystyy valottamaan aggressiivisuuden ja väkivallan biologista tausta-

taa, kirjallisuudella on verraton kyky tehdä symbolien ja metaforien avulla näkyväksi se monimutkainen vallan ja ihmiselämien verkosto, johon yksittäinen väkivallanteko sijoittuu. Arundhati Roy on ker-tonut haastattelussa, että hänen romaanillaan on tämäntyyppinen tehtävä: ”*Joutavuuksien jumala* on kirja, jossa kaikista pienimmät asiat kytkeytyvät kaikista suurimpiin: olipa kyseessä vana, jonka hämähäkkivauva jättää vedenpintaan, tai kuunvalo sellaisena kuin se heijastuu joen pinnasta tai kuinka historia ja politiikka tunkeutuvat kunkin elämään, kotiin, makuuhuoneeseen.” Roy kuvailee kirjailijaa ymmärryksen kätilöksi: kun politiikasta tehdään tarina, se tulee ihmisille todellisemmaksi.

Käsittelen tässä artikkelissa sitä, millaisiin kulttuurisiin yhte-yksiin Roy asettaa kastittomaan Veluthaan kohdistuvan väkivallan. Romaani esittää Veluthan syntipukkina ja häneen kohdistuvan pa-hoinpitelyn kollektiivisena ja rasistisena väkivaltana. *Joutavuuksien jumalassa* käytetyt kerronnalliset ratkaisut tekevät lukijasta osallisen Veluthaan kohdistuvaan vainoon ja väkivaltaan, ja tällä on eettisiä vaikutuksia. Vaikka puheella kirjallisuuden eettisistä ja pedagogisista vaikutuksista on toisen maailmansodan jälkeen ollut ontto kaiku, nähdäkseni *Joutavuuksien jumala* auttaa lukijaa työstämään rasistisia ennako-oletuksiaan ja hahmottamaan yksittäisen väkivallanteon yhteyden muuhun yhteiskunnalliseen vallankäyttöön.

Girardin syntipukkiteoria ja kirjallisuus

Royn romaanin kollektiiviseen väkivaltaan johtava tapahtumaketju muistuttaa René Girardin kuvaamaa syntipukkivainoa, jossa yhteisöä koettelemaan kriisiin haetaan helpotusta vainoamalla sattumanvarai-sesti valittua, puolustuskyvyttöä uhria. Girardin syntipukkiteoriaa on sovellettu usein kirjallisuuteen. Suomessa Ralf Norrman (1998) on soveltanut sitä hienosti Henry Jamesin romaaniin *Daisy Miller* ja Tanja Vesala-Varttala (1999) James Joycen novelleihin.

Toisinaan esitetään väite, että kirjallisuus ajaa nykyaikana sa-man asian kuin rituaalit ennen. Romaanien ajatellaan muodostavan areenan, jossa vallitsevia hierarkioita voi murtaa hallitusti ja harmit-

tomasti. Jos ajatusta romaanista nykyaikaisena rituaalina sovelletaan nimenomaan syntipukkidraamaan, tarkoittaisi se kaiketi sitä, että lukija kokisi samantyyppisiä tunteita kuin vainoajat. Romaani ei kuitenkaan synnytä samanlaista tunnereaktiota osallistujassa tai lukijassa kuin syntipukkirituaali, koska romaanimuotoon sinällään sisältyy etäisyys. Kaunokirjallinen muoto muodostaa vieraannuttavan kehyksen, joten syntipukkiteeman tai -motiivin sisältävän romaanin lukijan on helppo havaita, että kyseessä on sattumanvaraisesti valittuun uhriin kohdistuva vaino. Silti myös tekstit, jotka paljastavat vainon sattumanvaraisen luonteen, synnyttävät tunnereaktioita, ja näillä voi olla eettisiä ulottuvuuksia. Girardin mukaan *Raamattu* ja erityisesti *Uusi testamentti* ilmentävät syntipukin eikä vainoajien näkökulmaa, ja niillä on tunnetusti ollut kauaskantoisia eettisiä seurauksia.

Primitiivisissä yhteisöissä syntipukkidraamalla on ollut tärkeä yhteiskunnallinen tehtävä. Rituaalinen väkivalta suojaa turmiollisemmalta yhteisön sisäiseltä väkivallalta. Girard havainnollistaa tätä mimeettisen halun käsitteen avulla. Kun yksi haluaa jotakin, toinen alkaa haluta samaa, minkä seurauksena syntyy kilpailua. Kilpailusta tulee itseään vahvistava prosessi, joka eskaloituu väkivallaksi. Eläimillä samojen kohteiden tavoittelu johtaa nokkimisjärjestyksen syntymiseen. Koska ihmisten välisellä väkivallalla on Girardin mukaan suurempi taipumus johtaa kuolemaan, kamppailu dominanssista olisi kohtalokasta. Yhden kilvoittelijan kuolema ei lopettaisi väkivaltaa, koska sukulaiset kostaisivat tapetun puolesta ja syntyisi koston kierre. Ihmisillä kamppailuiden kautta muodostuvan laumajärjestyksen asemaa ajavat symboliset valtahierarkiat. Symboliset hierarkiat pitävät mimeettisen väkivallan aisoissa.

Girard esittää, että kaikki kulttuuriset erottelut ja kieli juontavat juurensa alkuperäisestä kriisistä, jossa mimeettinen halu ja kilpailu vellovat yhteisön sisällä, mutta jossa väkivalta kuitenkin kanavoituu yhteen ainoaan kohteeseen, syntipukkiin. Yhteisen syntipukin löytäminen, vainoaminen ja eliminoiminen vahvistaa vainoajien yhteenkuuluvuutta ja estää siten väkivallan kierteen. Tällainen kriisi uhkaa puhjeta uudelleen tilanteissa, joissa yhteisöä koettelee jokin katastrofi kuten tappava kulkutauti tai pelkkä yhteisön sisällä kytevä eripuraisuus.

Syntipukkiteema *Joutavuuksien jumalassa*

Arundhati Roy'n kuvaamassa yhteisössä on merkkejä itävästä kriisistä. Kulttuuriset erottelut ja luokittelut ovat liudentumassa, ja yhteisöä luonnehtii epäjärjestys ja rakkauden lakien rikkominen:

Kaikki he rikkoivat sääntöjä. Kaikki he kävivät kielletyillä alueilla. Kaikki he muuntelivat sääntöjä, jotka määräisivät ketä sai rakastaa ja miten. Ja miten paljon. Sääntöjä joiden mukaan isoäidit olivat isoäitejä, enot enoja, äidit äitejä, serkut serkkuja, hillo hilloa ja hyytelö hyytelöä. (46)

Rajoja rikkova seksuaalisuus ulottuu yhteisön jokaiseen nurkkaan. Romaanissa lääkäri kopeloi naispotilaitaan ja elokuvateatterin virvokemyyjä käyttää Esthaa seksuaalisesti hyväkseen. Kaksosten sedän lukuisia naisvieraita varten on taloon pitänyt rakentaa erillinen sisäänkäynti, ja äiti seuraa poikansa lemmenseikkailuja mustankipeänä. Vaikka kaikki syyllistyvät rajojen rikkomiseen, vain kastitonta Veluthaa rangaistaan.

Girardin mukaan alkukantaiset yhteisöt eivät osanneet tehdä eroa epidemioiden ja yhteisön sisäisen epäjärjestyksen välillä. Näin ollen seksuaalirikosten ja perherakennetta rikkovien tekojen kuviteltiin aiheuttavan tappavia epidemioita. Kohdatessaan epidemian yhteisön täytyi siksi etsiä joku rajoja rikkonut, jonka eliminoiminen poistaisi myös epidemian aiheuttajan. Velutha on oivallinen syntipukki, sillä koko kylä on tiennyt hänen suhteestaan kastikristittyyn Ammuun. Kun kaksoset ja englantilainen Sophie karkaavat kotoa, hänet on helppo maalata syylliseksi myös lasten kidnappaukseen.

Velutha on luonnollinen valinta syntipukiksi myös siksi, että hän on kastiton. Ihanteelliset syntipukit löytyvät Girardin mukaan jostakin yhteisöön kuuluvasta marginaalisesta ryhmästä. Tällainen uhri ei ole liian vieras eikä liian tuttu, eikä hänellä ole yhteisön sisällä sosiaalista verkostoa, joka ottaisi asiakseen kostaa uhrin puolesta. Velutha on päässyt töihin Ipen perheen säilyketehtaaseen kastillisten pariin, koska hänellä on puusepän koulutus. Kastittomuutensa vuoksi hän on kuitenkin aina marginaalissa: hänen palkkaamisensa ”herätti kaunaa tehtaan puhtaissa työläisissä, koska heidän mieles-

tään paravaneja ei ollut tarkoitettu puusepiksi” (97). Veluthan työ tehtaassa tekee hänestä vieraan myös omiensa silmissä. Hänen isänsä vieroksuu häntä, koska hän käyttäytyy liian itsevarmasti ollakseen kastiton. Koska Velutha on kaksinkertaisesti marginaalinen, hänen tappamisensa ei synnytä verikoston kierrettä.

Näennäisesti Veluthan suurin rikos on hänen suhteensa kastikristittyyn Ammuun. Onpa *Joutavuuksien jumalaa* luettu länsimaissa jopa täysin epäpoliittisena traagisena rakkaustarinana. Romaanin tapahtumien lukeminen syntipukkidraamana auttaa näkemään niiden poliittiset ulottuvuudet. Seksuaali- ja väkivaltarikokset ovat itse asiassa toissijaisia syntipukkidraamoissa, toteaa Girard. Katastrofin todellinen syy on muualla. Royn romaanissa todellisen uhan yhteisön valtahierarkioille muodostaa kapinallisten kommunistien liikehdintä, eivät Veluthan väitetyt seksuaalirikokset. Tätä kollektiivista pelkoa heijastelevat kaksosten tädin, Babyn mielenliikkeet: ”Seuraavina päivinä Baby Kochamma suuntasi koko julkisen nöyryytyksen aiheuttaman raivonsa Veluthaan. Hän teroitti sitä kuin lyijykynää. Pian Velutha edusti hänen mielessään koko marssia.” (102–3) Baby Kochamman kokema nöyryytys ja voimattomuuden tunne kommunistien marssiessa ohi ja pakottaessa hänet heiluttamaan punalippua saa hänet suuntaamaan kiukkunsa vielä voimattomampaan Veluthaan. Velutha ei ehkä olekaan vaarallinen siksi, että hänellä on suhde kastikristityn naisen kanssa, vaan siksi, että hänen huhutaan olevan naxaliitti.

Vuonna 1969 Keralassa naxaliitit uhkasivat horjuttaa vallitsevia yhteiskunnallisia hierarkioita; heihin liittyi romaanissa valloilleen pääsevän väkivallan uhka. Raakuuksiin syyllistyneet naxaliitit olivat kapinallisia kommunisteja, jotka vaativat köyhien maatyöläisten aseellista kansannousua. He hyökkäsivät erityisesti keskiluokkaisia maanomistajia ja pienteollisuusyrittäjiä vastaan, mutta myös poliisit ja maltilliset kommunistit – porvariäntekijät – saivat osansa väkivaltaisuuksista. *Joutavuuksien jumala* paljastaa, kuinka kaikkien näiden itsensä uhatuksi kokevien tahojen intressit kietoutuvat yhteen. Kaksosten setä, tehtaanjohtaja Chacko on saanut kommunistien marssiin saakka leikkiä rauhassa työntekijöiden toveria niin työpaikalla kuin makuukamarissakin, ja kommunisti-yrittäjä Pillai on painanut hänelle etikettejä ilman tunnontuskia. Tähän opportunistin

varaana rakentuvaan piiriin kuuluu myös paikallinen poliisikomisario. Näiden kolmen miehen yhteiskunnallinen asema on uhattuna naxaliittien liikehdinnän vuoksi, ja he kaikki osallistuvat enemmän tai vähemmän aktiivisesti yhteiskunnallisia hierarkioita suojelemaan syntipukkivainoon.

Girardin mukaan syntipukin vainoaminen ei ole tietoista toimintaa, vaan osallistujat toimivat kollektiivisen harhan vallassa. Veluthaan kohdistuva ajojahti vaikuttaa automatisoidulta; siitä puhutaan konevertauksin: ”He olivat mekaanikkoja, jotka käyttivät saman koneen eri osia” (262). Kaikki sanovat ja tekevät ennalta määrätyt asiat, eikä kukaan ole henkilökohtaisesti vastuussa:

Ei ollut kuitenkaan kokonaan heidän syytään, että tilanne riistäytyi käsistä kuin sekopäinen hyrrä. (297)

Kohtuuden nimissä on sanottava, että toveri Pillai ei suunnitellut tapahtumien kulkua. Hän vain sujautti alttiit sormensa historian odottavaan hansikkaaseen. (322)

Vaikka hänen osuutensa olikin ollut melkoinen, hän ei katsonut olevansa mitenkään vastuussa silloisista tapahtumista. Hän kuittasi koko jutun välttämättömän politiikan väistämättömäksi tulokseksi. Se oli se ikivanha munat ja omeletti -vertaus. (28)

Kollektiivinen harha tulee erityisen selvästi esille, kun vainoon osallistuu henkilö, jolla on paljon menetettävää eikä mitään voitettavaa. Veluthan isä rientää itse kertomaan Ipen perheelle Veluthan ja Ammun suhteesta. Itsekin kastiton ja siten heikossa asemassa oleva isä osallistuu yhteiskunnassa vallitsevien rajojen ylläpitämiseen, vaikka se tarkoittaa oman pojan hengen vaarantamista. Näin hänestä muodostuu traaginen hahmo.

Poliisit pahoinpitelevät Veluthan valtion ja järjestyksen nimissä

Veluthaan kohdistuva vaino kulminoituu pahoinpitelyyn autiotalolla, jonka rakennutti aikoinaan englantilainen Kari Saipu. Kertoja viittaa häneen nimellä ”Kurtz” ja toteaa Ayemenemin kylän olevan hänen

”Pimeyden sydämensä”. Joseph Conradin samannimistä pienoisromaaniahan voidaan tarkastella valkoisen miehen tutkimusmatkana pimeään puoleensa. Ilman yhteiskunnan vakauttavaa vaikutusta mies voi suistua hallitsemattomien viettien vietäväksi. Conradin teoksessa esiintyy vastakkainasettelu Kurtzin alkukantaisen raakuuden – hänen majansa ympärillä on seipäiden päihin kiinnitetyjä pääkalloja – ja siirtomaahallinnon järjestelmällisen ja tehokkaan toiminnan välillä. Kuitenkin sekä Kurtzin että siirtomaahallinnon toimet johtavat lukuisten afrikkalaisten kuolemaan.

Sen sijaan että Veluthaan kohdistuva pahoinpitely esitettäisiin yksilön patologian valossa – irrationaalisena, silmittömänä väkivaltana – sen kuvauksessa korostuu väkivallan strateginen ja systemaattinen luonne:

Toisin kuin villiintyneet uskonnolliset joukkioit tai valloittajien riehuvat armeijat tuo puhtaiden poliisien joukko käyttäytyi sinä aamuna Pimeyden sydämessä hillitysti, ei raivokkaasti. Osoitti tehokkuutta, ei anarkiaa. Vastuuntuntoa, ei hysteriaa. He eivät repineet häneltä hiuksia eivätkä polttaneet häntä elävältä. He eivät silponeet hänen sukuelimiään ja tunkeneet niitä hänen suuhunsa. He eivät raiskanneet häntä. Eivätkä katkaisseet häneltä kaulaa. (351)

Kuten katkelman sisältämät kieltoilmaukset tehokkaasti havainnollistavat, poliisit eivät turvautuneet kaikista karkeimpiin raakuuksiin kuten raiskaamiseen ja elävältä polttamiseen vaan harjoittivat tavanomaista, sivistynyttä [sic] väkivaltaa. Samalla kieltomuotojen käyttö pahoinpitelykuvauksessa kuitenkin paljastaa, millaisia kulttuurisia odotuksia poliisin ja kastittoman kohtaamiseen liittyy: kastittomiin kohdistuu Intiassa väkivaltaa, ja siihen syyllistyvät myös poliisit. Pahoinpitelyn jälkeen Velutha makaa verissään kuoleman porteilla, mutta poliisithan ovat vain tehokkaita hyötyajattelun hengessä: heidän toimintansa osoitti tehokkuutta eikä anarkiaa. Katkelmassa kielletyt raakuudet olisivat odotuksenmukaisia myös kirjallisuustradition valossa. Esimerkiksi Aphra Behnin Surinamiin sijoittuva romaani *Oroonoko, or The Royal Slave* (1688) päättyy näyttävään kohtaukseen,

jossa orjaksi joutuneelta afrikkalaiselta prinssiltä leikataan sukuelimet, korvat, nenä ja käsi irti.

Silminnäköiksi joutuneille kaksosille pahoinpitelyssä on omituis- ta se, ettei siinä ole kyse satunnaisesta oikusta eikä vihanpuuskasta. ”Huulet sinisinä, silmät lautasen kokoisina he tuijottivat, kuin hypno- tisoituneina vaistotessaan jotakin jota eivät kuitenkaan ymmärtäneet: täydellistä johdonmukaisuutta siinä mitä poliisit tekivät. Tyhjyyttä siellä missä olisi pitänyt olla vihaa. Harkittua, herpaantumaton raa- kutta, hillittyä julmuutta.” (350) Ilmaisut kuten ”tunteet, jotka olivat alkukantaisia, mutta paradoksaalista kyllä täysin persoonattomia” ja ”tapahtumat eivät suinkaan olleet mikään tapaturma” korostavat edelleen väkivallan strategista luonnetta. Samoin kuin natsi-Saksan keskitysleirien kohdalla, juuri suunnitelmallisuus ja tehokkuus tekevät tapahtumista niin kauhistuttavia. Raivon vallassa tehty raaka murha olisi jotenkin ymmärrettävämpi: ihmisyyteen kuuluvan varjopuolen esiintulo. Veluthaan kohdistuvaa pahoinpitelyä ei sen sijaan voida kuitata yksittäisten miesten patologisen aggressiivisuuden ilmenty- mänä, vaan kyse on harkitusta vallankäytöstä.

Veluthan pahoinpitelyn yhteydessä käytetty valtioon ja järjes- tykseen viittaava sanasto kuten poliisien tituleeraaminen valtion palvelijoiksi antaa ymmärtää, että myös nämä poliisit edustavat yhteiskunnan vakautta. He suojelevat yhteisöä eliminoimalla yksilön, joka ei loksahda siististi yhteisön määrittelemiin kategorioihin vaan uhkaa niiden olemassaoloa. Conradin Marlow’ta kauhistuttaa ajatus siitä, ettei afrikkalaisten ja hänen itsensä välillä ole eroa – että he ovat pohjimmiltaan samanlaisia. Royn romaanin poliisit pyrkivät Veluthan pahoinpitelyllä irti tällaisesta samankaltaisuudesta. Kuten rasistiset teot yleensäkin, poliisien väkivalta on polarisoivaa eli se korostaa jakoa kastittomiin ja puhtaisiin ja siten ylläpitää yhteiskunnallisia hierarkioita. Zygmunt Bauman puhuu modernin valtion tarpeesta neutraloida modernit muukalaiset, jotka Veluthan tavoin hälventävät yhteiskuntaa jäsentäviä rajoja:

Univormut päällään miehistä tuli tämän vallankäytön toteuttajia; sotilassaappaat jaloissaan he tallasivat, tallasivat valtion käskystä ja nimissä. Valtio, joka puki miehet univormuihin, salliakseen ja opettaakseen heitä tallaamaan, oli se sama valtio, joka näki itsen-

sä yhteiskunnallisen järjestyksen lähteenä, suojelijana ja ainoana takaajana – patona, joka suojaa järjestystä kaaokselta. (Bauman 1997, 47.)

Royn romaanissa poliisien väkivalta kytketään modernin projektiin lääke- ja luonnontieteellisten metaforien avulla: ”valvotuissa olosuhteissa tapahtunut kliininen esitys (ei sentään sota eikä kansanmurha)” (350), ”Loppujen loppuksi he eivät taistelleet kulkutautia vastaan. He vain rokottivat yhteisön epidemian varalta” (351). Rokotuksiin ja sairauksien torjuntaan liittyvien myönteisten konnotaatioiden vuoksi niiden mainitseminen pahoinpitelyn yhteydessä luo makaaberin vaikutelman. Syntipukkiteorian valossa lääketieteelliset metaforat eivät ole niinkään kaukaa haettuja. Sekä Girard että Roy tuovat esille, että yhteisen syntipukin vainoaminen estää yhteisöä joutumasta väkivallan epidemian kouriin. Syntipukki, *pharmakon*, on sekä sairaus että lääke: Vainoajien mielissä hän on valtavan pelottava ja voimakas, koska hänessä henkilöityy rajojen hälventymisen ja väkivallan vaara. Syntipukin eliminoiminen karkottamalla tai tappamalla on siten yhteisön jäsenille katharttinen kokemus, joka palauttaa harmonian. Royn romaanissa Veluthan syntipukkikuoleman jälkeen tai sen ansiosta väkivaltaisuuksilta vältytään. Kommunistien valtaannousu ja Ipen perheen säilyketehtaan alasajo sujuvat verrattain rauhanomaisesti. Lukijalle Royn romaani ei kuitenkaan tarjoa yksinkertaista puhdistumisen kokemusta. Sen sijaan se tekee hänet tietoiseksi omista ennakkoluuloistaan, jotka ohjaavat lukemista.

Rasistiset lukuhypoteesit ja lukijan osallistuminen syntipukkivainoon

Syntipukki tuotetaan Royn romaanin maailmassa puheen välityksellä: juoruilulla ja tietynlaisella tarkoitushakuisella kielenkäytöllä (vrt. Vesala-Varttala 1999). Baby Kochamma manipuloi poliisikomisarion usuttamaan miehensä Veluthan perään, ja hän on Toveri Pillain ohella ainoa, joka osallistuu vainoon aktiivisesti ja päämäärätietoisesti. Hän tekee rikosilmoituksen, jossa syyttää Veluthaa raiskauksesta ja luo

taitavasti puhuen yhteyden Veluthan ja kadonneiden lasten välille väittämättä kuitenkaan suoraan mitään: ”Baby Kochamma oli varoit-
tanut veljenpoikaansa tästä miehestä, mutta ei ollut edes villeimmissä
kuvitelmissaan osannut odottaa, että seuraukset olisivat tällaisia.
Kaunis lapsi oli kuollut. Kaksi lasta oli kateissa.” (300) Hän aktivoi
tarkasti valituilla sanoillaan rasistisen ajattelutavan, jossa musta mies
nähdään hyperseksuaalisena: ”Hän tiesi, että isäntä, veljenpoikani
Chacko Ipe, oli – on – matkalla, Cochininissa. Talossa olimme vain me,
kolme naista.’ Hän piti tauon antaakseen komisariolle aikaa kuvitella,
millaista kauhua seksihullu paravan herätti tullessaan talon, jossa oli
vain kolme naista.” (299) Baby Kochamman hyödyntämät rasistiset
ajatusrakenteet ovat niin syvälle juurtuneet kieleen, että hän alkaa
itsekin uskoa sepittämäänsä kertomusta.

Edellä kuvatun kaltaiset rasistiset ajatus- ja puhettavat juontuvat
ikivanhasta, sortavasta kastijärjestelmästä, mutta ne nousivat pin-
nalle myös Intian vuoden 1857 kansannousun yhteydessä, jolloin
englantilaisissa lehdissä ilmestyi lukuisia raportteja englantilaisiin
naisiin ja lapsiin kohdistuneista väkivaltaisuuksista. Jenny Sharpe
(1994) toteaa, että väitteillä naisten ja lasten raiskauksista ja murhista
pyrittiin oikeuttamaan englantilaisten raa’at toimet kansannousun tu-
kahduttamiseksi. Raiskausteema on kulkeutunut Intiaan sijoittuvaan
kaunokirjallisuuteen kuten E. M. Forsterin romaaniin *Matka Intiaan*
(1957), mutta raiskauskertomukset ja rotukysymykset kytkeytyvät
usein yhteen myös amerikkalaisessa kirjallisuudessa. Yhdysvaltain
etelävaltioissa lynkkauksia perusteltiin usein raiskausväitteillä, joiden
taustalla piili valkoisten miesten pelko mustien kuvitellusta seksuaa-
lisesta ylivoimaisuudesta ja rotujen sekoittumisesta. Koska raiskaus-
kehys esiintyy angloamerikkalaisessa kaanonissa, se on oletettavasti
myös lukijan päässä – valmiina aktivoitumaan sopivasta vihjeestä.

Baby Kochamma onnistuu usuttamaan poliisit Veluthan perään,
koska hän osaa hyödyntää vallitsevia rotuennakkoluuloja. Komisario
päättelee parista sanasta, että Velutha on raiskaaja-murhaaja, koska
tummaihoisista kastittomista vallitsee tällainen yliseksuaalinen kuva.
Arundhati Royn romaani jäljittelee Baby Kochamman strategiaa,
sillä sekin ohjaa muutamalla vihjeellä lukijaa lukemaan romaania
raiskaushypoteesin valossa.

Joutavuuksien jumalassa vähittäiset paljastukset synnyttävät lukijassa tietynlaisia odotuksia tulevasta. Romaanissa vallitsee pahaenteinen tunnelma, jonka luovat lukuisat tapaturmaisesti kuolevat eläimet ja toistuvat vihjaukset edessä olevaan katastrofiin, johon viitataan sanalla ”Kauhu” (Terror) ja maininnalla happamasta raudanhajusta. Romaanin alussa käy ilmi, että Velutha on vankilassa ja Sophie on kuollut, joten lukija alkaa etsiä romaanista vastausta kysymyksiin: Mitä Velutha on tehnyt? Miten Sophie kuoli? Velutha ja Sophie esiintyvät teoksen alkupuolella usein lähekkäin, jopa saman virkkeen sisällä. Kertoja tuo esille, että kertomuksessa keskeisessä osassa on ”Rakkauden lakien” rikkominen, ja Esthakin joutuu pedofiilin uhriksi. Näin lukijalle tarjoillaan mielikuvia ja aineksia, jotka houkuttelevat päättämään, että Velutha on vankilassa, koska hän on raiskannut ja murhannut Sophien.

”Kauhu” näyttää sijoittuvan Historiatalolle, ja tapahtumiin näyttää kytkeytyvän luvaton rakkaus lasten ja Veluthan välillä: ”Silloin he eivät tienneet, että pian he *menisivät* sinne. Että he ylittäisivät joen ja olisivat siellä missä ei olisi saanut olla, seurassaan mies jota ei olisi saanut rakastaa.” (73) Tästä katkelmasta ei ole mahdollista päätellä tulevien tapahtumien tarkkaa laatua. Historiatalo mainitaan vielä kahteen kertaan, mutta tapahtumat jäävät edelleen epäselviksi, koska näissä katkelmissa puhutaan vain kaksosten leluista ja erityisesti puhallettavasta leluhanhesta, jonka poliisimies puhkaisi savukkeellaan. Kuva Historiatalon tapahtumista tarkentuu vasta teoksen keskivaiheilla:

Kolme päivää ennen Kauhua Velutha oli antanut lasten lakata hänen kyntensä punaisella Cutexilla, jonka Ammu oli heittänyt pois. Kynnet olivat vielä silloinkin punaiset, kun historia vieraili Kari Saipun talon takaverannalla. Puuseppä, jolla oli räikeänpunaiset kynnet. Puhtaiden poliisien aseistettu joukko oli katsonut niitä ja nauranut. ”Mitäs tämä on?” yksi sanoi. ”Vai biseksuaali?” Toinen käänsi esiin saappaansa pohjan, jonka uurteisiin oli mennyt tuhatjalkainen. (223)

Tämä katkelma – erityisesti nauru, pilkallinen kommentti ja saappaan nostaminen ylös – piirtää poliiseista sadistisen kuvan. Lakatut kynnet,

joilla on usein transvestismin konnotaatio, ja poliisien halveksiva suhtautuminen niihin tuo esille seksuaalisen väkivallan mahdollisuuden. Katkelmasta syntyy raaka vaikutelma, koska lukijalle poliisien pilkkaamat lakatut kynnet ovat merkki Veluthan inhimillisyydestä. Ne liittyvät kaksosten kanssa leikittyihin leikkeihin ja kertovat hänen ja lasten lämpimästä suhteesta. Lakattuihin kynsiin kiteytyy romaanissa laajoja merkityksiä: ne tekevät Veluthasta yksilön ja inhimillisen sen sijaan, että hän olisi kenen tahansa mustan miehen murjottu ruumis.

Vasta yllä siteeratun katkelman jälkeen todetaan, että ”Kauhu”-päivänä oli vain yksi uhri, Velutha, mikä saattaa raiskaushypoteesin epäilyksen alaiseksi: ”Estha ja Rahel tiesivät, että syyllisiä (heidän lisäksi) oli sinä päivänä ollut useita. Mutta uhreja vain yksi. Ja hänellä verenpunaiset kynnet ja selässä ruskea onnenlehti, joka sai monsuunisateet tulemaan oikeaan aikaan.” (224) Tästä lähtien Veluthan punaisten kynsien tai poliisin kengän pohjaan käpertyneen tuhatjalkaisen mainitseminen ohjaa lukijan ajatukset edessäpäin häämöttävään väkivaltaan.

Kun lukijaa on edellä siteeratulla sadistisella katkelmalla karaistu, hän odottaa pahoinpitelyn varsinaiselta kuvaukselta suurta julmuutta. Mutta kriittisellä hetkellä lukija törmääkin kieltomuotoihin, jotka pysäyttävät kerronnan hetkeksi ja kieltävät pahimmat raakuudet, kuten edellä kävi ilmi. Pahoinpitelykuvaus tuottaa näin pettymyksen, sillä odotukset kauheuksista eivät toteudu tai niiden toteutumista ei ainakaan kuvata. Koska pahoinpitely ei olekaan ennakoitu verinen spektaakkeli, Veluthasta ei muodostu karmivaa näkyä kuten prinssi Oroonokosta, jota lukija katsoo kauhistuneena voimatta irrottaa katsettaan tai josta tämä joutuu inhon vallassa kääntämään katseensa. Lukija ei saa sitä kieroä nautintoa, jonka väkivallan katsomisen kaltainen kielletty toiminta tuottaa. Visuaalisen esityksen asemasta pahoinpitely esitetään kaksosten muiden aistihavaintojen kautta: He kuulevat saappaan osuvan hampaisiin ja haistavat veren hajun: ”Mutta se haisee./ Sairaanmakealta./ Kuin vanhat ruusut tuulessa.” (351) Poliisit ottavat esiin käsiraudat: ”Ja niissä hapan raudanhaju./ Se mikä tarttuu bussin tangoista rahastajan käsiin.” (352) Ensimmäisessä luvussa näillä aistihavainnoilla – raudan

ja vanhojen ruusujen hajulla – luotu kerronnassa toistuvien motiivien kehä sulkeutuu nyt.

Lukijan pahoinpitelykohtaukseen suuntaamia odotuksia problematisoi myös se, että hän joutuu katsomaan pahoinpitelyä lasten silmien kautta. Jos lukija haluaa nähdä verisen spektaakkelin, kakso- setkin joutuvat katsomaan sitä, koska muuta yleisöä ei ole paikalla. Kaksoiset muodostavat oletettavasti sangen vastahankaisen yleisön, mutta heillä ei ole mahdollisuutta perääntyä. Heidän on katsottava, ja tämä kokemus rampauttaa heidät henkisesti loppuiäkseen.

Lukijaa ei missään vaiheessa rohkaista samastumaan kastit- tomaan Veluthaan; hänen tajuntaansahan kuvataan vain lyhyesti pariin otteeseen, ja silloinkin sitä verrataan konepiirustukseen (325). Romaanin eettiset seuraukset eivät siis perustu siihen, että lukijalle näytettäisiin ensin Veluthan ihmisyyys kaikessa täyteydessään ja sitten hänen traaginen loppunsa. Romaanin traagisuus perustuu siihen, että yhteisön jäsenet kaksosia myöten ovat joutuneet kollektiivisen har- han ja rasistisen raiskauskehyksen sekä siihen liittyvän kielenkäytön valtaan. *Joutavuuksien jumala* ei ole kertomus joutavuuksien jumala Veluthasta, vaan yhteisöstä, joka osallistuu häneen kohdistuvaan vainoon.

Girardin mukaan ihmiset tunnistavat syntipukkimekanismin kertomuksissa, joita he seuraavat ulkopuolisina. Tällöin heidän sym- patiansa ovat syntipukin puolella ja he paheksuvat vainoajia, eli heillä on taipumus tehdä vainoajista omia syntipukkejaan. *Joutavuuksi- en jumalan* lukijalla on suuri houkutus tehdä Baby Kochammasta ja Kommunisti Pillaista syntipukkeja. Vaikka Baby Kochamma ei konkreettisesti tartukaan pamppuun ja hakkaa sillä kastitonta Ve- luthaa, hänen kertomuksensa poliisikomisariolle on aggressiivinen teko, sillä sen päämääränä on vahingoittaa toista ihmistä. Tässäkin kohdin romaanimuotoon sisältyvä etäisyys kuitenkin hillitsee luki- jan taipumusta tuomita Baby Kochamma. Lukija osannee suhteut- taan hänen tekonsa hänen heikkoon yhteiskunnalliseen asemaansa. Naimattomana naisena hänellä ei ole vaikutusvaltaa perheessä, ja kerrontahetken vanha Baby Kochamma on malliesimerkki ylempiin kasteihin kuuluvasta naisesta, jolta maareformi on vienyt maat ja joka istuu kotinsa vankina vailla mahdollisuutta vaikuttaa kohtaloonsa (ks. John 1996).

Myös lukijasta on tehty osallinen Veluthan kuolemaan. Hän on lukenut romaania raiskaushypoteesin kautta, odottanut veristä speaktaakkelia Historiatalolla ja jännittänyt Sophien dramaattisen kuolinsyyn paljastumista. Kieltomuotoihin törmääminen näissä käännekohdissa saa parhaassa tapauksessa lukijan reflektoimaan raiskaushypoteesin taustalla piileviä rasistisia ennakkoluuloja. Hypoteesin osoittautuminen vääräksi tuo esille, että eurooppalainen nainen voi kuolla Intiassa muutenkin kuin tummaihoisen miehen (seksuaalisen) väkivallan uhrina. Toisekseen tieto siitä, että Sophie kuoli hukummalla ja että kuolema oli koruton onnettomuus, saa poliisien Veluthaan kohdistaman väkivallan vaikuttamaan ylimitoitetulta. Kun raiskausväite osoittautuu Veluthan kohdalla virheelliseksi, poliisien voimankäytöltä putoaa pohja pois ja se näyttää järjestelmälliseltä julmuudelta.

Kertomus joka ei lopu

Joutavuuksien jumalan lopussa lankoja ei solmita siististi yhteen, vaan kertomus jatkuu lopun ohi. Viimeinen luku sisältää Ammun ja Veluthan rakastelukohtauksen, joka on tapahtunut ennen pahoinpitelyä. Koska Veluthan kuolemaan johtanut pahoinpitely kuvattiin jo aikaisemmassa luvussa ”Historiatalo”, lukija tietää kuinka Veluthalle tulee käymään. Romanin päättävä sana – Ammun lausuma toiveikas ”huomenna” – riipaisee, koska se viittaa Veluthan kuolemaan poliisien käsissä.

Historiatalolla poliisien väkivallan päämääränä oli palauttaa yhteiskunnan rajanvedot tappamalla Velutha, ja hänen kuolemaansa ja harmonian palautumiseen kertomuksen pitäisi loppua. Syntipukkidraaman näkökulmasta viimeisessä luvussa kuvattu Ammun ja Veluthan yöllinen kohtaaminen on siis ylimääräinen lisä. Vaikka tarinan tasolla poliisit ja yhteisö, jonka nimissä he toimivat, onnistuvatkin eliminoimaan Veluthan, hän jää kummittelemaan kertomuksen tasolla. Syntipukin ilmestyminen takaisin lukijan näköpiiriin palauttaa väkivaltaa edeltäneen ambivalentin epäjärjestyksen tilan. Lukijalle ei suoda katharsista, vaan syntipukki jää kertomuksen tasolla itsepintaisesti eloon ja hiertämään lukijan mieltä.

Esimerkiksi Conradin pienuisromaania *Pimeyden sydän* ja Toni Morrisonin romaania *Minun kansani, minun rakkaani* on tarkasteltu kertomuksina, jotka kieltäytyvät loppumasta. Myös *Joutavuuksien jumalan* voisi lukea samaan joukkoon. Nämä romaanit tartuttavat tautinsa lukijaan, tekevät hänestä osallisen ja pakottavat hänet kertomaan tarinan yhä uudelleen.

Kirjallisuutta

- Barsamian David 2001: Arundhati Roy Interviewed by David Barsamian. *The-south-asian.com* September/2001. http://www.the-south-asian.com/Sept2001/Arundhati_Roy-Interview1.htm.
- Bauman, Zygmunt 1997: The Making and Unmaking of Strangers. *Debating Cultural Hybridity. Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. Toim. Pnina Werbner & Tariq Modood. London & New Jersey: Zed Books.
- Conrad, Joseph 1995 [1902]: *Heart of Darkness and Other Stories*. Wordsworth Editions Limited.
- Girard, René 1979 [1972]: *Violence and the Sacred*. Käänt. Patrick Gregory. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Girard, René 1987: Generative Scapegoating. *Violent Origins. Walter Burkert, René Girard, and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation*. Toim. Robert G. Hamerton-Kelly. Stanford, California: Stanford University Press.
- John, Mary E. 1996: *Discrepant Dislocations. Feminism, Theory, and Postcolonial Histories*. Berkeley: University of California Press.
- Norrman, Ralf 1998: *Wholeness Restored. Love of Symmetry as a Shaping Force in the Writings of Henry James, Kurt Vonnegut, Samuel Butler and Raymond Chandler*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Oumhani, Cécile 2000: Hybridity and Transgression in Arundhati Roy's *The God of Small Things*. *Commonwealth: Essays and Studies* (22:2), 85–91.
- Rabinowitz, Peter J. 1987: *Before Reading. Narrative Conventions and the Politics of Interpretation*. Ithaca and London: Cornell University Press.

- Roy, Arundhati 1997: *Joutavuuksien jumala*. Käänt. Hanna Tarkka. Helsinki: Otava.
- Sharpe, Jenny 1994 [1991]: The Unspeakable Limits of Rape: Colonial Violence and Counter-Insurgency. *Colonial Discourse/ Post-Colonial Theory. A Reader*. Toim. Patrick Williams & Laura Chrisman. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Tamminen, Tapio & Zenger, Mikko 1998: *Moderni Intia. Ristiriitojen suurvalta*. Tampere: Vastapaino.
- Vesala-Varttala, Tanja 1999: *Sympathy and Joyce's Dubliners. Ethical Probing of Reading, Narrative, and Textuality*. Tampere: Tampere University Press.
- Young, Robert J.C. 2001: *Postcolonialism. An Historical Introduction*. Oxford & Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers.

TEKIJÄT

- **Jaakko Erkkilä, FT**
Musikkkiterapian professori, Jyväskylän yliopisto
- **Pertti Haapala, FT**
Suomen historian professori, Tampereen yliopisto
- **Juha Herkman, YTT, FL**
Yliopistonlehtori, dosentti, Viestinnän laitos, Helsingin yliopisto
- **Yrjö Hosiainluoma, FT, VTM**
Suomen kirjallisuuden yliassistentti, dosentti, Tampereen yliopisto
- **Matti O. Huttunen, LKT**
Psykiatrian erikoislääkäri, professori hc, Helsinki
- **Riitta Jalonen, FM**
Kirjailija, Hämeenlinna
- **Mikko Kallionsivu, FM**
Yleisen kirjallisuustieteen jatko-opiskelija, Tampereen yliopisto
- **Laura Karttunen, FM**
Yleisen kirjallisuustieteen jatko-opiskelija, Tampereen yliopisto
- **Anna Kortelainen, FT**
Vapaa tutkija ja kirjailija, Helsinki

- **Esa Leinonen, LT**
 Psykiatrian professori, Tampereen yliopisto
 Ylilääkäri, psykiatria, TAYS

- **Jouko Lönnqvist, LKT**
 Tutkimusprofessori ja Mielenterveyden ja
 alkoholitutkimuksen osaston johtaja, Kansanterveyslaitos
 Psykiatrian professori, Helsingin yliopisto
 Ylilääkäri, psykiatriakeskus, HUS

- **Raija Majamaa, FM**
 Erikoistutkija, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

- **Juhani Niemi, FT**
 Suomen kirjallisuuden professori, Tampereen yliopisto

- **Amos Pasternack, LKT**
 Sisätautiopin emeritusprofessori, Tampereen yliopisto

- **Kaisu Rättyä, FL**
 Toiminnanjohtaja, Suomen Nuorisokirjallisuuden
 Instituutti

- **Yrjö Varpio, FT**
 Suomen kirjallisuuden emeritusprofessori,
 Tampereen yliopisto

- **Heikki S. Vuorinen, LKT**
 Lääketieteen historian dosentti
 (Helsingin yliopisto & Tampereen yliopisto)
 Tutkija, Kansanterveystieteen laitos, Helsingin yliopisto